

Harp Tarihi Dergisi

FATİH HARP TARİHİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
FATİH INSTITUTE OF MILITARY HISTORY

Sayı / Issue: 11
Haziran / June 2025

Turkish Journal of Military History

BASKI / PRINTED BY

MSÜ Basım ve Yayınevi Müdürlüğü / TNDU Printing and Publishing Office

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ / CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Milli Savunma Üniversitesi	Telefon / Phone:	0 212 398 01 00 (3860-3832)
Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü	E-posta / E-mail:	htd.dergi[at]msu.edu.tr htd.dergi[at]gmail.com
Yenilevent / İSTANBUL TÜRKİYE	Web:	www.htd.msu.edu.tr

**MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
FATİH HARP TARİHİ
ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
HARP TARİHİ DERGİSİ**

**TURKISH NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY
FATİH INSTITUTE
OF MILITARY HISTORY
TURKISH JOURNAL OF MILITARY HISTORY**

Yıl / Year: 2025 • Sayı / Issue: 11 • ISSN 2757-5950
Hakemli Dergi / Peer-Reviewed Journal

**Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü
Adına Sahibi ve Sorumlusu**

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

**Owner on behalf of Fatih Institute
of Military History**

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Editör / Editor

A. Sefa ÖZKAYA

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Ahmet TAŞDEMİR
Hamza BİLGÜ

İngilizce Editörü / English Language Editor

Dilek KARABACAK

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur DEMİR (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz YARLIĞAŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsnü ÖZLÜ (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Salim AYDIN (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet BEŞİKÇİ (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Fatih ÇALIŞIR (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN (29 Mayıs Üniversitesi)

Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü yayını olan Harp Tarihi Dergisi yılda iki kez haziran ve aralık aylarında yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım veya tezler eser sahiplerine aittir. Milli Savunma Üniversitesi ve Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

Turkish Journal of Military History is a national peer-reviewed journal and published biannually in june and december. The opinions, thoughts, postulations, or proposals within the articles are reflections of the authors and do not, in any way, represent those of Turkish National Defence University or of Fatih Institute of Military History.

DANIřMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis şAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdulkadir ÖZCAN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAřAĞIL (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay ZORLU (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir AYDIN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Erkan GÖKSU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (Piri Reis Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Deşt-i Kıpçak Coğrafyasında Bir Savaş Aleti Olarak Topuz The Mace as a Weapon of War in the Geography of the Dasht-i Kipchak Perihan KARADEMİR.....	1
Bâbürlü İmparatoru Ekber Şâh'ın Şahsî Silahları Personal Weapons of Baburid (Mughal) Emperor Akber Shah Umut KANSOY	25
Osmanlı Devleti'nde Merkezileşme ve Zorunlu Askerliğin Devlet-Aşiret İlişkilerine Etkisi: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1826-1882) The Effect of Centralization and Conscription on State-Tribe Relations in the Ottoman Empire: The Case of Eastern and Southeastern Anatolia (1826-1882) Timur KUMBAR.....	81
Türk İstiklâl Harbi'ne Dair Yayınlardaki Bazı Yanlış ve Eksik Bilgilerin Tespiti Detection of Some Incorrect and Incomplete Information in Publications on the Turkish War of Independence Eray ÇELİK.....	117
Bekaa Vadisi Hava Muharebesi ve Danaburnu (Mole Cricket) 19 Operasyonu Bekaa Valley Air Battle and Operation Mole Cricket 19 Mehmet Erkan KILLIOĞLU	145
Makale Çevirisi / Translation Article	
Kandiye Haini: Andreas Barotsis Ανδρέας Μπαρότσης ο Προδότης του Μεγάλου Κάστρου Nikos STAVRİNĪDĪS, çev. Ünsal BAŞAK, Betül METSO, Neslihan MÜMİN.....	183
Yayın İlkeleri	223
Submission Guidelines	228

Deşt-i Kıpçak Coğrafyasında Bir Savaş Aleti Olarak Topuz**

The Mace as a Weapon of War in
the Geography of the Dasht-i Kipchak

*Perihan KARADEMİR**

Öz

Deşt-i Kıpçak coğrafyasında, savaş aletleri ve teçhizat kullanımı, devletin askerî gücünü pekiştirerek otoritesini sürdürmesinde ve toplum düzeninin sağlanmasında önemli bir rol oynuyordu. Bu silahlar yalnızca savaşlarda değil, aynı zamanda avcılık ve eğitim gibi hayatın diğer alanlarında da yaygın olarak kullanılıyordu. Bölgede hâkimiyet kurmuş Türk ve Moğol devletlerinde silah üretimi ve kullanımı, savaşta ve sosyal hayatta önemli bir yere sahipti. 13. ve 15. yüzyılda Deşt-i Kıpçak coğrafyasında ok, yay, kılıç, kalkan, balta, topuz (gürz, bozdoğan), bıçak gibi silahlar yaygın olarak kullanılmış ve bu çalışmada Altın Orda'nın silah kompleksinde yer alan vurucu silahlardan biri olan topuz üzerinde durulmuştur. Bu makale, yazılı kaynaklardan ve Rus arkeolojisinin çalışmaları sonucu oluşan geniş bir literatürden elde edilen bilgiler ışığında topuz kullanımını incelemektedir. Çalışmada topuz için kullanılan kavramlar, topuzun tarihsel gelişimi, silahın teknik özellikleri, topuzun kullanım amacı ve Altın Orda Devleti'nin silah teçhizatındaki yeri hakkında değerlendirmelere yer verilmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, Altın Orda Devleti'nin geniş coğrafyasındaki arkeolojik kazılarda, topuzların farklı form ve çeşitlerde olduğu tespit edilmiştir. Demir, bronz ve kurşun gibi çeşitli malzemelerden yapılan bu topuzlar hem savaş aracı hem de sembolik nesneler olarak kullanılmıştır. Topuzların formlarındaki farklılıkların, Altın Orda'nın çok kültürlü

** Bu makale, Prof. Dr. Hayrunnisa Alan danışmanlığında hazırlanan “13. ve 15. Yüzyıl Deşt-i Kıpçak Sahasında Askerî Yapı ve Silahlar” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Arş. Gör., Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü. E-posta: pkarademir[at]msu.edu.tr, ORCID: 0009-0003-2286-0175.

Geliş Tarihi /Received: 17.01.2025

Kabul Tarihi /Accepted: 15.04.2025

yapısını yansıttığı ve silah tasarımında farklı askerî geleneklerden etkilendiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda Devleti, Deşt-i Kıpçak, Savaş Aleti, Topuz (Gürz), Vurucu Silahlar.

Abstract

In the Dasht-i Kipchak region, the use of weapons and equipment played a crucial role in strengthening the state's military power, maintaining its authority, and ensuring social order. In addition to waging warfare, these weapons were also used in other areas of daily life, such as hunting and military training. In the region dominated by Turkic and Mongol states, weapons production and use held significant importance both in warfare and in social life. From the 13th to 15th centuries, weapons such as arrows, bows, swords, shields, axes, maces, and knives were commonly used in the Dasht-i Kipchak region. This study focuses specifically on the mace, one of the striking weapons included in the military equipment of the Golden Horde. The article examines the use of the mace based on written sources and a wide range of literature generated from Russian archaeological studies.

The study includes evaluations of the terms used for the mace, its historical development, technical features, intended purpose, and its place within the military equipment of the Golden Horde. As a result of the research, it has been determined that archaeological excavations in the vast territories of the Golden Horde revealed various mace forms and types. These maces, crafted from diverse materials such as iron, bronze, and lead, served as both combat weapons and symbolic objects. The diversity in the forms of maces reflects the multicultural structure of the Golden Horde, indicating influences from various military traditions in weapon design.

Keywords: Dasht-i Kipchak, Golden Horde State, Mace, Striking Weapons, Weapons of War.

Giriş

Son yıllarda Türkiye’de ve dünyada askerî tarih üzerine yapılan çalışmalar artış göstermiş olup bu çalışmaların bir kısmı savaş incelemelerine, bir diğer kısmı ise askerî teşkilat ile ilgili askerî güç, askerî personel, istihbarat, ikmal ve iaşe, asker alma sistemi, askerî eğitim, disiplin vb. konulara ilişkin araştırmalara odaklanmaktadır. Askerî tarihin en önemli konularından biri olan orduların kullandığı silahlar ve teçhizat, yapılan çalışmalarda sıkça ele alınan başlıklardandır.

Bu çalışmalar kapsamında, askerî tarihin önemli bir dalını, orduların kullandığı silahlar ve teçhizat oluşturmaktadır. Bu bağlamda biz de bu çalışmamızda Altın Orda sahasında kullanılan silahlardan biri olan topuz üzerine odaklanacağız. Orta Çağ ordularında kullanılan silah ve teçhizatlar genel olarak fırlatma silahları, kesici, delici, vurmalı silahlar ile koruyucu teçhizatlar olmak üzere beş sınıfa ayrılabilir. Bu sınıflandırmada fırlatma silahlarından ok ve yay; kesici silahlardan kılıç, bıçak ve balta, delici silahlardan mızrak; koruyucu silahlardan miğfer, zırh ve kalkan; kuşatma aletlerinden ise mancınık üzerine literatürde çeşitli incelemeler, araştırmalar ve değerlendirmeler yer almaktadır¹. Buna karşın askerî tarih bağlamında Deşt-i Kıpçak sahasında silahlar

¹ T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1993; Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2019; Erkan Göksu, “İslam Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Antakiyat*, Sayı 2 (2019), c. 2, s. 159-175; *Tarihe Yön Veren Silah Kılıç*, ed. Tolga Akay ve Süleyman Tekir, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019; Alptekin Yavaş, *Ortaçağ Temrenleri*, Ankara 2020; J. Özlem Oktay Çerezci, “Göktürk Dönemi Madeni Silahları”, *Akdeniz Sanat*, Özel Sayı (2019), c. 13, s. 447-500; Yaşar Çoruhlu, “Korunma Silahlarından Kalkan”, *İlgi Dergisi*, Sayı 60 (1990), s. 18-21; Tülin Çoruhlu, “Tasvirilere Göre Selçuklu Silahları ve Bu Silahların Osmanlılardaki Devamı”, *VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1997, s. 49-69; M. Şinasi Acar ve Murat Özveri, “Osmanlı’da Savaş ve Spor Topuzları”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Sayı 2 (2018), c. 19, s. 240-264; Ersin Teres, “Orta Türkçede ‘Zırh, Kalkan’ Anlamı Taşıyan Bazı Sözcükler”, *Turkish Studies*, Sayı 4 (2009), c. 3, s. 2112-2118. İbrahim Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020; İbrahim Duman, “Şâhnâme’de Yer Alan Zırh, Miğfer ve Kalkan ile İlgili Kayıtlar”, *Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16 (2022), s. 163-176; İbrahim Duman, “Şâhnâme’de Yer Alan Mızrak, Balta ve Gürz ile İlgili Kayıtlar”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7 (2022), s. 37-48; Tarkan Tuzcuoğulları, “Osmanlı Devleti’nde Topuz Kullanımı Üzerine Bir Araştırma”, *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, Sayı 4 (2022), s. 446-454.

konusunda yapılan çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışmada, 13. ve 15. yüzyıllar arasında Deşt-i Kıpçak’a hâkim olan Altın Orda Devleti’nde topuzun kullanımına ilişkin genel bir çerçeve çizilmesi amaçlanmıştır.

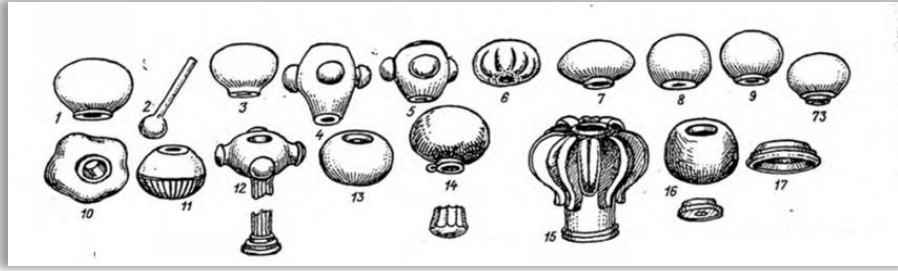
Topuz, yakın dövüşte, göğüs göğüse muharebelerde kullanılan, düşmanı yıpratma, zırhı delme ve düşmanı sersemletme gibi amaçlarla tasarlanmış, genellikle metalden yapılmış bir uç kısmı ile sap kısmı bulunan, farklı biçim ebatlara sahip vurmalı bir silah türüdür².

Topuzun kökeni, insanlık tarihinin eski ve basit silahlarından biri olan ahşap sopalara dayanmaktadır. Topuzun yapısı ve üretiminde kullanılan malzemeler zamanla değişime uğramış, antik dönem çizimlerinde ve diğer kaya oymalarında tasvirleri günümüze kadar gelmiş, uç ve sap kısmından oluşan basit ahşap sopalar ilkel silah örnekleri olarak kabul edilmiştir³. Bu temelde yapının geliştirilmesiyle, genellikle bir metreden uzun olmayan ve alt kısmında güçlü el kayışlarıyla donatılmış bir sap, sivri uçlarla kaplı metal, kurşun veya demirden yapılmış silindirik ya da küre şeklinde bir başlığa takılarak daha etkili ve ölümcül bir savaş silahına dönüştürülmüştü. Yapılan bu tasarım değişiklikleri topuzun sadece ham darbe gücüyle değil aynı zamanda zırhların dokusuna nüfuz edere dayanıklı zırhları kolayca delebilecek bir silah haline gelmesini sağlamıştı⁴.

² Tülin Çoruhlu, “Gürz”, *DİA*, c.14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 327; İ.L. İzmailov, *Zashchitniki “Steny Iskandera”*, Tatarskoye knižnoe izdatel'stvo, Kazan 2008, s. 58.

³ A.K., Kuşkumbaev, “Kompleks udarnogo oruzhiya (palitsy, bulavy, kisteni) voinov Ulusa Dzhuchi”, *Voyennoye delo Ulusa Dzhuchi i yego naslednikov*, Astana 2012, s. 200.

⁴ Wandelin Boeheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, Leipzig 1890, s. 359- 360. Wandelin Boeheim, zincir zırhı daha iyi delmek için 1280 civarında topuza delici sivri uçlar eklendiğini belirtmişti. Silaha darbe etkisinin yanı sıra delici özellik de kazandırılmıştı. Yeni bir tasarım kazandırılan bu silaha Almanca’da ‘Sabah Yıldızı’ anlamına gelen ‘Mongenster’ adı verilmişti. Bkz. Boeheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, s. 359-360.

Resim 1: Avrasya bozkır bölgesinde bulunan ve m.ö. 3-2. yüzyıllara tarihlenen topuz örnekleri⁵

Topuzun Deşt-i Kıpçak bölgesinin bir bölümüne hükmeden Hazarlarda kullanıldığı ve Hazar ordusunda tercih edilen bir silah olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur⁶. Hazarlar ile birlikte 8. yüzyılda Bulgarlar ve Doğu Avrupa'nın diğer bazı halkları arasında topuzun yayılmaya başladığı, önceki türlerden farklı topuz örneklerinin ortaya çıktığı ve 12. ve 13. yüzyıllarda ağır zırhlı süvarilerin yaygınlaşmasıyla topuzların yeniden ilgi görmeye başladığı düşünülmektedir⁷. Bu durum topuzun zırhlı hedeflere karşı etkili bir silah olarak kullanılmasının ve özellikle yakın dövüşte ağır süvarilerin artan rolünün bir sonucu olarak açıklanabilir. Bu bağlamda 13. yüzyılın ilk yarısında Moğolların, Deşt-i Kıpçak'ta ve Doğu Avrupa'da ağır zırhlı süvari birliklerini, zırhlı süvari birliklerine sahip rakiplerine karşı üstünlük sağlamak için ordusuna entegre ettiği ve bunun rakip orduların savaş stratejilerine karşı bir adaptasyon süreci olarak değerlendirilebileceği söylenebilir⁸.

Bu yaygınlaşma süreci, Batı ve Orta Doğu'daki askeri mücadelelerde de kendini göstermişti. 13. yüzyılda Eyyübiler ile Memlükler üzerine IX. Louis'in düzenlediği Haçlı seferlerine katılan Fransız lordu Jean de Joinville'nin yazdığı hatıralarda, Türklerin savaş sırasında yakın dövüşte topuz kullandıklarına yer vermişti. Bu husus, Joinville hatıratında şöyle geçmektedir:

⁵ M.V. Gorelik, *Oruzhiye Drevnego Vostoka*, Nauka, Moskva 1993, s. 280.

⁶ İzmailov, *Zashchitniki "Steny Iskandera"*, s. 58.

⁷ İzmailov, *Zashchitniki "Steny Iskandera"*, s. 58.

⁸ Moğol ordusunda ağır süvari birliklerinin olup olmadığı ve rakiplerinden etkilenecek ordusunda ağır süvari birliklerine yer verdiğine dair değerlendirmeler için bkz. M. V. Gorelik, "Mongol'skaya latnaya konnitsa i yeye sud'by v istoricheskoy perspektive", *In Voennoe delo Zolotoy Ordı: Problemy i perspektivy izucheniya*, Kazan 2011, s. 47-58.

“Bu sırada Türkler kralın diğer birliklerini kılıç ve topuzla kesip biçerek geriye doğru püskürttüler ve onları da kralın birlikleri ile nehre doğru geri çekilmeye mecbur ettiler.”⁹ Ayrıca hatıratta, “Olayı görenlerin bize anlattıklarına göre, dört Türk yerde yatmakta olan Lord Valter’e geldi ve o yerde iken kendisine gürzleri ile vurdular.”¹⁰

Zırh kullanımının savaş meydanlarında yaygınlaşması, topuzun stratejik önemini daha da arttırmıştı. Zırhları delebilecek güçlü bir darbe silahı olarak topuz, özellikle zırhla korunan ağır süvarilere karşı etkili olmuştu. Boenheim tarafından hazırlanan 1890’da yayınlanan silah ansiklopedisinde, topuzun 13. yüzyıldan önce Tatar kökenli bir silah olarak benimsendiği ve zırhlı ağır süvarilere karşı daha uygun bir savaş aleti olarak kullanıldığı ifade edilmiştir¹¹. Buna karşı olarak 13. yüzyıldan önce yalnızca Tatarlar arasında değil, 11. yüzyılda Büyük Selçuklu Devleti’nin ordusunda da topuzların kullanıldığı ve “gürz-dârân” ve “debbûs-dârân” gibi topuzla donatılan özel birliklerin oluşturulduğu bilinmektedir¹².

1. Topuz Kavramı

Göğüs göğüse muharebelerde düşmanı etkisiz hale getirmek için kullanılan, sert darbelerle zırh delme ve düşmanı sersemletme işlevi gören, yakın dövüş silahı kavramına karşılık Türkçe’de topuz, “bozdoğan”¹³ ve “gürz” olarak da adlandırılmıştır. Ancak Türk dilinin

⁹ Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, Ankara 2002, s. 109-110

¹⁰ Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, s. 93.

¹¹ Boenheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, 362. Boenheim Macarların topuzu Türklerden ve Tatarlardan benimsediğini, 15. yüzyılda ise Hırvatlar ve Bohemyalılar arasında doğuya özgü biçimlerde topuzların yaygın olarak görüldüğünü de belirtmiştir. Ayrıca ansiklopedide Türklerin topuzlarla silahlandığı ve Türk topuzlarının çoğunlukla metalden yapıldığı, küre veya armut biçimli baş kısımlarına sahip olduğu bilgisine yer verilmiştir. Bkz. Boenheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, s. 362-363.

¹² Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 215

¹³ Bozdoğan Türkçe bir kökenli bir kelime olup, Osmanlı döneminde sıkça kullanılan bir topuz türüdür. Yapısal olarak, sapının baş kısmına çiviler eklenmiş bir tasarıma sahiptir. Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisinde bozdoğan maddesinde şu şekilde geçmektedir: “Bozdoğan eski cenk aletlerinden, yakından kullanılır ve elde tutularak hasmın üstüne savrulup indirilir. Gürzün Türkçe adı, sahibinin pençesine ve bâzu

tarihine ışık tutan başlıca metinlerden biri olan Kaşgarlı Mahmud'un *Divân-ü-Lügati't-Türk*' adlı eserinde "topuz" veya "gürz" ifadelerine rastlanmamıştır¹⁴. Bunun yerine sözlükte "çomak" kelimesi yer almakta olup, bu kavram asa veya değnek anlamında kullanılmıştı. Ancak çomağın yalnızca ağaçtan değil demirden de yapılabilirdiği ve bir tür silah olarak işlev gördüğü düşünülmektedir¹⁵. Ayrıca, çomak insanları yaralamaya veya dövmeye yarayan bir alet olarak da tanımlanmıştır.

Türkçe kelime hazinesi içinde "topuz" ve "gürz" terimlerinin kullanımına dair kapsamlı bilgiler ise Zemahşerî (ö. 1144) tarafından kaleme alınan *Mukaddimetü'l Edep*'te¹⁶ yer almaktadır. Bu eserde Türkçe "çomak" ve Farsçadan Türkçeye geçen "gürz" kelimeleri yer almakla birlikte topuzun Moğolca karşılığı ise "bula'u" olarak ifade edilmiştir¹⁷. Ortaçağ'da Moğolca'da topuzun bir diğer ismi ise "gulda" olarak biliniyordu¹⁸. Sözlükte ayrıca Türkçe "yığaç-çomak" adıyla ağaç sopa anlamında bir silah ismi daha yer almakta olup, bu silahın Moğolca karşılığının "modun bula'u" olduğu belirtilmiştir¹⁹. A. K. Kuşkumbayev, *Mukaddimetü'l Edep*'e dayanarak ordu silah ve teçhizatlarında gürzün yanı sıra ahşap (tahta) sopaların varlığına dikkat çekmiştir. Yazar, topuz (gürz) ile ahşap sopanın aynı savaş aleti olmadığını ve Doğu kaynaklarında bu iki silahın net bir şekilde birbirinden ayrıldığını

kuvvetine göre en hafifi üç okka ağırlığında demir bir baş, topuz, gülle ile bir saptan ibarettir. Sapı da demirden yekpare yahud sapı demir veya ağaçtan ayrı yapılmış olup başına, güllesine sonradan takılmış; yakut baş, gülle kısmı demir veya ağaç sapına demir bir zincirle rabt edilmiş olanları da vardır." Daha fazla bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, "Bozdoğan", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1963, s. 3060.

¹³ *Dedem Korkudun Kitabı*, yay. haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 2007, s. 56. Diğer gürz ifadeleri için bkz. s. 60, 61,

¹⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti't-Türk*, Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti't-Türk*, çev. Mustafa S. Kaçalın, yay. haz. Mehmet Ölmez, İstanbul 2021, s. 163; Erkan Göksu, *Divân-ü-Lügati't-Türk* ile birlikte *Kutadgu Bilig*' de de gürz veya topuz ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmadığını söyler. Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 213.

¹⁵ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 219.

¹⁶ Sözlük hakkında bilgi için bkz. Ahmad Shafiq Shafi, *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Çağatayca ve Moğolca Sözcükleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2022.

¹⁷ Shafi, "Mukaddimetü'l-Edeb'in Çağatayca ve Moğolca Sözcükleri", s. 44.

¹⁸ Kuşkumbaev, "Kompleks udarnogo oruzhiya (palitsy, bulavy, kisteni) voinov Ulusa Dzhuchi", s. 202.

¹⁹ Shafi, "Mukaddimetü'l-Edeb'in Çağatayca ve Moğolca Sözcükleri", s. 44.

özellikle vurgulamıştır²⁰. Türk diline dair önemli kaynak türlerinden bir olan destanlarda da topuz kavramına karşılık gelen ifadeler yer almaktadır. Altın Orda sahasının önemli figürü olana Emir Edige'nin maceralarını anlatan Edige Batır destanında, topuz kavramına karşılık “sukmar”²¹ kelimesi geçmektedir: “*Sukmar kulda bulganda, eyelep selem bermemen! Gürz kolda oldukça eğilip selam vermem.*”²² Burada topuzun bir güç simgesi ve aynı zamanda etkili bir silah olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir.

Topuz kavramına ilişkin farklı tanımlamalar Türk edebiyatının destansı anlatılarından biri olan *Dede Korkut Kitabı*'nda da karşımıza çıkmaktadır. Eserde *gürz* kelimesi, topuzun güçlü ve etkili bir savaş silahı olarak betimlenmesine olanak sağlamaktadır. Metinde geçen “*Altı perli gürzile depesine katı tuta urdu, çaldı, canın cehenneme saldı...*” *gürzün* (topuzun) savaş alanındaki kullanımına güçlü bir örnek sunmaktadır²³. Metnin pek çok yerinde “altı perli gürz” ifadesi, *gürzün* altı kanatlı veya altı dilimli bir yapıya sahip belirli bir silah tipini tanımlamaktadır²⁴.

Bozdoğan kavramı Deşt-i Kıpçak coğrafyasında, Türkistan ve Anadolu'da kullanılmıştır. Bozdoğan başı, demirden yapılmış ve altı ya da daha fazla dilimli, küçük ve hafif bir tasarıma sahiptir²⁵. Ayrıca bozdoğanlar topuzun yuvarlak küre biçiminden geliştirilmiş olup, baş kısmı prizmatik karakterli şekiller, kıvrımlar veya dikey olarak uzanan dilimlerden oluşmaktadır²⁶. Küçük ve hafif olmasına rağmen, dilimle ve kenarlı yapısı sayesinde bu silah güçlü bir darbe etkisi oldukça yaratıyordu²⁷.

²⁰ Kuşkumbaev, “Kompleks udarnogo oruzhiya (palitsy, bulavy, kisteni) voinov Ulusa Dzhuchi”, s. 202.

²¹ Kazak Türkçesinde’de “şokpar” olarak ifade ediliyor. Şokpar, başı ve sapı tek parça olarak ağaçtan yapılan vurucu bir silah olarak adlandırılır. Bkz. K. S. Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-жарағһының этнографиясы*, Almatykitap баспасы, Almatyn 2006, s. 125-126.

²² *Edige Batır Destanı*, yay. haz. Göksel Öztürk, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s. 96.

²³ *Dedem Korkudun Kitabı*, 56. Diğer *gürz* ifadeleri için bkz. s. 60, 61, 124, 137, 141, 163, 181. Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, s. 213

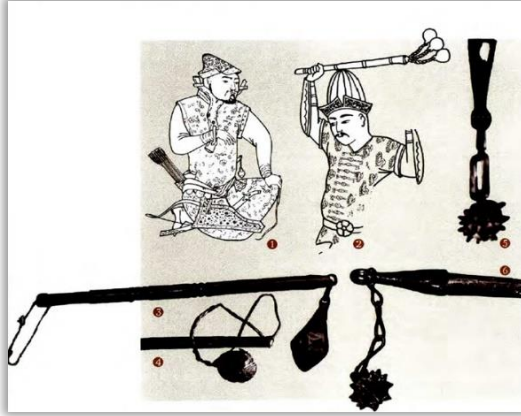
²⁴ Arslan Ergüç, “Dede Korkut Kitabı’nda Silah: Silah Çeşitleri ve Silahla ilgili Sözler Lügatçesi”, *Türk Kültürü*, Sayı 46 (Ağustos 1966), s. 893.

²⁵ Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-жарағһының этнографиясы*, s. 126

²⁶ Tülin Çoruhlu, “Gürz”, s. 327.

²⁷ Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-жарағһының этнографиясы*, s. 126.

Kaynaklarda topuz, gürz, bula'u, bozdoğan gibi kelimelerle karşımıza çıkan vurucu silahlar, farklı dönemlerde farklı kavramlarla ifade edildiğini söyleyebiliriz. Bu terimler arasında özellikle “topuz” ve “gürz” kavramları, aynı anlama gelse de yapısal özellikleri bakımından bazı farklılıklar taşımaktadır. “Gürz” kavramı genellikle uzun saplı ve ağır başlı silahlar için kullanılırken, “topuz” daha hafif ve kısa saplı silahları ifade etmektedir²⁸. Benzer şekilde kaynaklarda “Sukmar” veya “çokmar” şeklinde geçen Kazak Türkçe’sinde “şokpar” olarak adlandırılan başı ve sapı yekpare ağaçtan yapılan silah türü de vurucu silahlar arasında yer almaktaydı. Ayrıca bu silahın daha gelişmiş şekli ise, şokparın başına deri kayış veya demir zincirden bir boyunluk eklenip, alt kısmına metalden yapılmış bir ağırlık (uç) bağlanarak sap kısmına monte edilen türüdür²⁹.

Resim 2: Kazak Şokparları (19.Yüzyıl)³⁰

2. Topuzun Kullanım Amacı ve Taşınma Biçimi

Topuz hem piyade hem atlı savaşçılar tarafından göğüs göğüse çarpışmalarda düşmanın vücuduna ve kafasına etkili fizikî darbeler vurmak için kullanılan bir silahtı. Literatürde topuzla ilgili yaygın kanı, bu silahın daha çok piyadeler tarafından kullanıldığı yönündedir. Federov Davydov bu silahın göçebeler tarafından nadiren kullanıldığına dair

²⁸ Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, s. 46.

²⁹ Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-јарағһynyñ etnоғрағһyası*, s. 128.

³⁰ Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-јарағһynyñ etnоғрағһyası*, s. 131.

iddiada bulunmaktadır³¹. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi topuz, çok eski çağlardan beri süvariler arasında da yaygın bir şekilde kullanılmakta olup, özellikle 13. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlandığı ve 14. yüzyıldan sonra süvarilerin teçhizatında vazgeçilmez bir silah haline geldiği bilinmektedir³². Topuz hem piyade hem de süvariler tarafından doğrudan darbe yoluyla zırhlı savaşçıları etkisiz hale getirme işlevini görüyordu³³. Zırhlı delebilmeye özelliği düşmanın sarsılmasını, yaralanmasını veya öldürülmesini sağlayabiliyordu³⁴.

Savaşçıların topuzları taşıma biçimi, savaş alanındaki rollerine ve ihtiyaçlarına göre değişiyordu. Piyadeler ahşap ve hafif topuzları bellerine sarılı kuşak veya kemerlerine sokulmuş şekilde taşıırken, süvariler ise zırh parçalama amacıyla demirden yapılmış ve diken eklenmiş topuzları eyerlerinin sol tarafına asarak taşıyorlardı³⁵. Bu farklı taşıma biçimleri topuzların kullanım alanlarına göre yapısal tasarımlarında farklılıklar olduğunu göstermektedir. Piyadeler hareket kabiliyetini arttırmak ve yakın dövüşte hızlı ve etkili olmak amacıyla hafif topuzları tercih ediyorlardı. Süvarilerin demirden yapılmış diken eklenmiş topuzlarla teçhiz edilmesi ise düşmanın savunma teçhizatını etkisiz hale getirmek amacıyla tasarlandıklarını göstermektedir. Süvarilerin kullandığı topuzlar, saplarının baş kısmına mafsallı görevi gören demir bir halka ile bağlı olarak da kullanılıyordu. Resim 3'te gösterilen uzun bir sapa halka vasıtasıyla bağlanan bu tipteki topuzlara Altın Orda sahasında da genel olarak rastlanmıştır³⁶.

³¹ G.A. Fedorov-Davydov, *Kochevniki Vostochnoy Evropy pod vlast'yu zolotoordynskikh khanov*, Arkheologicheskie pamyatniki, Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1996, s. 32.

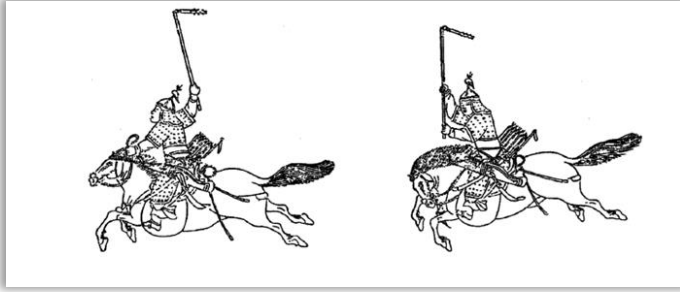
³² Boenheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, s. 358.

³³ A.N. Kirpichnikov, *Drevnerusskoe oruzhie: Kopya, sulitsy, boevye topory, bulavy, kisteny IX–XIII vekov*, Izdatel'stvo Nauka, Moskva 1966, s. 50.

³⁴ İzmailov, *Zashchitniki "Steny Iskandera"*, s. 58.

³⁵ Çoruhlu, "Gürz", s. 327-328.

³⁶ Altın Orda sahasında süvariler tarafından kullanılan bu tarz topuzlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yu.A. Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı", *Zolotoordynskoe obozrenie*, No. 1, (2019), s. 37-54.

Resim 3: Süvarilerin topuz kullanma teknikleri
(*Muye Dobo Tongji* adlı *Kore Savaş Sanatları İncelemesi*'nden)³⁷

Topuz, askerlerin yaygın olarak kullandığı silahlar arasında yer alan bir savaş aleti olmanın dışında, ordu hiyerarşisinde farklı anlamlara da sahipti. Topuz hükümdarların ve üst düzey komutanların güç simgesi olarak önemli bir değer taşıyordu³⁸. Ayrıca topuz devletler arası diplomatik ilişkilerde ve hükümdarlar arasındaki güç ve prestij simgesi olarak önemli bir hediyeleşme aracıydı. Kıymetli malzemelerle süslenmiş ve ustalıkla işlenmiş topuzlar, hükümdarların itibarını yücelten sembolik hediyeler olarak takdim edilirdi. Buna örnek olarak Memlûk Devleti hükümdarı Baybars'ın Berke Han'a gönderdiği hediyeler arasında, İbn- Abdüzzahir'in yazdığı hediye listesinde "*Altın kaplı, uçları demirden olan topuzlar*" zikredilmişti³⁹. Aynı şekilde Rûkneddin Baybars'ın Baybars Tarihi eserinde Memlûkler'den Altın Orda'ya gönderilen hediyeler arasında altın kaplı topuzlar bulunuyordu⁴⁰. Bu değerli ve süslemeli topuzların, hükümdar ve saray çevresine hitap eden prestijli hediyeler olduğu anlaşılmaktadır.

3. Altın Orda Teçhizatında Topuzun Yeri ve Formları

13 ve 15. yüzyıllar arasında Deşt-i Kıpçak'ın siyasî hâkim gücü olan Altın Orda Devleti gelişmiş bir silah kompleksine sahipti. Bu silahlar arasında orduda kullanılan topuz gelmekteydi. 13. ve 15. yüzyıllar arasında hanedanların hemen hepsinde kullanıldığı tespit edilen topuzun Moğollar tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim Marco Polo

³⁷ Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordy", s. 41.

³⁸ Boenheim, *Handbuch Der Waffenkunde*, 362.

³⁹ W.De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, s. 125-126.

⁴⁰ W.De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, s. 162.

süvari ağırlıklı ordu yapısına sahip Moğolların kullandığı silahlar arasında demir topuzların bulunduğunu belirtmiş⁴¹ ve savaş esnasında Moğol askerlerinin okları tükendiğinde yaylarını kılıflarına yerleştirip kılıç ve topuz kullanarak düşmanlarına şiddetli darbeler indirdiklerini aktarmıştı⁴². Moğol İmparatorluğu ordusunda yaygın olarak kullanılan topuz, 13 ve 15. yüzyıllarda Altın Orda Devleti'nin askerî teçhizatında farklı türleriyle önemli bir vurucu silah olarak yer almıştı⁴³. Yukarıda üzerinde durduğumuz üzere topuzun farklı isimlerle sözlüklerde ve destanlarda yer alması ve devletlerarası diplomatik ilişkiler sırasında elçilerin kaleme aldıkları raporlarda bu silaha sıkça atıfta bulunulması, onun Altın Orda coğrafyasında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Altın Orda dönemine ait, 13 ve 14. yüzyıllara tarihlendirilen, demir üzerine altın ve gümüş kakma tekniğiyle yapılmış, uzunluğu 10,2 cm, genişliği 8,2 cm, silindirik soket çapı 4,0 cm olan altı perli topuz⁴⁴ oldukça önemlidir. Yurçenko, *Moğol İmparatorluğu'nun Elitleri* adlı çalışmasında Resim 2'de gösterilen altın ve gümüş kakmalı topuzun Memlükler'in armasıyla süslendiğini ve Altın Orda aristokrasisinin önde gelen temsilcilerinden birine ait bir egemenlik ve güç sembolü olarak kullanıldığını söylemektedir⁴⁵. Ayrıca topuzun 13 ve 14. yüzyılda, Altın Orda'nın batıdaki coğrafi sınırlarından biri olan Moldova'da bulunmasının Altın Orda'nın sağ kanadındaki askerî aristokrasisinin önemli bir temsilcine işaret ettiğini belirtmiştir⁴⁶.

Altın Orda döneminin en önemli edebî metinlerinden biri olan *Edige Batır* destanında yukarıda da bahsedildiği gibi topuz manasına gelen “çokmar (sukmar)” kelimesi geçmektedir. Destanda “altı batman çukmar”⁴⁷ ifadesiyle anılan bu silah, sert ağaç köklerinden yapılan bir topuz olarak tanımlanmıştır⁴⁸. Destanda, vurucu kısmı ahşap olan

⁴¹ *Travels of Marco Polo*, ed. Thomas Wright, George Bell & Sons, Londra 1886, s. 133, 454.

⁴² *Travels of Marco Polo*, s. 455.

⁴³ Kuşkumbaev, “Kompleks udarnogo oruzhiya (palitsy, bulavy, kisteni) voinov Ulusa Dzhuchi”, s. 210.

⁴⁴ Topuz 1984 yılında Moldova'nın Taraklia ilçesine bağlı Balabanu köyü çevresinde yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulundu.

⁴⁵ A.G. Yurchenko, *Elita Mongol'skoy imperii: Vremya prazdnikov, vremya kazney*, Evraziya, Sankt-Peterburg 2013, s. 87.

⁴⁶ Yurchenko, *Elita Mongol'skoy imperii: Vremya prazdnikov, vremya kazney*, s. 375.

⁴⁷ *Edigey Destanı*, Haz. Rüstem Sulti, Türksoy Yayınları, Ankara 1998, s. 179.

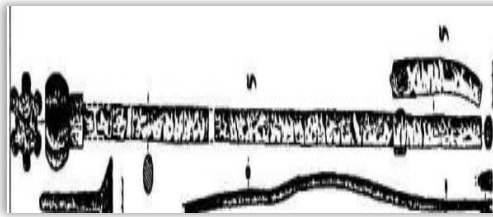
⁴⁸ *Edigey Destanı*, s. 192.

topuzlardan bahsedilmesi, Altın Orda teçhizatında 14. yüzyılın sonları ve 15. yüzyılın başlarında altı vurucu kısma sahip topuzların yaygın bir şekilde kullanıldığını düşündürmektedir.

Resim 4: Altın Orda dönemine ait topuz (şepser) ve topuzun üstten görünümü⁴⁹

Benzer şekilde İlhanlı döneminin en önemli yazılı kaynağı olan *Camii't-Tevarih*'te de topuz ile ilgili ayrıntılar yer almaktadır. İlhanlılarda askerî işlerin düzenlenmesi, sefere gidiş ve birliklerin konumlandırılmasıyla ilgili altın tamgalar içeren yarlıklardan bahsedilmektedir. Bu tamgaların üzerinde bir yay, topuz ve kılıç resmi yer almaktaydı⁵⁰. Topuzun tamgalarda tasvir edilmesi, Türk-Moğol ordularının askerî teçhizatında bu silahın önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Resim 5: Altın Orda dönemine ait yüksek sosyal sınıfa mensup bir askerın mezarından çıkan bir topuz⁵¹

⁴⁹ Yurchenko, *Elita Mongol'skoy imperii: Vremya prazdnikov, vremya kazney*, s. 262.

⁵⁰ *Sobranie letopisey Rashid-ad-Dina, Tom: 3*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1946, s. 276.

⁵¹ P. Tolochko, *Kochevye narody stepy i Kievskaya Rus*, Aletya, Sankt-Peterburg 2003,

Yazılı ve sözlü kaynaklardaki bilgiler arkeolojik bulgularla da desteklenmektedir. Arkeolojik çalışmalar Altın Orda'nın teçhizatında topuzun varlığına ilişkin önemli kanıtlar ortaya koymuştur. Aşağı İdil bölgesinde yapılan kazılarda topuz uçlarına rastlanmıştır. Bölgenin askeri envanteri üzerine çalışan Vorontsov az sayıda topuz ucunun bulunmasının Altın Orda'nın vurucu silahlarının tipolojisini oluşturmayı zorlaştırdığını belirtmiştir. Çalışmada, incelenen topuz örneklerinin çoğunun bronzdan yapıldığı ve dört, altı veya sekiz vurucu çıkıntıya sahip olduğu vurgulanmıştır⁵². Ayrıca Aşağı İdil bölgesinde bulunan tüm topuz örnekleri, vurucu çıkıntı sayısına göre gruplara, vurucu kısmın (tepe kısmının biçimine göre) şekline göre tiplere ayrılmıştır⁵³.

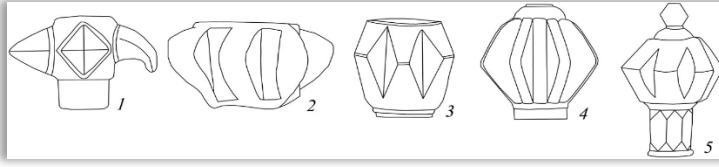
Bu sınıflandırmaya göre topuzlar; sekiz kenarlı, altı kenarlı ve dört kenarlı olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Birinci grupta yer alan sekiz kenarlı topuzlar, kendi içinde iki tipe ayrılmaktadır. Birinci tip topuz ucu resim 6'de 4 numaralı çizimde gösterilen sekiz çıkıntılı ve uzun silindirik bir yapıya sahiptir. Topuzun alt kısmı kabzanın yerleştirilmesi için geniş bir yapıda imal edilmiş olup, kabzanın yerleştirildiği üst kısmın çapı alt kısmına göre daha küçüktür. Ayrıca topuzun alt kısmında, ucun kabzaya sabitlenmesini sağlamak amacıyla yuvarlak bir delik açılmıştır. Arkeolojik ölçümlere göre topuz ucunun en büyük yüksekliği 64 mm, en büyük çapı 35 mm, kabza deliğinin çapı 22 mm, topuz başının çeper kalınlığı 3-4 mm olarak tespit edilmiştir⁵⁴.

s. 153. 14. yüzyıla tarihlendirilen Ukrayna'nın Herson bölgesinde Kairka köyü yakınlarında bulunan Altın Orda dönemine ait yüksek sosyal sınıfa mensup bir askerın mezarından çıkan bir topuz örneği. Bkz. Tolochko, *Kochevye narody stepey i Kievskaya Rus*, s. 153.

⁵² I.A. Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", *Voyennoye delo Zolotoy Ordy: problemy i perspektivy izucheniya*, Kazan 2010, s. 59.

⁵³ I.A. Vorontsov, "Organizatsiya voennogo dela Zolotoy Ordy (po materialam Nizhnego Povolzh'ya)", Kandidata istoricheskikh Nauk, Volgogradskiy Gosudarstvennyy Universitet, 2006, s. 98.

⁵⁴ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 59.

Resim 6: Aşağı idil bölgesinde bulunan topuzların sınıflandırılması⁵⁵

Birinci grubun ikinci tipinde yer alan topuzun vurucu kısımları üçgen şeklindedir. Resim 6'daki 5 numaralı çizimde gösterilen bu topuz ucu, döküm metoduyla imal edilmiş olup, sekiz adet üçgenimsi çıkıntıya sahiptir⁵⁶. İkinci grupta, altı kenarlı topuzlar iki tipe ayrılmıştır. Resim 6'daki 2 numaralı çizimde gösterilen birinci tipte, topuzun vurucu çıkıntıları yuvarlak şekilde tasarlanmıştır. Bu tipteki topuzların ölçüleri; en büyük yüksekliği 30 mm, en büyük çapı 35 mm, kabza deliğinin çapı 20 mm olarak belirlenmiştir. İkinci gruptaki ikinci tip topuzlarda ise vurucu çıkıntılar köşeli olup, uç kısmı silindirik yapıdadır. Resim 6'daki 3 numaralı çizimde bu tipe ait bir topuz örneği görülmektedir. Bu tipteki topuzların maksimum uzunluğu 50 mm, genişliği 50 mm ve kabzayı sabitlemek için bulunan deliğin çapı 25 mm olarak ölçülmüştür. Üçüncü grupta dört kenarlı topuzlar yer almakta olup, bu grupta yalnızca bir tip mevcuttur. Resim 6'daki 1 numaralı çizimde gösterilen bu topuz, dört kenarlı kare bir yapıya sahiptir. Topuzun üç kenarında bulunan vurucu çıkıntılar, elmas şeklinde bir temele sahip piramit formundadır. Dördüncü vurucu çıkıntı ise 20 mm uzunluğunda (tabandan itibaren) ve tabanda 15 mm genişliğinde bir gaga şeklinde tasarlanmıştır. Topuz ucunun uzunluğu 40 mm, genişliği 55 mm'dir. Ahşap sapın takılabilmesi için topuzun üst kısmında 17 mm, alt kısmında ise 20 mm çapında bir delik bulunmaktadır⁵⁷. Altın Orda'nın yerleşim yerlerinde bulunan topuzlar arasında en dikkat çekici olanı, gaga şeklinde çıkıntıya sahip topuzdur. Türk-Moğol vurucu silah kategorisinde sıkça görülen topuz uçlarından yapısal olarak farklılık gösteren bu tasarım, benzersiz bir form sunmaktadır. Bu tasarımın kökenleri hakkında Vorontsov, gaga biçimli topuzun Altın Orda coğrafyasında ortaya çıkışı ve gelişiminin, eski Rus

⁵⁵ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 59.

⁵⁶ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 60.

⁵⁷ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 60.

ve Bulgar askerî teknik gelenekleriyle ilişkilendirilmesi gerektiğini belirtmektedir⁵⁸. Bu bağlamda Altın Orda'nın yerleşim yerlerinde bulunan topuz örneklerinin kökeni ve gelişimi konusunda literatürde farklı görüşler mevcuttur. A. N. Kirpichnikov ve G. N. Belorybkin gibi araştırmacılar, Altın Orda topuzlarının üretiminde eski Rus ve Bulgar askerî unsurlarının etkili olduğunu savunurken, M. V. Görelık ve Y. S. Khudyakov ise bu silahların Türkistan kökenli olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşılık, E. I. Narozhny ve E. Y. Chakhkiev gibi araştırmacılar Altın Orda ordusunda kullanılan topuzların Memlükler aracılığıyla Mısır'dan yayıldığını ileri sürmektedir⁵⁹. Altın Orda'nın vurucu silahlarının gelişiminde Orta Doğu, Türkistan ve Eski Rus ve Bulgar askerî geleneklerinin etkili olduğu literatürde yaygın bir görüş olarak kabul edilmektedir.

Resim 7: Altın Orda dönemine ait bozdoğan başı (14 ve 15. yüzyıl)⁶⁰

Arkeolog Yuri Kuleşov *Altın Orda Teçhizatında Savaş Zincirleri* adlı makalesinde, Altın Orda'nın hâkim olduğu coğrafyadaki çeşitli bölgelerde yapılan kazı çalışmalarında bulunan 14 tane topuz örneğini inceleyerek arkeolojik materyalleri kategorize etmiştir. Makalede topuzun Doğu Asya, Türkistan Altın Orda'daki kökenlerine dikkat çekmektedir. Rusça'da боевые цепи⁶¹ olarak adlandırılan ve Altın Orda

⁵⁸ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 60.

⁵⁹ Vorontsov, "Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya", s. 61.

⁶⁰ Akhmetzhan, *Qazaqtyñ дәstürli қару-жарағһының этнографиясы*, s. 130.

⁶¹ Rusça'da цеп (tsep) kelimesi tahılları başaklarından ayırmak için kullanılan elle çalıştırılan bir tarım aletini ifade eder. Боевые цепи'de ise adını bu tarım aletinden almıştır. Bu silah aslında tarımda kullanılan, sapları tahıllardan ayırmaya yarayan sopanın ucuna zincirle bağlanan bir savaş aleti olarak ortaya çıkmıştır.

coğrafyasında bulunan günümüze kadar ulaşan 14 tane topuz örneğini inceleyen makale, silahın Doğu Asya, Türkistan, Batı Avrupa ve Altın Orda'daki (Deşt-i Kıpçak bölgesindeki) kökenlerine dikkat çekmektedir. Aşağıda bu 14 buluntudan sadece üç görsel sunulmuş olup, topuzların teknik özelliklerine dair örnek oluşturmaları amaçlanmıştır⁶².

Resim 8: Topuz örnekleri⁶³

Resim 8'de 1 numaralı figürde gösterilen topuz, dövme demirden yapılmış, çubuk şeklindedir. Topuzun üst kısmında dikdörtgen şeklinde bir delik bulunurken, alt kısmı küre şeklinde bir vurucu kısma sahiptir. Topuzun toplam uzunluğu ise 250 mm, vurucu kısmın uzunluğu ise 35 mmdir. Resim 8'de 2⁶⁴ numaralı figürde gösterilen topuzda da dövme demirden yapılmış olup alt kısma doğru kademeli olarak genişleyen bir yapıya sahiptir. Topuzun toplam uzunluğu 235 mm, buluntunun ağırlığı 75 gr'dır. Resim 8'de 3 numaralı figürde gösterilen topuz, dövme demirden yapılmış çubuk şeklinde olup alt kısmı elipsoit (elipsoidal) biçimde tasarlanmıştır. Topuzun toplam uzunluğu 190 mm, vurucu kısmının uzunluğu 57 mm, ağırlığı ise 94 gr'dır⁶⁵.

Yukarıda yer alan üç topuz buluntusuna dayanarak, Altın Orda savaş gereçlerinin gelişmiş teknik yapısını, zengin dövme demir işçiliğini ve işlevsel tasarımını görebilmemiz mümkündür. Bu teknik ve yapısal özellikler, savaş aletlerinin etkinliğini arttırmak amacıyla farklı tasarımların geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca, diğer topuz buluntuları genel olarak değerlendirildiğinde, bu silahların ağırlıklarının

⁶² Diğer buluntu görselleri için bkz. Yu.A. Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı" *Zolotoordynskoe obozrenie*, No. 7, (2019), s. 42,46.

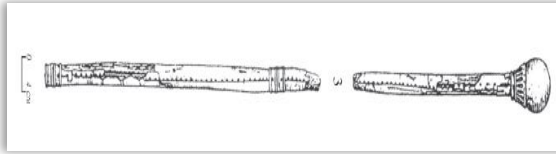
⁶³ Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı", s. 42.

⁶⁴ No 2'deki buluntu 14. yüzyılın ikinci yarısından 15. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilir. Bkz. Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı", s. 49.

⁶⁵ Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı", s. 40.

arttırılmasıyla⁶⁶ yakın mesafede yıkıcı bir etki yaratılmasının amaçlandığı ve savaş alanında çok yönlü kullanım imkânı sağlayacak şekilde tasarlandıkları söylenebilir. Bununla birlikte bazı buluntu örnekleri üzerindeki aşınma izleri, silahın savaşta aktif olarak kullanıldığını da göstermektedir. Ayrıca topuzların farklı vurucu kısımlarının şekil açısından çeşitlilik göstermesi (koni, küre, sekizgen, kare, çokgen vb.) silahların derin darbe etkisi yaratmayı, darbe gücünü ve sağlamlığını artırmayı amaçlayan teknik özelliklere sahip olduğunu düşündürmektedir. Topuzlardaki çeşitliliği incelediğimizde, bu silahların hem hızlı ve doğrudan darbelere uygun olacak şekilde hafif ve dengeli yapıda, hem de yakın dövüşte ağır darbeler indirmek ve yıkıcı bir güç sağlamak için tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Altın Orda'nın hakimiyet alanlarından biri olan Ukrayna'nın Çerkassi bölgesindeki Taganchi köyü yakınlarında, Altın Orda'ya hizmet eden birçok Kıpçak'a ait, zengin arkeolojik örneklerin bulunduğu mezarlar keşfedilmiştir. Bu mezarların birinde bulunan, vurucu kısmı bakırdan imal edilmiş bir topuz örneği dikkat çekmektedir. Aşağıda Resim 9'da görseli verilen topuzun, Türkistan'dan Hazarlar tarafından Doğu Avrupa'ya getirildiği, 10. ve 13. yüzyıllar arasında Doğu Avrupa'da popüler hale geldiği düşünülmektedir. Altın Orda döneminde de bu topuzun popülerliğini sürdürdüğü tahmin edilmektedir⁶⁷. 13. yüzyılda bu yaygın kullanımla birlikte, zırhların güçlendirilmesine paralel olarak darbe gücünü küçük bir alanda yoğunlaştırmayı mümkün kılan yeni topuz türlerinin geliştirilmesine yol açtı. Bu süreçte, gaga şeklinde çıkıntıya veya kancaya sahip topuz türleri ile şesper (şestopyer) gibi türler geliştirildi⁶⁸.

Resim 9: Taganča'da bulunan Kıpçak askerine ait bir topuz⁶⁹

⁶⁶ Makalede no.6 olarak gösterilen buluntunun ağırlığı 471 gr'dır. Bkz. Kuleshov, "Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı", s. 44.

⁶⁷M.V. Gorelik, "Polovetskaya znat na zolotoordynskoy voennoy sluzhbe" *Arkheologiya Evraziyskikh Stepey*, No. 5, (2017), s. 304-305.

⁶⁸ İzmailov, *Zashchitniki "Steny Iskandera"*, s. 59.

⁶⁹ Gorelik, "Polovetskaya znat na zolotoordynskoy voennoy sluzhbe", s. 316.

Sonuç

Altın Orda döneminde 13 ve 15. yüzyıllar arasında topuzun askerî teçhizatındaki önemli rolü, yazılı kaynaklar ve arkeolojik buluntular aracılığıyla görülmektedir. Altın Orda teçhizatında topuz, askerî teknolojiadaki gelişmelerin bir yansıması olarak hem tasarımı hem de savaş alanındaki işlevselliğiyle dikkat çekmektedir. Zırh teknolojisindeki ilerlemelere paralel olarak darbe gücünü artırmak ve zırh delici özellikler kazandırmak amacıyla topuzlar sürekli olarak geliştirilmiştir. Bu süreçte çeşitli coğrafi ve kültürel etkilerle farklı tiplerde topuzlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca topuzların gelişimi, bölgesel ve kültürel etkileşimlerin askerî teçhizata nasıl yansıdığını da göstermektedir. Türk-Moğol, Türkistan, Kafkasya, Doğu Avrupa ve Eski Rus savaş geleneklerinin etkileriyle şekillenen bu silahlar, geniş bir coğrafyada çok yönlü bir askerî kültürün ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlangıçta sadece piyadelerle ilişkilendirilen topuzun, süvariler tarafından da etkili bir şekilde kullanıldığı örneklerden anlaşılmaktadır. Bu silahlar yalnızca savaş alanında birer savaş aracı olarak değil, sembolik anlamlara da sahip olup, devletlerarası hediyeleşmede önemli bir nesne olarak sunulmuştur.

Arkeolojik veriler ve bu alandaki çalışmalar, 13 ve 15. yüzyıllarda Deşt-i Kıpçak sahasında topuzların yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Altın Orda'nın teçhizatında yer alan topuzların vurucu kısımlarının küre, dört kenarlı/dört kanatlı, altı kenarlı/altı kanatlı, sekiz kenarlı/ sekiz kanatlı, gaga şekli gibi formlarda olduğu tespit edilmiştir. Bu vurucu kısımların demir, kurşun, bronz gibi metallerden imal edildiği, söz konusu kısımların boylarının 30 mm ile 64 mm arasında değiştiği görülmüştür. Altın Orda teçhizatında süvariler tarafından kullanılan, sap kısımlarına halkalarla eklenilen ve buluntularda yekpare olarak tespit edilen topuzların toplam uzunlukları 118 mm ile 300 mm, ağırlıkları ise 75 gr ile 471 gr arasında değişmektedir. Bazı topuzların ağırlıklarının düşük olması, savaş alanındaki etkinlikleri ve öldürücü etkileri konusunda soru işaretleri uyandırır da taşıma kolaylığı ve yüksek manevra kabiliyeti açısından savaşçılara avantaj sağladığı söylenebilir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

- BOEHEIM, Wandelin, *Handbuch Der Waffenkunde*, Leipzig 1890
- ÇORUHLU, Tülin, “Gürz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul 1996
- Edigey Destanı*, yay. haz. Rüstem Sulti, Türksoy Yayınları, Ankara 1998
- Edige Batır Destanı*, yay. haz. Göksel Öztürk, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2023
- ERALP, Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1993
- ERGÜÇ, Arslan, “Dede Korkut Kitabı’nda Silah: Silah Çeşitleri ve Silahla ilgili Sözler Lügatçesi”, *Türk Kültürü*, Sayı 46 (Ağustos 1966), s. 884-897
- GÖKSU, Erkan, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2019
- Jean de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, Ankara 2002
- Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, çev. Mustafa S. Kaçalin, yay. haz. Mehmet Ölmez, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2021
- KOÇU, Reşat Ekrem, “Bozdoğan”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 6, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1963, s. 3060-3061
- SHAFİ, Ahmad Şafîq, Mukaddimetü’l-Edeb’in Çağatayca ve Moğolca Sözcükleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2022
- TIESENHAUSEN, W.De., *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941
- Travels of Marco Polo*, ed. Thomas Wright, George Bell & Sons, Londra 1886
- VORONTSOV, I.A., “Organizatsiya voennogo dela Zolotoy Ordy (po materialam Nizhnego Povolzh'ya)”, *Kandidata istoricheskikh Nauk, Volgogradskiy Gosudarstvennyy Universitet*, 2006
- VORONTSOV, I.A., “Predmety udarnogo vooruzheniya zolotoordynskogo vremeni s territorii Nizhnego Povolzh'ya”, *Voyennoye delo Zolotoy Ordy: problemy i perspektivy izucheniya*, Kazan 2010, s. 59-62.

- GORELİK, M.V., *Oruzhiye Drevnego Vostoka*, Nauka, Moskva 1993
- GORELİK, M.V., “Mongol'skaya latnaya konnitsa i yeye sud'by v istoricheskoy perspektive”, *In Voennoe delo Zolotoy Ordı: Problemy i perspektivy izucheniya*, Kazan 2011, s. 47-58
- GORELİK, M.V., “Polovetskaya znat na zolotoordynskoy voennoy sluzhbe” *Arkheologiya Evraziyskikh stepey*, No. 5, (2017), s. 303–336.
- İZMAİLOV, İ.L., *Zashchitniki “Steny Iskandera”*, Tatarskoye knižnoe izdatel'stvo, Kazan 2008
- KİRPİCHNİKOV, A.N., *Drevnerusskoe oruzhie: Kopya, sulitsy, boevye topory, bulavy, kistenı IX–XIII vekov*, Izdatel'stvo Nauka, Moskva 1966
- KULESHOV, Yu.A., “Boevye tsepy v komplekse vooruzheniya Zolotoy Ordı”, *Zolotoordynskoe obozrenie*, No. 1, (2019), s. 37-54.
- KUŞKUMBAEV, A.K., “Kompleks udarnogo oruzhiya (palitsy, bulavy, kistenı) voınov Ulusa Dzhuchi”, *Voennoe delo Ulusa Dzhuchi i ego naslednikov: Sbornik nauchnykh statey*, pod red. A. K. Kushkumbayev, Foliant, Astana 2012, s. 199–219
- Sobranie letopisey Rashid-ad-Dina, T. 3*, Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva 1946
- TOLOCHKO, P., *Kochevye narody stepey i Kievskaya Rus*, Aletaya, Sankt-Peterburg 2003
- FEDOROV-DAVYDOV, G.A., *Kochevniki Vostochnoy Evropy pod vlast'yu zolotoordynskikh khanov*, Arkheologicheskie pamyatniki, Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva 1996
- YURCHENKO, A. G., *Elita Mongol'skoy imperii: Vremya prazdnikov, vremya kazney*, Evraziya, Sankt-Peterburg 2013
- AKHMETZHAN, K. S., *Qazaqtyñ dästürli qaru-jaraghynyñ etnografiyası*, Almatykitap baspasy, Almatı 2006

Extended Summary

The region of the Dasht-i Kipchak has been the center of various military activities throughout history, and weapons and military equipment have played an important role. Weapons were essential to military success and were used to establish state authority, maintain social order, and express cultural identity. In this context, the Turkic and Mongol states living in Dasht-i Kipchak found the production and use of weapons crucial for both warfare and daily activities like hunting, education, and ceremonies. This study investigates the use of the mace — a type of striking weapon designed for close combat that was used to wear down enemies, penetrate armor, and stun opponents, typically consisting of a metal head and a shaft— during the era of the Golden Horde. The research is based on historical written sources and Russian archaeological data. It analyses the historical development of the mace, its technical properties, its intended use, and its role in the military structure of the Golden Horde. Historically, the Turkish term *topuz* has been called by various names, such as *bozdoğan* and *gürz*. While the words *topuz* and *gürz* are not mentioned in Kaşgarlı Mahmud's *Divân-ü Lügati 't-Türk*, the closest term used is *çomak*, meaning a staff or stick. In Zemahshari's *Mukaddimetü'l-Edeb*, the terms *çomak*, *gürz*, and the Mongolian equivalent *bula'u* define the concept of a mace. The presence of the mace is seen in literary works; while the term *suqmar* is used in the epic of the *Edige Batır*, the word *gürz* appears in the *Book of Dede Korkut*. Moreover, diplomatic documents from states with military and political ties to the Golden Horde contain the term *topuz*. Between the 13th and 15th centuries, various weapons such as bows, arrows, swords, shields, axes, maces (*gürz*, *bozdoğan*), and knives played an important role in the battles in the region of Dasht-i Kipchak. The rise of heavily armored cavalry in the 12th and 13th centuries contributed to the renewed popularity of maces, and the increasing use of armor on the battlefield added value to its strategic importance. As armor technology advanced, maces were continually improved to increase their armor-piercing capabilities and deliver more powerful impacts. Changes in battle tactics directly influenced both the technical design and battle strategy of these striking weapons. The mace gained more strategic significance on the battlefield due to its efficacy against armored cavalry. The mace was not only a weapon used effectively by infantry but also played an essential role between cavalry forces on the battlefield. It depended on the role and

combat needs of the warriors and how they carried their mace. The way warriors carried their maces varied according to their role and needs on the battlefield. Infantrymen carried wooden and light maces wrapped around their waists or tucked into their belts, while cavalymen carried maces made of iron with thorns attached to shatter armor by hanging them on the left side of their saddles. Cavalymen used iron maces reinforced with spikes, specially designed to break through enemy armor and disable defensive equipment. They carried these heavy maces on the left side of their saddle for easy access during battle. Cavalry maces were usually attached to their shafts with an iron ring that functioned as a knuckle-like mechanism, which allowed for greater flexibility and effect during strikes. This type of mace was common in the Golden Horde region and reflected a design well-adapted for combat effectiveness in various battlefield scenarios. As an important item of military equipment for the Golden Horde, the mace was not only a functional weapon on the battlefield but also had an important symbolic meaning. In addition to its use in warfare, the mace also played an important role in hunting, sport, training, and ceremonial activities. The presence of valuable maces decorated with Mamluk emblems in the territory of the Golden Horde emphasizes the diplomatic exchanges between the two powers. These exchanges often involved the presentation of carefully decorated maces as prestigious gifts, further highlighting the cultural and political importance of the mace in the socio-military landscape of the Golden Horde. Archaeological data and studies in this field indicate that maces were widely used in the Dashti Kipchak region between the 13th and 15th centuries. It has been determined that the striking heads of the maces found in the equipment of the Golden Horde featured various designs, including spherical, four-sided/four-winged, six-sided/six-winged, eight-sided/eight-winged, and beak-shaped forms. It was observed that these striking heads were made of metals such as iron, lead, and bronze, and the lengths of these parts varied between 30 mm and 64 mm. The maces used by the cavalry armory of the Golden Horde usually had metal rings connecting their heads to wooden or metal shafts, while some were produced as single-piece artifacts. Their overall lengths ranged from 118 mm to 265 mm, while their weights ranged from 75 gr to 471 gr. Although the relatively light weight of some maces raised concerns about their combat effectiveness, their portability and high maneuverability probably gave warriors significant advantages in battle.

Bâbürlü İmparatoru Ekber Şâh'ın Şahsî Silahları

Personal Weapons of Baburid (Mughal) Emperor Akber Shah

Umut KANSOY*

Öz

Ekber Şâh'ın (1556-1605) şahsî silahlarını derlemek, tanıtmak ve yorumlamak, bu çalışmanın temel amacıdır. Daha önce Ekber Şâh'ın şahsî silahlarını bir araya getiren herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple Hindistan ve dünya müzeleri ile önemli müzayede evleri dikkatli bir şekilde tarandı. Böylece Ekber Şâh'ın yelek *zırhı*, *tulgası* ve iki *kolçağı* tespit edildi. Üç *kılıcı*, bir *yeşim kabızalı hançeri* ve iki *yeşim zihgiri* bulundu. Hemen hemen hepsinde Ekber Şâh'a ait olduğunu gösteren yazıtlar bulunmaktadır. Bazılarında ayetler, dualar ve beyitler de yer almaktadır. Silahlardaki yazı ve süslemeler altınla oluşturulmuştur. Süslemelerde daha çok bitkisel motifler kullanılmıştır. Ayrıca geometrik motifler ile hayvan (hayvan üslubu) ve insan çizimlerinden de istifade edilmiştir.

Ekber Şâh'ın silahları üzerindeki yazıtların orijinal metinleri aktararak Türkçe çevirileri sunuldu. Silahların nitelikleri ve sanatsal özellikleri üzerinde duruldu. Yapım teknikleri açıklandı. Bu açıklamalar sırasında metalürji ve kuyumculuğa dair terimler yeri geldikçe izah edildi. Silahların imalatında kullanılan değerli taşların özellikleri ve bu taşlara yüklenen anlamlar incelendi. Silahlara nakşedilen şekil ve sembollerin anlamları üzerinde duruldu. Mesela Ekber Şâh'ın kalkanı üzerindeki sembollerle kendisini Avatar ve Mehdî olarak göstermeye çalışmış olabileceği üzerinde duruldu. Söz konusu açıklamalar, devrin tarihi ve dini gelişmeleri ile pekiştirilerek daha anlaşılır bir hale getirildi. Silahlar üzerindeki unvanların tarihsel bağlamları ve anlamları incelendi.

* Dr., İstanbul Fuat Sezgin Bilim ve Sanat Merkezi. E-posta: umut.kansoy[at]gmail.com, ORCID: 0000-0003-0031-4600.

Geliş Tarihi /Received: 12.09.2024
Kabul Tarihi /Accepted: 31.12.2024

Zikredilen malumâta ulaşabilmek için Bâbürlü tarihiyle ilgili ana kaynaklardan ve araştırma eserlerden istifade edildi. İlave olarak sanat tarihi, mücevhercilik, kuyumculuk ve kıymetli taşlarla ilgili kitaplardan faydalanıldı. Söz konusu silahların savaştan ziyade zenginlik ve ihtişamı sergilemek üzere sosyal ve törensel amaçlarla kullanıldıkları sonucuna varıldı.

Anahtar Kelimler: Bâbürlüler, Ekber Şâh, Murassâ Silahlar, Sosyal Statü Göstergesi, Şam İşçiliği.

Abstract

The primary purpose of this study is to compile, introduce, and interpret the personal weapons of Baburid Emperor Akbar Shah (1556-1605). No previous study has been conducted to bring together Akbar Shah's weapons. Therefore, Indian and world museums and important auction houses were carefully scanned to gather information. Akbar Shah's cuirass, helmet, and two arm guards were identified. Furthermore, three swords, a jade-hilted dagger, and two jade thumb rings were also found in the inventories. Almost all of these weapons have inscriptions indicating that they belong to Akber Shah. Some also include verses, prayers, and couplets. The writings and decorations on the weapons are gold. These decorations mainly feature plant motifs. In addition, there are also geometric motifs, animals (animal style), and human drawings.

This article transcribes the original texts of the inscriptions on Akbar Shah's weapons and presents their Turkish translations. It provides information on the characteristics and artistic features of the weapons and explains their manufacturing techniques. During these explanations, terms related to metallurgy and jewelry are explained where appropriate. While examining the characteristics of the precious stones used in manufacturing the weapons and the meanings attributed to these stones, this article also points out the meanings of the shapes and symbols engraved on the weapons. For example, it emphasizes that Akbar Shah may have tried to portray himself as an Avatar and Mahdi with the symbols on his shield. The explanations in question are reinforced with the historical and religious developments of the period in the article, making the context easy to understand. The historical contexts and meanings of the titles scribed on these weapons have been examined. The article utilizes primary sources and research works related to Mughal

history, as well as books on art history, jewelry, and precious stones, to reach the relevant information. It concludes that the weapons in question were used for social and ceremonial purposes to display wealth and magnificence rather than fighting a war.

Keywords: Akbar Shah, Baburids (Mughals), Bejeweled Weapons, Damascene Craft Work, Social Status Indicator.

Giriş

“Uçsuz bucaksız bir göle benzer Hint’te zaman, kıyıları sisler içinde kaybolan bir göle.”¹ Diyen Cemil Meriç, Hindistan’ın “bin bir türlü tezdâ imbikten geçirmek” suretiyle şaheserler ürettiğine dikkat çeker. Bâbürlüler, Hint coğrafyasının bu kapasitesi sayesinde daha çok ölümü çağrıştıran silahları emsalsiz sanat eserlerine dönüştürmüşlerdir. Muhteşem tahtlarda oturan Bâbürlü imparatorları, *fauna* ve *flora* desenli şık kıyafetleri, rengarenk iri mücevherli göz kamaştıran takıları ve her biri bir sanat eseri niteliğinde *murassâ* silahlara sahiptir. Bütün Bâbürlü imparatorları gibi Ekber Şâh da *murassâ* silahlar kuşanmaktaydı. Ekber Şâh’ın *murassâ* silahları bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir. Bu sebeple *murassâ* kelimesinin anlamına değinmek yerinde olacaktır. *Murassâ*, kıymetli taşlarla süslenmiş, mücevherlerle donatılmış, bezenmiş; işlemeli, mücevherli anlamına gelmektedir². Bir başka tanıma göre *murassâ*, çeşitli madenlerden ve malzemelerden yapılmış eserler üzerine kıymetli ve yarı *kıymetli taşlarla*³, çoğunlukla *alaturka mihlama*

¹ Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, yay. haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 91.

² Nevin Kardeş vd. (Yazma Komisyonu Üyeleri), *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, c. 3, MEB Yayınları, İstanbul 2004, s. 2022.

³ Değerli Taşlar (Kıymetli Taşlar): Doğal olarak oluşan mineraller olup diğer minerallerden güzellikleri ve nadir bulunmaları ile ayırırlar. Bkz. R. F. Symes, *Taşların Dünyası (Eyewitness Rock and Mineral)*, çev. Gürol Seyitoğlu, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2005, s. 50; Bkz. Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Mâden Sanatı Terimleri Sözlüğü*, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 2022, s. 122.

*teknîği*⁴ ile yapılan süslemelerdir⁵. Ekber Şâh’a ait *murassâ* silahlardan bazıları şiddet için kullanılmış olabilir. Ancak çoğu zaman savaş için imal edilen silahlar, süsleme silahın birincil işlevine engel olabileceğinden basit ve süssüz olurdu. Bunun yanı sıra bir savaş durumunda *murassâ* silahların hasar görmeleri ve yıpranmaları çok muhtemel olduğundan⁶ savaşta kullanılmazlardı. Yeşim kabzalı silahların bu kısımları kırılabilirdi. Böyle bir olay hem savaş sırasında sahiplerinin hayatlarını tehlikeye düşürür hem de büyük bir maddi kayba sebep olurdu. Aslında zenginlik ve gücü göstermek üzere kuşanılan tören nesneleri; sosyal ve siyasi statü araçlarıydılar.

Daha önce bir çalışma dışında⁷ Ekber Şâh’ın şahsî silahlarını kapsayan bir eser yazılmamıştır. Dolayısı ile tanıtılan silahlara doğrudan yazılı kaynaklar üzerinden ulaşmak mümkün değildir. Bu sebeple öncelikle kapsamlı bir saha araştırması yapılmış, ulaşılabilen bütün müze ve müzayede evlerinin envanterleri taranmıştır. Böylece bir zırh takımı (*yelek zırhı, tulga ve kolçak*), bir *kalkan*, üç *kılıç*, bir *hançer* ve iki *zihgîrden* oluşan Ekber Şâh’ın şahsî silahları tespit edilmiştir.

Ekber Şâh’ın şahsî silahlarının sergilendiği, muhafaza edildiği ve satışa sunulduğu kurum ve koleksiyonlar şunlardır: Zırh takımı ve *kalkam* Hindistan’da Mumbai Museum’da sergilenmektedir. Geometrik desenli *şemşîr kılıcı* Hindistan’da Mehrangarh Fort Museum’dadır. *Sosun-patta kılıcı* önce Hindistan’da Ganga Golden Jubilee Museum’da ve sonra National Museum of India’da sergilenmiştir. Tîrahî adlı *kılıcı* ise özel bir koleksiyonda bulunmaktadır. 2023 yılında Islamic Arts Museum Malaysia’da İslâm Sanatlarının İzlerini Sürme Sergisi’ndeki eserler

⁴ Alaturka mıhlama tekniği: Taş için astar madenden yuva yapılır ve taş bu yuvaya yerleştirilirdi. Taşın büyükçe bir kısmı yuvanın dışında bırakılırdı. Bir başka usûlde ise yuva çelik kalemle taşın üzerine sıvanarak taş sağlamlaştırılırdı. Bkz. Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Mâden Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 18, 142.

⁵ Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Mâden Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 144-145.

⁶ Francisco Santos Silva, “Symbols in Weapons and Weapons as Symbols: The Socio-Religious Significance of Decoration in Indian Weaponry in the Collection of Dr. Jorge Caravana”, *Caravana Collection*, s. 3-4, <https://caravanacollection.com/wp-content/uploads/2023/11/symbols-in-weapons.pdf>

⁷ Umut Kansoy, “Babür Sultanlarının Murassa Silahları”, *Derin Tarih Dergisi*, Sayı 20 (Bâbürlüler-Özel Sayı, 2022), s. 102.

arasında yer almıştır. *Yeşim kabızalı hançeri*, Christie's Müzayede Evi tarafından satılmıştır. Koyu yeşil *yeşim zihgîri* Fransa'da Explorez les Collections'da sergilenmektedir. Açık yeşil *zihgîri* ise Sotheby's Müzayede Evi tarafından satışa sunulmuştur.

Ekber Şâh'ın silahlarının tezyinatında en çok bitkisel motiflerden istifade edilmiş, yer yer geometrik motiflere de yer verilmiştir. Burç sembolleri ile insan ve hayvan (hayvan üslubu) figürleri de kullanılmıştır. Bunlara altı köşeli bir yıldız ile insan sureti verilmiş bir güneş figürünü de ilave etmek gerekir. Hat sanatı ile yazılan yazıtlar, silahların tezyinatında çok önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Söz konusu motif, figür ve yazıtların hemen hemen tamamı altın kullanılarak hazırlanmıştır.

Yazıtlar, orijinal metinleri ve Türkçe tercümeleri ile birlikte aktarılmış, silahların farklı açılardan çekilmiş fotoğrafları yayınlanmış, ayrıca zırh takımı üzerindeki bazı motiflerin çizimleri sunulmuştur. Silahlar tanıtırken metalürji ve kuyumculuğa dair madencilik ve kuyumculuk terimleri kullanılmış, bu terimler dipnotlarda açıklanmıştır.

1. Ekber Şâh (1556-1605)

Şehzâde Ekber, babası Hümâyün öldüğünde henüz 14 yaşındaydı. Babasının ölümünden 20 gün sonra Delhi'ye gelerek 3 Rebûlâhîr 963 (15 Şubat 1556) tarihinde Celâleddin Ekber Şâh adıyla tahta çıktı. Hâkimiyet alanı Kâbil, Pencap, Delhi ile Agra'dan ibaretti. Câypûr Racası Bhar Mel, 1562'de Ekber Şâh'a itaat arz ederek kızını ona verdi. Böylece Racpût tesiri Bâbürlü sarayında nüfuz kazandı. Ekber Şâh, 1595-1601 yılları arasında Hindistan'ı tek bir merkezî idare altında toplamayı başaran ilk hükümdar oldu. Saltanatı sırasında sarayını Batılı gezgin ve din adamlarına açarak Hint dünyası dışındaki kültür ve medeniyetlerden de haberdar oldu. Bâbürlülere kültür ve sanat açısından da en parlak dönemlerini yaşattı. Hindularla Müslümanlar arasındaki çatışmalara son vermek niyetiyle "Dîn-i İlâhî" adında yeni bir din tesis etti ve 3 Ekim 1605 tarihinde öldü⁸.

Ekber Şâh, Bâbürlü hanedanının üçüncü hükümdarıydı. Ancak bazı açılardan ilk hükümdarı sayılabilir. Konunun uzmanları, dedesini ve

⁸ Enver Konukçu, "Ekber Şâh", *DİA*, c. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 542-544.

babasını Hindistan’da çok kısa süre hüküm sürmeleri ve Hindistan’ı vatan olarak benimsememeleri⁹ sebebiyle devletin gerçek kurucusu olarak görmezler. Ekber Şâh’ı ise 49 yıllık saltanatı ve devleti teşkilatlandırması sebebiyle Bâbürlü İmparatorluğu’nun gerçek kurucusu sayarlar. Tarihçiler, tüm büyük Bâbürlü kurumlarının asıl mimarı olduğu konusunda hemfikirdir¹⁰.

2. Ekber Şâh’ın Zırh Takımı ve Yelek Zırhı (Plaka Zırhı)

Zırh, savaşçılar tarafından silah darbelerinden korunmak için giyilen koruyucu savaş giysilerinin genel adıdır. Bunların tamamına zırh takımı denilirdi. Zırh takımı *miğfer/tulga*, *zırh gömlek*, *kolçak*¹¹, *eldiven* ve *dizçekten* (diz koruyucu) oluşmaktaydı¹². *Yelek zırhı* (*cuirass*), Bâbürlüler döneminde yaygın olarak kullanılmaktaydı ve *örgü tunik zırhtan* (*coat-of-mail*) daha popülerdi. *Göğüslük* ve *sırtlık* olmak üzere iki parçadan oluşurdu. Ekber Şâh’ın *yelek zırhı*, *plaka* (*levha*) *zırh* türüne girmektedir. Avrupa’da XIV. yüzyılın başında, levha zırhın tüm önemli unsurları geliştirilmişti; sonraki yarım yüzyılda savaş alanında giyilen levha zırh miktarında bir artış görüldü. *Tatar yayı* teknolojisindeki gelişmelerin bu zırh türünün gelişiminde önemli bir etkisi oldu¹³.

Yekpare levhalardan teşkil edilen *plaka zırhı* (*plate armor*) tartışmasız dünyadaki en ünlü zırhtır. *Plaka zırhların* gerçek anlamda XV. yüzyılın başlarında doğduğu kabul edilir. Plaka zırhı, daha az çalışmayla üretilmesi ve oldukça güvenilir bir koruyuculuk sağlaması sayesinde, zamanla Avrupa’nın en yaygın zırh türü haline geldi. Bunu takiben Osmanlı, İran ve Hindistan’da Müslüman soyluların

⁹ Ekber Şâh’ın Hindistan’ı vatan olarak benimsemesi hakkında detaylı bir tahlil için bkz. H. Hilal Şahin, *Hindistan’da Türk rönesansı: Ekber Şah ve Dîn-i İlâhî’si*, ed. Halil İbrahim Binici, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 217-218.

¹⁰ Andre Wink, *Ekber Şah*, çev. Uğur Gezen, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 9-10, 96; Enver Konukçu, “Bâbürlü”, *DİA*, c. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 395-396.

¹¹ Savaşının kol ve bileğini muhafaza eden parçaya *kolçak* denir. Bkz. Hilmi Aydın, *Sultanların Silahları*, T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı, Ankara 2012, s. 117; T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 161-162.

¹² Hilmi Aydın, *Sultanların Silahları*, s. 113.

¹³ Keith Downen, “The Introduction and Development of Plate Armour in Medieval Western Europe C. 1250-1350”, *Fasciculi Archaeologiae Historicae Fasc.*, XXX, PL, s. 19.

Avrupalılardan doğrudan veya özel yapım *plaka zırh* satın aldıklarına dair pek çok örnek vardır. Bunlardan en ünlüsü Bâbürlü hükümdarı Ekber Şâh'ın *zırhıdır*. İddia edildiğine göre bu *plaka zırh* aslında Goa'daki Portekizli sömürgecilerin özel yapım bir ürünü idi¹⁴.

Ekber Şâh'ın yelek zırhı Hindistan'daki Portekizlilerden satın alınmış olabilir. Ancak zırh üzerindeki tezyinat ve yazıtların Portekiz'le bir alakası yoktur. Zırh takımı incelendiğinde Bâbürlü sanatına dair unsurların baskınlığı ve çok zarif bir işçilik göze çarpar. Bu hususlar zırhın Bâbürlü saray atölyesi tarafından tezyin edildiğini ortaya koyar.

Ekber Şâh'ın *yelek zırhındaki* yüksek *ense koruyucusu*¹⁵ Hint zırhlarında nadir görülen bir özelliktir. Çeliğin kalitesi, yüksek su izi ve belirgin “*Şam işçiliği*” (*damascened work*)¹⁶, zırhın büyük bir özenle üretildiğini ortaya koyar. Tulga, narin altın *Şam işçiliği* ile dekore edilmiştir ve tepesinde bir *süngü* (*spike*) vardır. İki kolçağın kenarları *kûftgerî* (*koftgari*)¹⁷ tekniği ile süslenmiştir. Sırt plakası yanlarda, alt

¹⁴ Silent Owl, “Bu Avrupa Zırhı Bir Zamanlar Asya'nın Her Yerinde Aranıyordu, Ancak Japonlar Tarafından Kopyalandı”, *Soğuk Silah Araştırma Enstitüsü*, Çin, <https://history.ifeng.com/c/7mkL2xfJQLC>; Ekber Şâh'ın 1556-1605 yılları arasında hüküm sürmesi ve Hindistan'ın batı kıyısındaki Goa'nın 1510'dan 1961'e kadar Portekiz kolonisi olması bu zırh takımının Portekiz yapımı olma ihtimalini mümkün kılmaktadır. Bkz. Mark Cartwright, “Portuguese Goa”, *World History Encyclopedia*, https://www.worldhistory.org/Portuguese_Goa (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹⁵ Müze bu kısmı hatalı bir şekilde “boyun koruyucusu” olarak tanıtmıştır.

¹⁶ Şam/Şamlanmış (Damascening): *Şam*, aslında belirsiz bir terimdir. Genellikle metalin başka bir metalle kaplanmasını veya üst üste bindirilmesini tanımlamak için kullanılır, ancak bazen bir silahın çeliğinde desenli bir yüzey oluşmasını tanımlamak için de kullanılır. Her iki durumda da terimin Şam kentinden türediği düşünülmektedir. Bkz. “Damascening”, <https://www.mandarinmansion.com/glossary/damascening> (Erişim tarihi: 12.09.2024); *Şam*, *Şamlanmış* veya *Şam kakması* teriminin eski Türkçedeki karşılığının *Dımışkî* olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Mâden Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 59, 190; Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2003, s. 225; Şam çeliği, Wootz çeliği ve wootz ıstılahı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Arnold Pacey, *Technology in World Civilization: A Thousand-Year History*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1991, s. 80; Ali Fathalizade, “Ortaçağda, Yakınoğuda Demir Çelik Üretimi ve Kılıç Yapımı”, *Metalürji Mühendisleri Dergisi*, Sayı 158 (2010), s. 36; Bkz. Arnold Pacey, *Technology in World Civilization: A Thousand-Year History*, s. 79-80.

¹⁷ Kûft-gerî/Guftekârî/Çakma: Geniş satırlar altın ve gümüş ile kaplanır. Yüzeylere

kenarda, *ense koruyucusu* ve omuz üzerinde süslemelere sahiptir. Orta kısmında *Nesta'lik* hat¹⁸ ile Kur'ân ayetleri yazılmıştır. Günümüzde Hindistan'da Mumbai Museum'da Sir Ratan Tata Art Collection'da sergilenmektedir¹⁹.

Ekber Şâh'ın *zırh takımının* bütün parçaları altınla *şamlanmıştır*. Müze kayıtlarına göre ölçütleri şunlardır: *Tulga* (yükseklik: 29,9 × çap: 20,2 cm), *sırtlık*²⁰ (yükseklik: 42,2 × 37,3 cm); *kolçaklar* (uzunluk: 32,6 × çap: 11 cm)²¹. *Sırt plakasındaki* yazıtlar tersten (baş aşağı) duracak ve alttan yukarı doğru okunacak şekilde hazırlanmıştır. Metin bu sıraya göre sunulmuş, Resimler orijinal metnin rahat okuyabilmesi için düze çevrilmiştir.

uygulanacak yazı ve motiflerin kenar konturları kazıma tekniği ile oyulur. Daha sonra konturlar arasında kalan geniş yüzeyler noktalar halinde kumlanır veya birbirini kesen karmaşık çizgiler halinde oyulur. Varak halindeki altın ve gümüş bu yüzeye konularak ısıtıldıktan sonra çok hafif darbeler ile yüzeye çıkılarak yapıştırılır. Bkz. T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, s. 182; Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, s. 95; *Küft-geri* tekniğinin *gerçek kakma (true inlay)/teh-nişân ve kaplama (overlay)* adıyla anılan iki türü bulunmaktadır. Bkz. “Koftgari”, <https://www.mandarinmansion.com/glossary/koftgari-kwft-gry> (Erişim tarihi: 12.09.2024); “Indian Gold-Inlaid, Koftgari-work Cross”, <https://www.michaelbackmanltd.com/object/indian-gold-inlaid-koftgari-work-cross/> (Erişim tarihi: 12.09.2024); *Küft-geri* sanatında varak halinde altın ve gümüş kullanılması hakkında bkz. Bkz. Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Mâden Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 21; Ayrıca bkz. Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, s. 248.

¹⁸ *Nesta'lik*: Nesih ile tâlik yazının karışımından meydana gelen bir yazı türüdür. Bkz. Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, 1998, s. 190; Nurettin Rüştü Büngül, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, c. II, s. 79, Tercüman 1001 Temel Eser; Talik için ayrıca bkz. Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Mâden Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 195.

¹⁹ “Personal Armour of Emperor Akbar”, <https://csmvs.in/collections/personal-armour-of-emperor-akbar/>; “Personal Armour of Emperor Akbar”, <https://www.indianculture.gov.in/museums/personal-armour-emperor-akbar> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

²⁰ Müze, bu parçayı *göğüslük/göğüs plakası (breastplate)* olarak kaydetmiş ve bu şekilde teşhir etmiştir. Bununla birlikte yaptığımız açıklamalar ve sunduğumuz aynı modelde bütün halindeki bir yelek zırhı ile böyle olmadığını kanıtlamaktadır.

²¹ “Personal Armour of Emperor Akbar”, <https://csmvs.in/collections/personal-armour-of-emperor-akbar/> (Erişim tarihi: 12.09.2024)

Resim 1: Ekber Şâh'ın Sırt Plakası ve Yazıt Detayı (Mumbai Museum/Chhatrapati Shivaji Maharaj Vastu Sangrahalaya (CSMVS))²²

Sırt Plakası Yazıtları:

بسم الله الرحمن الرحيم
آن نه من باشم که روز جنگ بینی پشت من
آن منم گر در میان خاک و خون بینی سری
Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.
Cenk günü sırtını dönecek kadar korkak değilim ben
Kan ve toprak arasında baş arıyorsan bil ki işte o benim.
بسم الله الرحمن الرحيم
کآنکه جنگ آرد به خون خویش بازی می کند
روز میدان و آن که بگریزد به خون لشکری
Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.
Cenge giren kişi kendi kanıyla oynar
Savaş gününde ve kaçan kişi ise ordusunun kanıyla²³.

²² “CSMVS Mumbai Guide: Director’s Top 10 Picks”, <https://www.theheritagelab.in/csmvs-guide-museum-directors-picks/> (Erişim tarihi: 12.09.2024); “Personal Armour of Emperor Akbar”, <https://csmvs.in/collections/personal-armour-of-emperor-akbar/>; “Armour attributed to Akbar”, <https://artsandculture.google.com/asset/armour-attributed-to-akbar/FAF9KkiK2YUgnA> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

²³ Sadi Şirazi'nin *Gülistan*'ından birbirinin devamı olan bu iki beytin okunmasında ve tercümesinde yardımcı olan sayın hocam Prof. Dr. Necdet Tosun'a teşekkürü bir borç bilirim.

Resim 2: Ekber Şâh'ın Yelek Zırhının Kürek Kemikleri Bölgesi Detay Görüntüsü

يا الله نصر من الله وفتح قريب يا محمد
Yâ Allah, Nasrun minallâhi ve fethun karîb, Yâ Muhammed
(Ey Allah, Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih, Ey Muhammed)²⁴.

Resim 3: Ekber Şâh'ın Zırh Takımı ve Kürek Kemikleri Arasındaki Yazıt

پیرهن خاص بلند اقبال شهنشاه اکبر غازی سنه هی ۹۸۹
Pîrhen-i hâs-i Bülemd ikbâl Şehînşâh Ekber Gâzî, sene hî 989.
Yüce talihli Şâhlar Şâhi Ekber'in has (kişisel) zırhı²⁵. Yıl hicri 989 (1581).

²⁴ Bu yazıtta Saff Sûresi, 13. Ayet'in bir kısmına yer verilmiştir. Bu ayetin tam metni şudur: “Ve uhrâ tuhibbûnehâ, nasrun minallâhi ve fethun karîb ve beşşiril mu'minîn (Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih (Mekke'nin fethi). Bkz. “Saff Sûresi”, <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/saff-suresi-61/ayet-13/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>; ayrıca bkz. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, Hz. Hayrettin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2010, s. 551; “Saff Suresi-10-14. Ayet Tefsiri”, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Saff-suresi/5173/10-14-ayet-tefsiri>).

²⁵ Pîrâhen/pîrhen kelimesi Farsçada hem gömlek hem de *cebe* (zırh) anlamına geldiği halde yazıt müze tarafından “The personal garment of the emperor of lofty fortune, Akbar. Year A. H. 989 = CE 1581. (Büyük talihin imparatoru Ekber'in kişisel giysisi. Yıl hicri 989.” şeklinde çevrilmiştir. Bağlama uygun düşen, kelimenin *zırh* (*cebe*) anlamıdır. Bkz. ‘Ali Ekber Dohhodâ, *Ferheng-i Mutavassıt-i Dehhodâ*, c. 1, zîr-i nazar-i Seyyid Ca'fer Şehîdî, Müessesesi-i İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahran 1390, s. 637, 640.

Zırh üzerindeki yazıtların yönü ilgi çekicidir. Yazıtların niçin tersten yazıldığı hakkında kaynaklarımızda herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Tılsımsal, koruyucu bir özellik kazandırması için böyle yazılmış olabilir. Geometrik desenli *şemşîr kılıcı*ndaki yazıt da tersten yazılmıştır. Ekber Şâh'ın oğlu ve halefi Cihângîr Şâh, Ekber Şâh'ı “okuma-yazma bilmez” olarak tanımlamıştı²⁶. Bununla birlikte Ekber Şâh'ın diğer silahları üzerindeki yazıtlar düz bir şekilde yazılmıştır. Bu durumda akla en yatkın açıklama, sanatçıların sınırlı yazı alanını en uygun ve verimli şekilde kullanabilmek adına yazıtların nasıl yerleşeceğini serbestçe seçmiş olmalarıdır.

Mumbai Museum, tanıttığımız plakayı *göğüs plakası* (*breastplate*) diye tanıtmış ve böyle görünecek şekilde teşhir etmiştir. Benzer yelek zırhları incelendiğinde yanıldıkları ortaya çıkar. Çünkü aynı modeldeki zırhlarda *ense koruyucusu*, *sırt plakası* (*backplate*) üzerinde yer alır. *Göğüs plakası* (*breastplate*), savaşçıyı rahatsız etmemesi için karna denk gelen bölgede biraz şişkince olur ve bu sebeple göğüs kabartısı daha uzundur. Teşhirdeki plakanın dümdüz olması onun *sırt plakası* olduğunu ortaya koyar. Göğüs şeklinde kabartılar, aynı modeldeki *yelek zırhlarında* hem sırtta hem de göğüste bulunur. Kürek kemiklerinin daha rahat hareketi için böyle yapılmış olmalıdır. Aynı modelde, tam olarak günümüze ulaşmış bir *yelek zırhını* aşağıda paylaştık.

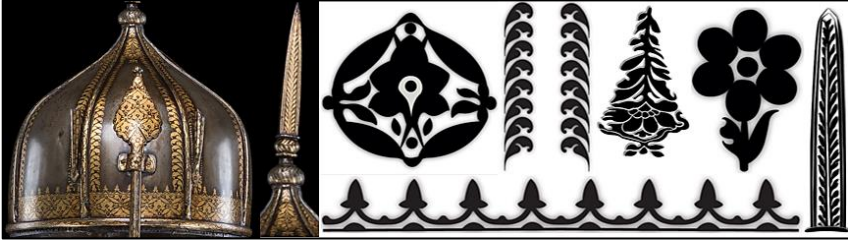

Resim 4: Haydarabad Nizam Sarkar Mir Nizam ‘Alihan Bahadur’un (Nizamlığı: 1762-1803)²⁷

²⁶ Andre Wink, *Ekber Şah*, s. 25.

²⁷ Yelek Zırhı (Sol taraf: Göğüs plakası; Orta: Göğüs plakası yandan görünüş, Sağ taraf: Sırt plakası, üzerinde sahibinin adıyla birlikte hicri 1192 (1778-79) tarihi yazmaktadır. “A Watered-Steel Cuirass: Hyderabad, Deccan, India, Dated Ah 1192/1778-79 AD”, <https://www.christies.com/en/lot/lot-6419683> (Erişim tarihi: 12.09.2024); Kendisinin aynı modelde fakat daha iyi korunmuş, başka bir yelek zırhı için bkz. “Cuirass”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/22848> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

Ekber Şâh'ın zırhındaki çeliğin kalitesi, yüksek su izi ve belirgin *Şam işçiliği*, büyük bir özenle üretildiğini ortaya koyar²⁸. *Yelek zırhı*, *kolçaklar* ve *miğfer/tulga* bitkisel motiflerle süslenmiştir. *Miğferin*²⁹ ağzı da çiçek desenlerinden teşkil edilmiş bir bordürle kuşatılmıştır. Bu bordürün en altı ise ince bir sarmaşık deseni ile dekore edilmiştir. *Miğferin süngüsünde* birleşen desenler, *Rûmî* motiflerin³⁰ yinelenmesiyle teşkil edilmiştir. Birleştikleri alanlarında baş aşağı, dallı ve yapraklı çiçek motifleri yer alır. *Rûmî* motifler arasında yer alan çıkıntılı bölümler ise sarmaşık desenleri ile kaplanmıştır. Her iki *sorguç* yuvası üzerine yaprağa benzeyen motifler işlenmiştir. *Süngü* üzerindeki motif ise buğday başağını andırır. Burunluğun alt ve üst ucunda çiçekli bir *şemse*³¹ motifi vardır.³² Her iki *şemse* arasında kalan uzantı ise yine sarmaşık dalları ile donatılmıştır. Burunluğu *miğfere* sabitleyen menteşe de çiçek motifleriyle kaplanmıştır.

Resim 5: Ekber Şâh'ın Zırhından Miğfer Detayı ve Miğferin Temel Desen ve Motifleri (Çizim: Hasret Çayır)³³

²⁸ “Personal Armour of Emperor Akbar”, <https://csmvs.in/collections/personal-armour-of-emperor-akbar/> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

²⁹ Miğfer: Savaş sırasında, savaşçının başını ve başındaki kritik bölgeleri koruyan bir tür başlıktır. Bkz. T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, s. 153.

³⁰ Eski Türklerde tezyinat motifleri, hayvan resimlerinin stilize edilmesiyle oluşturulmuştur. Bu gelenek sonucunda kuşların ve efsanevi hayvanların kanatları, *Rûmî* motifinin menşei olmuştur. İslâmî dönemde hayvani asıllarını kaybederek bitkisel motiflere dönüşmüşlerdir. bkz. Mehtap Dede Kodaman, Orta Asya Hayvan Üslubunun Modern Resim Eğitimi'nde Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 86-89; Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, s. 217-218.

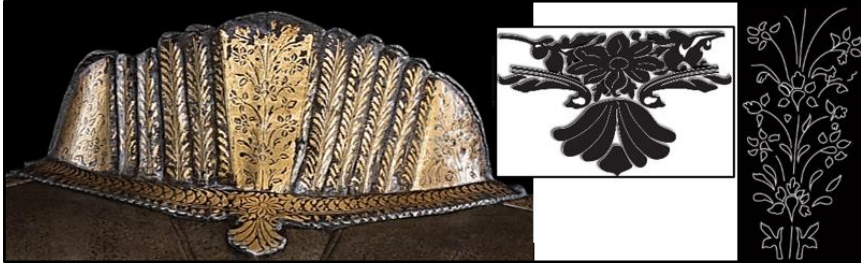
³¹ Şemse: Güneş anlamına gelen, yuvarlak veya elips biçiminde süs motifi. Bkz. Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, s. 240.

³² Burunluğun tam görüntüsü için bkz. Resim 3.

³³ Sıkışık bir zamanında değerli vaktini ayırıp Ekber Şâh'ın zırh takımındaki motif ve desenlerin çizimlerini yapan Grafiker Hasret Çayır hanıma teşekkür ederim.

Miğfer gövdesi dilimli bir görünüme sahiptir ve tepesinde altın ile kaplanmış bir *süngü* vardır. Ağız kısmı (alt kenar) da altınla *şamlanmıştır*. Üzerindeki *burunluk* barışta *sorguç*³⁴ savaşta ise burun koruyucu işlevi gören hareketli bir parçadır. Sağ ve soluna ise *sorguç* yuvaları yerleştirilmiştir.

Ense koruyucu, bitkiler ve buğday başağı şeklinde motiflerle süslenmiştir. Alt kenarında, tam ortasında bir çiçek motifi olan tekrar eden *Rûmîler* yer alır.

Resim 6: Ekber Şâh'ın Yelek Zırhı Ense Koruyucusu
Detayı ve Çizimleri (Çizim: Hasret Çayır)

Mumbai Museum'un iddia ettiği gibi yukarıdaki parça boyun koruyucusu olsa idi, bu kısım ortada sivrileştiği için sürekli boynu rahatsız ederdi ve savaşçının başı darbe ile hızla aşağı indiğinde çenesi kırılabilirdi. Kol açıklıkları sarmaşık motiflerinden teşkil edilmiş çok ince bir bordürle tezyin edilmiştir. *Ense koruyucu*, omuzlar, kol açıklıkları ve zırhın etek kısmı (ağzı) sunulduğu üzere *altınla şamlanmış* ve bitkisel motiflerle bezenmiştir.

Resim 7: Ekber Şâh'ın Yelek Zırhı Kol Açıklığı Detayı

³⁴ Sorguç: Sarık ya da kavukların ön kesimine takılan tüy, metal ve değerli taşlarla bezeli küçük bir demet biçiminde süs ögesi. Bkz. Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, s. 218; Nurettin Rüştü Büngül, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, c. 2, s. 66.

Yelek zırhının etek kısmı, bir ters bir düz, yinelenen çiçek motifleriyle ve aralarındaki boşluklar akan bir sarmaşıkla süslenmiştir.

Resim 8: Ekber Şâh'ın Yelek Zırhı Etek Detayı ve Çizimi (Çizim: Hasret Çayır)

Yelek zırhının sağ ve sol böğründe, çok daha karmaşık, sıkı dokunmuş, merkezinde yinelenen üç şemse/baklava dilimi bulunan bitkisel motifler yer alır.

Resim 9: Ekber Şâh'ın Yelek Zırhı Sağ ve Sol Böğür Detayı

Kolçakların (*arm guards*) kenar bordürlerine ve bileklik kısımlarına yoğun bir şekilde daha büyük boyutlarda bitkisel motifler işlenmiştir. Çiçek motiflerinin araları iri sarmaşıklarla süslenmiştir. Söz konusu tezyinat da *yelek zırhındaki* gibi altınla *şamlıdır*. Bilek kısmında *kolçakları* savaşçının koluna sabitlemeye yarayan menteşeler bulunmaktadır. Menteşeler de diğer yüzeylere benzer şekilde dekore edilmiştir.

Resim 10: Ekber Şâh'ın Kolçağı ve Detay Çizimi (Çizim: Hasret Çayır)³⁵

³⁵ Kolçak üzerindeki çiçekler birebir aynı değildir ve net değildir, en net olan çiçek motifi çizilmiştir.

3. Ekber Şâh'ın Burç Sembolleri ve Güneş ile Dekore Edilmiş Kalkanı

Ekber Şâh'a ait olan veya olduğu ileri sürülen sadece bir *kalkana* ulaşabildik. Hiç şüphesiz Ekber Şâh, çok daha fazla *kalkana* sahip olmuştur olmalıdır. Bâbürlü hükümdarlarının çok daha fazla sayıda şahsî kalkana sahip olduklarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse Evrengzîb en az dört *kalkana* sahipti. O, bu dört *kalkanına* Aftab-i 'Âlem (Dünyanın Güneşi), Mehtab-i 'Âlem (Dünyanın Ayı), Saye-i 'Âlem (Dünyanın Gölgesi) ve Rûşenâyî-i 'Âlem (Dünyanın Parlaklığı) isimlerini vermişti³⁶.

Ekber Şâh'ın burç sembolleri ve güneş ile dekore edilmiş *kalkanı*, altın kaplamalı (*şamlı*) olup çelikten yapılmıştır. *Kalkan*³⁷ üzerine 12 burç (*Zodyak*)³⁸ işareti işlenmiş ve her bir işaretin adı, yanındaki oval kartuşa yazılmıştır. İlginç bir şekilde, İkizler, Başak ve Kova burçlarını sembolize etmek için çizilen insan figürleri, bilim adamlarının bu kalkana daha sonraki bir tarih atfetmesine yol açan Avrupa kostümlerine sahiptir. Ancak bu yabancı unsurların, Ekber Şâh'a hediye edilen Avrupa gravürlerinden kopyalanmış olması mümkündür. Çünkü Bâbürlü duvar resimlerinde ve minyatürlerinde Avrupa resim ve gravürlerinden kopyalanarak veya uyarlanarak çizilen pek çok unsura ve insan çizimlerine rastlanılmaktadır³⁹. Şunu da belirtmek gerekir ki Ekber

³⁶ Niccolao Manucci, *Storia do Magor or Mogul India 1653-1708*, c. 2, çev. William Irvine, Londra 1907, s. 359-360; Gayatri Nath Pant, *Studies in Indian Weapons and Warfare*, Army Educational Stores, Yeni Delhi 1970, s. 170.

³⁷ Kalkan: Silahlı saldırılarından korunmak için tek el ile kullanılan bir savunma silahıdır. Bkz. T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, s. 58; Hilmi Aydın, *Sultanların Silahları*, s. 149-150.

³⁸ Bâbürlü sultanlarından Cihângîr Şâh'ın eşi Nur Cihân'ın bastırdığı ropi ve mohur (mühür) adındaki altın paralar üzerinde her birinde bir tanesi olmak üzere Zodiac'ın on iki damgası (sembolü) bulunmaktadır. Bkz. Francisco Pelsaert, *Francisco Pelsaert'e Göre Cihangir'in Hindistan'ı*, çev. Emre Ömür, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 44-45; Müslime Melis Savaş, "Bâbürlü Sarayındaki Kadın Tüccarlar: Meryem-uz-Zaman (Codha Bai), Nur Cihan, Cihanârâ ve Onların Ticari Faaliyetleri", *Türkiye'de Hindistan Çalışmaları-II*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2023, s. 165.

³⁹ Ebba Koch, *Mughal Art and Imperial Ideology*, Oxford University Press, Yeni Delhi 2001, Fig. 1.4, 1.5, 1.6, 2.7, 2.12 – 2.17, 2.21, v.d.; Stuart Cary Welch vd., *The Emperors Album*, The Metropolitan Museum of Art, New York 1987, s. 96-97, fig. 9, s. 200, fig. 58, s. 208, fig. 62, s. 247, fig. 81, s. 256, fig. 86.

Şâh'ın taş kesici, emayeci, kuyumcu, cerrah ve topçu olarak çok sayıda Avrupalı hizmetkârı vardı. Bunların çoğu Katolik'ti. Portekizli Katolik papazlar Ekber'in izniyle 1575 gibi erken bir tarihte başkent Ağra'ya yerleşmişlerdi⁴⁰. Bu silahın Ekber Şâh'a ait olduğuna dair kanıt, *kalkan*daki yıldız figürü içerisinde sultanın adının yazmasıdır. Ancak, bazı bilim adamları bu yazıtın gerçekliğine itiraz etmişlerdir. Bu *kalkan*, Mumbai Museum'da Ekber Şâh'ın zırhıyla yan yana vitrinlerde sergilenmektedir⁴¹.

Kalkanın merkezinde yer alan insan sureti verilmiş güneş figürü ve onu çevreleyen dört *göbeklik rozeti* ve bunları kuşatan üç dairesel bordür (bant) tezyinatın ana hatlarını oluşturmaktadır. *Göbeklik rozetleri/düğmeleri*⁴², sadece bir dekor değildir. Kalkanın iç yüzündeki *kol bantlarını*⁴³ kalkana sabitleme işlevi görür. Rozetler, en dışta yapraklar, içte çiçekler ve sarmaşıklar olmak üzere bitkisel motiflerle dekore edilmiştir. En içteki bordürde büyük ve kalın kıvrımlı *Rûmî* motifleri ve aralarındaki boşluklarda zarif bitkisel motifler yer almaktadır. Ortadaki bordürde 12 burç ve isimleri yer alır. Burç sembolleri arasına onları mevsimsel olarak üçerli gruplara ayıran küçük ve ince tasarıma sahip *Rûmî* ve bitkisel motiflerin karışımından elde edilen dört ana motif bulunur. En dıştaki bordür baştan sona iri çiçek motifleriyle ve kalan boşluklar ise sarmaşık ve yaprak motifleriyle süslenmiştir. Bu kalkan türünün tek örneğidir.

Yıldız İçindeki Yazıt:

بلند اقبال شهنشاه اکبر سنه هی ۱۰۰۲

Bülend İkbâl Şehinşâh Ekber, sene h. 1002.

Yüksek İkbâli; Şâhlar Şâhı Ekber, hicri 1002 (1593-1594) yılı.

⁴⁰ Andre Wink, *Ekber Şah*, s. 148.

⁴¹ “Shield of Emperor Akbar”, <https://indianculture.gov.in/artefacts-museums/shield-emperor-akbar>.

⁴² Göbeklik Rozetleri: Kalkan yastığı ve kol bantlarını kalkana sabitlemek amacıyla kullanılan perçinleri *göbeklik rozetleri* olarak adlandırabiliriz. bkz. T. Nejat Erallp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, s. 150.

⁴³ Kol Bantları: Savaşçının kalkanı tutmasını sağlamak üzere kalkanın iç kısmına monte edilen iki adet kulptur.

Resim 11: Ekber Şâh'ın Kalkanının Önden ve Çaprazdan Görünümü (Mumbai Museum/Chhatrapati Shivaji Maharaj Vastu Sangrahalaya)⁴⁴

Kalkanın işçiliği, karmaşık desenler üretmek için farklı metallerin, tipik olarak, altın veya gümüşün koyu oksitlenmiş bir çelik arka planın içine yerleştirilmesinden oluşan *Şam sanatını/Şam işçiliğini* (art of damascening) sergilemektedir⁴⁵.

Resim 12: Ekber Şâh'ın Kalkanından Detay Görüntüleri (Yazıt, Kartuşlardaki Burç Adları, Avrupalı İnsan Figürleri ve Bordürdeki Çiçek Desenleri)⁴⁶

⁴⁴ “Shield of Emperor Akbar”, <https://indianculture.gov.in/artefacts-museums/shield-emperor-akbar>; “Round sign Akbars with depiction of the zodiac signs”, <https://www.akh-images.com/archive/-2UMDHUPD61VO.html> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁴⁵ “Shield of Emperor Akbar”, <https://indianculture.gov.in/artefacts-museums/shield-emperor-akbar> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁴⁶ “Emperor Akbar’s shield-dated 1593”, <https://www.flickr.com/photos/301202/15123788970> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

Bâbürlü imparatorları dünyanın diğer bölgelerindeki hükümdarlar gibi iktidar iddialarını meşrulaştırmak için astrolojiyi kullandılar. Özellikle Mehdî⁴⁷ rolüne sahip olduklarını ve “yönetici olarak doğdukları” (kut aldıkları) iddiasını kanıtlamak için astrolojiden istifade ettiler. Bâbürlü kronikleri, imparatorlarının ve şehzadelerinin yıldız fallarını, onların hüküm sürme ve savaş yürütme konusundaki üstün yeteneklerinin bilimsel bir kanıtı olarak tasvir ettiler. Ekber Şâh, bunu kendisi ve oğulları için yazdırdığı *Ekbernâme* adlı tarihçesinde kapsamlı bir şekilde yapmıştır⁴⁸. Ekber Şâh ve torunu Şâh Cihân, resmî kroniklerinin girişlerinde burçlara yer vererek ikinci İslâm milenyumunda “İslâm’ın yenileyicisi” (Mehdî) olduklarını kanıtlamaya çalışmışlardır⁴⁹. Ekber Şâh’ın *kalkamı* üzerindeki figürler onun *eklektizminin*⁵⁰ bariz bir kanıtıdır. Ayrıca *kalkan* üzerindeki güneş ve burç sembolleri Ekber Şâh’ın Hint Astrolojisine olan özel ilgisini yansıtmaktadır. Bu özel ilgi çağdaş kaynaklardan *Ekbernâme*’de ve *Âîn-i-Ekberî*’de haber verilmektedir. Aşağıda sunulduğu üzere Ekber Şâh’ın Güneş’e olan inancı da iyi bilinmektedir:

“Ekber Şâh İslâm ve Hindu dinleri arasındaki ortak noktaları bulmaya çalışmıştır. Bunların başında ise güneş gelmektedir. Ekber’in güneşi yücelten sözleri ve sabah, öğle ve akşam, güneşi tazim için yaptığı bazı hareketler⁵¹, onun güneşe taptığı yolunda birtakım söylentilere neden olmuştur. Ekber Şâh da bu iddiayı

⁴⁷ Ekber’in, zamanla kendini bir dinî önder hatta bir ilâh olarak görmeye başlamasında, XVI. yüzyılda yaygın olan Mehdilik hareketinin etkili olduğu bir gerçektir. Bu dönemde, yani bininci yılda (milenyum) bir Mehdî’nin geleceğine dair beklenti, farklı kişilerin kendilerini Mehdî olarak ilan etmesine sebep olmuştur. Ekber, Mehdevî (Mehdilik) hareketiyle ilk kez 1572 yılında tanışmıştır. Bkz. Ali Fuat Bilkan, *Ekber Şah ve Din-i İlâhî*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 76-80.

⁴⁸ Ebu’l-Fazl, *Ekbernâme*’nin elli veya altmış sayfasını Şehzâde Ekber’in doğumundan çıkarılan uğurlu doğum haritasına ayırmıştır. Ekber Şâh, 1556’da tahta çıktığında bir yıldız haritası daha çıkarılmıştır ve egemenliğinin “günden güne artıp gelişeceği” ilan edilmiştir. Bkz. Andre Wink, *Ekber Şah*, s. 37.

⁴⁹ Stephan Popp, “Mughal Horoscopes as Propaganda”, *Journal of Persianate Studies*, Sayı 1 (2016), c. 9, s. 45.

⁵⁰ Eklektizm: Artistik yaratıcılığın eksikliğini duyanların başka çağların sanatlarına yönelmelerine ve onların değerli taraflarını alıp birleştirmelerine denir. Bkz. Adnan Turani, *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Toplum Yayınları, Ankara 1975, s. 35.

⁵¹ Hintlilerin hangi yoga hareketleri ile güneşi selamladıkları hakkında bkz. The Art of Living, “Klasik Güneş Selamlamasında Ustalaşın”, <https://www.artofliving.org/us-en/yoga/poses/sun-salutation> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

çürütmek için Kur'an'daki Şems Suresi'ni (Güneş Suresi) ileri sürmüştür. Şems Suresi'nin ilk on ayetinde ve Hindu kutsal kitabı olan Rig-Veda'da üç vakte işaret edildiğini, bu bakımdan iki dinin bu noktada buluştuklarını düşünmüştür. Din-i İlâhî'ye göre günde dört kere güneşe ibadet ve her gün bin defa güneşin adını anmak gerekliydi. Ekber öğleden sonra belli bir vakitte güneşin alçalmasına hürmeten eğer at üzerindeyse atından iner, uykudaysa uyanırdı...⁵²

Ekber Şâh, saray dışında pek yayılmamış olsa da tesis ettiği Din-i İlâhî ile tüm dinlere ve mezheplere karşı evrensel hoşgörü göstermeyi savunmakta hatta emretmekteydi ⁵³ . Ekber Şâh'ın söz konusu ritüellerinden dolayı dönemin vakanüvisi Bedâûnî, Ekber Şâh'ı Güneş'in Sanskritteki bin bir ismini ezberlediği, günde dört kez Güneş'e ibadet ettiği ve "tüm mezheplerden ünlü din adamlarıyla" görüştüğü için eleştirdi⁵⁴.

Bedâûnî'nin bildirdiğine göre Ekber Şâh, her yeni ilahî yılın⁵⁵ başlangıcında kutlanan bayramlarda Güneş'e tapınmayı başlattı. Aynı zamanda Güneş'i kendi rızasına tabi kılmak için Hindulardan öğrendiği büyüleri mırıldanmaya başladı. Güneş'e, günde dört kez tapılmasını buyurdu. Güneş'in Sanskritteki bin bir adını toplattı, her gün öğlen vakti bu adları okuttu. Hindulardan cizyeyi kaldırdı, alnına Hinduların işaretini (kaşka/bindi)⁵⁶ sürmeye başladı ve ibadet vakitlerinde altın ve ipek giysiler giyilmesini zorunlu tuttu⁵⁷.

⁵² Bedriye Reis, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlâhî Tartışmaları ve İmâm-ı Rabbânî", *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 16 (2006), c. 7, s. 221.

⁵³ Andre Wink, *Ekber Şah*, s. 155; Din-i İlâhî hakkında detaylı bilgi için bkz. H. Hilal Şahin, *Hindistan'da Türk rönesansı: Ekber Şah ve Din-i İlâhî'si*, s. 174-218; Makhanlal Roychoudhury Sastri, *The Din-i Ilahi or The Religion Of Akbar*, The University of Calcutta, Calcutta 1941.

⁵⁴ John Zubrzycki, *Kısa Hindistan Tarihi*, çev. Zeynep Demir, Say Yayınları, İstanbul 2023, s. 134.

⁵⁵ Ekber Şâh'ın birbirine zıt din ve inançlara ait ortak bir takvim olarak hazırlattığı güneş takvimi. Bkz. Ali Fuat Bilkan, *Ekber Şah ve Din-i İlâhî*, s. 109-113.

⁵⁶ Kaşka/bindi adlı bu işaret, alın kısmına yerleştirilen tilak isimli kırmızı boya ile konulan bir noktadır, talih ve iyi şansın sembolüdür. Bkz. H. Hilal Şahin, *Hindistan'da Türk rönesansı: Ekber Şah ve Din-i İlâhî'si*, s. 171.

⁵⁷ Andre Wink, *Ekber Şah*, s. 145, 146.

Aslında kadim Türk ve Moğol kültüründe de Güneş’e büyük bir ihtiram gösterilmekteydi. Hun Türklerinde hem Güneş’e ve hem de Ay’a ayrı ayrı saygı gösteriliyordu. Güneş’e üç kez diz çökülerek selam veriliyordu. Ayrıca çadırların kapıları da doğuya açılıyordu. Doğan Güneş’e selam verme, Hunlardan ve Göktürklerden başlayarak Cengiz Han’a kadar devam etmiştir. Proto-Moğollardan Kitanlar ise Güneş’e sekiz kez selam verirdi⁵⁸. Söz konusu öneminden dolayı Ekber Şâh’ın kalkanında tam orta kısımda insan sureti verilmiş bir güneş sembolü (güneş tanrısı Surya) çizilmiştir. Fakat bu çizim Ekber Şâh’a özgü değildir. Birçok Rajput büyüğünün soyundan geldiğini iddia ettiği bir tanrı olan güneş tanrısı Surya’nın tasvirine aynı şekilde Hint asilzadelerinin kalkanlarında da rastlanılmaktadır⁵⁹.

Ekber Şâh’ın kalkanında güneşin yörüngesinde ise bir yıldız göze çarpmaktadır. İki üçgenden meydana getirilen bu yıldız, Hindu inancında önemli bir semboldür. Hintçede *Shatkona* (shat = altı, kona = köşe/açı) adıyla bilinir, erkek ve dişinin birliğini temsil eder. Hindu *yantras*ında⁶⁰ kullanılan bir semboldür; birbirine kenetlenen iki üçgenden “altı köşeli yıldız” yapılır; üst kısım tanrılardan Shiva, Purusha’yı, alt kısım ise Shakti (tanrıça), Prakriti’yi temsil eder. Burada, Shiva, Purusha (Erkek) ve ateş, erkek organının sembolik bir temsili olan “Δ” sembolüyle temsil edilir. Shakti, Prakriti (Dişi veya Doğa) ve su, dişi rahmini belirten “▽” sembolüyle temsil edilir. İki birleşerek “☆” sembolünü oluşturur. Birliktelikleri, kutsal sayısı altı olan Sanat Kumara’yı doğurur. *Shatkona*, eril ve dişilin ilahi birliğinin sembolü ve tüm yaratılışın kaynağı olarak hem erkek hem de dişi formunu temsil eder; daha spesifik olarak Purusha’yı (yüce varlık) ve Prakriti’yi (doğa ana) temsil ettiği varsayılır.

⁵⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s. 187, 191, 194.

⁵⁹ Benzer Hint kalkanları için bkz. “18th Century Shikargah Shield”, https://www.runjeetsingh.com/inventory/350/18th_century_shikargah_shield; “Arms and Armour Collection”, <https://nationalmuseumindia.gov.in/en/collections/index/9> (Erişim tarihi: 12.09.2024); “Shield of Maharana Sangram Singh II”, https://artsandculture.google.com/asset/shield-of-maharana-sangram-singh-ii-unknown/owFdup6I_U0HNw?hl=en (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁶⁰ Yantra: Hindu ibadet geleneğinde ibadet araçlarının, yani idoller, resimler ya da geometrik diyagramların genel adıdır. Bkz. Heinrich Zimmer, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, çev. Gül Çağalı Güven, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 161-162.

Genellikle bu Shiva/Shakti olarak temsil edilir⁶¹. Altı köşeli yıldız, kadim Hint'te yaratıcı Vişnu üçgeniyle yok edici Şiva üçgeninin iç içe geçmiş şekli olarak yorumlanır ve maddî âlemin yaratılışı ile yok oluşunu simgeler⁶². Ulaşılan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Ekber Şâh, Hindu halkı üzerindeki tesirinden istifade etmek amacıyla özellikle kalkanına altı köşeli yıldız sembolü yaptırmış ve tam ortasına da kendi adını yazdırmıştır. Ekber Şâh'ın kalkanına sebep beş köşeli Müslüman yıldızı değil de altı köşeli Hindu yıldızı çizdirdiği ve bunu da balık burcu hizasına yerleştirdiği, irdelenmesi gereken bir konudur. Bir yoruma göre bunlar, Ekber Şâh'ın yıldız (*Shatkona yıldızı*), altı sayısı ve balık burcuna inancını göstermektedir. Yıldızın altı köşeli olması ve balık burcu hizasında olması, Hindu inancında dünyaya gelmesi beklenen Son Avatar'ın işaretidir. Son Avatar'ın doğum numarası “6”dır ve Balık burcunda doğacaktır⁶³. Dolayısı ile Ekber Şâh bu yıldızın içine kendi adını yazdırarak son avatarın kendisi olduğunu ima etmektedir.

Klasik anlamda Vişnu'nun insan ya da hayvan biçiminde yeryüzüne inmesine-müdahalesine ve aynı zamanda da dünyadaki formunun bizzat kendisine de Avatar denmektedir. Avatar, Tanrı'nın sadece kendisinin yapabileceği işler için insan veya hayvan formunda yeryüzünde bedenleşmesi inancıdır. Hindu geleneğinde bu anlamda öne çıkan Tanrı ise Vişnu'dur. Hindular hem Vişnu'ya hem de avatarlarına ibadet etmektedirler. Son Avatar Kalki, yeryüzünde kötülüğün ve adaletsizliğin arttığı, dini yozlaşmanın çoğaldığı son dönemde gelecek ve

⁶¹ Suvas Chandra Kandel, “Term Paper-Significance of Ohm, Swastika and Shatkona Symbols in Hindu Culture”, 27, June 2018, https://www.academia.edu/38142610/Term_Paper_Significance_of_Ohm_Swastika_and_Shatkona_Symbols_in_Hindu_culture_Suvas_Chandra_Kandel_docx (Erişim tarihi: 12.09.2024); Daha detaylı açıklamalar ve balık burcunun hizasına yerleştirilme sebebi hakkındaki bazı yorumlar için bkz. “The Secret of “Vishnu-Chakra”-The Signet Seal of Lord Narayana”, http://host85.byethost4.com/site/documents/detailed_info/the_vishnu_chakra.html?i=1 (Erişim tarihi: 12.09.2024); “Satkona-Star of David or Star of Goloka?”, <https://gosai.com/writings/satkona-star-of-david-or-star-of-goloka> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁶² İskender Pala, “Mühr-i Süleyman”, *DİA*, c. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 523.

⁶³ Gurudev Shri Lahari Krishna, *Jaipur Addresses*, Partridge Publishing, Gurugram 2014, s. 13.

dünyayı bütün kötülüklerden arındıracaktır⁶⁴. Ekber Şâh, *Shatkona yıldızı* içerisinde kendi adını “Bülend ikbal (Yüce İkbali/Talihli)” sıfatıyla yazdırarak ve onun etrafını da 12 burç sembolü ile donatarak kendi doğumunun “binlerce yılda bir gerçekleşebilecek” (be hezârân sâl pedîd âyed) çok büyük bir astrolojik olaya denk geldiğini ve dolayısıyla Tanrı tarafından seçilmiş çok çok özel bir kişi olduğunu gözle görünür, açık ve net bir şekilde hatırlatmakta ve ilan etmektedir. Hükümdarın resmî kroniği *Ekber-nâme*’de burçların konumları dakika ve derecesine, enlemine ve boylamına varıncaya kadar uzun uzadıya açıklandıktan sonra Şehzâde Ekber’in “binlerce yılda (be hezârân sâl) bir olabilecek hayırlı bir an”da doğduğu detaylı bir şekilde anlatılmıştır⁶⁵. Nakledilen hususlar Ekber Şâh’ın kalkanını neden böyle dekore ettirdiği konusundaki düşüncemizi doğrular niteliktedir. Ebu’l-Fazl ve onu takip eden diğer tarihçiler, birazdan sunulacak olan alıntılardan anlaşılacağı üzere Ekber Şâh’ı kozmik güçlere sahip bir hükümdar ve Mehdî olarak nitelerler: “Gök kubbe onun dileğiyle döner”; “yağmur yağdırır” ve “yağmuru durdurur”; “Mesihvari nefesiyle” hastalıkları iyileştirir ve hastalık taşıyan havayı sıhhatli hale getirir. Ebu’l-Fazl, Ekber Şâh’ın hükümdarlığının kutlu bir “hasenât” (iyi, güzel, yararlı işler) çağı olduğuna bizi ikna etmeye çalışır. Bu amacına ulaşmak için onun döneminde savaşta kadınların ve çocukların köleleştirilmesine son verildiğini, binlerce kölenin azat edildiğini, darülacezelerin, her şehirde yoksul ve açlar için mutfakların ve yolcular için mutfaklı hanların kurulduğunu nakleder⁶⁶.

⁶⁴ Halim Yıldırım, “Hinduizm’deki Son Avatar Kalki İnancı ile Hristiyanlık’taki Mesih İnancı Karşılaştırması”, *Medium*, <https://medium.com/@halimyildirim/hinduizmdeki-son-avatar-kalki-inanci-ile-hiristiyanklik-taki-mesih-inanci-karsilastirmasi-7fe4471e4880> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁶⁵ Ebul Fazl-i ‘Allâmî, *Ekbernâme*, I, be-tashih el-Mevlevî ‘Abdurrahîm, Mazharul’acâib Press, Kalküta 1877, s. 18-19; Eva Orthmann, “Astrology at the Mughal Court”, Lecture, University of Delhi, New Delhi 23 Mart 2017, s. 4.

⁶⁶ Andre Wink, *Ekber Şah*, s. 121. Bayur’un naklettiğine göre devrin müelliflerinden Bedâûnî, Ekber Şâh’ın kendisini Peygamber olarak belki de daha yüksek derecede bir varlık olarak ilan etmeye meylettiğini, birtakım Brahmanların ise onu Hindu tanrısı Vişnu’nun bir Avatar’ı olarak algılandığını haber verir. Ebu’l-Fazl ise Ekber Şâh’a mürit olmak için yapılan töreni şöyle nakleder: İki mürit karşılaştınca biri “Allah-ü ekber” ve öteki “Celle-Celâle hu” demektedir. Bu şekilde selamlaşarak aslında Ekber Şâh’ın tam adı olan Muhammed, Celâleddin Ekber’i söylemiş olmaktadırlar. *Bu duruma*

Altı köşeli yıldız sadece Hindu inancıyla ilgili olmayıp tarih boyunca yaygın olarak kullanılan bir sembol olmuştur. Sümer, Asur, İbrânî, Helen, Roma, Bizans gibi eski medeniyetlerden günümüze ulaşan eşya ve eserler üzerinde göze çarpan bu yıldız İslamiyet öncesinde On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde de bir sembol olarak yer almaktadır⁶⁷. Ön-Türk tarihinde, Yaradanı, Yaradılanı ve Temur Kazık'ı (Kutup Yıldızı)⁶⁸ simgelemektedir⁶⁹. Ekber Şâh'ın *eklektizmi* ve dinleri birleştirme çabası düşünüldüğünde, altı köşeli yıldız ile aynı zamanda Türklük, Yahudilik ve İslâm'a da gönderme yapmış olduğu düşünülebilir. Müslümanlar, bu yıldız mühr-i Süleyman (hâtem-i Süleyman), Yahudi ve Hristiyanlar ise Dâvûd yıldızı diye anmaktadırlar⁷⁰. İslâmî rivayetlerde Hz. Süleyman'ın ateşe, suya, rüzgâra, kuşlara ve hayvanlara hükmetmesini sağlayan yüzük şeklinde tılsımlı bir mührün sahibi olduğu, yüzüğün üzerindeki altıgen motifte “İsm-i A‘zam” bulunduğu nakledilmektedir⁷¹. Altı köşeli yıldız, Osmanlıya özgü yatağan kılıçları ve Osmanlı tüfekleri üzerine de işlenmiştir⁷².

göre selâm, onun ismini ve lakâbını tekrarlamaktan ve tanrılığını itiraftan ibaret oluyordu. Bkz. Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 127-128, 129; Bkz. H. Hilal Şahin, *Hindistan'da Türk rönesansı: Ekber Şah ve Dîn-i İlâhî'si*, s. 188, 190, 193, 195.

⁶⁷ İskender Pala, “Mümr-i Süleyman”, s. 523.

⁶⁸ Kadimi Türk düşüncesinde “Kutup yıldızı”, *göğün direği* olarak düşünülmüştür. Bu sebeple ona “Demir Kazık” veya “Altın Kazık” demişlerdir. Bu yıldızın tepesi “göğün kapısı” olarak düşünülmüştür. Daha detaylı bilgi ve bu yıldızın diğer isimleri için bkz. Bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c. 2, s. 170-171; Mustafa Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, ed. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 31.

⁶⁹ İdil Türel, Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 70-71; Tahir Türkkan, “Uçu-eki veya Mührü Süleyman (Büyük Araştırmacı Kâzım Mirşan'ın Tesbitleri)”, <https://www.angelfire.com/tn3/tahir/trk92k.html> (Erişim tarihi: 12.09.2024); Tükler tarafından altı köşeli yıldız kullanımına daha yakın tarihli örnekler için bkz. “Dünyanın en büyük Türk İslam Mezarlığı, yeşille bütünleşiyor”, 6.04.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/dunyanin-en-buyuk-turk-islam-mezarligi-yesille-butunlesiyor/0> (Erişim tarihi: 12.09.2024); “The Catalan Atlas”, <https://pitt.libguides.com/silkroads/catalanatlas> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

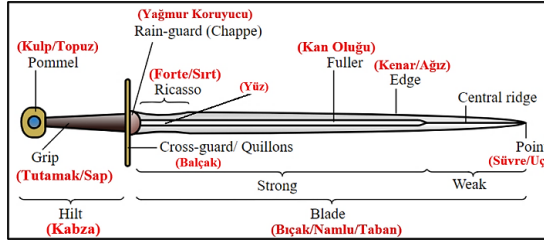
⁷⁰ Süleyman Mührü, Türk-İslâm devletleri devrinde mütemadi bir şekilde işlenmiştir. Bkz. Walter Machate, “Altı Köşeli Yıldız”, *Mimar Sinan Dergisi*, Sayı 120 (Haziran 2001), s. 64.

⁷¹ İskender Pala, “Mümr-i Süleyman”, s. 523-524.

⁷² Altı köşeli yıldız motifli Osmanlı yatağan kılıçları için bkz. Robin Christine Asbury,

4. Ekber Şâh'ın Kılıçları

Ekber Şâh'a ait sadece üç kılıç tespit edilmiştir. Bununla birlikte *Âin-i Ekberî*'de “Cephanelik (Âin-i Kurhâne)” başlığı altında Ekber Şâh'ın 30 *has kılıcı* (*şemşîr-i hâse*) bulunduğu, her birine de ayrı ayrı adlar verildiği haber verilmektedir⁷³. Ekber Şâh'ın hayatının ilerleyen kısımlarında suikast tehlikesiyle asla silahsız görülmediği, Avrupa tarzında bir kılıç taşımaya bilhassa düşkün olduğu bilinmektedir⁷⁴. Ancak söz konusu *Frengî kılıca* (düz namlulu Avrupa kılıcı) ne olduğu meçhuldür. Bir hükümdar neden bu kadar çok şahsî kılıca sahip olur? Bunun sebebi etkinliğe, mekâna ve kıyafete göre farklı farklı kılıçlar kuşanılıyor olmasıdır. Başka bir sebep ise Bâbürlü hükümdarlarının zaman zaman şahsî kılıçlarını onurlandırmak istedikleri komutanlara ve devlet adamlarına hediye ediyor olmalarıdır. Mesela Bâbür Şâh, hatıratında asilzadelere, beylere ve yiğitlere hediye ettiği mücevherlerle bezenmiş kılıçlardan bahsetmektedir⁷⁵. Aşağıda sunulan “Kılıç Anatomisi Tablosu”, silahları tanıtırken istifade ettiğimiz bazı terimlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Tablo 1: Kılıç Anatomisi Tablosu⁷⁶

Geç Dönem Osmanlı Kılıçlarında Tılsım Sembolizmi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2022, s. 141-187; Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Teçhizatları (Askerî Müzeden Örneklerle)*, Ankara Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 26, 36, 63, 73.

⁷³ Ebu'l-Fazl-ı 'Âllâmî, *Âin-i-Ekberî*, c. 1, ed. H. Blochmann, Calcuta 1872, Reprint 1993 (Özgün eser h. 998/1590- h. 1011/1602 tarihlidir), s. 118; Abul Fazl 'Allami, *The Ain-i Akbari*, c. 1, çev. H. Blochmann, Calcutta 1873, s. 109.

⁷⁴ Andre Wink, *Ekber Şah*, s. 161, 166.

⁷⁵ Gazi Zahîreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 579; Zahirud-din Muhammad Babur Padshah Ghazi, *The Babur-nama in English (Memoirs of Babur)*, c. 2, çev. Annette Susannah Beveridge, LUZAC & CO, Londra 1922, s. 628.

⁷⁶ Michael A. Linton, Swords, A Wikipedia Compilation,

4.1. Ekber Şâh'ın Geometrik Desenli Şemşîr Kılıcı

Geometrik desenlerle süslü bu kılıç disk *kulpludur*. Güzel kavisli, sulanmış çelik bıçağı ve *altın şam işlemeli (gold damascene) kabzaya* sahiptir. Bıçak gövdesi (*namlu, blade*) üzerinde *altınla işlenmiş* bir yazıt bulunmaktadır. Yazıt tersten yazılmıştır. Bu yazıtın başında, anlamı bilinmeyen bir “ayın harfi” (ع) yer alır. Eser, Mehrangarh Fort Museum’da sergilenmektedir⁷⁷. *Kabza (hilt)* üzerinde yer alan *quillonlar*⁷⁸, disk *kulp (pommel)* ile uyumlu bir şekilde her iki uçta yine disk şeklinde sonlanmaktadır. *Kabza*, geometrik şekiller ve akan *Rûmî* motiflerden teşkil edilen desenler ile tezyin edilmiştir. Disk *kulpun* sırtındaki süngü dikkat çekmektedir. Burası da *altınla şamlıdır* ve tam ortasında bir üçgen şekli yer almaktadır. Kabzanın *sap (grip)* kısmı da *Rûmî* motifler ve bitkisel motifler ile tezyin edilmiştir. Ayrıca *namlu (blade)* üzerindeki “Yâ Zül celâl” (Ey Azamet Sahibi) hitabı da çok manalıdır. Çünkü Celâl adı hem Allah’ın kahr ve gazabına delâlet eden Allah’ın 99 isminden birisidir⁷⁹, hem de Şehzâde Ekber, Bâbürlü tahtına “Celâleddîn Ekber Şâh (Dinin Celâli Ekber Şâh)” adıyla oturmuştur. Buradan çıkan anlam ise Ekber Şâh’ın kalkanında da yaptığı gibi bu isimle hem Yaradan’ı (Allah) hem de kendisini ima etmiş olmasıdır.

<https://www.scribd.com/document/443880996/Swords>, s. 47; “Sword parts-en.svg”, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sword_parts-en.svg (Erişim tarihi: 12.09.2024); “Sword Glossary”, <https://www.albion-swords.com/articles/images/sword-terminology.pdf> (Erişim tarihi: 12.09.2024); “Sword Anatomy 101”, <https://myliteraryquest.wordpress.com/2011/02/16/sword-anatomy-101/> (Erişim tarihi: 12.09.2024). Türkçe karşılıklar ilave edilmiş halidir.

⁷⁷ “Sword of Mughal Emperor Akbar, gold damascene in Hilt and gold inscription on blade, 1560 CE, on display at Mehrangarh fort museum, Jodhpur, India”, https://www.reddit.com/r/ArtefactPorn/comments/n8fbmn/sword_of_mughal_emperor_akbar_gold_damascene_in/; “Mughal Emperor Akbar’s Sword”, <https://photos.atimepass.com/picture.php?/1146/category/61> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁷⁸ Kuillon (Quillon): Kılıcın bıçağına ve kabzasına dik açıyla uzanan koruyucu çapraz parçalardan her biridir (XVI. yüzyılın sonları, Orta Fransızca). Bkz. Paula Regan (Senior Editor), *Weapon: A Visual History of Arms and Armor*, DK Publishing, Dorling Kindersley Publishing, New York 2006, s. 11; “Sword Parts”, https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/kap_2/basics/b2_1_3.html (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁷⁹ Süleyman Uludağ, “Celâl”, *DİA*, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 240.

Bıçak Gövdesindeki Yazıt:

ع يا ذلجلال

سنه هـ ٩٧٤

‘A - Yâ Zül celâl...,

Sene hî (hicri) 974.

‘A (ayın harfi), Ey Azamet Sahibi,

Hicri 974 (1560) yılı.

Resim 13: Ekber Şâh’ın 974/1560 Tarihli Şemşîr Kılıcı⁸⁰

Şemşîr, dar bıçaklı derin kavisli kılıçlara verilen Farsça bir addır⁸¹. Form olarak eğri, uca doğru incelen ve sivrilen bir biçimde imal edilir. *Tabanın (namlu/blade)* şekil itibariyle istirahat halinde yatan bir arslan kuyruğuna benzetilmesinden dolayı bu kılıçlara *şemşîr* (arslan kuyruğu) adı verilmiştir⁸². Avrupalılar tarafından “eğri kılıç” (*scimitar*) olarak da bilinmektedir. 16. yüzyılda İran üzerinden Hindistan’a tanıtılmıştır. Derin kavisli, tek kenarlı (tek kenarı keskin) ve sivrilen bıçağa (*blade*) sahip olmaları İran *şemşîr*lerinin tipik özelliğidir. Bu tür kılıçlar savurmak için son derece uygun, ancak saplamak için daha az etkili silahlar arasında yer alır⁸³.

⁸⁰ “Pk’s Page And Travelogues”, <https://www.facebook.com/pksPageAndTravelogues>; “ИНДИЯ — ПАРАЛЛЕЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ”, <https://forum.tourtrans.ru/topic/20187-indiya—parallelnaya-realnost/page/3> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁸¹ “Shamshir”, <https://www.mandarinmansion.com/glossary?search=Shamshir> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁸² Hilmi Aydın, *Sultanların Silahları*, s. 30.

⁸³ Paula Regan (Senior Editor), *Weapon: A Visual History of Arms and Armor*, s. 128.

4.2. Ekber Şâh'ın Tîrahî⁸⁴ Adlı Kılıcı

Hafif bir kavise sahip olan bu *kılıç*⁸⁵ disk *kulpludur*. Altın kaplamalı çiçek motifleri ile süslü *kabzası*⁸⁶ vardır. *Kabza* üzerindeki çiçek motifleri normalden çok daha büyüktür. *Kabzanın* her iki yüzünde de birbirine benzer fakat birbirinden bir miktar farklı çiçek motifleri yer alır. Disk *kulpun* hem üst hem de alt yüzeyinde çiçek motifleri bulunur. Bu motifler, *kabzaya* nazaran çok daha küçük boyutlardadır. Kılıcın her iki *sırt*⁸⁷ kısmında da yazıt bulunmaktadır.

Resim 14: Ekber Şâh'ın Tîrahî Adlı Kılıcından Kabza Detayı (Özel Koleksiyon)⁸⁸

⁸⁴ Tîrah: Tüyleri zerdüzîde kullanılan ve adı sebzek olan yeşil bir kuş. Bkz. ‘Ali Ekber Nefîsî (Nizâmü’l Etibbâ), *Ferheng-i Nefîsî*, c. 2, Kitâb Furûşî-yi Hayyâm, h.ş. 1355, s. 1018.

⁸⁵ Bir *kılıç*, *taban* veya *namlu* adı verilen ana gövde, kılıcı tutmaya yarayan *kabza* ve eli darbelerinden koruyan *balçak* ve silahı güvenli bir şekilde taşımaya ve muhafaza etmeye yarayan *kın* olmak üzere dört ana kısımdan oluşmaktadır. Bkz. T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, s. 58; Hilmi Aydın, *Sultanların Silahları*, s. 52.

⁸⁶ Kabza: Arapça “tutmak, avuca almak” fiilinden türetilmiş olup tutma yeri anlamına gelmektedir. Kılıç, yay vb. silahları tutmaya yarayan, keskin olmayan kısımlara kabza denilmektedir. Bkz. T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, s. 58; Hilmi Aydın, *Sultanların Silahları*, s. 52.

⁸⁷ Sırt: Kabza ve balçağın altında, tabanın/gövdenin (namlu) en kalın olduğu kılıç eğiminden önceki kısımdır. Kılıcın sırtı ucuna göre üç veya dört katı kalınlıktadır. Bkz. Hilmi Aydın, *Sultanların Silahları*, s. 53.

⁸⁸ “A Personal Sword of Emperor Akbar”, <https://jugasingh.com/a-personal-sword-of-emperor-akbar> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

Ekber Şâh'ın *Tîrahî* adlı kılıcının nitelikleri hakkında herhangi bir ek bilgi sunulmamıştır⁸⁹. Ancak bir yerde delil ve kaynak gösterilmeden *namlu* kısmının 16. yüzyıl sonlarına ait Alman bıçağı olduğu ve çelik kabzanın ise 17. yüzyılın başlarına ait ve *altın kakma* (gold inlay) olduğu belirtilmektedir. Özel bir koleksiyona ait olan bu *kılıç* 14 Aralık 2023'te Malezya İslâm Sanatları Müzesi'nde düzenlenen İslâm Sanatlarının İzlerini Sürme Sergisi'nde takdim edilmiştir⁹⁰. *Kılıç* ve detay görüntüleri aşağıda sunulmuştur.

Resim 15: Ekber Şâh'ın “*Tîrahî*” adlı kılıcından kabza ve disk kulp detayları⁹¹

Sırt Kısımındaki Yazıtlar:

شمشیر تیراهی؟ * نمود است تیغ حاصل سرفرازی * جلالدین اکبر شاه غازی *
سری دشمن یزیر ذوالفقارست بوقت بی کسی؟ * الله یارست

Şemşîr-i *Tîrahî*? * nemûde est tiğ hâsıl ser-ferâzî * Celâleddîn Ekber Şâh Gâzî *

Ser-i doşman be-zîr-i Zülfikâr est be-vakt-i *bî-kesî*? Allah yâr est.
(*Tîrahî* Kılıcı * [Bu] kılıç zafer elde ettiğini göstermiştir *
Celâleddîn Ekber Şâh Gâzî).

(Düşmanın başı *Zülfikar* altındadır, kimsesiz olduğunda Allah yardımcısıdır).

⁸⁹ “About”, <https://jugasingh.com/about>; “A Personal Sword of Emperor Akbar”, <https://jugasingh.com/a-personal-sword-of-emperor-akbar> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁹⁰ “Islamic Arts Museum Malaysia’s silver jubilee celebration showcases the richness of Islamic art”, <https://www.malaymail.com/news/life/2023/12/14/islamic-arts-museum-malaysias-silver-jubilee-celebration-showcases-the-richness-of-islamic-art/107528> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁹¹ Jugasingh; Islamic Arts Museum Malaysia (IAMM), Tracing Islamic Art Exhibition. “A Personal Sword of Emperor Akbar”, <https://jugasingh.com/a-personal-sword-of-emperor-akbar> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

Resim 16: Ekber Şâh'ın “Tîrahî” adlı kılıcından sırt yazıtı detayı⁹²

Tîrahî adlı *kılıç* üzerinde Zülfikar adı da yazmaktadır. *Zülfikar*, İslâm'ın dördüncü halifesi Hz. Ali'ye izafe edilen çatal uçlu *kılıcın* özel adıdır⁹³.

4.3. Ekber Şâh'ın 1012 (1603) Tarihli Kris Kabzalı Sosun-patta Kılıcı

Sosun-patta (*Sosun-pattah*) türündeki bu *kılıcın* *kabzası*, bir *Malay hançerinden* (Malayan kris)⁹⁴ gelmektedir. Kitâbesinde “Sultan celal-ud-din Ekber” adı ve hicrî 1012 (1603) tarihi yazmaktadır. Bu silahın Ekber Şâh'a ait en eski tarihli *kılıç* olduğu bildirilmektedir. Delhi, uzun süre Bikaner'in Rajput soyunun hakimiyeti altında olduğundan⁹⁵, bu *kılıcın* Ekber Şâh (1556-1605) tarafından Bikaner racalarından Raca

⁹² “A Personal Sword of Emperor Akbar”, <https://jugasingh.com/a-personal-sword-of-emperor-akbar>

⁹³ Zülfikar kılıcı hakkında bkz. T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, s. 65-66; Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, s. 273.

⁹⁴ Kris/Keris: Endonezya'da, keris veya kris olarak bilinen bir tür hançer yapımında Şam bıçağı yapımına benzer teknikler kullanılırdı. Bu hançerler genelde dalgalı bıçaklı ve asimetriktir. Bkz. Arnold Pacey, *Technology in World Civilization: A Thousand-Year History*, s. 79-80; Paula Regan (Senior Editor), *Weapon: A Visual History of Arms and Armour*, s. 11; Bkz. “Indonesian Kris”, <https://en.unesco.org/silkroad/silk-road-themes/intangible-cultural-heritage/indonesian-kris> (Erişim tarihi: 12.09.2024); Ekber Şâh'ın *sosun-patta kılıcına* takılı olan kabzanın menşei hakkındaki farklı yorumlar ve benzeri kabza fotoğrafları için bkz. “Tipu Sword”, <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?p=2074> (Erişim tarihi: 12.09.2024); “Saifs ve Sossun Pata'nın”, <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=16582> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

⁹⁵ Ekber Şâh, Racpût şehzadelerini Bâbürlü Devleti'nin hizmetine aldı. Onları hükümdarlığına, devletin zenginliğine ortak etti ve Müslüman olmaya da zorlamadı. Bkz. John Zubrzycki, *Kısa Hindistan Tarihi*, s. 130.

Rai Sing'e (1571-1612)⁹⁶ mi yoksa daha sonra Cihângîr Şâh (1605-1627) tarafından Raca Sur Sing'e (1613-1631)⁹⁷ mi hediye edilmiş olduğu bilinmemektedir⁹⁸. *Kılıç* 1950'li yıllarda Bikaner şehrinde Ganga Golden Jubilee Museum'da Silahlar Bölümü'nde ve 1961' yılında Yeni Delhi'deki Hindistan Ulusal Müzesi'nde (National Museum of India) sergilenmeye veya muhafaza edilmeye başlanmıştır⁹⁹. Ancak National Museum'un dijital arşivinde Ekber Şâh'a ait objeler arasında bu silah sunulmamaktadır.

Resim 17: Ekber Şâh'ın Sosun-patta Kılıcı¹⁰⁰

Kris kabızalı sosun-patta kılıcı üzerinde iki adet güneş ve aralarındaki çizgilerden müteşekkil bir oyma mühür vardır. Muhtemelen *namluyu* üreten atölye veya ustaya ait olmalıdır. Hint kılıçlarının geleneksel bir biçimi olan *sosun pattahın* öne doğru kavisli bir bıçağı

⁹⁶ Raja Rai Singhji (Rao Rai Singh/Rai Rai Singh), 1571 ile 1612 yılları arasında Bikaner'in Racasıydı. İlk olarak Lahor eyaletinin Subedâr'ı olarak Ekber Şâh'a hizmet etti. Gücerat ve Malva'daki Babürlü imparatorluk seferlerine katıldı ve daha sonra Burhanpur ve Lahor'da vali olarak görev yaptı. Kızlarından biri Babür İmparatoru Cihângîr Şâh ile evlendi. Raja Râi Singhji hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Alakh Dhari, *Raja Rai Singhji*, c. I, Bikaner 1934 (Gyan Books kitabı tekrar basım yapılmıştır, Book Code: 1111007499091).

⁹⁷ Sûr Singhji/Raja Sur Singh: 11 Temmuz 1595'ten 1619'daki ölümüne kadar Marwar Rathore Krallığı'nın hükümdarıydı. Kız kardeşi Manawati Deiji (Belkis Mekânî), Babürlü İmparatoru Cihângîr Şâh'ın eşi ve halefi Şâh Cihân'ın annesiydi.

⁹⁸ Herman Goetz, *Art and Architecture Bikaner State*, Bruno Cassirer, Oxford 1950, s. 124, 167, fig. 72; *Kris kabızalı* kılıcının Bikaner'de yer alan Lalgarh Sarayı'ndan müzeye getirildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Bikaner racalarından birine hediye edilmiş olduğu düşünülmektedir.

⁹⁹ Vijai Shankar Śrivastava, *Catalogue & Guide to Ganga Golden Jubilee Museum, Bikaner*, Department of Archaeology & Museums Government of Rajasthan Jaipur, Bombay 1960-1961, s. 61.

¹⁰⁰ Herman Goetz, *Art and Architecture Bikaner State*, s. 167, fig. 72; "Tipu Sword", <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?p=2074> (Erişim tarihi: 12.09.2024); "Saifs ve Sossun Pata'nın", <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=16582> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

bulunur¹⁰¹. *Sosun pattah*, genellikle *talwar kabzasında*, kıvrılmış, genişleyen bir bıçağa sahip Hint kılıçlarını tanımlar. Doğru yazılışı *sosan pattah*dır. Sosan/süsen, Farsça “zambak” ve patta Hintçe “yaprak” anlamına gelmektedir. Genellikle tipik olarak kuzey Hindistan’a aittir ve birçok parça Pencap veya Lahor’da üretilmiş olarak tanımlanır¹⁰². *Rajput sosun pattah* diye adlandırılan bir çeşidinde ise bıçak kısmı uzunluğun son üçte birlik kısmında Osmanlı yatağan kılıçları tarzında öne doğru eğilmektedir¹⁰³. Ancak tanıttığımız *kılıcın* alt yarısının fotoğrafı sunulmamıştır. Bu sebeple türünü ve hangi alt tipe dahil olduğunu kestirmek zordur.

5. Ekber Şâh'ın Yeşim Kabzalı Hançeri (Pîş-kabz)

Ekber Şâh'a ait sadece bir *hançer* tespit edilmiştir. Bununla birlikte diğer Bâbürlü sultanları gibi çok daha fazla sayıda şahsî *hançere* sahip olmuş olmalıdır. Bâbür Şâh, hatıratında asilzadelere, beylere ve yiğitlere hediye ettiği mücevherler ile bezenmiş *hançer*lerden bahsetmektedir¹⁰⁴. Ekber Şâh da tanıttığımız bu *hançeri*, en güçlü ve güvenilir generalı olan Rajput asıllı I. Man Singh'e hediye etmiştir. Kendisinin en yenilikçi politikalarından birisinin önemli Racput (Rajput) prensleriyle ittifak kurmak olduğu bilinir¹⁰⁵.

Hançerin yeşim kabzası üzerine alçak kabartmalı bitki motifleri oyulmuştur¹⁰⁶. *Kabza sapı* ise bir bitkinin tomurcukları veya gencaları

¹⁰¹ Paula Regan (Senior Editor), *Weapon: A Visual History of Arms and Armour*, s. 191.

¹⁰² “Sosun pattah”, <https://www.mandarinmansion.com/glossary/sosun-pattah> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹⁰³ “Rajput sosun pattah”, <https://www.mandarinmansion.com/item/rajput-sosun-pattah>; “18 Indian Swords: History and Characteristics of Popular Blades”, <https://swordis.com/blog/indian-swords/> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹⁰⁴ Gazi Zahirreddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, s. 579; Zahirud-din Muhammad Babur Padshah Ghazi, *The Babur-nama in English (Memoirs of Babur)*, c. 2, s. 628.

¹⁰⁵ Andre Wink, *Ekber Şah*, s. 46.

¹⁰⁶ Hançer: Ucu eğri ve sivri, kabzalı, kesici silâh. Kamaya nazaran daha küçük ve namlusu hafif eğri olan, iki kenarı keskin, ucu sivri, delici ve kesici bir silahtır. Bkz. T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, s. 72-73; “Khanjar”, <https://www.mandarinmansion.com/glossary/khanjar> (Erişim tarihi: 12.09.2024); Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Mâden Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 91-92; Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, s. 97.

şeklindedir. Sulanmış çelik bıçağın her iki yüzünde, *ricasso/forte*¹⁰⁷ bölümlerine denk gelen kısımda Farsça altın yazıt vardır. Müze tarafından fotoğrafı sunulmayan yüzde “Celâleddîn Ekber Pâdişâh Gâzî” yazdığı haber verilmektedir. Bu şekilde yazılmış olması Ekber Şâh’ın tam adından kaynaklanır. Onun tam adı Pâdişâh-ı Gâzî Ebü'l-Feth Celâlüddîn Muhammed Ekber Şâh’dır¹⁰⁸. *Kabza*, *mafsal koruyuculudur* (*knuckle-guard*). *Hançerin* 33 cm uzunluğundaki ahşap *kını*, daha sonra yapılmış olup XIX. yüzyıla tarihlenmektedir. Christie’s Müzayede Evi tarafından satılmıştır.

Hançer üzerinde yazdığı belirtilen hicri 925 yılı üzerinde durmak gerekir. Hicri 925 yılı, Miladi 1519 yılına denk düşmektedir. Ancak Ekber Şâh, söz konusu yıldan çok daha sonra 14 Ekim 1542 tarihinde doğmuştur. Bu durumda verilen tarih doğruysa sunduğumuz *hançer*, Şehzâde Ekber doğmadan önceki bir zamana yani Bâbü Şâh (Kabil’de kurduğu hanlık 1504 yılı, hükümdarlığı 1526-1530) devrine ait olmalıdır. Eğer böyleyse *hançer* Bâbü Şâh’dan Ekber Şâh’a intikal etmiş, o da I. Man Singh’e hediye etmiştir.

Resim 18: Ekber Şâh’ın Yeşim Kabzalı Hançeri¹⁰⁹

¹⁰⁷ Ricasso: Balçağın hemen altında yer alan bıçağın bilenmemiş kısmıdır. Bkz. Paula Regan (Senior Editor), *Weapon: A Visual History of Arms and Armor*, s. 11; Sivri ucun kontrolünü artırmak için kullanıcının parmağını korumanın üzerinde gezdirme yeteneğini artırır. Bkz. “The Parts of a Sword”, <https://www.albion-swords.com/swords/sword-terms.htm> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹⁰⁸ Enver Konukçu, “Ekber Şâh”, s. 542; Hindistan’daki Cizvit papazları Ekber Şâh’ı Zelaldinus (Celaeddin) adıyla anmaktadır. Bkz. Andre Wink, *Ekber Şâh*, s. 81.

¹⁰⁹ “A Carved Jade-Hilted Dagger with Scabbard”, <https://www.christies.com.cn/lot/a->

Fotoğrafi sunulmayan sağ taraftaki yazıt: Ekber Şâh'ın hazinesinden, h. 925 tarihli.

Sol taraftaki yazıt: Caypûr (Jaipur) Valisi Mihrâce¹¹⁰ Man Sing'e¹¹¹ aşağıdaki Farsça ithaf yazıtı vardır¹¹²:

یہ پیش قبض مہاراج مان سنگ والئی جے پور کو عطا فرمایا گیا

Ye pîş-kabz Mahârâca Man Sing Vali-yi Caypur ko 'atâ fermâyâ giyâ

(Bu hançer Caypur Valisi Mihrace Man Singh'e hediye edildi)¹¹³.

carved-jade-hilted-dagger-with-scabbard-north-

6212053/?intObjectID=6212053&lid=4 (Erişim tarihi: 12.09.2024); Christie's, *Maharajas & Mughal Magnificence*, Christie's, Wednesday 19 June 2019, s. 456-457, foto 316, <https://cache.luxurydaily.com/wp-content/uploads/2019/06/Christies-Maharajas-Mughal-Magnificence-June-19-2019-auction-catalog-2.pdf> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹¹⁰ Mihrâce ve Mahârâca, Sanskritçe büyük kral anlamına gelmektedir.

¹¹¹ Amberli Raca Bihârâ Mel, 14 yaşındaki Ekber'in yanına gelip kendisinden yardım istemiş ve bunda da başarılı olmuştur. Raca beş yıl sonra Ekber'e en büyük kızını, daha sonra da Hira Künveri (Zamanın Meryem'i) olarak tanınacak olan Harha Bai'yi eş olarak sunarak daha kişisel ve kalıcı bir ittifak teklif etti. Daha sonra ileride Amber'in hükümdarı olacak olan Mân Sing'i (hükümdarlığı 1589-1614) ve ardından da veliahd olan oğlu Bagvântas'ı (hükümdarlığı 1573-89) Ekber Şâh'ın hizmetine gönderdi. Mân Sing, Bâbürlü hanedanı içinde büyüyüp yetişti, imparatorluğun en üst rütbe ve makamlarında ömrünün sonuna kadar hizmet etti. 1589'da 5.000 askerin sorumluluğunu üstlenmişti. 1592'ye değin Ekber Şâh adına Bengal, Orissa, ve Kuç Bihâr'ı fethetti. 1594'te Jharkhand, Bengal, Odisha ve Bihar eyaletlerinin valisi oldu. Ekber Şâh, ona oğlum diye hitap ederdi. İmparator, Mirza Selim'den (Cihângîr Şâh) olan torunu Hüsrev Şâh'ın taht mücadelesinde gücünü arttırmak isteyince, Hüsrev'in dayısı olan Raca Mân Sing'i ona vâsi olarak atadı. Cihângîr Şâh, tahta çıktıktan sonra Hüsrev'i hapsedirdi ve 1605'te vâsisi Raca Mân Sing'i mirzalar dışındakiler için benzeri görülmemiş bir şekilde, 7000 Mansab (7.000 kişilik askerî birliğin komutanı) rütbesiyle Bengal'e vali atayıp saraydan uzaklaştırdı. Anne tarafından kuzeni ve ilk eşinin kardeşi olan Mân Sing, Cihângîr Şâh'ın en başarılı komutanları ve valilerinden birisiydi. Bkz. Michael H. Fisher, *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, çev. M. Fatih Çalışır, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2020, s. 135-136, 183, 219, 223, 238; Amber Parionai, "Who Were The Nine Gems (Navratnas) of Emperor Akbar, The Great Mughal Emperor?", April 25 2017, <https://www.worldatlas.com/articles/who-were-the-nine-gems-navratnas-of-emperor-akbar-the-great-mughal-emperor.html> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹¹² "A Carved Jade-Hilted Dagger with Scabbard", <https://www.christies.com.cn/lot/a-carved-jade-hilted-dagger-with-scabbard-north-6212053/?intObjectID=6212053&lid=4> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹¹³ Urduca özellikleri taşıyan bu beyti tercüme etmemde yardımcı olan Arzu Çiftsüren

Ekber Şâh'ın *yeşim kabzalı hançeri*, “*pîş-kabz*” türündedir. *Pîş-kabz* adı ön kabza anlamına gelmektedir. Türün net bir tarihsel tanımı bulunmamaktadır. Bununla birlikte koleksiyoncular onu genellikle güçlü T-şekilli bir kesite sahip *bıçak (blade)* kısmı ile tanımlarlar. Bu tip *hançerler* İran orijinli olup Bâbürlüler devrinde Hindistan'da popüler hale gelmişlerdir¹¹⁴. *Yeşim taşının* kırılabilirliği sebebiyle, çok az *yeşim kabzalı hançer*, günümüze kadar bozulmadan ulaşabilmiştir¹¹⁵. Çoğunun *mafsal koruyucusu* kırılmıştır. Bâbürlü *yeşim kabzaları* genellikle hayvan başı şeklinde olmakla birlikte bazen de tanıtılan hançerdeki gibi çiçek şeklinde oyulurdu¹¹⁶. Ekber Şâh'a ait bütün silahlar ve *yeşim kabzalı hançeri*, Bâbürlü sanatında çiçek motiflerine olan düşkünlüğün yaygın kanının aksine Cihângîr Şâh saltanatında değil de Ekber Şâh devrinde başladığını ortaya koyar. Hatta *hançerin* Bâbür Şâh'dan Ekber Şâh'a miras kaldığı kesinleşirse söz konusu ilginin devletin ilk hükümdarıyla birlikte başladığı söylenebilir. Bâbürlü sultanlarının şahsî silahlarının birçoğunda *yeşim taşı* kullanılmıştır. Bu husus Türk kültüründe *yeşim taşına* verilen önemden kaynaklanmaktadır. *Yeşim taşına*, Türkler tarafından kaş taşı, ak taş, galebe taşı (zafer taşı) ve şua taşı da denir. Tirmiz halkı ona yeşb, Buharalılar ise el-yeşb ve eşb derlerdi. Buharalılar yeşime “beyaz Çin taşı” da derlerdi, günümüzde bu taşın uluslararası adı *jade* olarak bilinmektedir¹¹⁷.

ve Bülent Özkuzugüdenli'ye teşekkür ederim. Ancak bu dönemde Urduca henüz tam teşekkül etmemiştir. Cemil Kutlutürk'e göre bu dil büyük ölçüde Brachhaşa dilidir. Bkz. Cemil Kutlutürk, “Müslüman Türklerin Hint Dili ve Literatürüne Katkısı: Hint-Sufi Metinleri”, *Bilig*, Sayı 87 (Sonbahar 2018), s. 36-37.

¹¹⁴ “Pesh-kabz”, <https://www.mandarinmansion.com/glossary/pesh-kabz-pysh-qbd> (Erişim tarihi: 12.09.2024); “Object of Month”, <http://www.nationalmuseumindia.gov.in/en/object-of-month> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹¹⁵ Günümüze sağlam bir şekilde ulaşan Bâbürlü devri mafsal korumalı yeşim kabzalı başka bir hançer için bkz. “Jewelled daggers and ceremonial swords”, <https://www.christies.com/features/Jewelled-daggers-and-ceremonial-swords-9956-7.aspx> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹¹⁶ “Talismanic Devices and Imbuements on Islamic Arms”, <http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=24505&highlight=Shah+Jahan&page=4> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹¹⁷ Muahhar kaynaklar “yada taşı”nı yeşim taşı ile karıştırmaktadırlar. Çok daha erken bir dönemde yaşayan Bîrûnî (ö. yaklaşık 1061) ise bunların farklı taşlar olduklarını,

Orta Asya'da eskiden Uygur Devleti sınırları içinde kalan merkezi Ahına olan Hoten'deki iki vadiden çıkardı. Seller, bu taş dağdan Çu (Çub) vadisine getirirdi. Bu vadilerden birine [ve orada bulunan yeşimlere] yürüng kaş [= ak kaş] denirdi¹¹⁸. Süt rengini andırır ve değerli olanıdır. Öbürüne kara kaş¹¹⁹ denirdi, rengi yeşile çalar ve siyahçadır. *Firuzeden* daha katıdır. Söylendiğine göre *yeşime* ya da bu taşın bir türüne üstünlük taşı derler. Türkler, düşmanlarına üstün gelmek için ve sindirimi ağır yiyeceklerden midelerinin ağrımasını için bu taş kullanırlardı. Bu sebeple mideye degecek şekilde boyna asılırdı. Ayrıca ömrü uzattığına, şans getirdiğine, iyi ilişkiler ve vefalı dostluğun simgesi olduğuna inanılırdı. Kalp ve böbrekleri güçlendirmede, vücudu yenilemede (hücre ve iskelet sistemi) faydalı olduğuna inanılırdı. Bundan dolayı Türkler savaşta üstün gelmek için *kılıçlarını*, *kuşaklarını*, *at eyerlerini* *yeşim* ile süslerlerdi. Sonra bu uygulama ve inanç başka milletlere de geçmiştir. *Yeşim taşı* takınan kişiye yıldırım çarpmadığına inanılırdı. İyisinden yüzük taşı ve bayağısından bıçak sapı yapılırdı¹²⁰.

Çinliler milattan bin yıl kadar önce, *yeşimi*, taşların en değerlisi saydıkları ve bu taşın kötü ruhları uzaklaştırdığına inandıkları için, Taocu dini merasimlerde kullanmışlardır¹²¹. Çinliler eski çağlardan beri *yeşimi* üstlerinde taşıyarak güç, sağlık ve uzun ömür kazanmayı ummuşlardır¹²².

yağmur taşının (yada taşı) Karluk Vâdisi'nin arkasındaki çöllük arazide bulunan kırmızıya dönük siyah renkli bir taş olduğunu haber vermektedir. Bkz. Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)*, Biyografi ve Arapça Orijinalinden çev. Emine Sonnur Özcan, Türk Tarihi Kurumu, Ankara 2023, s. 253-254, 287-289; Yada taşı ve diğer isimleri ile yeşim taşı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Muvaffak Eflatun, "Klasik Türk Şiirinde Türk Mitolojisinin İzleri: Yada ve Galebe Taşı Örnekleri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3 (2023), c. 6, s. 570-573, 578, 670-601.

¹¹⁸ Bîrûnî, Hotan'daki Fâş vadisinden en kıymetli yeşim olan ak yeşimlerin çıkarıldığını haber vermektedir. Bkz. Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)*, s. 253.

¹¹⁹ Bîrûnî rengi bulanık olup siyaha çalan yeşimlerin Karafâş vadisinden çıkarıldığını haber vermektedir. Bkz. Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)*, s. 253.

¹²⁰ Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)*, s. 253-254; Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Mâden Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 79, 219.

¹²¹ Hilmi Aydın, *Sultanların Silahları*, s. 157.

¹²² Mircea Eliade, *Asya Simyası*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s. 16-21.

Çinliler *yeşim taşı* ile kral arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Bu sebeple bir dönem sadece imparator ve hanedan yöneticileri tarafından kullanılmasına izin verilmiştir¹²³. Söz konusu özelliklerinden dolayı *yeşim taşı* Uzak Doğu ülkelerinde asırlar boyu oymacılıkta, mücevherat ve heykelticilik yapımında kullanılmıştır¹²⁴.

Timurlu kraliyet ailesi *yeşim taşı*nın (*nefrit*) niteliklerine hayran idi. Timurlulardan günümüze ulaşan çok kaliteli oyma parçalar bulunmaktadır¹²⁵. Dolayısıyla *yeşim taşı* kullanımı, Bâbürlülere atalarından miras kalmıştır denilebilir. Timurlular ise Çin geleneğinden etkilenmiş [olabilir]¹²⁶.

Yeşim aslında *jadeit* ve *nefrit* adlarını taşıyan iki ayrı mineralin ortak adıdır. *Jadeit*, *nefrite* oranla daha değerlidir. *Jadeit*in en değerlisi, yarı şeffaf zümrüt yeşili bir türü olan *kraliyet yeşimidir*. *Jadeit*ten daha fazla bulunan *nefrit* genellikle yeşil, gri ya da kremimsi beyaz renklerdedir. Açık yeşil ve gri *nefrit* genellikle yakut ve diğer değerli taşlarla bezenmiş *hançer kabzaları*, kaseler ve kişisel mücevherler yapan Bâbürlü ustaların gözdesi olmuştur¹²⁷. Camsı-metalik parlaklık gösterir, zayıf yanar-dönerlik özelliğine sahiptir. Kolay işlenebilirliği benzerlerine göre büyük avantaj sağlar. Kıymetli ve yarı-kıymetli taşlar grubuna

¹²³ “Eski Çin Gelenekleri: Yeşim Taşı”, 15.04.2013, <https://tr.clearharmony.net/articles/a111341-Eski-Cin-Gelenekleri-Yesim-Tasi.html> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹²⁴ Dünya Doğal Taş, “Yeşim Taşı ve Faydaları”, <https://www.dunyadogaltas.com.tr/ac/makale/dogal-taslarla-ilgili-bilgiler/yesim-tasi-ve-faydaları> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹²⁵ Xu Xiaodong, “The Artistic Interaction on Jade Carving between China and the Western Regions from 13th to the 19th Century”, çev. Chen Xiangming, *Arts of Asia: The Foremost International Asian Arts and Antiques Magazine*, 46/1 (janv-fév 2016), s. 54-58; “Sword Guard in the Form of Confronted Dragons”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/56220> (Erişim tarihi: 12.09.2024); “Jade cup; carved from nephrite and polished”, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1961-0213-1_1; “A Timurid Carved Jade Talimanic Pendant”, <https://www.orientalartauctions.com/object/art999621-a-timurid-carved-jade-talimanic-pendant> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹²⁶ “Embarquement pour l’Empire moghol”, <https://www.louvre-lens.fr/mon-louvre-lens/embarquement-pour-lempire-moghol/> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹²⁷ R. F. Symes, *Taşların Dünyası (Eyewitness Rock and Mineral)*, s. 53.

girmektedir¹²⁸. Çekiç darbesine karşı sağlamlığı, kendisini oluşturan mikroskopik liflerin kumaş gibi sıkça dokunmuş olmasından ileri gelir¹²⁹. Kristal yapısı sayesinde ince işçilik uygulamalarına olanak sağlar ve antioksidandır¹³⁰.

6. Ekber Şâh'ın Yeşim Zihgîrleri

Yay kirişini (zeh) çekerken yay ve okun deriyi sıyırmasını önlemek amacı ile başparmağa *zehgîr/zihgîr (şast, engoştâne, bow-string)* takılırdı. Bâbürlüler devrinde *zihgîr*ler değerli taş, kristal, *yeşim*, fildişi, boynuz, balık kılçığı, altın veya demir gibi kişinin statüsüne ve imkânlarına göre değişen malzemelerden imal edilmekteydi¹³¹. Ekber Şâh'a ait *yeşim taşından* yapılmış iki *zihgîr* tespit edilmiştir. Üzerlerindeki yazıtlar, tersten yazılmış gibi görünse de parmağa takılış yönlerine göre düz bir şekilde yazılmışlardır. Sultanın muhtemelen çok daha fazla sayıda *zihgîri* bulunmaktaydı. Çünkü, Bâbürlü soyluları çok sayıda *zihgîr* kuşanırdı. Bu husus devrin minyatürlerinde açıkça görülmektedir¹³².

¹²⁸ Yeşim Ercan, “En Kıymetli Mineral: Yeşim”, *Mavi Gezegen Popüler Yerbilim Dergisi*, Sayı 13 (2006), s. 29-30.

¹²⁹ Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Mâden Sanatı Terimleri Sözlüğü*, s. 219.

¹³⁰ Dünya Doğal Taş, “Yeşim Taşı ve Faydaları”, <https://www.dunyadogaltas.com.tr/ac/makale/dogal-taslarla-ilgili-bilgiler/yesim-tasi-ve-faydaları> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹³¹ Gayatri Nath Pant, *Studies in Indian Weapons and Warfare*, s. 64; “Archery Ring”, http://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLIX-1338-41252 (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹³² Kuşağa (*patka*) iple bağlanan çok sayıda *zihgîri* gösteren bir minyatür ve bu konu hakkında bazı malumat için bkz. “Two men with archer’s rings on thumbs, dressed in white muslin clothes, one giving the other a lemon”, <https://collection.beta.fitz.ms/id/object/34003> (Erişim tarihi: 12.09.2024); “Portrait of Zamana Beg, Mahabat Khan, Folio from the Shah Jahan Album”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/140008587?rpp=20&pg=1&ao=on&ft=khan&pos=20> (Erişim tarihi: 12.09.2024); Stuart Cary Welch vd., *The Emperors Album*, s. 128, fig. 24; “Shah Jahan’s Thumb Ring”, <https://collections.vam.ac.uk/item/O96354/shah-jahans-thumb-unknown/> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

6.1. Ekber Şâh'ın 1009 (1600-1601) Tarihli Açık Yeşil Yeşim Zihgîri

Zihgîrin (şast), dış yüzüne kartuş içinde “Ekber Şâh 1009” (اکبر شاه ۱۰۰۹) yazısı kazınmıştır. Yazıyı meydana getiren oymaların neyle doldurulduğu belli değildir. Günümüze ulaşan diğer Bâbürlü hükümdarlarına ait *zihgîr*ler göz önüne alındığında, yazıtlar büyük bir ihtimalle altınla yazılmış olmalıdır. Bir örnek vermek gerekirse Şâh Cihân'ın beyaz *nefrit yeşim* ve koyu yeşil *yeşim taşından* iki *zihgîr*indeki yazıtlar altın ile yazılmıştır¹³³.

İncelediğimiz *zihgîr*, karakteristik bir forma sahiptir. Hafif kahverengi kalıntılara sahip açık yeşil *yeşim taşından* yapılmıştır. Bir tarafta bir koyu şerit ve ön tarafta turuncu bir işaret dahil olmak üzere *yeşim taşına* bazı doğal katkılar yapılmıştır. Sotheby's Müzayede Evi tarafından satışa sunulmuştur. Ekber Şâh, ölümünden kısa bir süre sonra yaklaşık 1630 yılında çizilmiş olan minyatür portresinde benzer bir açık renk *zihgîr* ile resmedilmiştir.

Yazıt:

اکبر شاه ۱۰۰۹

Ekber Şâh 1009.

Resim 19: Ekber Şâh'ın Açık Yeşil Yeşim Zihgîri ve Kendi Minyatür Portresinde Taktığı Benzer Bir Zihgîr (Sağ Taraf: Şâh Cihân Albümü, The Metropolitan Museum of Art)¹³⁴

¹³³ “Shah Jahan’s Thumb Ring”, <https://collections.vam.ac.uk/item/O96354/shah-jahans-thumb-unknown/>; “Archery Ring”, http://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLIX-1338-41252 (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹³⁴ “A rare and important Mughal jade Archer’s ring inscribed ‘Akbar Shah’, India,

6.2. Ekber Şâh ile Oğlu ve Halefi Cihângîr Şâh'a (1605-1627) Ait Olan Bitkisel Motifli Koyu Yeşil Yeşim Zihgîr

*Zihgîr*in iç kısmında hem Ekber Şâh'ın hem de Cihângîr Şâh'ın (1605-1627) adları yazılıdır. Her iki “Şâh” kelimesinin “h” (ه) harfi ortak olup tam üst ortada yer alır. Dolayısıyla bu *zihgîr*, her iki hükümdar tarafından da kullanılmıştır. Bununla birlikte iç kısımda yazan hicri 1032 yılı, miladi olarak 1623 yılına denk düşmektedir yani Cihângîr Şâh'ın hükümdarlık dönemine denk gelmektedir. Ancak Ekber Şâh yazısı üzerinde görülen Arapça beş sayısı bu *zihgîr*in Ekber Şâh'ın beşinci hükümdarlık yılında imal edilmiş olduğunu belirtir, çünkü 1032 yılı Cihângîr Şâh'ın saltanatının 18. yılına denk gelmektedir yani onun 5. saltanat yılı ile örtüşmemektedir. Bu *zihgîr*deki yazıtlar da muhtemelen altınla yazılmış olmalıdır. *Zihgîr*in hem ön hem de arka tarafına çiçek motifleri oyulmuştur. Uzunluğu dört ve çapı iki cm'dir. Paris'te Decorative Arts Museum'da Jade & Jewels Gallery sergisinde 30.074 envanter numarası ile sergilenmektedir¹³⁵.

Resim 20: Ekber Şâh'ın koyu yeşil yeşim zihgîri yazıtı ve detay görüntüleri (17. yüzyıl, Art Deco Museum/ Musée des Arts décoratifs)¹³⁶

dated 1009 AH/1600-1 AD”, <https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/arts-of-the-islamic-world-2012/lot.222.html> (Erişim tarihi: 12.09.2024); “Indian Jewels Art Auction”, <https://www.chandbegum.com/indian-jewels-art-auction.html>; “Akbar With Lion and Calf”, Folio from the Shah Jahan Album, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/140008579?rpp=20&pg=1&ft=govardhan&pos=4> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹³⁵ “Bague d’archer”, <http://collections.madparis.fr/bague-d-archer>; “Paris-Art Deco Museum-Jade & Jewels Gallery”, <https://www.eurojade.fr/en/jade-jewels-gallery> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

¹³⁶ “Bague d’archer”, <http://collections.madparis.fr/bague-d-archer>; “Paris-Art Deco Museum-Jade & Jewels Gallery”, <https://www.eurojade.fr/en/jade-jewels-gallery> (Erişim tarihi: 12.09.2024).

Yazıt:

اکبر شاه ۵ - ۵

جهان کر شاه ۱۰۳۲

Ekber Şâh 5 – 5

Cihânkir (Cihângîr) Şâh 1032.

Resim 21: Ekber Şâh'ın Koyu Yeşil Yeşim Zihgîrinden Desen Detayları

Sonuç

Tanıtılan silahlar, Bâbürlü İmparatoru Ekber Şâh'ın şahsî silahlarıdır. Bir tanesi (*yeşim kabzalı hançer*) Ekber Şâh tarafından en güçlü ve güvenilir generali I. Man Singh'e hediye edilmiştir. Bu silahlar incelendiğinde imal edilirken hiçbir masraftan kaçınılmadığı pahalı, dayanıklı ve kıymetli malzemelerin tercih edildiği görülmektedir. Silahlar üzerindeki oymaların ve motiflerin kalitesi ve güzelliği devrin en usta zanaatkarları ve sanatkarları tarafından üretildiklerini ortaya koyar. Tanıtılan silahlar, son derece yüksek bir sanat zevki ile üretilmişlerdir. Bakanların gözlerini kamaştırmak ve onları hayran bırakmak üzere tasarlanmışlardır.

Silahların tamamı bitkisel motiflerle zengin bir şekilde tezyin edilmiştir. Yaprak motiflerinden bazıları *Rûmî* denilen stilize edilmiş motifleridir. Ekber Şâh'ın *kalkanı* ise çok daha kompleks bir yapıya sahiptir. İnsan, hayvan ve bitki çizimleriyle süslenmiştir. Buna insan yüzü şeklinde stilize edilmiş güneşi ve altı köşeli yıldızı da dahil etmek gerekir. Silahların her biri, Bâbürlü sanatını karakterize eden çiçek motiflerine hayranlığın Ekber Şâh devrinden itibaren başlamış olduğunu ortaya koyar. Ekber Şâh'ın *hançerinin* kendisine dedesi Bâbürlü Şâh'dan miras kaldığı anlaşılmaktadır. Eğer böyleyse Bâbürlü sanatında ve devrin silahları üzerinde çiçek motiflerinin yoğun bir şekilde işlenmesi devletin ilk hükümdarıyla birlikte başlamış olmalıdır. Hükümdarın geometrik

desenli *şemşîr kılıcı* ise yoğun bir şekilde geometrik motiflerle süslenmiştir. Bunların arasına az miktarda *Rûmî* motifi yerleştirilmiştir. *Nesta'lik* gibi hatlar ile yazılan kitabeler silahların tezyinatının önemli bir ögesidir. *Yelek zırhı* ve geometrik desenli *şemşîr kılıcı* üzerindeki yazıtların tersten (baş aşağı duracak şekilde) yazılmış olması dikkati çekmektedir. Bununla birlikte diğer yazıtlar normal bir şekilde yazılmıştır. *Zırh* takımındaki *tulga* ve *kolçak* hariç bütün silahlar üzerinde yazıt bulunmaktadır. Yazıtların çoğu altınla yazılmıştır. Sadece iki *yeşim zihgîr* üzerinde altın yazıt görülmemektedir. Bu durum yazıtların dökülmüş veya kazınarak çalınmış olmasından kaynaklanmış olabilir. Şâh Cihân'a ait iki *yeşim zihgîr*deki yazıtların altınla yazılmış olması, Ekber Şâh'a ait *zihgîr*lerdeki yazıtların da altınla yazılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Yazıtlardan bazıları çeliğin kabartılması bazıları ise oyulan deliklere altın çakılması (*kûft-gerî*) tekniği ile yazılmıştır. Bütün yazıtlar oyma, kabartma ve çakma teknikleriyle hazırlanmıştır. Silahlar üzerindeki hemen hemen bütün yazı, motif, resim ve şekillerin yapımında altın kullanılmıştır.

Bâbürlü hanedanının atası olan Timurlu hanedanı zamanında *yeşim taşına* büyük bir ilgi gösterildiği günümüze ulaşan sanat eserlerinden anlaşılmaktadır. Söz konusu ilgi ve sevgi Bâbürlü hanedanı devrinde de devam etmiştir. Çalışmada Ekber Şâh'a ait bir *yeşim kabzalı hançer* ve iki *yeşim zihgîr* tanıtılmıştır. Hemen hemen bütün Bâbürlü sultanlarının *yeşim taşına* büyük bir ilgi duydukları, kişisel silahlarının ve eşyalarının imalinde *yeşim taşı* kullanmaya özen gösterdikleri günümüze ulaşan objelerden bilinmektedir. *Yeşim*, Bâbürlü tören silahlarının imalatında en çok tercih edilen kıymetli taşlar arasında yer almıştır. Söz konusu *yeşim taşı* sevgisinde Türk ve Çin kültüründe bu taşta çok büyük değer veriliyor olması ve iki kültür arasındaki karşılıklı ilişkiler etkili olmuş olmalıdır.

Ekber Şâh'ın silahları hakkında bazı tartışmalar bulunmaktadır. Çalışmada aktarıldığı üzere bunlardan ilki hükümdarın *yelek zırhının* mevcut tek plakasının göğüs plakası mı yoksa sırt plakası mı olduğu yönündeki tartışmadır. Üzerindeki yazıtlar ve son derece dekoratif olmasından dolayı sergilendiği müze tarafından ve bazı araştırmacılar tarafından bu parçanın göğüs plakası olduğu zannedilmiştir. Çalışmada sunulan aynı modeldeki zırh fotoğraflarıyla bu parçanın sırt plakası olduğu ortaya konulmuştur.

İkinci tartışma *yelek zırhı* üzerindeki yazıtların neden tersten yazılmış olduğudur. Muhtemelen tersten yazmaya sahibini koruyan tılsımsal anlamlar yüklenmiş olmalıdır. Diğer bir ihtimal sanatçıların yazıyı en rahat yazacakları şekilde, yazının en güzel görüneceği şekilde ilgili yüzeyi kullanmaya çalışmış olmalarıdır. Yani estetik gayeler ile hareket etmiş olmalarıdır. Ayrıca yelek zırhı bir istisna olmayıp sultanın geometrik desenli *şemşîr kılıcı*ndaki yazılar da tersten yazılmıştır. Son tahlilde hükümdarın diğer silahlarındaki yazılar olması gerektiği gibi yazılmıştır. Bu da söz konusu uygulamanın sanatçıların bir tercihi olduğunu ortaya koymaktadır.

Üçüncü tartışma *yelek zırhının* Portekiz yapımı olup olmamasıdır. Portekiz yapımı olabilir. Ancak tezyinat ve süslemelerin tamamen Bâbürlü saray atölyesine ait olduğu anlaşılmaktadır. Zırh üzerindeki son derece ince işçilikli, girift ve uzman olmayanların okumakta zorlandığı hat yazıları ve Bâbürlü hanedanın sanat zevkini yansıtan son derece kompleks bitki, çiçek ve Rûmî motif ağırlıklı tezyinat bu savı kanıtlar niteliktedir.

Dördüncü tartışma çalışmada tanıtılan kalkanın Ekber Şâh'a ait olup olmamasıdır. Kalkan üzerinde İkizler, Başak ve Kova burçlarını sembolize etmek için çizilen insan figürleri, bilim adamlarının bu kalkana daha sonraki bir tarih atfetmesine yol açan Avrupa kostümlerine sahiptir. Bununla birlikte Ekber Şâh'ın sarayında çalışan çok sayıdaki Avrupalı sanatçının varlığı karşılıklı etkilenmeyi mümkün kıldığı için bu iddia kesin bir sonuca ulaştırılamaz. Nitekim Bâbürlü duvar resimlerinde ve minyatürlerinde Avrupa resim ve gravürlerinden kopyalanarak veya uyarlanarak çizilmiş olan pek çok unsur (insan, melek vb. figürler) bulunmaktadır. Bununla birlikte Ekber Şâh'ın dini inanışları, astroloji merakı ve güneşe olan özel ilgisi, *kalkana* resmedilen burç sembolleri, güneş figürü, *Shatkona* (Hindu yıldızı) ve bunun Balık Burcu hizasına konumlandırılmasında açıkça görülmektedir. Daha da önemlisi kalkanın Bâbürlü saray atölyesinden çıktığını gösteren son derece sanatkarane işçiliği, kalkanın Ekber Şâh'a ait olduğu yönünde güçlü bir kanıt sunmaktadır. Kalkanın dekorasyonu Bâbürlü hanedanın tabiat ve çiçek sevgisini açıkça yansıtmakta, Bâbürlü sanatının karakteristik özelliklerini taşımaktadır.

Silahların neredeyse tamamında Ekber Şâh'a ait olduklarını gösteren ve hangi tarihte yapıldıklarını belirten yazıtlar vardır. Ayrıca

bazılarında hükümdarın saltanatının kaçınıcı yılında yapıldıklarını belirten sayılar da yer alır. Yazıtlar içerisinde Kur'ân'dan ayeteler ve Farsça ve Urduca bazı beyitler yer almaktadır. Ekber Şâh'ın *hançeri* üzerinde ayrıca kendisi tarafından kime hediye edildiğini gösteren bir yazıt da bulunmaktadır. Bu yazıt Ekber Şâh devrinde başlayan Bâbürlü-Rajput ittifakını da sergilemektedir.

Ekber Şâh'ın *kalkanı* üzerindeki motifler, semboller ve yazıtlar bu silahın propaganda amaçlı olarak üretildiğini açıkça ortaya koyar. Bu *kalkan*, onun şanını yüceltmek ve zatının Hintliler tarafından bir Avatar ve Müslümanlar tarafından bir Mehdî olarak algılanmasını sağlamak üzere üretilmiştir. Ekber Şâh, tanıtılan silahları bir savaş aracı olmaktan ziyade bir sosyal statü göstergesi olarak kullanmıştır. Son olarak belirtmek gerekir ki bu makale, Bâbürlü İmparatoru Ekber Şâh'ın kişisel silahları hakkında yazılan ilk müstakil çalışmadır ve bu konudaki ilk kapsamlı çalışma olmuştur.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Kaynak Eserler / Primary Sources

- Abul Fazl ‘Allami, *The Ain-i Akbari*, çev. H. Blochmann, c. 1, Calcutta 1873
- Ebu’l-fazl-ı ‘Âllâmî, *Âin-i-Ekberî*, c. 1, ed. H. Blochmann, Calcuta 1872, Reprint 1993 (Özgün eser h. 998/1590- h. 1011/1602 tarihlidir)
- Ebul Fazl-i ‘Allâmî, *Ekbernâme*, I, be-tashih el-Mevlevî ‘Abdurrahîm, Mazharul‘acâib Press, Kalküta 1877
- Ebu’r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî Ma‘rifeti’l-Cevâhir)*, Biyografi ve Arapça Orijinalinden çev. Emine Sonnur Özcan, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara 2023
- Gazi Zâhireddin Muhammed Babur, *Baburnâme*, Doğu Türkçesinden çev. Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- Kur‘ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, Haz. Hayrettin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2010
- Niccolao Manucci, *Storia do Magor or Mogul India 1653-1708*, c. 2, çev. William Irvine, Londra 1907
- Zahirud-din Muhammad Babur Padshah Ghazi, *The Babur-nama in English (Memoirs of Babur)*, c. 1-2, translated Annette Susannah Beveridge, LUZAC & CO, Londra 1922

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

- ASBURY, Robin Christine, Geç Dönem Osmanlı Kılıçlarında Tılsım Sembolizmi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2022
- AYDIN, Hilmi, *Sultanların Silahları*, T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı, Ankara 2012
- BAYUR, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, c. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987
- BİLKAN, Ali Fuat, *Ekber Şah ve Din-i İlâhî*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015
- BÜNGÜL, Nurettin Rüştü, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, c. 2, Tercüman 1001 Temel Eser, y.y. t.y.
- CARTWRIGHT, Mark, “Portuguese Goa”, *World History Encyclopedia*, 11 Haziran 2021, https://www.worldhistory.org/Portuguese_Goa/

- CHRISTIE'S, *Maharajas & Mughal Magnificence*, Christie's, Wednesday 19 June 2019, <https://cache.luxurydaily.com/wp-content/uploads/2019/06/Christies-Maharajas-Mughal-Magnificence-June-19-2019-auction-catalog-2.pdf>
- ÇORUHLU, Tülin, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Teçhizatları (Askerî Müzeden Örneklerle)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993
- DEDE KODAMAN, Mehtap, Orta Asya Hayvan Üslubu'nun Modern Resim Eğitimi'nde Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2010
- DHARİ, Alakh, *Raja Rai Singhji*, c. 1, Bikaner 1934 (Gyan Books tekrar basım, Book Code: 1111007499091)
- DOHHODÂ, 'Ali Ekber, *Ferheng-i Mutavassıt-i Dehhodâ*, c. 1-2, zîr-i nazar-i Seyyid Ca'fer Şehîdî, Müessese-i İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân 1390
- DOWEN, Keith "The Introduction and Development of Plate Armour in Medieval Western Europe C. 1250-1350", *Fasciculi Archaeologiae Historicae Fasc*, XXX, PL, s. 19-28.
- Dünya Doğal Taş, "Yeşim Taşı ve Faydaları", <https://www.dunyadogaltas.com.tr/ac/makale/dogal-taslarla-ilgili-bilgiler/yesim-tasi-ve-faydalari>
- EFLATUN, Muvaffak, "Klasik Türk Şiirinde Türk Mitolojisinin İzleri: Yada ve Galebe Taşı Örnekleri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3 (3 Eylül 2023), c. 6, s. 570-601
- ELIADE, Mircea, *Asya Simyası*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002
- ERALP, T. Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993
- ERCAN, Yeşim, "En Kıymetli Mineral: Yeşim", *Mavi Gezegen Popüler Yerbilim Dergisi*, Sayı 13 (2006), s. 29-31
- FATHALİZADE, Ali, "Ortaçağda, Yakındoğuda Demir Çelik Üretimi ve Kılıç Yapımı", *Metalürji Mühendisleri Dergisi*, Sayı 158 (2010), s. 34-43
- FISHER, Michael H., *Bâbürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, çev. M. Fatih Çalışır, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2020
- GOETZ, Herman, *Art and Architecture Bikaner State*, Bruno Cassirer, Oxford 1950

- KANSOY, Umut “Babür Sultanlarının Murassa Silahları”, *Derin Tarih Dergisi* (Özel Sayı 20: BÂBÜRLÜLER), 2022, s. 102-107
- KANDEL, Suvas Chandra, “Term Paper-Significance of Ohm, Swastika and Shatkona Symbols in Hindu Culture”, 27 Haziran 2018,
https://www.academia.edu/38142610/Term_Paper_Significance_of_Ohm_Swastika_and_Shatkona_Symbols_in_Hindu_culture_Suvas_Chandra_Kandel_docx
- KARDAŞ, Nevin vd. (Yazma Komisyonu Üyeleri), *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, c. 3, MEB Yayınları, İstanbul 2004
- KOCH, Ebba, *Mughal Art and Imperial Ideology*, Oxford University Press, Yeni Delhi 2001.
- KONUĞÇU, Enver, “Ekber Şah”, *DİA*, c. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 542-544
- KONUĞÇU, Enver, “Bâbü”, *DİA*, c. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 395-400.
- KRISHNA, Gurudev Shri Lahari, *Jaipur Addresses*, Partridge Publishing, Gurugram 2014
- KUŞOĞLU, Mehmet Zeki, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Mâden Sanatı Terimleri Sözlüğü*, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 2022
- KUTLUTÜRK, Cemil, “Müslüman Türklerin Hint Dili ve Literatürüne Katkısı: Hint-Sufî Metinleri”, *Bilig*, Sayı 87 (Sonbahar 2018), s. 33-58
- LINTON, Michael A., *Swords*, A Wikipedia Compilation,
<https://www.scribd.com/document/443880996/Swords>
- MACHATE, Walter, “Altı Köşeli Yıldız”, *Mimar Sinan Dergisi*, Sayı 120 (Haziran 2001), s. 59-68
- MERİÇ, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, yay. haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul 1994
- NEFÎSÎ, ‘Ali Ekber (Nizâmü’l Etibbâ), *Ferheng-i Nefîsî*, c. 2, Kitâb Furûşî-yi Hayyâm, y.y. 1355
- ORTHMANN, Eva, “Astrology at the Mughal Court”, Lecture, University of Delhi, New Delhi, 23.03.2017, s. 1-10
- OWL, Silent, “Bu Avrupa zırhı bir zamanlar Asya’nın her yerinde aranıyordu, ancak Japonlar tarafından kopyalandı”, *Soğuk Silah Araştırma Enstitüsü*, Çin, 17.05.2019,
<https://history.ifeng.com/c/7mkL2xfJQLC>

- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, c. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010
- ÖNDER, Mehmet, *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998
- PALA, İskender, “Mühr-i Süleyman”, *DİA*, c. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 523-525
- PACEY, Arnold, *Technology in World Civilization: A Thousand-Year History*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1991
- PARIONAI, Amber, “Who Were The Nine Gems (Navratnas) of Emperor Akbar, The Great Mughal Emperor?”, 25.04.2017, <https://www.worldatlas.com/articles/who-were-the-nine-gems-navratnas-of-emperor-akbar-the-great-mughal-emperor.html>
- PELSAERT, Francisco, *Francisco Pelsaert'e Göre Cihangir'in Hindistan'ı*, çev. Emre Ömür, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021
- POPP, Stephan, “Mughal Horoscopes as Propaganda”, *Journal of Persianate Studies*, Sayı 1 (2016), c. 9, s. 45-59
- PULTAR, Mustafa, *Yıldız Adları Sözlüğü*, ed. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007
- REGAN, Paula (Senior Editor), *Weapon: A Visual History of Arms and Armor*, DK Publishing, Dorling Kindersley Publishing, New York 2006
- REİS, Bedriye, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Hindistan'da Din-i İlâhî Tartışmaları ve İmâm-ı Rabbânî”, *TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 16 (2006), c. 7, s. 211-234
- SASTRÎ, Makhanlal Roychoudhury, *The Din-i Ilahi or The Religion Of Akbar*, The University of Calcutta, Calcutta 1941
- SAVAŞ, Müslime Melis, “Babürlü Sarayındaki Kadın Tüccarlar: Meryem -uz-Zaman (Codha Bai), Nur Cihan, Cihanârâ ve Onların Ticari Faaliyetleri”, *Türkiye'de Hindistan Çalışmaları-II*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2023, s. 159-173
- SILVA, Francisco Santos, “Symbols in Weapons and Weapons as Symbols: The Socio-Religious Significance of Decoration in Indian Weaponry in the Collection of Dr. Jorge Caravana”, *Caravana Collection*, s. 1-20, <https://caravanacollection.com/wp-content/uploads/2023/11/symbols-in-weapons.pdf>
- ŚRIVASTAVA, Vijai Shankar, *Catalogue & Guide to Ganga Golden Jubilee Museum, Bikaner*, Department of Archaeology & Museums Government of Rajasthan Jaipur, Bombay 1960-1961

- SÖZEN, Metin ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2003.
- SYMES, R. F., *Taşların Dünyası (Eyewitness Rock and Mineral)*, çev. Gürol Seyitoğlu, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2005
- ŞAHİN, H. Hilal, *Hindistan'da Türk rönesansı: Ekber Şah ve Dîn-i İlâhî'si*, ed. Halil İbrahim Binici, Selenge Yayınları, İstanbul 2020
- THE ART OF LIVING, “Klasik Güneş Selamlamasında Ustalaşım”, <https://www.artofliving.org/us-en/yoga/poses/sun-salutation>
- TURANİ, Adnan, *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Toplum Yayınları, Ankara 1975
- TÜRELİ, İdil, *Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006
- TÜRKKAN, Tahir, “Uçu-eki veya Mührü Süleyman (Büyük Araştırmacı Kâzım Mirşan'ın Tesbitleri)”, <https://www.angelfire.com/tn3/tahir/trk92k.html>
- ULUDAĞ, Süleyman, “Celâl”, *DİA*, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 240
- WELCH, Stuart Cary, vd., *The Emperors Album*, The Metropolitan Museum of Art, New York 1987
- WINK, Andre, *Ekber Şah*, çev. Uğur Gezen, VakıfBank Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- XIAODONG, Xu, “The Artistic Interaction on Jade Carving between China and the Western Regions from 13th to the 19th Century”, çev. Chen Xiangming, *Arts of Asia: The Foremost International Asian Arts and Antiques Magazine*, 46/1 (janv-fév 2016), s. 53-62
- YILDIRIM, Halim, “Hinduizm'deki Son Avatar Kalki İnancı ile Hristiyanlık'taki Mesih İnancı Karşılaştırması”, *Medium*, Oct 8, 2023, <https://medium.com/@halimyildirim/hi%CC%87ndui%CC%87Medium>, <https://medium.com/@halimyildirim/hinduizmdeki-son-avatar-kalki-inanci-ile-hiristiyank-taki-mesih-inanci-karsilastirmasi-7fe4471e4880>
- ZIMMER, Heinrich, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, çev. Gül Çağalı Güven, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004
- ZUBRZYCKI, John, *Kısa Hindistan Tarihi*, çev. Zeynep Demir, Say Yayınları, İstanbul 2023

Resim ve Dijital Kaynaklar

- “About”, <https://jugasingh.com/about>
- “A Carved Jade-Hilted Dagger with Scabbard”,
<https://www.christies.com.cn/lot/a-carved-jade-hilted-dagger-with-scabbard-north-6212053/?intObjectID=6212053&lid=4>
- “Akbar With Lion and Calf”, Folio from the Shah Jahan Album,
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/140008579?rpp=20&pg=1&ft=govardhan&pos=4>
- “A Personal Sword of Emperor Akbar”, <https://jugasingh.com/a-personal-sword-of-emperor-akbar>
- “A rare and important Mughal jade Archer’s ring inscribed ‘Akbar Shah’, India, dated 1009 AH/1600-1 AD”,
<https://www.sothebys.com/en/auctions/ecatalogue/2012/arts-of-the-islamic-world-2012/lot.222.html>
- “Archery Ring”,
http://museumsofindia.gov.in/repository/record/sjm_hyd-XLIX-1338-41252
- “Armour attributed to Akbar”,
<https://artsandculture.google.com/asset/armour-attributed-to-akbar/FAF9KkiK2YUgnA>
- “A Timurid Carved Jade Talimanic Pendant”,
<https://www.orientalartauctions.com/object/art999621-a-timurid-carved-jade-talimanic-pendant>
- “A Watered-Steel Cuirass: Hyderabad, Deccan, India, Dated Ah 1192/1778-79 AD”, <https://www.christies.com/en/lot/lot-6419683>
- “Bague d’archer”, <http://collections.madparis.fr/bague-d-archer>
- “CSMVS Mumbai Guide: Director’s Top 10 Picks”,
<https://www.theheritagelab.in/csmvs-guide-museum-directors-picks/>
- “Cuirass”, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/22848>
- “Damascening”,
<https://www.mandarinmansion.com/glossary/damascening>
- “Dünyanın en büyük Türk İslam Mezarlığı, yeşille bütünleşiyor”,
6.04.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/dunyanin-en-buyuk-turk-islam-mezarligi-yesille-butunlesiyor/0>

- “18th Century Shikargah Shield”,
https://www.runjeetsingh.com/inventory/350/18th_century_shikargah_shield
- “18 Indian Swords: History and Characteristics of Popular Blades”,
<https://swordis.com/blog/indian-swords/>
- “Embarquement pour l’Empire moghol”,
<https://www.louvre-lens.fr/mon-louvre-lens/embarquement-pour-lempire-moghol/>
- “Emperor Akbar’s shield-dated 1593”,
<https://www.flickr.com/photos/301202/15123788970>
- “Eski Çin Gelenekleri: Yeşim Taşı”, 15.04.2013,
<https://tr.clearharmony.net/articles/a111341-Eski-Cin-Gelenekleri-Yesim-Tasi.html>
- “ИНДИЯ – ПАРАЛЛЕЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ”,
<https://forum.tourtrans.ru/topic/20187-indiya---parallelnaya-realnost/page/3/>
- “Indian Gold-Inlaid, Koftgari-work Cross”,
<https://www.michaelbackmanltd.com/object/indian-gold-inlaid-koftgari-work-cross/>
- “Indian Jewels Art Auction”, <https://www.chandbegum.com/indian-jewels-art-auction.html>
- “Indonesian Kris”, <https://en.unesco.org/silkroad/silk-road-themes/intangible-cultural-heritage/indonesian-kris>
- “Islamic Arts Museum Malaysia’s silver jubilee celebration showcases the richness of Islamic art”,
<https://www.malaymail.com/news/life/2023/12/14/islamic-arts-museum-malaysias-silver-jubilee-celebration-showcases-the-richness-of-islamic-art/107528>
- “Jade cup; carved from nephrite and polished”,
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1961-0213-1_1
- “Jewelled daggers and ceremonial swords”,
<https://www.christies.com/features/Jewelled-daggers-and-ceremonial-swords-9956-7.aspx>
- “Khanjar”, <https://www.mandarinmansion.com/glossary/khanjar>
- “Koftgari”, <https://www.mandarinmansion.com/glossary/koftgari-kwft-gry>

- “Mughal Emperor Akbar’s Sword”,
<https://photos.atimepass.com/picture.php?/1146/category/61>
- “Paris-Art Deco Museum-Jade & Jewels Gallery”,
<https://www.eurojade.fr/en/jade-jewels-gallery>
- “Personal Armour of Emperor Akbar”,
<https://csmvs.in/collections/personal-armour-of-emperor-akbar/>
- “Personal Armour of Emperor Akbar”,
<https://www.indianculture.gov.in/museums/personal-armour-emperor-akbar>
- “Pesh-kabz”, <https://www.mandarinmansion.com/glossary/pesh-kabz-pysh-qbd>
- “Object of Month”,
<http://www.nationalmuseumindia.gov.in/en/object-of-month>
- “Pk’s Page And Travelogues”,
<https://www.facebook.com/pksPageAndTravelogues>
- “Portrait of Zamana Beg, Mahabat Khan, Folio from the Shah Jahan Album”,
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/140008587?rpp=20&pg=1&ao=on&ft=khan&pos=20>
- “Rajput sosun pattah”,
<https://www.mandarinmansion.com/item/rajput-sosun-pattah>
- “Round sign Akbars with depiction of the zodiac signs”,
<https://www.akg-images.com/archive/-2UMDHUPD61VO.html>
- “Saff Sûresi”, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/saff-suresi-61/ayet-13/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>
- “Saff Suresi-10-14. Ayet Tefsiri”,
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Saff-suresi/5173/10-14-ayet-tefsiri>
- “Saifs ve Sossun Pata’nın”,
<http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=16582>
- “Satkona-Star of David or Star of Goloka?”,
<https://gosai.com/writings/satkona-star-of-david-or-star-of-goloka>
- “Shah Jahan’s Thumb Ring”,
<https://collections.vam.ac.uk/item/O96354/shah-jahans-thumb-unknown/>
- “Shamshir”,
<https://www.mandarinmansion.com/glossary?search=Shamshir>

- “Shield of Emperor Akbar”, <https://indianculture.gov.in/artefacts-museums/shield-emperor-akbar>
- “Shield of Maharana Sangram Singh II”,
https://artsandculture.google.com/asset/shield-of-maharana-sangram-singh-ii-unknown/owFdup6I_U0HNw?hl=en
- “Sosun pattah”, <https://www.mandarinmansion.com/glossary/sosun-pattah>
- “Sword Anatomy 101”,
<https://myliteraryquest.wordpress.com/2011/02/16/sword-anatomy-101/>
- “Sword Glossary”, <https://www.albion-swords.com/articles/images/sword-terminology.pdf>
- “Sword Guard in the Form of Confronted Dragons”,
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/56220>
- “Sword of Mughal Emperor Akbar, gold damascene in Hilt and gold inscription on blade, 1560 CE, on display at Mehrangarh fort museum, Jodhpur, India”,
https://www.reddit.com/r/ArtefactPorn/comments/n8fbmn/sword_of_mughal_emperor_akbar_gold_damascene_in/
- “Sword of Mughal Emperor Akbar, gold damascene in Hilt and gold inscription on blade, 1560 CE, on display at Mehrangarh fort museum, Jodhpur, India”,
https://www.reddit.com/r/ArtefactPorn/comments/n8fbmn/sword_of_mughal_emperor_akbar_gold_damascene_in/
- “Sword Parts”, https://www.tf.uni-kiel.de/matwis/amat/iss/kap_2/basics/b2_1_3.html
- “Sword parts-en.svg”,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sword_parts-en.svg
- “Talismanic Devices and Imbuements on Islamic Arms”,
<http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?t=24505&highlight=Shah+Jahan&page=4>
- “The Catalan Atlas”, <https://pitt.libguides.com/silkroads/catalanatlas>
- “The Parts of a Sword”, <https://www.albion-swords.com/swords/sword-terms.htm>
- “The Secret of “Vishnu-Chakra”-The Signet Seal of Lord Narayana”,
http://host85.byethost4.com/site/documents/detailed_info/the_vishnu_chakra.html?i=1

“Tipu Sword”,

<http://www.vikingsword.com/vb/showthread.php?p=2074>

“Two men with archer’s rings on thumbs, dressed in white muslin clothes, one giving the other a lemon”,

<https://collection.beta.fitz.ms/id/object/34003>

Extended Summary

The study aims to compile, introduce, and interpret Baburid Emperor Akbar Shah's personal weapons. No previous study has been conducted to bring together Akbar Shah's weapons. Therefore, Indian and world museums and important auction houses were carefully scanned to gather information. Akbar Shah's cuirass, helmet, and two arm guards were identified. Furthermore, three swords, a jade-hilted dagger, and two jade thumb rings were also found. Almost all of these weapons have inscriptions indicating that they belong to Akbar Shah. Some of them also contain verses, prayers, and couplets. The writings and decorations in question are in gold. These inscriptions in calligraphy are also an essential element of decoration. In addition, the inscriptions on Akbar Shah's jade-hilted dagger display the Mughal-Rajput alliance that took place during his time.

Akbar Shah's (1556-1605) weapons featured mainly plant motifs as decorative elements. Flower motifs symbolized Mughal taste in the 17th and 18th centuries. It is said that the admiration for plant motifs seen in Mughal art began during the reign of Jahangir Shah (1605-1627). However, all the weapons introduced in this study reveal that this fondness for plant motifs began during the reign of Akbar Shah. Considering the evidence that the jade-handled dagger was passed down to Akbar Shah from his ancestor Babur (1526-1530), the roots of this interest can be traced back to the state's first ruler. There are also geometric motifs, animals (animal style), and human drawings on these weapons. Rumi motifs, common in Turkish art, were also widely used.

This study transcribes the original texts of the inscriptions on Akbar Shah's weapons and translates them into Turkish. It provides information on the characteristics and artistic features of the weapons and examines the manufacturing techniques used while explaining terms related to metallurgy and jewelry where appropriate. It also points out the characteristics of the precious stones used in manufacturing the weapons, the meanings attributed to them, and the meanings of the shapes and symbols engraved on them. For example, it emphasizes that Akbar Shah may have tried to show himself as an Avatar and Messiah with the symbols on his shield. The period's historical and religious developments are emphasized to reinforce these explanations and make the context easy to understand. Therefore, the study also examines the historical contexts

and meanings of the titles on the weapons. It utilizes primary sources and research works on Mughal history and also uses books on art history, jewelry, goldsmithing, and precious stones. It concludes that the weapons in question were used for social and ceremonial purposes to display wealth and magnificence rather than fighting in a war.

The study also includes some discussions about Akbar Shah's weapons. The first discussion is whether the only existing plate of the ruler's vest armor was the breastplate or backplate. Due to its inscriptions and highly decorative nature, this piece was considered the breastplate by the museum where it was exhibited and by some researchers. The photographs of the armor in the same model presented in the study revealed that this piece is, in fact, the backplate.

The second debate is why the inscriptions on the armor were written in reverse. Akbar may not have bothered about this issue because he was illiterate, but of course, the artists who wrote the inscription were literate. Our first explanation is that writing in reverse may have been attributed to magical meanings. Our more plausible explanation is that the artists tried to use the relevant surface in a way that would make the inscription most comfortable and look the best. The armor was no exception, and the inscription on the sultan's geometrically patterned shamshir sword was also written in reverse. In the final analysis, the fact that the inscriptions on the sultan's other weapons are standard suggests that this situation was the artists' choice.

The third debate is whether the cuirass was made by the Portuguese. The Portuguese may have made by the shield; however, it is clear that the decorations and ornaments belong entirely to the Mughal palace workshop. The exceptionally fine-crafted and intricate calligraphy that is difficult for non-experts to read and the highly complex plant, flower, and Rumi motif-based ornaments reflecting the artistic taste of the Mughal dynasty are in a position to prove this claim.

The fourth debate is whether the shield in question belongs to Akbar Shah. The fact that the human figures drawn to symbolize the zodiac signs Gemini, Virgo, and Aquarius on the shield have European costumes has led scientists to attribute a later date to this shield. However, since many European artists working in Akbar Shah's palace made mutual influence possible, this claim cannot be reached with a definitive conclusion. Indeed, many elements (such as humans, angels, etc.) in

Mughal wall paintings and miniatures had been copied or adapted from European paintings and engravings. Moreover, Akbar Shah's religious beliefs, interest in astrology, and interest in the sun are seen in the zodiac symbols depicted on the shield, the Sun figure, the Shatkona star (Hindu star), and its positioning against the Pisces constellation. More importantly, the highly artistic workmanship of the shield, which shows that it came from a Mughal palace workshop, provides strong evidence that the shield belongs to Akbar Shah. The decoration of the shield reflects the Mughal dynasty's love of nature and flowers and bears the characteristic features of Mughal art.

The jade-hilted dagger and two jade thumb rings belonging to Akbar Shah indicate that the dynasty inherited the love of jade from the Timurid dynasty, from which it took its roots. The great value given to this stone in Turkish and Chinese cultures and the mutual influences between the two cultures must have been influential in the love of jade.

The Turkish and Muslim heritage is not considered favorably in today's India. Therefore, not many studies have been conducted on the weapons of the Mughal Dynasty in India. This study is expected to fill this gap in the field to some extent and boost interest in the subject. Focusing on Mughal weapons and weapons technology will be a helpful step toward shedding light on Turkish military history.

Osmanlı Devleti'nde Merkezileşme ve Zorunlu Askerliğin Devlet-Aşiret İlişkilerine Etkisi: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1826-1882)*

The Effect of Centralization and Conscription on State-Tribe Relations in the Ottoman Empire: The Case of Eastern and Southeastern Anatolia (1826-1882)

Timur KUMBAR**

Öz

Bu makale, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden 1882'lere kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan merkezileştirme politikalarının ve askerî reformların Anadolu'nun doğu ve güneydoğusundaki devlet-toplum ilişkileri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Merkezî otoritenin gücünü etkin kılmaya çalışırken, devlet ile tebaası arasında aracı görevi gören yerel güç odaklarını zayıflatmaya çalıştığını açıklamaktadır. Ancak, bu durum Anadolu'daki aşiretler ile devlet arasında giderek artan bir mesafeye yol açmıştır. Yeni ordunun kurulması ve zorunlu askerlik hizmetinin getirilmesi gerginlikleri daha da artırmıştır. Merkezileştirme faaliyetleri ve zorunlu askerlik hizmeti bölgede güçlü bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Makale, bölgenin zorlu coğrafyasının ve aşiret yaşam tarzının bu muhalefetin başlıca sebepleri olduğunu öne sürmektedir. Bu reformların motivasyonlarını, hedeflerini ve yerel nüfus üzerindeki etkilerini arşiv belgeleri, seyahatnameler, gazeteler ve araştırma eserleri gibi birincil ve ilgili ikincil kaynakları kullanarak analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Mahmud, Anadolu, Aşiretler, Tanzimat, Zorunlu Askerlik.

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Gültekin YILDIZ danışmanlığında 2016'da tamamlanan "Osmanlı Ordusunda Zorunlu Askerlik ve Aşiretler: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Örneği (1843-1880)" başlıklı tezden türetilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. E-posta: timurkumbar[at]gmail.com, ORCID: 0000-0002-5031-8135.

Geliş Tarihi/Received: 15.07.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 24.10.2024

Abstract

This article examines the effects of centralization policies and military reforms implemented in the Ottoman Empire from the second quarter of the 19th century to the 1882s on state-society relations in eastern and southeastern Anatolia. The author explains that as the central authority sought to make its power more effective, it sought to weaken the local power centers that acted as intermediaries between the state and its subjects. However, this led to an increasing distance between the tribes in Anatolia and the state. The establishment of the new army and the introduction of compulsory military service further increased tensions. Centralization activities and compulsory military service faced strong opposition in the region. The article argues that the harsh geography of the region and the tribal lifestyle were the main reasons for this opposition. The author analyses these reforms' motivations, objectives, and effects on the local population using primary and secondary sources, such as archival documents, travelogues, newspapers, and research works.

Keywords: Anatolia, Conscription, Mahmud II, Tanzimat, Tribes.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ilk çeyreği; Nizam-ı Cedid ıslahatının başarısızlığa uğraması, taşrada ayrılıkçı isyanların görülmesi ve âyanların merkeze başkaldırması gibi payitaht için cesaret kırıcı olaylara sahne olmuştu. Payitaht, bu döneme kadar merkeze uzak bölgelerdeki tebaası ile iletişimini yerel güç odakları aracılığıyla sağlamıştı. Fakat bu eski usulün sürdürülebilir olmadığını gören II. Mahmud ve devlet erkânı, kötüye gidişi durdurmak için taşrada devlet otoritesinin yeniden tesis edilmesi gerektiği kanaatine uygun olarak merkezîleşme politikasını tatbik yöneldi. Bunun uygulanması öncelikle âyanların zapturapt altına alınmasına bağlıydı ve bu gereklilik, devlet-toplum ilişkilerinin de değişmesini beraberinde getirmişti. Yönetim zihniyetindeki bu değişim, taşradaki güç odaklarını rahatsız etmiş ve devletin aşiretlerle olan ilişkisinde de gerilim yaşanmasının sebepleri arasına girmişti. Merkezîleşme politikası Tanzimat Dönemi'nde de devam etmişti. Bu politikayla araçların kullanımından vazgeçilirken askerî reformlar da ihmal edilmemiş, yeni ordu kurulmuş ve akabinde zorunlu askerî hizmet getirilmişti.

Özellikle Tanzimat Dönemi'ndeki reformlarla tebaa ile doğrudan muhatap olmak isteniyordu. Böylece vergi tahsili ve asker tedariki gibi konularda yüksek maliyetlerden kaçınılabileceği umulmuştu. Fakat umulan gerçekleşmedi. Esasında kimi akademik çalışmalar, Redif teşkilatının kurulmasıyla âyanlığın işlevini yitirdiğine dair görüşler öne sürse de Anadolu'da bir nevi âyan olan aşiret reisleri ve sonrasında tarikat şeyhlerinin varlıklarını ve işlevlerini uzun süre devam ettirdiği görülebilir. Devlet tarafından yapılan idarî ve askerî reformlara bu güç odaklarının muhalefet ettiği görülmüştü. Özellikle aşiret isyanlarına dair olan literatürün bir kısmı, bu isyanların milliyetçi hislerle gerçekleştirildiğine dair savlar ileri sürmektedir. Bununla beraber söz konusu muhalefetin kitlesel olup olmadığı veya toplumsal yapıyla ilgisi olup olmadığı fazla dikkate alınmamaktadır. Halbuki tarihin kaynakları incelendiğinde iddia edilen gibi olmadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklar, söz konusu direnişin daha yerel ve pratik sebeplerinin de olabileceğini bizlere düşündürmektedir.

II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde yapılan merkezîyetçi faaliyetler ve askerî reformların gerekçe ve amaçlarından yola çıkarak bu uğurda yapılan teşebbüslere odaklanıp bunların devlet ile ahali arasındaki ilişkiye olan etkisi ve bölgenin idaresine katkı sağlayıp sağlamadığı incelenmelidir. Bu makalede, devletin reformlarla amaçladığı hedefe ne kadar yaklaşabildiğini aydınlatmak amaçlanmaktadır. Ayrıca tebaayı özneleştirerek özellikle asker tedarikinde yaşanan yüksek maliyetten kurtulma hedefine ne nispette yaklaşılabilirdiği de değerlendirilmektedir. Devletin teşebbüslerine ahalinin gösterdiği direncin sebepleri irdelenmekte ve bu yolda çıkan isyanlar ele alınmaktadır. Bu konular arşiv belgeleri, gazeteler, seyahatnameler ve ilgili ikincil kaynaklar incelenerek aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

1. Bir Mecburiyet Olarak Devletin Modernleşmesi

Dünya imparatorluğu ideali için savaşan Fransız ordusu, Napolyon'un mağlubiyetinden sonra artık ulusal devleti korumayı vazife edinmişti. Jean Jacques Rousseau'nun 1760 öncesindeki "*her yurttaş meslekten değil, yurttaşlık vazifesi gereği asker olmalı*"¹ önerisinde olduğu gibi zorunlu askerliği beraberinde getiren bu görev doğal olarak

¹ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 102.

ulusun fertleri olan yurttaşlara yüklenmişti. Zorunlu askerleriyle kalabalık ordular kuran Fransa, Avrupa’da siyasî, iktisadî ve içtimâî dengeleri değiştirmişti². İmparatorluğunu ayakta tutma amacıyla ordusunu çağdaşlaştırarak askerî alanda Fransa’nın gerisinde kalmamaya çalışan çok uluslu devletler bir paradoks yaşamaktaydı. Konjonktür, zorunlu askerliği gerektirmekteydi fakat nefer stokunu oluşturan toplum kesimleri böyle bir askerlik sistemine zemin oluşturacak altyapıdan mahrumdu³. Prusya’da bu sistemin hayata geçirilmesi, zorunlu askerliğin cumhuriyete yol açabileceğinden endişelenen Kral’ın ve muhafazakâr güçlerin muhalefeti aşmalarına bağlıydı. Neticede bu muhafazakâr blokun tereddütleri ve vatandaşlık bilincini özümseyememiş ahalinin tebaa zihniyeti sebebiyle seferberlik teşebbüsü başarısızlığa uğramıştı⁴. Osmanlı Devleti’nde yönetici elit, doğrudan mecbûrî askerliğe karşı değildi fakat Tanzimat’tan hoşnut olmayan muhafazakâr kesim, Mısır meselesi hallolduktan sonra “Tanzimat’ın temellerini yıkmak kabil olabilir.” beklentisiyle reformlara kerhen karşı çıkmamıştı⁵.

Yenilikleri devlet erkânı tarafından yakından takip edilen Fransa, asker ihtiyacını en düşük maliyetle karşılama yolunu, her Fransız yurttaşına askerlik yapma *yükümlülüğü* ve *hakkını* getirmek suretiyle kitle hâlinde askere almada bulmuştu. 1794 yılında askerlik hizmetini 18 ila 25 yaşlarındaki erkeklere şart koşarak bir milyonun üzerinde kişiyi silahlaltına almayı başarmıştı⁶. Fransa ile rekabet etmek için Prusya’nın

² Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum, 1826-1839*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 133.

³ Suavi Aydın, “Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü”, *Çarklardaki Kum: Vicdani Red: Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler*, ed. Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 26-28.

⁴ Ulrich Bröckling, *Disiplin: Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 161-221.

⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, ed. M. Cavid Baysun, c. 1-12, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 7.

⁶ John Keegan, *Savaş sanatı tarihi*, çev. Füsün Doruker, Gençlik Yayınları, İstanbul 1995, s. 353-354; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum, 1826-1839*, s. 132-134; Erik Jan Zürcher ve Jan Lucassen, “Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihi Çerçeve”, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 12-13.

da bu askerlik sistemine geçmesi, rakiplerinin gerisinde kalmama arzusunun gönüllü ücretli er toplayarak gerçekleştiremeyen Osmanlı Devleti'ni de zorunlu askerliğin kabulüne itmişti⁷.

İç ve dış şartlar, Osmanlı *hikmet-i hükûmetini*,⁸ devlet aklı olmaya zorlamaktaydı. Adalet dairesini düstur edinen *hikmet-i hükûmetin*, düzeni sağlamada farklı sınıflar arasında kurulan dengeye borçlu olduğu ileri sürülmekteydi⁹. Bu bağlamda klasik Osmanlı hikmet-i hükûmetinin amacı *nizâm-ı âlem* idi. Fakat özellikle Tanzimat'tan sonra hızlanarak ön plana çıkan amaç *nizâm-ı devlet* olmuştur¹⁰. Bununla beraber kimilerince “*Tek tek insanların çıkarları ve hakları dikkate alınmaksızın, devletin çıkarlarına mutlak öncelik ve egemenlik tanınması*”¹¹ olarak ifade edilen devlet aklının Osmanlı icrâ mekanizmasına hâkim olduğu tam olarak söylenemez. Ancak devletin, artırmaya çalıştığı gücüne uygun olarak ülkeyi yönetmeyi amaçlayan ve bunun için bireylerin mutluluğunu, gerektiğinde araç olarak da kullanabilecek bir rasyonalizasyona zorlandığı düşünülebilir¹². 19. yüzyılın ilk yarısında devletin içten gelen tehditlerle de yıkılabileceğinin anlaşılması, din farkı gözetilmeden ahalinin tümüne eşit haklar vererek devletin devamlılığını amaçlayan “Osmanlıcılık” fikrini doğurmuştu¹³. Modern devlet mekanizmasının,

⁷ Bu kabul, özellikle Avusturya'nın Fransa karşısında 1806 Jena-Auerstedt yenilgisinin ardından yaşadığına benzer şekilde Osmanlı Devleti'nin, kendi valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya karşı uğradığı mağlubiyet neticesinde eldeki ordusunun dağılmasıyla zarurî hâle gelmişti. Bkz. Ulrich Bröckling, *Disiplin*, s. 143; Erik Jan Zürcher, “Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918)”, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 90.

⁸ Hikmet-i hükûmet terimi, esasında devlet aklı anlamına gelmekle beraber burada geleneksel Osmanlı devlet aklını, Tanzimat sonrası rasyonelleşmeye maruz kalan devlet aklından tefrik etmek maksadıyla tercih edilmiştir.

⁹ Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, çev. İsmet Özel, Şûle Yayınları, İstanbul 2002, s. 133-134.

¹⁰ Tahsin Görgün, “Osmanlı Düşüncesi Nasıl Anlaşılabilir? -Osmanlı Düşüncesi'nin Araştırılmasında Karşılaşılan Bazı Zorluklar Üzerine-”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13-14, (2003), s. 45.

¹¹ Mithat Sancar, “*Devlet Aklı*” *Kıskacında Hukuk Devleti*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 25.

¹² Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, s. 47-53.

¹³ Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı

iktidarını irade sahibi özneler üzerinde kolayca tesis edebileceği, aksi halde yüksek maliyetli tahakkümün gerekebileceği düşüncesine paralel¹⁴ Osmanlıcılık da padişahın kullarını devletin vatandaşları olan öznelere dönüştürmeyi amaçlamıştı¹⁵. Bu sayede asker ve vergi toplanması konusunda şiddete başvurmadan merkezî otoritenin devamlılığı kolaylaştırılacak, böylece iktidarın sürdürülebilirliği daha az maliyetle sağlanacaktı.

Doğal hakları bütün tebaaya eşit olarak sunan Osmanlı reformcularının zihninde, zorunlu askerlik ve vatan mefhumunun birbirlerini desteklediği düşünülebilir. Kişinin doğduğu memleketi olan *vatan-ı husûsînin*¹⁶ zorunlu askerlik hizmeti sayesinde, ülkenin bütününe kapsayan bir *vatan-ı umûmî*¹⁷ hâline getirilmesi ümit edilebilirdi¹⁸. Bu ümit 14 Mayıs 1855'teki “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Askere Alınacağına Dair Halka İlan Edilen Beyanname”de de kendini izhâr etmişti¹⁹. Belki de bir vergi çeşidi olarak kabul edilebilmekte olan

Yayınları, Ankara 1979, s. 84; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, 1876-1908*, çev. Zeki Doğan, Fener Yayınları, İstanbul 1998, s. 10.

¹⁴ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 75.

¹⁵ Kemal H. Karpat, “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, der. Kemal H. Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 24. Vatandaş kavramının ilk kullanımı Islahat Fermanı ile olmuştur. Bkz. Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 88-116.

¹⁶ Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 101.

¹⁷ Stefo Benlisoy, “Müsavat-ı Sahih ve Vatan-ı Umumî Arayışında Osmanlı Rumları ve Şark Meselesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 250 (2014), s. 38-45; Kemal Beydilli, “İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-i Cedîd’e Dair Risâlesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9 (1987), s. 413; Kâmiran Birand, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1955, s. 46.

¹⁸ Remzi Oğuz Arık’ın ifadesiyle halk “*kayıtsızca çiğnediği bu toprakların her adımına, anaların ve illerin özene özene hazırladığı zekâlarını, yiğitlerini hesap aramadan kurban verir. Zorunlu askerlik enstrümanı da coğrafyayı vatanlaştırmak isteyen devlet tarafından bu şekilde kullanır.*”. Bkz. Remzi Oğuz Arık, *Coğrafyadan Vatana*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 2.

¹⁹ Ufuk Gülsoy, *Cizyeden vatandaşlığa Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 216.

askerlik hizmetinin kişiye geri dönüşü *vatan* şeklinde olacaktı²⁰. Tanzimat reformcularının Osmanlı *uluslaşmasını* amaçladığı iddiası, uluslaşmanın temel sağlayıcılarının zorunlu askerlik ve eğitim ile siyasî katılım olduğu düşünüldüğünde başta temelsiz olarak değerlendirilebilir ancak uluslaşmanın, toplumun bütün kesimlerini siyasî ve içtimâî açıdan bütünleştirme amacıyla olduğu düşünülecek olursa eşit hak ve görevlerin söz konusu dönüşümün ayak sesleri olabileceği yorumunda bulunulabilir²¹. Tilly, komisyonculuk olarak adlandırdığı dolaylı idare biçiminden doğrudan yönetime geçiş sürecinde, meşru şiddet tekelinin ulusallaştırılmasının yaygın bir metod olduğunu belirtmektedir. Askere duyulan ihtiyaç arttıkça devletle ahali arasındaki komisyoncular devre dışı bırakılarak hane halkı bizzat muhatap alınmakta ve doğrudan yönetimle ulusal ordu ve devlet birbirini desteklemektedir²². Bütün bunlar Tanzimat hareketinin askerlik hizmetine yaklaşımıyla birleştirildiğinde ordunun ulusallaştırılarak devletin devamlılığının sağlanabileceğinin ümit edildiği düşünülebilir. Ancak bu ümidin gerçekleşmesini güçleştiren etmenlerden biri, zorunlu askerlik teşebbüsünün hemen öncesinde yaşanan Asâkir-i Mansûre tecrübesi olmuştu.

2. Asâkir-i Mansûre ve Zorunlu Askerliğe Ahalinin Yaklaşımı

II. Mahmud'un başlatmış olduğu merkezileşme politikası gereği yerel güç odakları itaat altına alınıp kısmen etkisiz hâle getirilirken otoritenin devamı için de merkezî bir ordu gerekliliği hissedilmekteydi. Yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'ye alınacak neferlerde gönüllülük esası kabul edilmişti. Asker adaylarında olması ve olmaması gereken vasıfların fazlalığı aday sayısını düşürmüştü. Ayrıca merkezî otoriteye direnen âyânları zapturapt altına almak için önemli adımların atıldığı böyle bir dönemde bile asker tedarikinde Balkanlar, Anadolu ve Arap topraklarının bir kısmında dirençle karşılaşılıyordu²³. Devlet, mahallî idarecileri de işin içine katarak vali, mutasarrıf, voyvoda ve hâlâ varlığını devam ettirmekte olan âyânlara asker toplamalarını emretmişti. Bu emir üzerine kimi idareciler işi ağırdan almış, talepleri güç bela karşılamış,

²⁰ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, s. 354.

²¹ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara 1997, s. 123.

²² Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 181-183.

²³ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 140-143.

kimileri de istenilenden çok asker toplamıştı²⁴. Fakat bu uygulamada dikkat çeken şey, silâh altına alınmakta gönülsüz olan gençlerin zincirlenerek merkeze getirildiklerinden asker alımına direnişin ferdi olmaktan çıkıp aileleri de içine alacak şekilde genişlemiş olduğudur²⁵. Asker toplama usulünün belirlenmemiş olması bu olumsuzluğun en önemli sebebiydi²⁶. Bu eksiklik, asker toplamakla görevli olanların başkentin gözüne girebilmek maksadıyla keyfî olarak haddinden fazla nefer toplamasına zemin hazırlamıştı²⁷. Bu süreçte şahit olunmuş istenmeyen manzalara ek olarak maaşsız emeklilik için belirlenen 12 yıllık silahlı hizmetin ömür boyu askerlik olarak algılanışı nizamiyeden girişe direnci artırmıştı²⁸. Ayrıca yüksek ölüm oranı da bu gönülsüzlüğü körüklemişti²⁹.

Kürt aşiretlerinin de yaşadığı Anadolu'nun doğu ve güneydoğu kesimlerinde yeni orduya asker toplama tatbikatı hayli sıkıntılı süreçlerin yaşanmasını beraberinde getirmişti. Devlet görevlilerinin bu bölgelerden asker toplayabilmek için para teklifi, dinî telkin veya tehdit yoluna başvurarak aşiret ileri gelenleri olan reis, şeyh, ihtiyar ve sergerdelerle anlaşmaları gerekti. Aksi hâlde askere yazılmaktan ve vergi ödemekten geri duran bölge ahalisiyle bitmek bilmeyen çetin yüksek maliyetli mücadeleler yaşanacaktı. Bu durumda da esasında dış tehditlere karşı kullanılması amacıyla teşkil edilen ordu, mecburi hizmetten imtina eden müstakbel neferlere karşı kullanılan bir tehdit unsuru hâline geliyordu³⁰.

²⁴ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 201-204.

²⁵ Khaled Fahmy, *Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, çev. Deniz Zarakolu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 97; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 253.

²⁶ Mustafa Gül, “1870 Asker Alma Kanunu”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 44 (Şubat 1998), s. 38-41.

²⁷ Erik Jan Zürcher ve Jan Lucassen, “Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihî Çerçeve”, s. 9.

²⁸ Ahmet Yaramış, II. Mahmut Döneminde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (1826-1839), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 39-46.

²⁹ Osmanlı ordusundaki ölüm oranı, İngiltere, Fransa ve Prusya ordularıyla mukayese edilmeyecek nispette yüksekti. Bkz. Veysel Şimşek, “The First ‘Little Mehmeds’: Conscripits for the Ottoman Army, 1826-53”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 44 (2014), 284-285.

³⁰ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 210-231.

1838 yılında Anadolu'nun bu bölgesinde icra edilen ıslah harekâtına Moltke de katılmış ve izlenimlerini kaleme almıştı³¹. Ahalinin asker ve vergi yükümlülüklerini reddetmelerini mektuplarında dile getiren Moltke, askerlik hizmetine gösterilen direncin aşiretçi yaşam tarzıyla bağlantılı olduğu tespitinde bulunmuştu. Devlete muhalefet edenlere karşı icra edilen harekâta özellikle başıbozukların kullanılması yoluyla başvuru cebri kuvvetin, korkunç hadiselerle sebebiyet verdiğini aktarmıştı³².

Söz konusu aşiretçi yaşam tarzı yalnızca soy bağı değil yaşanan coğrafya ve iklimten de kaynaklanmaktaydı. Bu durum aşiretleri, geçimlerini hayvancılıktan sağlamaya itmişti. Hayvanları yaşadıkları yere sığmadığından onları farklı sulak ve otlaklar arasında gütmek zorunda olan aşiretler, konargöçer yaşamak mecburiyetindeydi. Medeniyetten bu şekilde uzak kalmaları da güvenliklerinin kendilerince sağlanmasını gerektirdiğinden bu durum, onların metanet ve cesaretleriyle nam salmalarını beraberinde getirmişti. Maruz kalabilecekleri tehlikelere birlikte karşı koyabilmeleri İbn Haldun'un asabiyet olarak adlandırdığı bağı güçlendirmiş ve onları aşiret biçiminde yaşamaya itmişti³³. Bu yaşam biçimiyle dağlarda bir nevi müstakil yaşamaya alışmışlardı. Mirlerin birleştiriciliğinde örgütlenen aşiret konfederasyonları ve mirler zapturapt altına alındıktan sonra ise tarikat şeyhleri liderliğinde kurulan dayanışma, onları devlete karşı koyma noktasında cesaretlendirmişti. Osmanlı arşiv belgelerinde de rastlandığı üzere yöneticiler, yaşadıkları bölgelerin dağlık ve taşlık olması sebebiyle Kürt aşiretlerinin de sert mizaçlı olduklarını belirtmişlerdir. Bu mizaçları ve kaçıp sığınabildikleri zorlu coğrafya dolayısıyla Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda nüfus sayımı yapılamadığı gibi vergi tahsilinde de sorunlar yaşandığı birçok kez Dersaadet'e bildirilmişti³⁴.

³¹ Helmuth Graf von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 188-200.

³² Zorunlu askerliğe bu şekilde bir direnç 1720'lerde Prusya'da da cereyan etmişti. Bkz. Ulrich Bröckling, *Disiplin*, 88. Mehmed Reşit Paşa'nın ve onun vefatına müteakip Hafız Paşa'nın Anadolu'nun güneydoğusu ve Irak'ın kuzeyinde icra ettiği asker toplama ve tedip faaliyetleri için bkz. Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 243-253.

³³ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, c. 1, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 263-334.

³⁴ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Mektubî Kalemî (A.}MKT)*, 23/59, 9

Bölgede meydana gelen ayaklanmalardan çekinildiği için eli silah tutanları kontrol altına almak amacıyla asker celbinde aşırıya kaçıldığı ve yeni ordunun müstakil yaşamaya alışmış konargöçer aşiretleri bu suretle yola getirme vasıtası haline getirildiği yorumu da yapılmaktadır. Çünkü devlet Anadolu'nun özellikle doğu ve güneydoğusunu yakın zamanda uzun süren askerî mücadelelerle tekrar hükmü altına almıştı ve bunun devamlılığını istiyordu³⁵. Redif birliklerine asker kaydedilmesi de bu bağlamda değerlendirilmektedir. II. Mahmud, redif birliklerini teşkil ederken dış tehlide karşı yardımcı güç oluşturma yanında aşiretleri zapturapt altına almayı da amaçlamıştı³⁶. Keza isyana dâhil olma riski bulunan Bedirhan Bey, bölgedeki eşkıyayı tedip-terbiye harekâtında devlet tarafından istihdam edilmiş, akabinde getirildiği redif miralaylığı rütbesini haiz olarak hem isyancı aşiretlere hem de Kavalalı'ya karşı kullanılmıştı³⁷.

Tanzimat Fermanı'nda, ahalinin mal ve mülkünün güvence altında olduğu takdirde onda devlet ve millet gayreti ile vatan muhabbetinin artacağı tespitinde bulunulmuştu. Bu tespitin devamında ülke savunması için asker vermenin *ahâlinin farîza-i zimmeti* olduğu hatırlatılmıştı³⁸. Çünkü politik müsavat ancak ölüm karşısındaki eşitlik ile sağlanabilirdi. Ancak vatan savunması için ülke dâhilindeki birçok farklı unsuru birleştiren bir millet fikrini kuvveden fiile geçirmek, umulduğu kadar kolay olmayacaktı. Farklı aidiyetlere sahip olan bu unsurların nazarında *Osmanlı milleti* ve *Osmanlı vatani*, ayakları yere basan mefhumlar olamadı. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, alınan neferâtın

Rabiulahir 1261 [17 Nisan 1845]; BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)*, 244/8880, 17 Zilkade 1268 [02 Eylül 1852]; BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.)MKT.MHM*, 353/25, 22 Zilkade 1282 [08 Nisan 1866].

³⁵ Tobias Heinzelmänn, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 69; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, s. 239.

³⁶ Virginia H. Aksan, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 43.

³⁷ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, 1817-1867*, Doz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 114; Heinzelmänn, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, s. 89.

³⁸ Necati Fahri Taş, *Tanzîmât'tan Sonra Yayımlanan Kanûn ve Nizâm-nâmeler*, İstanbul 2000, s. 132.

vatani hâlâ köylerindeki meydandı³⁹. Aslında 1846 Kur'a Kanunnamesi'nin giriş kısmında vatan mefhumunun, ülkenin tamamını kapsayan bir manayı ihtiva ettiğinin henüz yüksek rütbeli bürokrasi tarafından da kâmilan idrak edilmediği ortadayken neferâtın bundan daha ileri bir düşünce evreninde olması beklenemezdi⁴⁰.

Hizmet süresinin uzun tutulması, bölgelerden orantısız olarak asker toplanması ve ihtiyacın yalnızca Müslüman ahaliden sağlanması bu nüfusta azalmaya yol açmıştı. Bu duruma sebep olan yanlış uygulamalar Tanzimat Fermanı'nda itiraf edilmiş, muvazzaf askerlik süresinin kısaltılması ve bir *usûl-i hasene* geliştirilerek askere alma uygulamasının düzeltilmesi için kanunlar çıkarılacağı vaat edilmişti⁴¹. Fermanın getirdiği eşitlik yalnızca haklar değil yükümlülükler konusunda da kendini göstermişti. Lakin bu durum zımmîlerle eşit bir statüye *maruz bırakıldığını* düşünen Müslümanlar ile yüzyıllardır kendilerine sağlanan askerî muafiyet sayesinde serbestçe icra ettikleri iktisadî faaliyetlerle zenginleşmiş ve artık bu muafiyetten mahrum kalacaklarını gören gayrimüslimlerin tepkisini çekmişti⁴².

Tanzimat Fermanı ile vaat edilen altyapısal düzenlemelerin gecikmesi ve askerliğe elverişli olanların gelişi güzel silahaltına alınmaya devam edilmesi dolayısıyla askere alma tatbikatı, ahalinin zorunlu askerlik hizmetini kabullenmesini güçleştiren bir faktör olmaktan kurtulamamıştı⁴³. İlk Kur'a Kanunnamesi'nin yayımlandığı 1846 yılına kadar adaletli bir askere alım süreci işletilemedi. Halkın zorunlu askerliğe ısınamamasına yol açan bir diğer olay da redif birliklerinin nizâmiye

³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, ed. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 114. Fakat meselenin bu kadar kolay açıklanamayacağı ve vatan kavramının Osmanlı insanının düşünce evreninde daha derin manalar içerebileceği yönündeki görüşler için bkz. Cemal Kafadar, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-i Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul 2017, s. 19.

⁴⁰ BOA, *Bab-ı Asaî Kanunname-i Askerî Defterleri (A. {DVNS.KNA.d.})*, 7, 29 Zilhicce 1262 [18 Aralık 1846].

⁴¹ *Takvîm-i Vekayi*, Defa 187, 15 Ramazan 1255 [22 Kasım 1839].

⁴² Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg, İstanbul 2000, s. 208.

⁴³ Mehmet Beşikçi, "Topyekûn Savaş Çağında Askerî İşgücünü Seferber Etmek: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Hizmeti", *Askerlik "İşi" Askerî İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 526-527.

birliklerine nakledilmesi teşebbüsüydü. Bu teşebbüs nâzırlar ve rüksek rütbeli komutanlar arasında 1841 yılında tartışılmış fakat sakıncaları olabileceği düşünüldüğünden ertelenmişti. Mayıs 1843'e gelindiğinde herhangi bir harbe hazır nizâmî ordu mevcudunun %60'ta kalması asker ihtiyacının, redif birliklerinden karşılanmasını yeniden gündeme getirmişti. Eyaletlere gönderilen emirlerde, muhtemel firarların önlenmesi düşünüldükçe rediflerin yalnızca dönüşümlü (münavebeli) hizmetlerini icra etmek için İstanbul'a nakledilecekleri duyurulmuştu. Redif askerlerinin muvazzaf birliklere kaydedileceği gizli tutulmasına rağmen Anadolu ve Arabistan'daki ahalinin haberdar olması engellenememişti. Uygulamada dirençle karşılaşıldığından beklenen muvaffakiyet tam olarak sağlanamamıştı. Nihayet 18 Eylül'de Takvim-i Vekayi, bu askerlerin düzenli orduya alındığını duyurmuştu⁴⁴.

Düzenli ordunun işleyişiyle ilgili karşılaşılan problemlere çözümler getirmek için 8 Eylül 1843'te *Esas Tensikat-ı Celile-i Askeriyye'ye dâir çıkan hatt-ı hümayun* ilan edilmişti⁴⁵. Sultan Abdülmecid, redif askerlerinin neredeyse muvazzaf asker hükmüne geldiğini belirtmişti. Bu sebeple muvazzaflık süresi beş yılla sınırlandırılıp bu hizmeti bitirenler neferât-ı cedide ile değiştirilecekti. Akabinde memleketlerine iade edilip burada *fünûn-ı askeriyyeyi* unutmamaları için yılda bir ay *icrâ-yı münâvebede* bulunmak suretiyle rediflikte istihdam edileceklerdi⁴⁶.

Nizâmî askerlik süresinin sınırlandırılması yanında “*kâffe-i Asâkir-i redife-i şahanenin Asâkir-i muvazzafa ad ve itibar*” olunacağı da Hatt-ı Hümayun'da belirtilmişti. Fakat gazâ ve cihad faziletinin “Kur'ânî nas, peygamberî hadis ve fiil-i celîl” ile değişmez doğru olduğunu belirtme ihtiyacı duyulmuştu. Muvazzaf birliklere katılanların da iki cihanda selamete ereceklerini belirtip askerlerin bu nimete şükürle talimlerini aksatmamaları tembihinde bulunarak askerliğin ve cihadın

⁴⁴ *Takvîm-i Vekayi*, Defa 258, 24 Şaban 1259 [18 Eylül 1843]; Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*, s. 114-131.

⁴⁵ Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları, (1839-1914)*, s. 9; Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*, s. 132-143; Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 53-54; *Düstûr-ı Askerî*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul 1870, s. 3.

⁴⁶ *Düstûr-ı Askerî*, s. 5.

gereği talimin meşruiyetini benimsetmek amaçlanmıştı⁴⁷. Bu inandırıcı değerler manzumesi sayesinde otoritenin tartışılmasını engellemek umulmaktaydı. Bu sağlandıktan sonra neferât-ı cedîdenin her yılın mart ayından itibaren *kur'a-i şer'iyye* usulüyle hakkaniyet dairesine dikkat edilerek toplanacağı müjdelenmişti.

Kura ile asker alındığına dair 1837 ve 1844 yıllarında birkaç misal görülmüştü fakat bu konuda henüz bir düzenleme olmadığından ülke genelinde asker alımları bir sistem dahilinde yapılamamıştı⁴⁸. Devlet idarecileri, asker toplama uygulamalarına ahalinin karşı durmaması için adaletli bir sistem olduğunu düşündükleri kur'a usulünü 1846'da uygulamaya geçirmişlerdi⁴⁹. Muhtemelen II. Mahmud'un yeni kurduğu orduyu adlandırırken taşıdığı kaygılara benzer kaygılarla bu asker toplama sistemi de *kur'a-i şer'iyye* olarak adlandırılmıştı. Askerlik şartlarını taşıyan erkeklere kura çektilerle bulundukları bölge için belirlenmiş oranı karşılayacak sayıda nefer adayı vatanî görevlerini ifa etmek üzere kaydedilecekti. Hakkaniyetli olduğuna inanılan bu sistem sayesinde ahalinin, asker toplamakla yükümlü devlet görevlileri veya araçlar tarafından zulme maruz kalmadıklarını görerek askerlik hizmetini memnuniyetle yerine getireceğine inanılmıştı. Kanunnamenin yürürlüğe koyulduğu yıl Anadolu'nun batısı ile Edirne'de problem yaşanmadan kura çekilebilmişti⁵⁰. Kura icrasının, üç yıl sonra Van'da ve Diyarbakır ile nahiyelerinde sıkıntısızca icra edildiği Dersaadet'e bildirilmişti⁵¹. Ancak kura çekilişlerinde gönüllü bulunmak bir yana uzun yıllar dirençle karşılaşılan bölgeler de olmuştur⁵².

Ülkenin birçok bölgesinde ve bilhassa Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda nüfus sayımı gerçekleştirilememiş olduğu için kura

⁴⁷ *Düstûr-ı Askerî*, s. 6.

⁴⁸ Faruk Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 11; Rıdvan Ayaydın, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 35.

⁴⁹ BOA, *A.İDVNS.KNA.d.*, 7, 29 Zilhicce 1262 [18 Aralık 1846].

⁵⁰ Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına*, s. 177.

⁵¹ BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, 196/11129, 18 Receb 1265 [09 Haziran 1849]; BOA, *İ.DH.*, 183/10144, 13 Muharrem 1265 [09 Aralık 1848].

⁵² İlhami Yurdakul, "Osmanlı Ordularının Askerlik İhtiyacının Karşılanmasında Yeni Bir Yöntem: Kur'a Sistemi (1839-1914)", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilât ve İşlev*, ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul 2008, s. 437.

sistemi uygulaması, sağlam bir zeminden mahrum olarak yürürlüğe koyulmuştu. II. Mahmud Dönemi'nde ordu kurulduktan sonra nüfus sayımına başlanmış fakat savaşlar sebebiyle tamamlanamamıştı. 1831'de tekrar teşebbüs edilmiş fakat tecrübesiz memurlar tarafından alelacele yapılan sayımdan da istenen sonuç elde edilememişti⁵³. 1844 yılında nüfus sayımına tekrar başlanmış fakat bu teşebbüs de uzun yıllar sonuçlanamamıştı⁵⁴. Ahalinin bir kısmı, nüfusunu az gösterme veya erkeklerin yaşını farklı gösterme gibi çözüm yollarıyla mükellefiyetlerinden kurtulmaya çalışmıştı⁵⁵.

Bölgede zorunlu askere alımlarda istenen sonucun elde edilememesi idareciler tarafından coğrafyanın sahip olduğu zor şartlar, aşiretçi yaşam süren ahalinin sert mizacı, yaşanan asayiş problemleri, iskân faaliyetleri ve bölgenin hududa yakınlığına dayandırılmıştı⁵⁶. Aslında bu şartlar, yalnızca askerlik değil vergi ödemek gibi devlete itaati gerektiren diğer konularda da bireysel ve kitlesel direnişe zemin oluşturmaktaydı. Hududa yakın aşiretlerin kuradan muaf tutulduğu görülmüştü. Zorunlu askerlik yapmak istemeyenlerin İran tarafına kolayca kaçabilecekleri düşünülmüştü⁵⁷.

Spesifik olarak ahalinin kura usulünün yararlarına vakıf olmadığı da idareciler tarafından dile getirilmişti⁵⁸. Nüfus sayımı ve dolayısıyla kura icrasının tatbik edilemediği Dersim, Mutki ve Huyut, zorlu coğrafyası ve sert mizaca sahip aşiret mensupları sebebiyle adından sıkça söz ettirmişti⁵⁹. Ahalinin nüfus tahriri ve kura çekimine gönüllü yaklaşmadığı yer ve zamanlarda bilâ-kura asker toplanmıştı⁶⁰. Sorunla karşılaşılan bölgelere Anadolu Ordu Müşirliği'nin iştirakiyle asker sevk

⁵³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 63-65.

⁵⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 77.

⁵⁵ BOA, *A.ŞMKT.MHM.*, 327/90, 24 Şevval 1281 [22 Mart 1865].

⁵⁶ BOA, *İ.MVL.*, 235/8246, 29 Cemaziyelahir 1268 [20 Nisan 1852].

⁵⁷ BOA, *A.ŞMKT.UM.*, 276/60, 5 Şaban 1273 [31 Mart 1857]; BOA, *A.ŞMKT.MHM.*, 111/30, 22 Ramazan 1273 [16 Mayıs 1857]. Bunun önüne geçmek için de sınırlara karakol yapmak gerektiği Dersaadet'e iletilmişti. Bkz. BOA, *Y.EE.*, 33/5, 29 Zilhicce 1287 [22 Mart 1871].

⁵⁸ BOA, *İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM)*, 52/1350, 5 Zilhicce 1264 [02 Kasım 1848].

⁵⁹ BOA, *İ.DH.*, 561/39098, 17 Zilhicce 1283 [22 Nisan 1867].

⁶⁰ Sason örneği için bkz. BOA, *İ.MVL.*, 148/4178, 21 Şaban 1265 [12 Temmuz 1849].

edilmiş ve kura icrasının maliyeti yükselmişti⁶¹. Ancak bu maliyetli yol ne yazık ki uzun vadeli çözüm getirmemişti. Bölge ahalisinin “cibilliyet-i asliyeleri” dolayısıyla kura icrası için üzerlerine başıbozuk askeri sevkinden sakınılamamıştı⁶². Fakat başıbozukların gönderilmesi, söz konusu uygunsuzlukların tekrarını önleyemediği için nizamiye askerinin sevk edilmesi gerekli görülmüştü⁶³.

Vaat edilen Müslim-gayrimüslim eşitliğinin, vatanî görev alanında tesisi *vakt-i münâsibe* tehir edilmişti. XIX. yüzyılın son çeyreğine girerken aradan geçen yıllara rağmen Müslümanlar lehine bir düzelmenin olmadığı İngiliz konsolos tarafından da görülmekteydi⁶⁴. Zorunlu askerlik 1909 yılına dek çoğunlukla Müslümanların yükümlülüğü olmaktan kurtulamamıştı⁶⁵. Gayrimüslimlerin ulus devlet içinde Müslümanlarla bütünleştirilmesi ve her iki unsurun siyasal sisteme katılımlarının sağlanması şeklinde aşamalandırılan *vatan* sorunsalı da⁶⁶ II. Abdülhamid Dönemi'ne kadar çözümlenemediğinden *İttihâd-ı Osmânî* düşüncesinden vaz geçilmişti. Gayrimüslim nüfusun çoğunu kaybetmiş olan memlekette bundan sonra daha faydalı olacağı düşünülen hilâfet geleneğinin yeniden icat edildiği Panislamizm siyaseti ekseninde meşruiyetini Sünni İslâm'dan alan devlet ve taife-i Ekrad⁶⁷ arasındaki bağın sağlamlaştırılmasına çalışılmıştı⁶⁸.

⁶¹ BOA, *İ.DH.*, 202/11611, 11 Zilkade 1265 [28 Eylül 1849]; BOA, *A.}MKT.MHM.*, 47/67, 28 Şaban 1268 [17 Haziran 1852]; BOA, *İ.DH.*, 264/16410, 25 Rabiulevvel 1269 [06 Ocak 1853].

⁶² BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.}MKT.UM)*, 272/65, 10 Recep 1273 [06 Mart 1857]; BOA, *İ.DH.*, 374/24786, 19 Şaban 1273 [14 Nisan 1857].

⁶³ BOA, *İ.MVL.*, 446/19851, 8 Şaban 1277 [19 Şubat 1861].

⁶⁴ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, s. 177; Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, s. 200.

⁶⁵ Ufuk Gülsoy, *Cizyeden vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, s. 60-66.

⁶⁶ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 40.

⁶⁷ Kürt toplulukları anlamında kullanılan bu terim, Osmanlı idarecileri tarafından Kürt aşiretleri anlamına gelen aşayir-i Ekrad terimiyle beraber de kullanılmaktaydı. “Diyarbakir sancağının dahi bazı kazalarından mukaddemleri birer miktar asker alınmış ise de küsurundan mâni'a-ı tâife-i Ekradla alınamamış olduğuna”; “gerek aşayir-i Ekradın hasbelhuşunet şuraya buraya savuşmalarını icab edeceği” BOA, *İ.MSM.*, 52/1350, 5 Zilhicce 1264 [2 Kasım 1848].

⁶⁸ Selim Deringil, “Osmanlı İmparatorluğu'nda ‘Geleneğin İcadı’ ‘Muhayyel Cemaat’

3. Reformların Devlet-Aşiret İlişkilerine Yansıması

Şah İsmail'in baskısından onları kurtaran ve Safevîlere karşı Sünnî ideolojinin temsilcisi olarak yakınlık duydukları Sultan I. Selim'den İdris-i Bitlisî'nin rehberliğinde diledikleri himayeyi 1514 yılında gelen *kutlu hükümle* elde eden⁶⁹ Kürt aşiretleri, devam eden süreçte devlete süvari ve at tedarikinde mühim rol oynamıştı⁷⁰. Bulundukları bölgelerde devlet tarafından aşiret reislerine kısmen özgür yaşayabildikleri ve yurtluk-ocaklık olarak adlandırılan bir statü verilmişti. Bu şekilde “Ekrađ sancakları” olarak adlandırıldıktan⁷¹ sonra Osmanlı Devleti'nin askerî desteği olmaksızın Şiilere karşı silahlı direniş gösterebildikleri söylenemese de Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunu Safevîlere karşı korumak amacıyla bir set olarak vazife gördüler⁷².

Aşiret mîrleri, devlet adına vergi toplamaya, halkla doğrudan temas halinde bulunmaya ve devlet için asker tedarik etmeye başlamış, bu konularda devlete güvence vererek yerlerini korumuşlardı⁷³. Kanunî ve sonraki dönemlerde de çıkarılan fermanlarla bu yerel güç odaklarının imtiyâzları yenilenmişti⁷⁴. Bu denklemde mîr ve aşiret reisleri, “*devlet aygıtına dâhil edilmeden ayrıcalıklarının kabul edildiği*” ve bu görevleri

(‘Tasarımlanmış Topluluk’) ve Panislamizm”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 55 (1991), s. 52-53; Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987, s. 81-82; Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, s. 322.

⁶⁹ İdris-i Bitlisî, *Selim Şah-nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 266.

⁷⁰ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, çev. Remziye Arslan, Öz-ge Yayınları, Ankara 2013, s. 175-77; Mehmet Mert Sunar, *Tribes and state: Ottoman Centralization in Eastern Anatolia, 1876-1914*, Bilkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999, s. 17.

⁷¹ M. Abdulhalûk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, Ankara 1996, s. 100; Bayram Kodaman, “Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 1 (1986), s. 15.

⁷² Orhan Kılıç, “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)”, ed. Orhan Kılıç, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 1, Ankara 2014, s. 172.

⁷³ Janet Klein, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 105; Mehmet Ali Ünal, “İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd Politikası”, ed. Orhan Kılıç, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 1, Ankara 2014, s. 150-154.

⁷⁴ Bayram Kodaman, “Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu”, s. 10.

yerine getiren bir çeşit aracı olarak değerlendirilmekteydi⁷⁵. Devlet, aşiret reislerini orduya asker toplayan “müteahhit”, aşiretlileri de “mevsimlik askerî işçi” olarak kullanma yolunu uzun bir dönem izlemişti⁷⁶.

Sırtlarını coğrafyaya dayayan aşiretlerin, merkezî otoritenin zayıflamış olduğunu fark ettikleri dönemlerde birtakım uygunsuzluklar yapması, devleti başlarda bir *kolonizasyon* metodu olarak görülen iskân politikasını uygulamaya itmişti⁷⁷. 17. asrın sonlarından itibaren yerleşik ahâli ile ticaret kervanlarına olan tasallutlarının önüne geçilerek harap yerlerin imar edilip ziraata açılması suretiyle devlet otoritesini tesis etmek maksadıyla Diyarbakır, Mardin, Nusaybin ve çevresindeki isyankar aşiretler iskâna zorlanmıştı⁷⁸. Fakat aşiretler genelde buna direndiğinden devlet, hedefine 18. yüzyılda da bir türlü ulaşamamıştı⁷⁹. II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde uygulanan merkezileşme faaliyetleri esnasında bu gerekçelere, yerel güç odaklarını tehdit olmaktan çıkarma ve orduya nefer tedariki de eklenerek iskân faaliyetine yeniden hız verildi⁸⁰. Aşiretlerin değişen şartlara göre tutumlarını tebdil ettiği görüldü. 1848'de Han Mahmud'un zulmünden kaçarak İran topraklarına sığınan Haydaranlı ağası Haydar Ağa, İran'da çekirge belasının zuhur etmesi ve Han Mahmud'un etkisiz hâle getirilmesi

⁷⁵ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, 1817-1867*, s. 121; Charles Tilly, *Zor, Sermaye*, s. 181-204. Devletin aşiretleri etkisiz hâle getirmektense onlarla anlaşarak bölgede kontrolü sağlaması, yönetim kabiliyetini göstermekteydi. Bkz. Karen Barkey, *Eşkılar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. vi.

⁷⁶ Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, s. 42.

⁷⁷ Ömer Lutfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı 14 (Ekim 1949), s. 524-69.

⁷⁸ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 135-36; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 39-48; Mehmet Mert Sunar, *Tribes and State: Ottoman Centralization in Eastern Anatolia, 1876-1914*, s. 15.

⁷⁹ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, s. 70.

⁸⁰ Vali Halil Kâmilî Paşa, merkeze gönderdiği yazıda, eşkıyâ takımının üçer-beşer hane olarak başka mahallere iskân edilirse sorunun çözülebileceğini bildirmişti. Bkz. BOA, *İ.MVL*, 484/21933, 18 Zilkade 1279 [07 Mayıs 1863]. Redif olmasına rağmen Anadolu'nun güneydoğusundan güç şartlarda toplanan askerlerin bu bölgeden uzaklaştırılması istenmişti. Bkz. BOA, *İ.MVL*, 29/490, 23 Şaban 1257 [10 Ekim 1845].

üzerine Devlet-i Aliyye'nin hilâfına olarak Osmanlı topraklarına girmişti. Fakat daha sonra aşiretinin de başka aşiretler gibi iskân ettirilmesi durumunda nüfus tahririne yardım edeceğini ve hisselerine düşecek vergiyi de ödeyeceğini taahhüt etmişti⁸¹.

Yönetici elit, bazı durumlarda bölgede müstakil hareket eden aşiretlere karşı reaksiyon göstermede tereddüt edebiliyordu. 1823 ila 1833 yılları arasında İmadiye ve Süleymaniye'yi kontrolüne alan Mir Muhammed'in serkeşliklerine Kavalalı Meselesi dolayısıyla gereğince müdahale edilememişti⁸². Osmanlı Devleti de sınırlarını İran'a karşı koruyan aşiretlerin öneminin yüzyıllardır farkındaydı⁸³. Belki de aşiretlerle devlet arasında “*her zaman ilan edilmiş olmasa bile her an patlayabilecekmiş gibi görünen bir harp durumu*”⁸⁴ hâkimdi. Millingen, sınır boylarındaki aşiretler arasında cereyan eden mücadelelere devletin engel olmadığını fakat güçlü olanın zayıfı ezmesine de müsaade etmediğini, aşiretler arası rekabetin yabancılara ve ticaret kervanlarına zarar vermemesi için dikkat ettiğini belirtmektedir⁸⁵. Aşiretlerin devlete sadakatini başka bir usulün başaramayacağını düşünen Millingen'in mantıklı bulduğu bu idare tarzı, bazı kesintilere rağmen inzibatın sürekliliğini sağlayabiliyordu.

II. Mahmud'un merkezîleşme politikasına karşı aşiret reisleri, otoritelerini korumak için Mora ve Mısır meselelerini de fırsat bilerek devlete karşı isyan bayrağını çekmişti. Anadolu'nun doğusunda devlet otoritesini yeniden kurmak için Sivas valiliğine getirilen Reşid Paşa, 1834-1835 yıllarında Anadolu'nun orta ve kuzeydoğusundaki aşiretleri

⁸¹ BOA, A.ŞMKT, 141/7, 19 Şaban 1264 [21 Temmuz 1848]; BOA, İ.MSM, 52/1345, 25 Şevval 1264 [24 Eylül 1848]. Van'daki Hasenanlı aşireti ağası ise İran'a kaçmak istemiş fakat sonrasında Malazgirt'e yerleştirilmişlerdi. Bu iskândan memnun olmadıklarından yine hududun öte tarafına savuşmuşlardı. Bunun önüne geçilmesi için Meclis-i Vâlâ'da, aşiret ağalarının maaşa bağlanması gerektiği yönünde bir çözüm sunulmuştu. Bkz. BOA, İ.MVL, 159/4585, 28 Safer 1266 [13 Ocak 1850].

⁸² Mehmet Mert Sunar, Tribes and State: Ottaman Centralization in Eastern Anatolia, 1876-1914, s. 23.

⁸³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeş (1672-1680)*, c. 10, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 54.

⁸⁴ Immanuel Kant, *Ebedî Barış Üzerine Felsefi Deneme*, çev. Yavuz Abadan ve Seha L. Meray, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1959, s. 17.

⁸⁵ Major Frederick Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, çev. Nuray Mestci, Doz Basım-Yayın, İstanbul 1998, s. 191.

kontrol altına alıp güneydoğuya yönelerek 1836 yılında Cizre ve Revandüz'deki isyanları da bastırmış fakat kısa süre sonra koleradan hayatını kaybetmişti⁸⁶. Tedip faaliyetinin bu şekilde kesintiye uğraması Kürt aşiret reislerinin etkisiz hâle getirilmesini engellemiş ve aşiretlerin vergi ve zorunlu askerlik konusundaki yükümlülüklerini kabullenmelerini geciktirmişti⁸⁷. Reşid Mehmed Paşa'dan sonra Hâfız Paşa valiliğinde yararlılığı görülerek kendisine redif miralaylığına ilaveten Cizre ve Bohtan Mütesellimliği de tevdi edilen Bedirhan Bey'in⁸⁸ hizmetleriyle bölge asayiş sağlanabilmişti. Fakat bu esnada 1839 Nizip Muharebesi meydana gelince Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunun tedip ve terbiyesi tehirlenmişti. Savaştan Ordu-yı Hümayun'un kötü durumuna şahit olarak dönen Bedirhan, mütesellimi olduğu bölgesinde daha müstakil hareket etmeye başlamıştı. Buna rağmen Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları ve hudut güvenliğinde kullanılmak amacıyla asker tedarikleri devam ettiğinden merkezî hükümetin rahatsız olduğu hissettirilmese de eyalet yöneticileri onun bu başına buyrukluğunu kendi şiddet tekellerine karşı bir tehdit olarak görmüşlerdi⁸⁹.

Devlet, Tanzimat Dönemi'nde vergi ve asker mükellefleriyle doğrudan irtibat kurmayı ve taşrada meclisler kurmak suretiyle ahâli temsilcilerinin yönetime yardımcı olmasını amaçlayınca, önceki komisyoncularıyla devletin arası açılmaya başladı⁹⁰. 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi'ne katılmaktan imtina edebilmiş, Mısır meselesinin sebep

⁸⁶ Cabir Doğan, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Merkezileşme Politikalarına Karşı Bir Tepki Olarak Ortaya Çıkan Kürt İsyanları Hakkında Bir Değerlendirme", ed. Orhan Kılıç, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 4, Ankara 2014, s. 67-69; Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri, 1817-1867*, s. 64.

⁸⁷ Helmuth Graf von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, s. 189.

⁸⁸ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 69.

⁸⁹ Hakan Özoglu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, çev. Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 79.

⁹⁰ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 79-80; Ed Engelhardt, *Tanzimat*, çev. Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976, s. 74; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 71-74.

olduğu nazik durumu da fırsat bilmiş olan mîrleri,⁹¹ gayrimüslimlerden tahsil etme ayrıcalığına sahip oldukları bazı vergi ve harçların Tanzimat’la birlikte ellerinden alınmasına ikna etmesi merkezî hükümet için artık kolay değildi⁹².

Bu teşebbüsten hoşnut olmayan kimi grupların Bedirhan’ın etrafında toplanmaları duruma örnek verilebilir⁹³. Bedirhan, kendi egemenliği dışında Musul Eyaleti kapsamında yaşayan Yezîdîleri, cezalandırma girişiminde bulununca Musul Valisi Mehmet Paşa ile arası açılmış⁹⁴ ve sonunda isyana cesaret etmişti⁹⁵. Bedirhan’ın serkeşliğini ancak Musul valisinin terbiye edebileceği yönündeki raporlar üzerine Cizre’nin Musul’a ilhakı karara bağlanmıştı. Bu durum eyalet merkezi Musul’a nispeten kendisine uzak mesafedeki Diyarbakır’a bağlı kalıp kısmen müstakil idare amacındaki Bedirhan’ı tedirgin etmişti⁹⁶. Devlet bununla beraber Bedirhan’dan mümkün olduğunca yararlanmaya da gayret ediyordu. Nüfus sayımı işinde kendisinden fayda görülebileceği başkente iletilmiş⁹⁷ ve konu Meclîs-i Ahkâm-ı Adliyye’de görüşülerek

⁹¹ Fatih Gencer, “Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 49 (2011), c. 30, s. 75-96; Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, s. 23-24.

⁹² BOA, *Cevdet Dahiliye (C.DH)*, 299/14948, 7 Rabiulahir 1261 [15 Nisan 1845].

⁹³ Mehmet Mert Sunar, *Tribes and State: Ottoman Centralization in Eastern Anatolia, 1876-1914*, s. 27. Fakat Midyat’taki meclis üyeleri, Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri’ne gönderdikleri mazbatada, Midyat ahalisinin Bedirhan Bey’den zulüm gördüğü, bu sebeple onun üzerine asker sevki talebinde bulunduklarını beyan etmişlerdir. Bkz. BOA, *A.}MKT*, 81/84, 3 Cemaziyelahir 1263 [19 Mayıs 1847]. Bedirhan İsyanı bastırıldıktan sonra Cizre’deki meclis azası da başkente teşekkürname göndermiştir. Bkz. BOA, *İ.MSM*, 50/1287, 9 Şevval 1263 [23 Temmuz 1847].

⁹⁴ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, s. 64-72.

⁹⁵ Rusya’nın Erzurum’daki konsolos vekilinin sefaretlerine gönderdiği yazıdaki Osmanlı Devleti’nin Van’a asker sevki etmesi durumunda Han Mahmud ve Bedirhan Bey’in Muş ve Bitlis’teki aşiretlere yardım gönderecekleri, İngiltere’nin Musul konsolosunun sefaretlerine gönderdiği yazıda Zaholu Şeyh Yusuf ve Musullu Şeyh Mehmed’in tembihi üzerine aşiretlerin kendi arasındaki düşmanlıkları bitirip Bedirhan’la birleşeceklerine dair bilgiler, devlet kademesiyle arasına mesafe giren taifenin isyana teşebbüs ederken soy asabiyesinden güç aldıklarını göstermektedir. BOA, *İ.MSM*, 49/1235, 20 Rabiulahir 1262 [17 Nisan 1846].

⁹⁶ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, s. 84-86.

⁹⁷ BOA, *A.}MKT*, 28/69, 3 Şevval 1261 [05 Ekim 1845].

Bedirhan'ın Botan, Cizre, Eşni, Hacıbehram ve Zaho'nun nüfus tahririne memuriyeti münasip görülerek temin ve istimâletinin sağlanması için emr-i âlînin dahî çıkarılması gerekebileceği belirtilmişti⁹⁸. Ancak Bedirhan'ın tedirginliği bitmeyip isyan bayrağını kaldırması, Nasturi, Yezîdî ve Yâkubîlere de saldırması yabancı devletlerin tazyikine⁹⁹ sebep olunca kendisine ilkin nasihat edilmişti. İtaat bildirmeyince de askerî önlem almak zorunda kalındı¹⁰⁰ ve destekçilerinin yardımından mahrum bırakılarak¹⁰¹ uzun uğraşlardan sonra 1847'de yakalandı. Fakat bu isyandan sonra bölge durulmadığından ilkin 1849 yılında başkaldıran Hakkâri Müdürü Nurullah Girit'e, Müküs'lü Abdal Bey de 1850 yılında Rodos'a sürgün edilmişlerdi¹⁰².

Merkezî bürokrasi, sınır boylarında yaşayan aşiretlerle ilişkilerinde temkini elden bırakmıyordu. 1846'da Erzurum'da nüfus tahririne teşebbüs edilmişti ve Dersaadet, Bayezid'de yaşayanların Kürt ve aşiret yoğunluklu olması dolayısıyla bunların İran'a kaçmaları mümkün olduğundan tahrirden sarf-ı nazar kılınmasını istemişti¹⁰³. 1849 yılında ise bu sınırın güvenliği için bölgede aşiretlerden oluşturulacak *koloni militer* birliklerinin kurulması düşünülmüştü¹⁰⁴. Fakat İran ve Osmanlı tarafındaki aşiretler arasında sıkıntı veya yakınlık bulunduğu onlara güvenilemeyeceği düşünüldükten sakıncalı görülen bu teşebbüs yerine gerekiyorsa Türklerin istihdam edilmesi başkente

⁹⁸ BOA, *İ.MVL*, 72/1363, 1 Zilhicce 1261 [1 Aralık 1845]. Fakat Bedirhan'ın bu vazifeyi liyakatle ifa etmediği ortaya çıkmıştı. BOA, *İ.MVL*, 148/4178, 21 Şaban 1265 [12 Temmuz 1849].

⁹⁹ Nasturi katliamıyla ilgili bkz. Cabir Doğan, “1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22 (Aralık 2010), s. 1-18.

¹⁰⁰ Nasihatle yola gelmezse üzerine asker gönderileceği hakkında Bkz. BOA, *A.ŞMKT*, 71/65, 29 Rabiulevvel 1263 [17 Mart 1847]. Meclis-i Has'tan Bedirhan'ın verdiği sözlere güvenilmemesi gerektiği kararı çıkmıştır. Bkz. BOA, *İ.MSM*, 49/1254, 13 Rabiulahir 1263 [31 Mart 1847].

¹⁰¹ Bedirhan Bey taraftarlarına tefrika düşürmek için meşâyih-i Hâlidîyye'nin yardımları hakkında bkz. BOA, *A.ŞMKT.MHM*, 2/61, 17 Cemaziyelahir 1263 [2 Haziran 1847].

¹⁰² Musa Çadircı, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İnalcık, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 101-2; Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, s. 157-282.

¹⁰³ BOA, *A.ŞMKT*, 53/96, 14 Zilkade 1262 [3 Kasım 1846].

¹⁰⁴ Muhtemelen II. Abdülhamid Dönemi'nde kurulan Hamidiye Alayları bu düşüncenin ileri bir versiyonuydu.

bildirilmişti¹⁰⁵. Sınır tespiti ve aşiretleri ayırt etme¹⁰⁶ meselesi çözümlenene dek vergi ve nefer kaynağı olarak görülen Kürt aşiretlerinin İran'a savuşmalarını önlemek ve aşiretleri ısındırmak için reislerine maaş ödenmesi, nişan ve hediyelerle onların taltifi, hilat giydirmenin yasaklandığı durumlarda ise hiç olmazsa güzel sözlerle gönüllerini almak gerektiği, bu yapılmazsa kendilerine değer verilmediği zannı dolayısıyla aşiret ağalarının yönetime karşı mesafeli duracakları defaatle ifade edilmişti¹⁰⁷.

Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda mîr şemsiyesi altında aşiretlerin konfederasyon biçimindeki teşekkülünün son numunesi olan İzzeddin Şir İsyanı da önce taşradaki idarecilerin, akabinde merkezî idarenin *taife-i Ekrada* karşı mütereddit yaklaşımını bir hayli keskinleştirmiş ve bu yerel güç odaklarına artık kesinlikle son verilmesi gerektiği fikri ortaya çıkmıştı. Bedirhan'ın ortadan kaldırılmasında yararlılığı görülen Şir Bey, önce suların durulması için Bedirhan'ın yerine Cizre Mütesellimliği'ne¹⁰⁸ atanmış fakat Tanzimat'ın merkezîleşme ruhu gereği buraya bir kaymakam tayin edilince Şir Bey de açıkta kalmış ve Musul'da zorunlu ikamette bulunması çözüm olarak uygun görülmüştü¹⁰⁹. Ancak tam bu sırada İzzeddin Şir, Kırım Harbi'nde devletin duyduğu asker ihtiyacını fark ederek izin verildiği takdirde asker toplayacağı ve devletin yanında savaşabileceğini Dersaadet'e bildirmişti. Rusya'ya karşı zor durumda olan devlet, Vali Hamdi Paşa'nın bölge güvenliğine Şir Bey'in tehdit oluşturacağına dair ikazına rağmen, bu

¹⁰⁵ BOA, *İ.DH*, 200/11402, 7 Şevval 1265 [26 Ağustos 1849].

¹⁰⁶ Gilbert Ernest Hubbard, *Basra Körfezi'nden Ağrı Dağı'na Seyahat*, çev. Galip Alçıtepe, Aram Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 27-31; Mehmed Hürşid, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, çev. Alâattin Eser, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 1997, s. XXI-XXIV.

¹⁰⁷ BOA, *İ.MVL*, 159/4585, 28 Safer 1266 [13 Ocak 1850]; BOA, *İ.MVL*, 168/4981, 25 Cemaziyelahir 1266 [8 Mayıs 1850]; BOA, *A.}MKT.UM*, 39/98, 15 Muharrem 1267 [20 Kasım 1850]; BOA, *A.}MKT.UM*, 75/1, 14 Zilkade 1267 [10 Eylül 1851]; BOA, *İ.MVL*, 323/13765, 9 Cemaziyevvel 1271 [28 Ocak 1855]; BOA, *İ.DH*, 445/29429, 9 Rabiulevvel 1276 [6 Ekim 1859].

¹⁰⁸ Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri Osman Paşa, Cizre'ye bir kaymakam tayininden önce ahalinin şüphelerini gidermek maksadıyla buranın idaresinin İzzeddin Şir Bey'e geçici olarak verilmesini düşünmüştü. Bkz. Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şir Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 54.

¹⁰⁹ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, s. 283-85; Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda*, s. 54-78.

teklifi kabul ederek onu Botan ve Cizre havalisinden nefer toplaması için görevlendirmişti¹¹⁰. İzzeddin Şir, bölgeye geldikten sonra Rusya'nın Erivan Eyaleti Kumandanı Suçifitr'den aldığı mektubun da etkisiyle olsa gerek, asker toplama işini geciktirmekle kalmayıp durumunu isyana tebdil etmişti¹¹¹. Devletin askerî harekâtı karşısında zor durumda kalınca Anadolu Ordu-yı Hümayunu'nda danışman olan İngiliz General Williams'tan güvence alarak ona teslim olmuş, önce 11 Mart 1855'te Musul'daki İngiliz konsolosluğuna getirilmiş ve 1856'da da Vidin'e sürgüne gönderilmişti¹¹².

Büyük örneklerini verdiğimiz başkaldırıların bastırılmasıyla aşiretlerin kontrolündeki yurtluk-ocaklıklar devletleştirilmiş ve reisleri maaşa bağlanmıştı. Bu suretle vergi tahsilatının artırılması ve aşiret reislerinin de kendilerine bağlanan maaşlardan başka gelirleri kalmaması dolayısıyla devlete bağımlı kılınmalarını sağlamak amaçlanmıştı¹¹³. Lakin bu devletleştirme faaliyetinin, aşiret isyanlarını sonlandırmadığı görülecekti.

Bu gelişmelerle beraber devlet mîrlerle akdinden yani ahali ile ilişkilerinde komisyoncuları kullanmaktan vazgeçmişti. Birer özne hâline gelmeleri umulan bölge insanının zorunlu askerlik ve vergi konusunda devlete aşiret mîrleri kadar güçlük çıkarmayacağı düşünülmüştü. Fakat devletin asayişini sağlamak için bölgeye gönderdiği idarecilerin mîrlerden boşalan otorite alanını dolduramaması, birbirine rakip küçük aşiretleri doğurmuş ve bunlar arasında dinî karizmalarını kullanarak arabulucu rolü üstlenen tarikat şeyhlerinin müessir olmasına yol açmıştı¹¹⁴. Bu şeyhlerin bir hareket alanı kazanmalarında idarecilerin faaliyetleri de etkili olmuştu. Bölgede çıkan isyanların bastırılmasında onların yardımı olabileceğini düşünen merkezî otorite, isyancıları nasihatle yola getirmeleri konusunda şeyhlere müracaat etmiş, çoğu kez onlara ihsanda bulunmuş ve şeyhlerin de devlete yararlılıkta bulunduğu tesadüf

¹¹⁰ Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mîrlerine Son Veda*, s. 85-88.

¹¹¹ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, s. 287.

¹¹² Tuncay Öğün, *Doğu'nun Mîrlerine Son Veda*, s. 287-361. Adolphus Slade, bu durumu garabet olarak yorumlamaktadır. Bkz. S. Adolphus Slade, *Türkiye ve Kırım Harbi*, çev. Ali Rıza Seyfi, Askeri Matbaa, İstanbul 1943, s. 250.

¹¹³ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, s. 245.

¹¹⁴ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, s. 273-74.

edilmişti¹¹⁵. Tanzimat'ın kazananlarından olan misyonerlerin, Nasturileri kışkırtmalarına¹¹⁶ paralel olarak devletin bölgede yaşayan gayrimüslimler üzerindeki hâmilik statüsünü fiilî olarak yabancı devletlere kaptırması karşısında Tanzimat'ın kaybedenleri olan mirlerin ortadan kaldırılışının, aşiret hoşnutsuzluğunu artırması da aşiretliler arasında tarikat şeyhlerinin dinlenir olmasındaki diğer faktör olmuştur¹¹⁷.

Devlet-aşiret ilişkilerindeki istikrarsızlığa 93 Harbi'nin de zemin oluşturduğu görülmüştü. Osmanlı Rus Harbi'nde gösterdikleri gayret sebebiyle Şemdinan müdürü Mehmed ve Hakkâri emirlerinden Timur ile Şeyh Ubeydullah gibi nüfuzlu kişilerin taltifleri düşünülmüştü¹¹⁸. Fakat Berlin Antlaşması'yla kendilerine güvenleri gelen Ermenilerin varlığı ve misyonerlerin tahrik edici faaliyetleri neticesinde diğer gayrimüslim unsurların da batılı ülkelerden güç almaları buradaki Müslümanların hassaten Kürtlerin, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesini yitirdiği zannına kapılmasına sebep olmuştu. Bu zannın kuvvetlenmesindeki diğer etken de Rusya'nın, aşiretlerle Osmanlı Devleti arasındaki bağı koparmak için Kürt aşiretlerine para vermeleri olmuştu¹¹⁹. Bundan hareketle Bedirhan Paşazâdelerden Osman ve Hüseyin Beyler isyan edip

¹¹⁵ BOA, A.}MKT.MHM, 2/61, 17 Cemaziyelahir 1263 [2 Haziran 1847]; BOA, İ.MVL, 128/3353, 4 Zilhicce 1264 [1 Kasım 1848]; BOA, İ.DH, 191/10747, 13 Cemaziyelahir 1265 [6 Nisan 1849]; BOA, A.}MKT, 183/69, 28 Rabiulahir 1265 [23 Mart 1849]; BOA, İ.MVL, 162/4723, 13 Rabiulahir 1266 [26 Şubat 1850]; BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Mühimme Evrakı (A.}DVN.MHM), 21/70, 10 Şaban 1273 [05 Nisan 1857]; BOA, İ.MVL, 446/19851, 8 Şaban 1277 [19 Şubat 1861].

¹¹⁶ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, 158; Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları: Kürdistan'ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi, Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, çev. Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul 2000, s. 134; Millingen, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, s. 139; BOA, A.}MKT.MHM, 480/66, 21 Rabiulahir 1293 [16 Mayıs 1876].

¹¹⁷ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 148; Vladimir Federovich Minorski, *Kürtler*, Komal Basın Yayın Dağıtım, İstanbul 1977, s. 36.

¹¹⁸ Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, c. 1, Tercüman Gazetesi, İstanbul t.y., s. 236; Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, c. 3, Tercüman Gazetesi, İstanbul t.y., s. 873-80; BOA, İ.DH, 759/61920, 17 Zilkade 1294 [23 Kasım 1877]; BOA, İ.DH, 840/67536, 26 Zilhicce 1298 [19 Kasım 1881].

¹¹⁹ Frederick Burnaby, *At sırtında Anadolu*, çev. Meral Gaspralı, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007, s. 193-251.

Cizre'yi ele geçirmişti. Fakat sıkıyönetime ihtiyaç duyulmadan, padişahın doğrudan teminat vermesiyle af dilemişlerdi¹²⁰.

İki sene önce nişan verilerek taltif edilmesi düşünülen Nakşibendi tarikatı şeyhi Ubeydullah'ın, Bedirhan Paşazâdelerin kalkışmasındakine benzer kaygılarla başlattığı isyan neredeyse daha büyük gailelere sebep olacaktı¹²¹. Ubeydullah ayaklanmasının sebepleri arasında 1878-1880 yıllarında bölgede yaşanan kıtlık bulunmaktaydı¹²². İşte Ubeydullah, böyle sıkıntılı bir dönemde ahali için bir kurtarıcı olarak görülmüş olabilirdi. Şeyh, bölgesinde müstakil hareket etmeye başlayınca devlete itaat etmesi için birçok pazarlık yapılmış ve ikna edilmeye çalışılmıştı. Fakat devleti oyalamaya çalışması üzerine asker sevk edilmiş, af dileyince de bağışlanmıştı. Esasında Dersaadet, Şeyh'in orada bulunmasını, ahalinin devlete itaatini celb edeceği düşüncesiyle faydalı görüyordu. Bu sebeple Şeyh'in bağımsızlığını ilan ettiğinde tanınması için Rusya konsolosluğundan güvence talep ettiği şâyiasının etraflıca araştırılmasını, iddiaların doğru olup olmadığının kanıtlanmasını Anadolu Ordu-yı Hümayun müşirinden istemişti¹²³.

Ubeydullah, kendisiyle yapılan görüşmelerde, saltanata bağlı olduğunu fakat Ermenilere imtiyaz verilirse buna karşı duracağını bildirmişti¹²⁴. Akabinde istikamet değiştirip İran topraklarına girerek buralardaki Kürtleri ayaklandırmıştı. Bunu yapmadan önce Dersaadet'e mektup göndererek bu yıl Şiilerin Müslümanlara yaptığı zulmün tarihte görülmediğini belirtip girişeceği kalkışmaya meşruiyet kazandırmayı da ihmal etmemişti¹²⁵. Bu isyan sırasında İran hududuna yakın olan Osmanlı komuta kademesinin tedirginlik içinde bulunduğu, bölgede birçok Kürt

¹²⁰ BOA, *İ.DH*, 780/63429, 27 Muharrem 1296 [21 Ocak 1879]; BOA, *İ.DH*, 782/63578, 15 Rabiulevvel 1296 [9 Mart 1879]. Diyarbakır Valisi Abdurrahman Paşa, asilerin cezalandırılmak şöyle dursun maaşa bağlamak suretiyle neredeyse ödüllendirilmesine sinirlenmişti. Bkz. Henry C. Barkley, *Anadolu ve Ermenistan'a Yolculuk*, çev. Nil Demir, Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 205.

¹²¹ Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, s. 109-12; Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 5-101.

¹²² BOA, *Yıldız Perakende Şura-yı Devlet Maruzatı (Y.PRK.ŞD)*, 1/13, 16 Muharrem 1298 [19 Aralık 1880].

¹²³ BOA, *İ.DH*, 794/64458, 10 Zilkade 1296 [26 Ekim 1879].

¹²⁴ BOA, *A.}MKT.MHM*, 485/82, 13 Şaban 1297 [21 Temmuz 1880].

¹²⁵ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK)*, 6/25, 21 Rabiulevvel 1298 [21 Şubat 1881].

yaşadığı için ayaklanmanın bastırılmasında istihdam edilecek askerlerin Laz ve Türk ademlerden alınması gerektiğini düşündüğü Erzincan'daki Ferik Nâfiz Paşa'nın yazısından anlaşılmaktadır¹²⁶. Esasen askerlik konusunda devlet kademesinde ve Müslüman ahali nezdinde milliyetçilik ideolojisine dayanan bir yaklaşım da olmamıştı¹²⁷. Fakat bölge ahalisiyle aynı kökenden gelen neferlerin görevlerini layıkıyla yerine getiremeyeceklerine dair haklı olduğu değerlendirilebilecek düşünce hâkimdi. Nihayetinde İran'a harekât başlatan Ubeydullah, süreklilik arz eden bir başarı sağlayamayınca Osmanlı topraklarına çekilmekten başka bir yol bulamamıştı. Sonrasında ise yakalanıp kendisi tarafından sürgün olarak algılanmayacağı bilinen Medine'ye zorunlu ikamete gönderilmişti¹²⁸.

Sonuç

Bu makalede, II. Mahmud ve Tanzimat dönemlerinde Osmanlı Devleti'nde uygulanan merkezileştirme politikaları ile askerî reformların devlet-toplum ilişkilerindeki etkisine Anadolu'nun doğu ve güneydoğusu özelinde ışık tutulmaya çalışılmıştır. Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra başta Osmanlı-İran sınırındaki dağlık bölgelere yerleşen Kürt aşiretlerinin özerk yapısına, mevcut konjonktür ve devletin güçlü konumu nedeniyle devlet tarafından tahammül edilmiştir. Ancak değişen iç ve dış koşullar iki tarafın karşılıklı algılarını etkilemiş ve gerginliklere yol açmıştır. Bu toleranslı yaklaşım, devlet gücünün sağlam olduğu dönemde büyük bir çatışma yaşanmadan uygulanmıştır. Merkezî otoritenin gücünü kaybetmesiyle birlikte aşiret liderlerinin etki alanlarını artırmaları ve bağımsız hareket etmeye başlamaları devlet için sıkıntı yaratmıştır. Ancak devletin, sınır koruması sağlayan bu aşiretlerin İran'a kaçmasından korktuğu için onlara karşı harekete geçmekten kimi zaman çekindiği görülmüştür. Aşiret liderleri devletin çekimserliğinden yararlanarak müstakil hareket etmeye kalkışınca, kendilerini II. Mahmud ile başlayan ve Tanzimat ile devam eden merkezileşme politikası izleyen merkezî otorite ile mücadele içinde bulmuşlardı.

¹²⁶ BOA, *Y.PRK.ASK*, 4/76, 4 Zilhicce 1297 [07 Kasım 1880].

¹²⁷ Veysel Şimşek, "The First 'Little Mehmeds': Conscripits for the Ottoman Army, 1826-53", *Osmanlı Araştırmaları = The Journal of Ottoman Studies*, sayı 44 (2014), s. 293.

¹²⁸ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)*, 7/19, 6 Safer 1300 [17 Aralık 1882].

Devletin bölgedeki merkezileştirme faaliyetlerini tahrik eden unsurlar arasında dış muharriklerin olduğu da görülmüştür. Kürtleri ve Ermenileri kışkırtarak kendi etki alanını güneye doğru yaymayı amaçlayan Ruslar; Rusların güneye inerek kendi sömürgelerini tehdit etmesine karşı bölgeye müdahil olan İngilizler ve gayrimüslimlerin haklarını savunma çabası ya da bahanesiyle bölgede faaliyet gösteren farklı misyoner gruplar, devletin bölgede merkezîyetçi faaliyetleri devam ettirmesini zorunlu kılmaktaydı. Bu merkezîyetçi tutum, aşiret konfederasyonlarının parçalanmasını ve devletin vergi ve asker kaynağı olarak gördüğü ahalinin devletin ilgili taleplerine karşı direnişini kışkırtan aşiret liderlerinin görevden etkisiz hâle getirilmesini veya itaat altına alınmasını beraberinde getirmiştir. Bu politikalara zorunlu askerlik hizmeti de eklenince aşiretlerin devlet otoritesine gösterdikleri direnç katlanarak devam etmiştir. Bölge ahalisinin devlet otoritesine direnç göstermesinin sebepleri arasında altyapısal, coğrafi, demografik ve harici faktörler bulunmaktadır. Coğrafyanın çetin oluşu ve buna binaen tercih edilen aşiret yaşamı, bölge insanının devlete karşı dayanışma içinde olmasına zemin oluşturmıştır. Neticede itaat etmekte güçlük çeken mirlerin ve aşiret reislerinin isyanları bastırılmıştır fakat bunlardan boşalan otorite alanı dirayetli taşra idarecileri tarafından doldurulmayınca tarikat şeyhleri aşiretlileri birleştiren odak hâline gelebilmiştir. Tanzimat reformları mucibince, vatan mefhumunu içselleştirmiş ahaliyle doğrudan muhatap olarak asker tedarikini düşük maliyetle sağlamayı hedefleyen devletin de bölgeye sık sık nizamiye askeri sevk etmek zorunda kaldığı için kısa ve orta vadede bu amacına ulaşamadığı görülmüştür.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

BOA, *Bab-ı Asafî Kanunname-i Askerî Defterleri*

BOA, *Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Mühimme Evrakı*

BOA, *Cevdet Dahiliye*

BOA, *İrade Dahiliye*

BOA, *İrade Mesail-i Mühimme*

BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ*

BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi*

BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı*

BOA, *Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat Evrakı*

BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat*

BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı*

BOA, *Yıldız Perakende Şura-yı Devlet Maruzatı*

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, ed. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980

AKSAN, Virginia H., "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012

ARIK, Remzi Oğuz, *Coğrafyadan Vatana*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969

ARİF, Mehmed, *Başımıza Gelenler*, c. 1, Tercüman Gazetesi, İstanbul, t.y.

ARİF, Mehmed, *Başımıza Gelenler*, c. 3, Tercüman Gazetesi, İstanbul, t.y.

AYDIN, Suavi, "Toplumun Militarizasyonu: Zorunlu Askerlik Sisteminin ve Ulusal Orduların Yurttaş Yaratma Sürecindeki Rolü", *Çarklardaki Kum: Vicdani Red: Düşünsel Kaynaklar ve*

- Deneyimler*, ed. Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci, İletişim Yayınları, İstanbul 2008
- AYIN, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları, (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994
- BARKAN, Ömer Lûtfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı 14 (1949), c. 11, s. 524-69
- BARKEY, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999
- BARKLEY, Henry C., *Anadolu ve Ermenistan'a Yolculuk*, çev. Nil Demir, Kesit Yayınları, İstanbul 2007
- BENLİSOY, Stefo, “Müsavat-ı Sahih ve Vatan-ı Umumî Arayışında Osmanlı Rumları ve Şark Meselesi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 250 (2014), s. 38-45
- BEŞİKÇİ Mehmet, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015
- BEŞİKÇİ, Mehmet, “Topyekûn Savaş Çağında Askerî İşgücünü Seferber Etmek: Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Hizmeti”, *Askerlik “İşi” Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 523-556
- BEYDİLLİ, Kemal, “İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-i Cedîd'e Dair Risâlesi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9 (1987), s. 387-443
- BİRAND, Kâmiran, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1955
- BRÖCKLING, Ulrich, *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001
- BRUINSEN, Martin van, *Ağa, Şeyh ve Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, çev. Remziye Arslan, Öz-ge Yayınları, Ankara 1992
- BURNABY, Frederick, *At sırtında Anadolu*, çev. Meral Gaspıralı, Merkez Kitaplar, İstanbul 2007

- Cevdet Paşa, *Tezâkir*, ed. M. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986
- ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)”, Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri (13-14 Mart 1985), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 97-104
- ÇAY, M. Abdulhalûk, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, Ankara 1996
- DERİNGİL, Selim, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Geleneğin İcadı’ ‘Muhayyel Cemaat’ ‘Tasarımlanmış Topluluk’ ve Panislamizm”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 55 (1991), s. 52-62
- DOĞAN, Cabir, “1843–1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22 (2010), s. 1-18
- DOĞAN, Cabir, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Merkezileşme Politikalarına Karşı Bir Tepki Olarak Ortaya Çıkan Kürt İsyanları Hakkında Bir Değerlendirme”, ed. Orhan Kılıç, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 4, Ankara 2014, s. 65-82
- ENGELHARDT Ed, *Tanzimat*, çev. Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976
- ERÖZDEN, Ozan, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara 1997
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır, Sudan, Habeş (1672-1680)*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938
- FAHMY, Khaled, *Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, çev. Deniz Zarakolu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010
- FERİK MAHMUD ŞEVKET, *Osmanlı Teşkilat ve Kiyafet-i Askeriyesi: Osmanlı Ordusunun Bidayet-i Teessüsünden Zamanımıza Kadar (1325)*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, İstanbul 1907
- FOUCAULT, Michel, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000
- GENCER, Fatih, “Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 49 (2011), c. 30, 75-96

- GENCER, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2010
- GÖRGÜN, Tahsin, “Osmanlı Düşüncesi Nasıl Anlaşılabilir? -Osmanlı Düşüncesi'nin Araştırılmasında Karşılaşılan Bazı Zorluklar Üzerine-”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13-14 (2003), s. 29-46
- GÜL, Mustafa, “1870 Asker Alma Kanunu”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı 44 (1998), s. 38-61
- GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg, İstanbul 2000
- GÜLSOY, Ufuk, *Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010
- HAKAN, Sinan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-1867*, Doz Yayıncılık, İstanbul 2007
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988
- HEINZELMANN, Tobias, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009
- HEYD, Uriel, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979
- HUBBARD, Gilbert Ernest, *Basra Körfezi'nden Ağrı Dağı'na Seyahat*, çev. Galip Alçıtepe, Aram Yayıncılık, İstanbul 2012
- HURŞİD, Mehmed, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, çev. Alâattin Eser, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 1997
- ITZKOWITZ, Norman, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, çev. İsmet Özel, Şûle Yayınları, İstanbul 2002
- İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, c. 1, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007
- İdris-İ Bitlisî, *Selim Şah-nâme*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001
- KAFADAR, Cemal, *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-i Rum'da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul 2017

- KANT, Immanuel, *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme*, çev. Yavuz ABADAN, Seha L. MERAY, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1959
- KARPAT, Kemal H., “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, der. Kemal H. Karpat, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004
- KARPAT, Kemal H, *Osmanlı Nüfusu*, çevi. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010
- KEEGAN, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsün Doruker, Gençlik Yayınları, İstanbul 1995
- KIESER, Hans-Lukas, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2005
- KILIÇ, Orhan, “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. Yüzyıllar)”, ed. Orhan Kılıç, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 1, Ankara 2014, s. 167-212
- KLEIN, Janet, *Hamidiye Alayları: İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul 2013
- KODAMAN, Bayram, “Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 1 (1986), c. 1, s. 3-20
- KODAMAN, Bayram, *Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987
- KUSHNER, David, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, 1876-1908*, çev. Zeki Doğan, Fener Yayınları, İstanbul 1998
- LAYARD, Austen Henry, *Ninova ve Kalıntıları: Kürdistan’ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi, Eski Asur’un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, çev. Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul 2000
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi: Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991
- MILLINGEN, Major Frederick, *Kürtler Arasında Doğal Yaşam*, çev. Nuray Mestci, Doz Basım-Yayın, İstanbul 1998

- MINORSKI, Vladimir Federovich, *Kürtler*, Komal Basın Yayın Dağıtım, İstanbul 1977
- MOLTKE, Helmuth Graf von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018
- ÖĞÜN, Tuncay, *Doğu'nun Mirlerine Son Veda: Cizreli İzzeddin Şîr Bey ve İsyanı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010
- ÖZOĞLU, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005
- SANCAR, Mithat, *"Devlet Aklı" Kıskaçında Hukuk Devleti*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000
- SLADE, S. Adolphus, *Türkiye ve Kırım Harbi*, çev. Ali Rıza Seyfî, Askeri Matbaa, İstanbul 1943
- SOMEL, Selçuk Akşin, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul 2006
- SUNAR, Mehmet Mert, *Tribes and state: Ottaman centralization in Eastern Anatolia, 1876-1914*, Bilkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999
- ŞİMŞEK, Veysel, "The First 'Little Mehmeds': Conscripts for the Ottoman Army, 1826-53", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 44 (2014), s. 265-311
- TAŞ, Necati Fahri, *Tanzîmât'tan Sonra Yayımlanan Kanûn ve Nizâm-nâmeler*, İstanbul 2000
- TILLY, Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 2001
- ÜNAL, Mehmet Ali, "İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd Politikası", *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu*, 09-10 Ocak 2014, c. 1, Ankara 2014, s. 141-159
- ÜSTEL, Füsun, *Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

- YARAMIŞ, Ahmet, II. Mahmut Döneminde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (1826-1839), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2002
- YILDIZ, Gültekin, “Kara Kuvvetleri”, *Dünya Savaş Tarihi: Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)*, ed. Gültekin Yıldız, Timaş, İstanbul 2013, s. 35-78
- YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum, 1826-1839*, Kitabevi, İstanbul 2009
- YURDAKUL, İlhami, “Osmanlı Ordularının Askerlik İhtiyacının Karşılmasında Yeni Bir Yöntem: Kur’a Sistemi (1839-1914)”, *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular: Oluşum, Teşkilât ve İşlev*, ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul 2008
- ZÜRCHER, Erik Jan, “Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi (1844-1918)”, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003
- ZÜRCHER, Erik Jan, Jan LUCASSEN, “Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihî Çerçeve”, *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, ed. Erik Jan Zürcher, çev. Mehmet Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003

Extended Summary

The Ottoman Empire, which constantly needed military reforms due to both domestic and external threats, established its new regular army in the Mahmud II Period. However, problems in the recruitment process caused a growing distance between the state and its subjects. In order to recruit the people who did not want to serve continuously and regularly, the state had to negotiate with tribal leaders. However, when the military need could not be fulfilled in this way, the deficit in the army had to be met by force. Furthermore, the state, forced to modernization, tried to improve the concepts of homeland and citizenship based on the equality of non-Muslim rayah and Muslim subjects. With the edict of Tanzimat, which was put into practice to protect the eternity of the state, conscription, which had already started to be implemented in the West, was enforced in the whole country. When recruiting soldiers from non-Muslims was not as easy as expected, homeland defense once again fell on the Muslim community (who were thought to perceive this homeland as their hometown).

Tribes were mediators between the state and the people, serving as brokers by collecting taxes and supplying soldiers to the state. It was thought that Tanzimat, aimed at centralization, might provide direct contact with tribes by concentrating tribal leaders' authorities and replacing the tribal structure with a homeland ideal. Nevertheless, the state which failed to recruit soldiers from non-Muslims was not welcome by the Muslims either. As a result, the state needed to form direct contact with its subjects to ensure their commitments to the state, and the drawing of lots was adopted as a convenient recruitment method to ease the process. After the domination of the Ottoman Empire in the region, the state had provided nomadic tribal leaders with some privileges. Sunni-Kurdish tribes, sharing the same sect with the state, had protected the Iranian border. In return, the state had given them the places they had lived in as their homeland. Tribal leaders who had supplied soldiers to the state in times of need had collected taxes and enjoyed their privileges without being included in the state apparatus.

In the beginning, the autonomous structure of the Kurdish tribes who settled in the highlands of the Ottoman-Iranian border was tolerated by the state due to the existing conjuncture and the state's powerful position. However, the changing internal and external conditions affected

the reciprocal perceptions of the two parties and resulted in tensions. The state's tolerance policy was implemented without any major conflict while the state was powerful. As the central authority lost its power, tribal leaders increased their sphere of influence and started to act independently, causing distress for the state. However, the state hesitated to act against these tribes, which provided border protection due to the fear of them escaping to Iran. When the tribal leaders attempted to act independently by taking advantage of the state's abstention, they clashed with the central authority, which pursued a centralization policy that started with Mahmud II and continued with Tanzimat.

Russians who aimed at reaching the South by provoking the Kurds and the Armenians, the British who were against the Russians threatening its colonies by going to the South, and different missionary groups operating in the region in an effort or with the excuse of defending the rights of the region's non-Muslims led the Ottoman Empire to embrace a centralist position in the region. This centralist attitude brought the disintegration of the tribal confederations and the removal of tribal leaders who provoked the resistance of people, who were perceived as tax and military sources by the state, against the state's demands.

Considering Bedirhan, İzzeddin Şir, and Ubeydullah revolts, the state-tribe relation was a ceasefire with occasional ruptures, particularly from a post-Tanzimat perspective. Tribal leaders turned the region's people against the state by taking advantage of the negative atmosphere aggravated by the state's tax and military demands, in addition to the poor living conditions. Struggles between the state and tribes broke the tribal leaders' authority, yet the appointed officials failed to fill the power vacuum, allowing sheiks to gain power. As a result, the state could not succeed in turning its subjects into agencies by establishing direct contact to ensure its subjects' voluntary commitment and submission.

Türk İstiklâl Harbi'ne Dair Yayınlardaki Bazı Yanlış ve Eksik Bilgilerin Tespiti

Detection of Some Incorrect and Incomplete Information in Publications on the Turkish War of Independence

Eray ÇELİK*

Öz

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından kısa süre sonra başlayan işgallere karşı direniş hareketleri Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da liderliği eline almasıyla başka bir aşamaya geçmiştir. 1919-1923 yılları arasında halkın ikna edilmesi, cephede ve masada verilen mücadelelerin ardından vatan toprakları düşmanlardan kurtarılarak bağımsız Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Belirtilen dönemde Mustafa Kemal Paşa, gencinden yaşlısına kadar bir kadro oluşturarak mücadelesini sürdürmüştür. Bu kadroda bulunan kişilerin büyük kısmı bilinmekle birlikte bazıları hakkında eksik veya yanlış bilgi bulunduğu görülmüştür. Türk İstiklâl Harbine katılan komutanlar ile ilgili toplam sekiz adet alay komutanı seviyesine kadar Millî Savunma Bakanlığı yayını biyografi kitabı mevcuttur. Bu kaynaklarda biyografisi olanlar dışında görev yapan kişilere ait araştırmacıların erişimine açık askerî yayın bulunmamaktadır.

İsmet Görgülü'nün *On Yıllık Harbin Kadrosu* adlı eseri isimler konusunda çok önemli bir kaynaktır. Ancak bu eserde o dönem soyadı kullanımının olmaması, isim benzerliği, kişinin o görevde sonradan bulunduğu yahut hiç bulunmadığı halde yazılması gibi sebeplerden dolayı yanlış veya eksik kayıtlara rastlanılmıştır. Türk İstiklâl Harbi yayınlarında adı geçen bazı kişilerin kim oldukları bilinmediğinden tespitlerinin yapılamaması sorun oluşturmaktadır. Makalemizde mevcut kaynaklarda bilgileri eksik veya yanlış yazılan asker kişileri ile 1922-1923

* Araştırmacı, E-posta: eraycelik756[at]hotmail.com, ORCID:0000-0001-5714-2219.

Geliş Tarihi /Received: 24.10.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 05.06.2025

döneminde faaliyette olan ancak hakkında çok az bilgi olan bazı birliklerin erişim sağlanabilen kaynaklar vasıtasıyla tespiti yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alay, Görgülü, Kurmay, Önalp, Tümen.

Abstract

The resistance movements that began shortly after the signing of the Armistice of Mudros entered another phase when Mustafa Kemal Pasha took over the leadership in Anatolia. After the persuasion of the people and the struggles given on the front and at the table between 1919 and 1923, our homeland was saved from the enemies and the independent Republic of Turkey was established. Mustafa Kemal Pasha continued his struggle in the mentioned period by forming a cadre from young to old. Although most of the people on his staff are known, it has been observed that there is missing or incorrect information about some of them. The Ministry of National Defense has published eight biography books about the commanders who participated in the Turkish War of Independence, up to the level of regimental commanders. There are no military publications open to our public about the people who served other than those whose biographies are included in these sources.

İsmet Görgülü's work titled "Ten Years of War Staff" is a significant source for these names. However, in his work, there were some incorrect or incomplete records due to reasons such as the lack of surname usage at that time, the similarity of names, and the person being written as having held that position later or not having held it at all. The identities of some of the people mentioned in the Turkish War of Independence publications are unknown, which creates a problem. In our article, we will try to identify, through accessible sources, the military personnel whose information is missing or miswritten in the existing sources and some units that were active in the 1922-1923 period but about which there is very little information.

Keywords: Division, Görgülü, Önalp, Regiment, Staff.

Giriş

30 Ekim 1918'de ateşkesin imzalanmasından Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasına kadar geçen sürede işgalcilere karşı yerel direnişler olmuş ancak bu direnişler tek çatı altında toplanılamadığı için kısa süreli etkili olmaktan öteye gidememiştir. Karadeniz bölgesinde Rum azınlığının yaptığı katliamlara direnen halkı durdurmak için İstanbul'dan askerî ve mülkî yetkilerle Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa, kısa sürede bu direnişi bitirme görevinin tersi yönde hareket etmeye başlamıştır. İşgalciler ve İstanbul Hükümeti'nin görevden alma çabalarına karşı bir süre direnmiş, askerlikten ayrılmasından sonra ise topluma liderlik ederek özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığı 23 Nisan 1920'den itibaren Anadolu'da kontrolü eline almıştır. 15 Mayıs 1919'da başlayan Türk İstiklâl Harbi, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasının ardından sona ermiş, bu sürece kadar oluşturulan kadro büyük kısmıyla Mustafa Kemal Paşa'nın destekçisi olmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra Türk İstiklâl Harbi ile ilgili resmî yayınlar ile savaşa katılmış kişilerin hatıratları yayımlanmıştır. Ancak bu yayınlarda adı geçen bazı kişilerin kimliklerinin tespiti zor olmaktadır. Genellikle üst kademelerde olanlar bilinmekle birlikte bazı kişilerin tespiti eksik veya yanlış yapılmıştır. Yukarıda bahsedilen kadroda olup açık kimliğinin tespiti yapılamayan kişiler ile yine hakkında az bilgi sahibi olunan bazı birlikler aşağıda açıklanacak ve şahısların bilgileri ekler bölümünde belirtilecektir.

1. Eksik veya Yanlış Bilgisi Olan Asker Kişilerin Tespiti

İstiklâl Harbi ile ilgili yayınlarda sadece adı geçen ancak ayrıntılı bilgisi olmayan, eksik veya yanlış bilgisi olan albay-yüzbaşı rütbe aralığında birlik komutanlığı veya kurmay subay görevlerinde bulunan asker kişiler ve tespit edilen bilgileri aşağıda açıklanacaktır.

1.1. Albay Osman Nuri Büyükalpan

Kastamonu'nun Türk İstiklâl Harbine katılımının sağlanması sürecinde Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Ali Fuat Paşa tarafından Kastamonu ve Havalisi Komutanı olarak Albay Osman bölgeye gönderilmiştir. Kendisi Kastamonu'ya geldiğinde İstanbul Hükümeti yanlıları tarafından tutuklanmış iken kısa sürede yapılan yardım ile kurtarılmış ve mücadele karşıtlarını tutukladıktan sonra Mustafa Kemal Paşa ile irtibata geçip emirlerini alarak vilayete hâkim

olmuştur¹. Albay Osman'ın kimliğinin tespiti amacıyla yapılan çalışmada, olması muhtemel en yakın kişinin biyografisinde kısıtlı bilgi yazılı olup Mayıs 1919'da Ankara 5'inci Kolordu Asker Alma Heyeti Başkanı olarak atandığı yazmaktadır². 1919-1920 yıllarına ait konuş haritalarında bu birimin 20'nci Kolordu (Ankara) bölgesinde bulunduğu tespit edilmiştir³. Bu durumda Ali Fuat Paşa tarafından Ankara'dan bölgeye gönderilen kişi olma ihtimali güçlenmiştir. Harp Akademileri yıllığında kaydına rastlanılmış, kurmay subay ve tam adının Osman Nuri Büyükalpan olduğu görülmüştür⁴. Kendisinin 6 Ağustos 1925'te emekli olduğu, 23 Kasım 1926'da ise İstiklâl Madalyası verildiği tespit edilmiştir⁵.

1.2. Albay Halit Akmansü

“Dadaylı Halit” olarak bilinen Halit Akmansü'nün 1972 ve 1989 yıllarında yayımlanan biyografilerde topçu sınıfından olduğu ancak ağır ya da sahra topçusu mu olduğu yazmamaktadır. Sicili biyografisinde “1322-Top.2” olarak yazılmıştır⁶. 1906 yılında topçu sınıfından mezun subaylar araştırıldığında Albay Ömer Adil Türer ağır topçu, Tuğgeneral Rıza Yavuzalp ise sahra topçusu sınıflarının ikincisi olarak Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. Piyade sınıfı birincisi olan Korgeneral İsmail Mümtaz Aktay ise, Halit Akmansü'nün sınıfının ikincisi olduğunu

¹ Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, yay. haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s. 112-116.

² *Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)*, yay. haz. Hülya Toker, Gülhan Barlas ve Nurcan Fidan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 156-157.

³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, ATASE, *İstiklâl Harbi Arşivi (1919-1923) (=İSH)*, 110-9-1-10/46-0-51, 1.01.1335; *İSH*, 110-9-1-10/63-0-8, 7.01.1336.

⁴ Turgut Yurdabak, *Harp Akademilerinin 132 Yılı (Şeref Dolu Yıllar 1848-1980)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1980, s. 26 (Eserin sayfa numaralandırma şekli farklı olup, pdf. 184. sayfada bulunmaktadır.).

⁵ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık, Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı (=BCA)*, 30-11-1-0/16-36-4, 6.08.1925, s.5, BCA, 30-11-1-0/29-41-1, 23.11.1926, s. 5. (Başlık içinde birden fazla belge olduğundan belgenin olduğu sıra numarası olan “s. 5” belirtilmiştir.)

⁶ *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, yay. haz. Necati Ökse, Nusret Baycan ve Salih Sakaryalı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 251-252.

belirtmiştir⁷. Biyografisinde bulunan askerî görevlerinden birincisi topçu birliği olduğundan sehven topçu sınıfından olduğunun yazılmış olabileceği değerlendirilmiş, elde edilen bilgiler ile resmî makamlara başvurulmuş, gelen cevap ile Halit Akmansü'nün kurmay subay olmadan önce topçu değil piyade sınıfından olduğu kesinlik kazanmıştır⁸.

1.3. Yarbay Ethem Necdet Karabudak

Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinde 14 Temmuz 1921 tarihli muharebe durumu incelendiğinde 57'nci Tümen başlısı 37'nci Piyade Alayının bugün Afyon ili İhsaniye ilçesine bağlı Döğer beldesi doğu ve kuzeydoğusunda bulunan Teperoğlan Gediği-Kolankaya bölgesinde muharebe ettiği görülmüştür. 14 Temmuz 1921'de yapılan Kolankaya taarruzuna ilişkin bir raporda 37'nci Piyade Alay Komutanı Binbaşı Ethem Necdet'in şehit olduğu, aynı güne ait başka bir raporda ise yaralandığı belirtilmiştir⁹. Görgülü ise şehit olduğunu belirtmiştir¹⁰. Bilgilerde bir karışıklık olduğunun görülmesi üzerine Millî Savunma Bakanlığı şehit bilgi kapısında yapılan sorgulamada herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Sakarya Meydan Muharebesi boyunca 11'inci Tümen'e kimin komuta ettiğine ilişkin bir açıklama yapılmamış olup, Görgülü, "*Yarbay Saffet, tümen komutanının yaralanması üzerine 25 Ağustos'ta vekâleten komutayı devraldı ve 27 Ağustos'ta Gökgöz'de yaralandı.*" bilgisini vermiştir¹¹. İstiklâl Madalyası Kanunu yürürlüğe girdikten sonra Sakarya Meydan Muharebesi'nde üstün hizmeti görülen personele madalya verilmeye başlanmış olup, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ilk olarak 29 Eylül 1921 ve 1 Kasım 1921 tarihlerinde

⁷ Ziya Göğem, "*Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953)*", c. 1-2, İstanbul Halk Matbaası, İstanbul 1954, s. 21-22.

⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER)'ne yapılan 2400915096 sayılı başvuruya Millî Savunma Bakanlığı-Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü-Arşiv ve Askerî Tarih Dairesi Başkanlığı tarafından verilen 04 Nisan 2024 tarihli cevap ekler bölümünde bulunmaktadır.

⁹ Kâmil Önalp, Şadi Sükan ve İsmail Hakkı Alpay, *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi Ks. 4, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)*, c. 2, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974, s. 247-248, Kroki. 23.

¹⁰ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 365-366.

¹¹ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 373-377.

madalya ve takdirname ile ödüllendirme yapılmıştır. 1 Kasım 1921 tarihli madalya listesinde 235 numaralı madalya sahibinin Ethem Necdet olduğunun görülmesi üzerine bu kişinin 11’inci Tümen Komutanlığı’na vekâlet eden Yarbay Ethem Necdet olduğu, madalya açıklamasında ise “*Beteroğlan? gediği muharebesinde cesaret göstermiş ve Beylikköprü’ye yapılan mukabil taarruzda mecruh olmuştur.*” bilgisinin yazdığı görülmüştür¹². “Beteroğlan? gediği” ifadesi ve içinde “?” işaretinin olduğunun görülmesi üzerine ilk olarak 37’nci Piyade Alayı’nın Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri başlarında Teperoğlan Gediği-Kolankaya bölgesinde bulunduğu ve komutanının Ethem Necdet olduğu değerlendirilmiştir. 11’inci Tümen Komutanı Albay Ali Hikmet Ayerdem Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı’na atanınca tümene Yarbay Ethem Necdet’in vekâleten atandığı ve 24 Ağustos 1921’de Beylikköprü Muharebesi’nde yaralandığı Köprülü’nün hatıratında belirtilmiştir. Bu sebeple her iki görevde bulunan kişinin, Büyük Taarruz ve devamında yapılan takip harekâtında 14’üncü Piyade Tümen Komutanı olan Yarbay Ethem Necdet Karabudak olduğu sonucuna varılmıştır¹³. Kendisi 1918-1920 yıllarında Trakya’da 1’inci Kolordu emrinde görevli iken bu bölgenin Yunan işgali altına girmesi üzerine Bulgaristan’a, 1920 sonlarında ise Anadolu’ya geçmiştir¹⁴. 37’nci Alay ve 11’inci Tümen’den sonra Ekim 1921’de 1’inci Ordu bölgesinde teşkil edilen Mürettep Menderes Tümeni’nin komutanı olarak atanmış ve tümene kasım ayı içinde “14” numarası verilmiştir. Büyük Taarruz’un ardından 31 Ağustos 1922 tarihinden geçerli albay rütbesine terfi etmiş, 1923 yılı ilk çeyreğinde içerisinde görevden alınmıştır. Açıkta iken 1925 yılında emekli edilmiş ancak soruşturma sebebi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹² Yarbay Ethem Necdet Karabudak’ın İstiklâl Madalyası bilgileri için bkz. [https:// apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/ARSIV_MADALYAview.php?showdetail=&ID=235](https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/ARSIV_MADALYAview.php?showdetail=&ID=235) (Erişim Tarihi: 24.10.2024).

¹³ Ali Kadri Köprülü, *Anadolu’da Hayat ve Hatıratım, Anadolu’da İstiklâl Mücadelesi*, yay. haz. Hamit Pehlivanlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 77, 87, 93.

¹⁴ Ethem Necdet Karabudak’ın biyografisi karışık olup burada 155’inci Alay Komutan Yardımcılığı yaptığı, Bıyıklıoğlu’nda 154’üncü Alay Komutanlığı, arşivde ise 153’üncü Alay Komutanlığı yaptığı yazmaktadır. *Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s. 191-192; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya’da Millî Mücadele*, c. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 359; 8’inci Ordu’nun 15 Kasım 1918 tarihli kuruluşu için bkz. ATASE, *İSH*, 110-9-1-10/67-0-24, 15.11.1334.

bahsetmiş, Yarbay Saffet'in yaralanmasına tanık olmuş ancak tarih belirtmemiştir¹⁸. Kendisinin yaralanmasının ardından yaklaşık iki gün kadar tümene kimin komuta ettiği tespit edilememekle birlikte 1 Eylül'de Albay Abdürrezzak Akbarlas, Sakarya Takip Harekâtında ise Yarbay Ahmet Fuat Bulca tümen komutanlığında ya da vekâletinde bulunmuştur¹⁹. Bu bilgiler ışığında aranan kişinin Yarbay Mustafa Saffet olduğu kesinleşmiştir.

1.5. Yarbay Mustafa Nuri Doyurancı

Demirci Mehmet Efe harekâtında Güney Cephesi Komutanlığı ile 12'nci Kolordu Komutanlığı arasında yapılan yazışmada “57'nci Tümen olayları ve Yarbay Mustafa bu işe yeterli midir; Güneye hareket edecek kuvvetleri Yarbay Nazmi komutasına vermek istiyorum. Onun da yoldaki düşüncesi nedir?” ile “Yarbay Mustafa, yine 57'nci Tümen ile Çal'da kalır ve Ortaköy'de 37'nci Alay'dan bir tabur ile bir dağ topu bırakılır ki Yunanlılar bütün kuvvetin çekilmesinden şüphelenerek bir harekât yapmasın” ifadeleri geçmektedir²⁰. Burada adı geçen kişinin Yarbay Mustafa Nuri Doyurancı olduğu biyografisinden tespit edilmiştir²¹.

1.6. Yarbay Zeynelabidin Atabay

Fahrettin Altay hatıratında, 12'nci Kolordu Komutanı iken İstiklâl Harbine katılma konusunda ikna edilmek için Nisan 1920 başlarında isteği dışında Albay Refet Bey tarafından Ankara'ya götürülmüş ve Konya İstasyon Komutanı Kaymakam Abidin'i yerine vekil bıraktığını

2, *Batı Cephesi*, Ks. 5, *Kitap 2, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 108.

¹⁸ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 246-252.

¹⁹ *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. 2, yay. haz. Hülya Toker, Nurcan Aslan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 83-85; *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, s. 171-173.

²⁰ Kâmil Önalp, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, Ks. 3, *Birinci, İkinci İnönü, Ashhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, c. 2, yay. haz. Selim Turhan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 57.

²¹ *Türk İstiklâl Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c. 1, yay. haz. Betül Turan, Nurcan, Aslan, Zafer, Erzan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 173-175.

belirtmiştir²². Bu kişinin Kaymakam Zeynelabidin Atabay olduğu T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı arşivinde bulunan madalya belgesinden tespit edilmiştir²³. Belge içeriğine bakıldığında kendisinin özlük dosyasının bulunmadığı ve yaklaşık altı yıl süren bir yazışmanın ardından toplanan kurul tarafından durumunun netleştirildiği ve varislerine madalya verildiği yazmaktadır.

1.7. Binbaşı Rüştü Akın

Görgülü'de Trakya Millî Mücadelesi ile Gediz ve İkinci İnönü Muharebeleri'ne katılan birlik kuruluşları verilirken 12'nci Kolordu Kurmay Başkanı Vekili olarak Binbaşı Rüştü ismi yazılmıştır²⁴. Burada belirtilen kişi "Filibeli Rüştü" olarak bilinen Korgeneral Rüştü Akın'dır. Altay hatıratında, Rüştü Bey'in Nisan 1919'a kadar *kolordu kurmayı* olarak görev yaptığını ve bu ay içinde İstanbul'a atandığını belirtmiştir²⁵. Rüştü Akın'ın biyografisinde ise Mayıs 1921'e kadar bu görevde bulunduğu belirtilmiştir. Bıyıklıoğlu, Rüştü Akın'ın Trakya'da 1920 yılı ortalarında "Batı Trakya Kuvayı Milliye Kumandanı" olarak atandığını, Trakya'nın elden çıkmasından sonra kendisi de dâhil bazı üst düzey subayların Anadolu'ya geçmesi için Fevzi Paşa'nın emir verdiğini belirtmektedir²⁶. Bahsedilen subayların biri hariç diğerlerinin Anadolu'ya geçtiği belirtilmişken, Rüştü Akın hakkında bir bilgi verilmemiştir. *Kara Harp Okulu Tarihçesi*'nde ise Rüştü Akın'ın Mayıs 1919-Haziran 1920 ve Şubat 1921-Nisan 1922 arası okulun müdür yardımcısı olarak bulunduğu yazmaktadır²⁷. Bu görevde iken Anadolu'ya çağrılarak, Mayıs 1922'de 11'inci Tümen 70'inci Piyade Alay Komutanlığına atanmış, Büyük Taarruz ve devamında yapılan takip harekâtında görev yapmıştır²⁸. 1923 yılı içinde ise 6'ncı Kolordu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır.

²² Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 231-235.

²³ Zeynel Abidin Atabay'ın Madalya belgesi, *BCA*, 30-11-1-0/559-12-16, 30.03.1982.

²⁴ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 289, 345, 355.

²⁵ Altay, *Görüp Geçirdiklerim On Yıl Savaş ve Sonrası*, s. 184.

²⁶ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, c. 1, s. 325, 385.

²⁷ *Harp Okulu Tarihçesi (1834-1945)*, Harp Okulu Matbaası, Ankara 1945, s. 46.

²⁸ *Türk İstiklâl Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c. 2, yay. haz. Betül Turan, Nurcan Aslan ve Zafer Erzan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 457-458.

1.8. Binbaşı Ahmet Cemal

Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinde 4'üncü Tümen Komutanı Yarbay Mehmet Nazım Yücel, 15 Temmuz 1921 tarihinde tümeninin iki alayı ile Yumruçal-Nasuhçal bölgesinin savunulması amacıyla yeni görev bölgesine gelmiştir²⁹. Tümen komutanı mevzilenme sırasında 58'inci Piyade Alayı'nın mevziye girmişken 40'ıncı Piyade Alayı'nın ise mevzilenmesi gereken tepede olmadığını görmüştür. Bölgenin önemli olması sebebiyle karargâhı ve süvari takımı ile tutulması gereken tepeye ilerlerken daha önceden bölgeye sızan bir Yunan birliğinin açtığı ateşte başta kendisi olmak üzere çok sayıda personel şehit olmuş veya yaralanmıştır³⁰. Muharebe esnasında 40'ıncı Piyade Alay Komutanı'nın ismi veya tümen komutanının şehit olmasından sonra alay komutanının durumu ile ilgili bir bilgi belirtilmemiştir³¹. Görgülü, 40'ıncı Piyade Alay Komutanı'nın Binbaşı Ahmet Cemal olduğunu belirtmiş olup biyografisine bakıldığında ise sadece bu görevin yazıldığı görülmüştür³². Yapılan araştırmada uzun zaman terfi edemediği görülen Binbaşı Ahmet Cemal, 189'uncu Piyade Alayı 1'inci Tabur Komutanı iken 9 Ekim 1929'da yaş haddinden emekli olmuş, 27 Kasım 1929'da binbaşı rütbesine eşit olan 3'üncü Sınıf Askerî Muamelat Memurluğu ile tekrar hizmete alınmıştır. 30 Ağustos 1931'den geçerli olmak üzere yarbay rütbesi eşiti olan 2'nci Sınıf Askerî Muamelat Memurluğu'na terfi etmiştir. 27 Şubat 1927'de ise İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildiği tespit edilerek hakkında başka bir bilgiye henüz ulaşılammıştır³³.

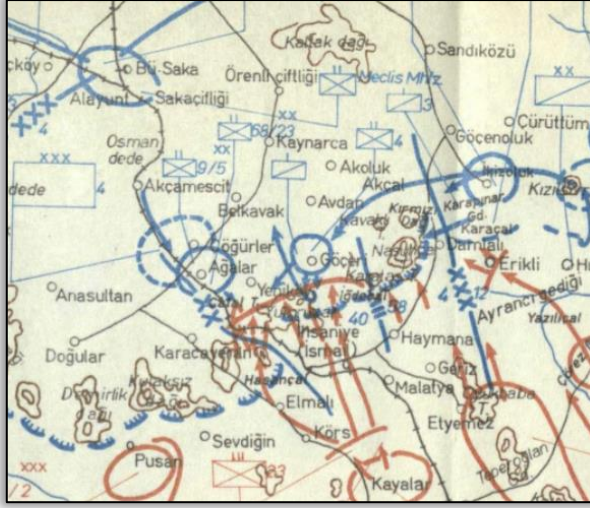
²⁹ Kütahya merkez ilçesine bağlı Çöğürler Köyü doğu-güneydoğusunda bulunan Yumruçal Tepe-Nasuhçal Tepelerinin olduğu bölgedir.

³⁰ Önceden tümende görevli olan İdikut olay sırasında tümende olmamakla birlikte 40'ıncı Piyade Alay Komutanı'nı "alkolik" olmakla suçlamıştır. Bkz. İhsan İdikut, *İdeal Komutanlarımızdan 4'üncü Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey*, Şirket-i Mürettebiye Basımevi, İstanbul 1952, s. 119-123.

³¹ Kamil Önalp vd., *Kütahya, Eskişehir Muharebeleri*, s. 276-277.

³² İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 356, 363; *Türk İstiklâl Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c.1, s. 135.

³³ Emeklilik belgesinde son görevinin 189'uncu Piyade Alay Komutanı, tekrar hizmete alınma belgesinde ise 189'uncu Piyade Alayı 1'inci Tabur Komutanı olduğu yazmaktadır. Emeklilik belgesi, BCA, 30-10-1-0/50-28-16, 9.10.1929, s. 4; Tekrar hizmete alınma belgesi için BCA, 30-10-1-0/52-34-17, 27.11.1929, s. 3; Terfi belgesi, BCA, 30-10-1-0/65-22-16, 27.08.1931, s. 76, 83. (Sayfaların arşive karışık yüklendiği görülmüştür. 76 ve 83. sayfada bilgileri bulunmaktadır.); madalya bilgisi, BCA, 30-10-1-0/52-34-17, 27.02.1927, s. 12.

Kroki 2: Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde 4'üncü Tümen 40'ıncı ve 58'inci Piyade Alaylarının 15 Temmuz 1921 tarihli muharebe durumunu gösterir kroki³⁴

1.9. Yüzbaşı Cemil Tahir Taner

24 Ekim 1920'de yapılan Gediz Muharebesi ve 6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında yapılan Birinci İnönü Muharebesine ait birlik kuruluşlarında 24'üncü Tümenin Kurmay Başkanı olarak Yüzbaşı Cemil ismi belirtmiş olup bu kişi hakkında başkaca bir bilgi bilinmemektedir³⁵. Biyografisine ulaşılammış ancak kendisinin kurmay subay olması dolayısıyla aranacak kişi sayısı azalmış olup bir akademik çalışma vasıtasıyla bu kişinin Cemil Tahir Taner olduğu netlik kazanmıştır³⁶. Kendisi bu görevden önce 61'inci Tümen Kurmay Başkanlığı'nda, Büyük Taarruz' da ise 1'inci Ordu Harekât Şubesi Müdürlüğü'nde bulunmuştur.

³⁴ Kamil Önalp vd., *Kütahya, Eskişehir Muharebeleri*, Kroki-24.

³⁵ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 344-350; Kamil Önalp, *Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri*, s. 39.

³⁶ Gürsoy Şahin, "Bir Savaş İki Kardeş: Büyük Taarruz'da Görev Alan Kurmay Binbaşı Mustafa Şemsettin (Taner) ve Kurmay Binbaşı Cemil Tahir (Taner)'in Meslek Hayatlarından Bazı Kesitler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı (Kasım 2022), c. 8, s. 181.

1.10. Hüseyin Hüsnü Tankut

Görgülü, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri ile Sakarya Meydan Muharebesinde 1'inci Piyade Tümeni Kurmay Başkanı olarak Yüzbaşı Mehmet Hüsnü Ersü adını belirtmiştir³⁷. Ersü, 1927 yılı Harp Akademisi mezunu olduğundan üç yıl eğitim veren okula 1924 yılında girmesi gerekmektedir. İsim yanlışlığı olma ihtimali üzerine yapılan araştırmada kendisi hakkında yıllıkta yazılan aşağıdaki ifadelerin görülmesi üzerine “kurmay başkanı olan kişinin Hüseyin Hüsnü Tankut” olduğu, kesinleşmiştir:

“Harp Akademileri öğrenimini tamamlamak üzere, emsali ile birlikte 1923 yılında Akademiye gelmiş ise de, kendisinin Şerifpaşa Konağında okurken almış olduğu diplomasının bulunduğunu ve kurmaylığının da Sakarya Meydan Muhaberesini müteakip 1'inci Tümen Komutanı bulunan Abdurrahman Nafiz Gürman'ın Kurmay Başkanı iken onanmış olduğunu, keza 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruzda 3'üncü Harekât Şubesinde görev aldığını ileri sürerek, liyakatini göstermiş bulunduğunu bu nedenle 1923-1924 öğretim yılındaki 3'üncü sınıfı okumayacağını bildirmiş ve ordudan ayrılmıştır. Bir süre İstanbul'da Eminönü'nde sarraflık yapmıştır.”³⁸

Bu bilgiler ve akademi sınıf bilgileri incelendiğinde kendisinin 1919-1921 yılları arasında İstanbul'da akademide eğitim gördüğü ve 1921 yılı içinde Anadolu'ya geçerek yukarıda belirtilen birliklerde görev yaptığı, 3 Kasım 1924'te askerlikten istifa ettiği ve 21 Mart 1927'de İstiklâl Madalyası ile ödüllendirildiği tespit edilmiştir³⁹.

³⁷ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 362, 373, 378.

³⁸ Turgut Yurdabak, *Harp Akademilerinin 127 Yılı (Şeref Dolu Yıllar 1848-1975)*, s. 63 (Eserin sayfa numaralandırma şekli farklı olup, pdf. 270-271.sayfadır.).

³⁹ Hüseyin Hüsnü Tankut'un istifa belgesinde başlığın bulunduğu ancak içerikte başka belgenin bulunduğu görülmüştür. *BCA*, 30-11-1-0/8-29-13,3.11.1924; Madalya evrakı, *BCA*, 30-11-1-0/30-6-6,21.03.1927, s.72; Turgut Yurdabak, *Harp Akademilerinin 127 Yılı (Şeref Dolu Yıllar 1848-1975)*, s. 62.

1.11. Yüzbaşı Mehmet İzzettin Aksalur

Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri (10-24 Temmuz 1921) ile Sakarya Meydan Muharebesinde (23 Ağustos-13 Eylül 1921) 23'üncü Tümen Kurmay Başkanı olarak Yüzbaşı İzzettin adı geçmektedir⁴⁰. Bu isimde Harp Akademisi mezunları sorgulandığında rütbesi itibariyle sadece Mehmet İzzettin Aksalur (Adı genelde “İzzet” olarak geçmektedir)'un uyumlu olduğu görülmüştür. Ayrıntılı biyografisine erişim imkânımız bulunmamakla birlikte kendisinin Güney Cephesi emrinde görev yapmış olması, Mayıs 1921'e kadar 23'üncü Tümen'in bu cephenin emrinde bulunması, her ne kadar yukarıda belirtilen iki muharebede Güney Cephesi Komutanlığı olmasa da kendisinin Sakarya'daki *takip harekâtına* kadar bu görevde bulunduğu değerlendirilmektedir.

2. Az Bilgi Sahibi Olunan Karargâh ve Birliklerin Tespiti

1922-1923 döneminde Batı Cephesi'nde bulunan bir ordu karargâhı ile El-Cezire Cephesi'nde bulunan ve lağvedileceği zaman ismine rastlanan bir tümen hakkında elde edinilebilen bilgiler aşağıda belirtilmiştir.

2.1. İkinci Ordu Kurmay Başkanlığı

İkinci Ordu, Yakup Şevki Paşa komutasında ve Batı Cephesine bağlı olarak 18 Kasım 1921'de Bolvadin merkezli olarak teşkil edilmiştir. Büyük Taarruz ve devamında yapılan *takip harekâtına* katılan ordu, Lozan Konferansı döneminde Balıkesir merkezli olarak Çanakkale Boğazı'na yapılması düşünülen harekât için konuşlanmıştır. Teşkilinden Ekim 1922'ye kadar Albay Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet kurmay başkanlığı görevinde bulunmuş olup, kendisinin 1'inci Piyade Tümeni Komutanlığı'na atanmasının ardından bu görevde kim veya kimlerin bulunduğu belirtilmemiştir. Kurmay başkanlarını anlatan bir biyografi yayını tespit edilememiş olup yapılan araştırmada 6'ncı Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Mehmet Nihat Kirizman'ın bu göreve atandığı tespit edilmiştir⁴¹. 4 Aralık 1922'de ordu komutanı Yakup Şevki Paşa tedavi

⁴⁰ İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, s. 362-371; Kamil Önalp vd., *Kütahya, Eskişehir Muharebeleri*, s. 53.

⁴¹ Sezgin Kaya, “Bursalı Mehmet Nihat Bey”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı 18 (2015), s. 739.

amacıyla komutadan ayrılınca ordu bağılısı olan 2'nci ve 6'ncı Kolordular doğrudan Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlanmış, ordu karargâhı ise lağvedildiği 15 Ağustos 1923'e kadar faaliyetini sürdürmüştür⁴². Mayıs-Ağustos 1923 arası kurmay başkanlığında 1921 yılı içinde Doğu Cephesi Kurmay Başkanlığı'nda bulunan Albay Kadri Demirkaya görev yapmıştır. Biyografisinde 1921 yılında ordu kurmay başkanlığında bulunduğu yazmakta olup sehven yazıldığı değerlendirilmektedir⁴³. 1928 yılında İzmir'de kaza sonucu şehit olan Yarbay Mehmet Nihat Kirizman ve Cumhuriyet döneminde emekli olduktan sonra Urfa Valiliği yapan Albay Kadri Demirkaya'nın Kurmay Başkanlığı'nın merkezi olan Balıkesir'de yine aynı yerde konuşlu 2'nci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Ayerdem'in de olduğu 1923 yılı içerisinde çekilen fotoğraflarda bulunduğu görülmüştür⁴⁴. Albay Kadri Demirkaya'nın biyografisinde sınıfı topçu olarak yazmakta olup, generalliğe terfi listesinde kurmay albay rütbesinde iken sicilinde eski alfabe ile istihkâm kısaltması yazdığı görülmüştür⁴⁵. Harp Okulu'ndan mezun olan subaylardan seçilenler o dönemde hemen Harp Akademisine başlamış, kurmay subay olarak mezun olduktan sonra atandıkları ordu komutanlıklarında piyade, süvari ve topçu birliklerinde staj yapmıştır. Halit Akmansü örneğinde olduğu gibi kendisinin biyografisinde de ilk topçu birliğinde görev yaptığı yazdığından sınıfının sehven topçu yazıldığı değerlendirilmektedir.

2.2. Mürettep Piyade Tümeni

İstiklâl Harbi'nde El-Cezire Cephesi bölgesinde meydana gelen olayları anlatan yayınlar bulunmakta olup, Ağustos 1922-Eylül 1923 arası dönem ile ilgili erişim sağlanabilen kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Doğu ve El-Cezire Cephesi birlikleri ile Musul bölgesine harekât yapılması düşünülmüş ancak Lozan görüşmelerinin devam etmesi ve bir süredir bölgede bulunan Özdemir Bey müfrezesinin

⁴² Abidin Tüzel, *Türk İstiklâl Harbi*, c. 2, yay. haz. Güngör Cebecioğlu, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 161.

⁴³ *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. 3, yay. haz. Hülya Toker ve Nurcan Aslan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 278-280.

⁴⁴ İlgili fotoğraflar ekler bölümünde bulunmaktadır. Altuğ Oymak, *Balıkesir'in Komutanı Ali Hikmet Paşa*, Mazideki Balıkesir Yayınları, Balıkesir 2014, s. 19, 55.

⁴⁵ *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. 3, s. 278-280; *BCA*, 30-11-1-0/33-21-12, 29.08.1927; *BCA*, 30-18-1-2/23-65-3, 20.09.1931.

başarısız olması neticesinde harekât yapılamamıştır⁴⁶. *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*'nin 2023 yılında yayımlanan sayısında, Genelkurmay Başkanlığının 5 Ağustos 1923 tarih ve 7337 numaralı emri gereğince Türk ordusunun yeniden yapılanmasına başlanılmış olup bu esnada adı “Mürettep Piyade Tümeni” olan ve lağvedilmesi kararlaştırılan bir tümenin bulunduğu öğrenilmiştir⁴⁷. Bu bilgiye o zamana kadar araştırmacıların erişimine sunulan kaynaklarda pek rastlanılmamış olup tümen hakkında çok az bilgiye ulaşılmıştır. 1922 yılı kasım veya aralık aylarında teşkil edildiği değerlendirilen Mürettep Piyade Tümeni'nin bağlısı alaylarından birinin 14'üncü Piyade Alayı olduğu belirtilmiştir. Bu alay önceden 5'inci Piyade Tümeni kuruluşunda olup Batı Cephesi'nde iken tümeni ile birlikte 13 Eylül 1921'de lağvedilmiştir. 1921 sonu ile 1922 yılı içinde bir dönemde tekrar teşkil edildiği değerlendirilmekte olup Silvan merkezli tümenin komutan vekili olarak biyografilerde Yarbay Ahmet Cemil adına rastlanılmıştır⁴⁸. 14'üncü Piyade Alay Komutanlığı'nda ise Yarbay Ali Demir'in bulunduğu tespit edilmiştir. Tümenin diğer alayının Aralık 1922'de teşkil edilen 75'inci Piyade Alayı olduğu, Doğu Cephesinden El-Cezire Cephesi'ne intikal eden Van ve Iğdır Sınır Alayları ile 6'ncı Piyade Alayı'nın 3'üncü Tabur'undan teşkil edildiği, bu iki alay ile adı belirtilmeyen diğer birliklerden yine aynı ay içinde Mürettep Piyade Tümeni'nin teşkil edildiği belirtilmiştir⁴⁹. 75'inci Piyade Alayı'nın komutanının kim olduğuna dair mevcut biyografilerde henüz bir bilgiye rastlanılmamıştır.

⁴⁶ Abidin Tüzel, *İstiklâl Harbinin Son Safhası*, s. 162-165; Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklâl Harbi*, c. 4, yay. haz. Atike Kaplan ve Alev Keskin, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 310-316.

⁴⁷ “Lozan Barış Antlaşması Sonrası Ordunun Yeniden Teşkilatlanması”, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, Sayı 153 (Temmuz 2023), s. 31, 46, 132.

⁴⁸ *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. 2, s. 414-415.

⁴⁹ *İstiklâl Harbinin Baytari Harp Tarihi, Methal-Merkez ve Umumî Cephe*, Askerî Matbaa, İstanbul 1933, s. 50. Biyografilere göre, Iğdır Sınır Alay Komutanı Yarbay Ali Demir, 30 Aralık 1922'de 14'üncü Piyade Alay Komutanı, Van Sınır Alay Komutanı Yarbay Necmettin Sarana ise tarih belirtilmeden 41'inci Piyade Alay Komutanlığı'na tayin edilmiştir. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c. 2, s. 190-192, 327-328.

Sonuç

Türk İstiklâl Harbi'ne katılan kadronun büyük bölümü bilinmekle birlikte bir bölümü ise sadece bu alanda çalışanlar ve araştırmacılar tarafından bilinmektedir. Kaynaklarda geçen bazı kişilerin sadece adları bilindiğinden sonradan bu kişilerin kim oldukları veya akıbetleri ile ilgili bilgi edinilememiştir. Dönemi anlatan kitapların bir bölümü ise yüzeysel açıklamalar yahut düzenlemeler yaparak bu konuları atlamış, yine konu ile ilgili bazı akademik çalışmalar ise önemli kaynaklardaki yanlışları aynen alarak kaynak olarak göstermiştir. Birkaç yıldır arşivlerin kısmen kullanıma açılmasıyla İstiklâl Harbi içerisinde adı geçen ancak ayrıntılı bilgi verilemeyen bazı kişi ve birimleri inceleme imkânı bulunmuştur. İstiklâl Harbi'nin hemen başlarında Kastamonu'da millî iradenin oluşmasını sağlayan Albay Osman isimli kişinin Osman Nuri Büyükalpan olduğu tespit edilmiştir. İstiklâl Harbi'nin başından sonuna kadar cephe ve cephe gerisinde önemli hizmetlerde bulunan ve 2024 yılına kadar yayımlanan kitaplarda topçu sınıfından olduğu belirtilen Halit Akmansü'nün kurmay subay olmadan önce aslında piyade sınıfından mezun olduğu tespit edilmiştir.

Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinde hem şehit hem de yaralı olarak belirtilen Yarbay Ethem Necdet'in 37'nci Piyade Alay Komutanı olduğu, Sakarya Meydan Muharebesi'nde ise 11'inci Tümen Komutan Vekili olarak görev yaptığı ve Beylikköprü Muharebesi'nde yaralandığı anlaşılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında dört tümen komutanı değiştiren 11'inci Piyade Tümeni'nin bu muharebede yaralanan ama adları resmî kitaplarda olmayıp hatıratlarda geçen iki komutanının Yarbay Ethem Necdet Karabudak ile Yarbay Mustafa Saffet oldukları tespit edilmiştir. Türk İstiklâl Harbi ve Cumhuriyet döneminde önemli görevlerde bulunan Rüştü Akın hakkında yazılan yanlış bilgilerin tespiti yapılmış, adı pek bilinmeyen ancak kolordu komutan vekilliği yapan ve Konya İstasyon Komutanı iken vefat eden Zeynelabidin Atabay hakkında edinilen bilgiler aktarılmıştır. 40'inci Piyade Alay Komutanı olup, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri'nden sonra hakkında bilgi edinilemeyen Binbaşı Ahmet Cemal'in Cumhuriyet döneminde görevde bulunduğu ve madalya aldığı tespit edilmiş ancak 1931 yılı sonrası ile ilgili bilgi elde edilememiştir. 1922 sonu ile Ağustos 1923 arası El-Cezire Cephesi sorumluluk alanında faaliyette bulunduğu yakın zamanda açıklanan bilgi ile öğrenilen Mürettep Piyade Tümeni'nin olduğu görülmüş ancak

önemli bir faaliyetine rastlanmamıştır. 1920-1922 döneminde bazı ordu ve tümenlerin komutan ve kurmay başkanlıklarında bulunan kişilerin bilgileri erişim sağlanabilen kaynaklardan açıklanmıştır. Bu kapsamda biyografilerinde eksik bilgileri olan Ethem Necdet Karabudak, Mustafa Saffet, Kadri Demirkaya ve Mehmet Nihat Kirizman'nın görevleri netleşmiştir.

105 yıl önce başlayan Türk İstiklâl Harbi'ne katılanların isimlerinin tamamını şu an için bilmemiz mümkün değildir ancak üst kademelerdeki kişilerin ve neler yaptıklarının bilindiği takdirde o dönemi anlamamız daha da kolaylaşacaktır. Resmî arşivlerin tamamı ile muharebelere katılan tabur, bölük ve takım komutanlarının askerî safahatları ilgili kurumlar tarafından araştırmacıların erişimine açıldığı takdirde başta İstiklâl Harbi olmak üzere askerî tarih yazımının artık “daha sonra”, “yılı başı”, “ay ortası”, “sonraları” gibi net olmayan tarih ve bilgilerden kurtarılacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynakları / Archival Sources

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, İstiklâl Harbi Arşivi (=İSH).

İSH, 110-9-1-10/67-0-24, 15.11.1334

İSH, 110-9-1-10/46-0-51, 1.01.1335

İSH, 110-9-1-10/63-0-8, 7.01.1336

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (=BCA)

BCA, 30-11-1-0/8-29-13, 3.11.1924

BCA, 30-11-1-0/16-36-4, 6.08.1925

BCA, 30-11-1-0/29-41-1, 23.11.1926

BCA, 30-10-1-0/52-34-17, 27.02.1927

BCA, 30-11-1-0/30-6-6, 21.03.1927

BCA, 30-11-1-0/33-21-12, 29.08.1927

BCA, 30-10-1-0/50-28-16, 9.10.1929

BCA, 30-10-1-0/52-34-17, 27.11.1929

BCA, 30-10-1-0/65-22-16, 27.08.1931

BCA, 30-18-1-2/23-65-3, 20.09.1931

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

“Lozan Barış Antlaşması Sonrası Ordunun Yeniden Teşkilatlanması”, *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 153 (Temmuz 2023), s. 1-316

ALTAY, Fahrettin, *Görüp Geçirdiklerim On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970

APAK, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk (1919-1927)*, yay. haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003

Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları), yay. haz. Hülya Toker, Gülhan Barlas ve Nurcan Fidan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004

- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele*, c. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992 (3. Baskı)
- Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. 2, yay. haz. Hülya Toker ve Nurcan Aslan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009
- Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. 3, yay. haz. Hülya Toker ve Nurcan Aslan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009
- GÖĞEM, Ziya, *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü (1884-1953)*, c. 1-2, İstanbul Halk Matbaası, İstanbul 1954
- GÖRGÜLÜ, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014 (2. Baskı)
- Harp Okulu Tarihçesi (1834-1945)*, Harp Okulu Matbaası, Ankara 1945
- İDİKUT, İhsan, *İdeal Komutanlarımızdan 4'üncü Fırka Kumandanı Miralay Şehit Nazım Bey*, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul 1952
- İstiklâl Harbinin Baytari Harp Tarihi, Methal-Merkez ve Umumî Cephe*, Askeri Matbaa, İstanbul 1933
- KAYA, Sezgin, “Bursalı Mehmet Nihat Bey”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 18 (2015), s. 705-741
- KÖPRÜLÜ, Ali Kadri, *Anadolu'da Hayat ve Hatıratım, Anadolu'da İstiklâl Mücahedeşi*, yay. haz. Hamit Pehlivanlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011
- OYMAK, Altuğ, *Balıkesir'in Komutanı Ali Hikmet Paşa*, Mazideki Balıkesir Yayınları, Balıkesir 2014
- ÖKSE, Necati vd., *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1989
- ÖNALP, Kâmil vd., *Türk İstiklâl Harbi, c. 2, Batı Cephesi Ks. 4, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974

- ÖNALP, Kâmil, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Ks. 3, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, c. 2, yay. haz. Selim Turhan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999 (3. Baskı)
- SARAL, Ahmet Hulki *Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi*, c. 4, yay. haz. Atike Kaplan ve Alev Keskin, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009
- ŞAHİN, Gürsoy, “Bir Savaş İki Kardeş: Büyük Taarruz’da Görev Alan Kurmay Binbaşı Mustafa Şemsettin (Taner) ve Kurmay Binbaşı Cemil Tahir (Taner)’in Meslek Hayatlarından Bazı Kesitler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 100. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı (Kasım 2022), c. 24, s. 176-193
- TİMUR, Cevdet vd., *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Ks. 5, Kitap 2, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921)*, c. 2, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1973
- Türk İstiklâl Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c. 1, yay. haz. Betül Turan, Nurcan Aslan ve Zafer Erzan, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010
- Türk İstiklâl Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c. 2, yay. haz. Betül Turan, Nurcan Aslan ve Zafer Erzan Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010
- TÜZEL, Abidin *Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, Ks. 6, Kitap 4, İstiklâl Harbinin Son Safhası*, c. 2, yay. haz. Güngör Cebecioğlu, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995
- YURDABAK, Turgut, *Harp Akademilerinin 127 Yılı (Şeref Dolu Yıllar 1848-1975)*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul 1975
- YURDABAK, Turgut, *Harp Akademilerinin 132 Yılı (Şeref Dolu Yıllar 1848-1980)*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1980

İnternet Kaynakları / Online Sources

https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/ARSIV_MADALYAview.php?showdetail=&ID=235 (erişim tarihi: 23.10.2024)

https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/ARSIV_MADALYAview.php?showdetail=&ID=236 (erişim tarihi:23.10.2024)

T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi'ne yapılan 2400915096 sayılı başvuru cevabı

EKLER

Ek 1: Makalede adı geçen kişilerin tespit edilen kimlik bilgileri ve Türk İstiklâl Harbi Durumları (Sicil Sırasına Göre)

Adı Soyadı Son Rütbesi/Sicili Baba Adı-Memleket/Doğum Yeri (Doğum-Ölüm Tarihi)	Tahtifler Emeklilik Durumu	İstiklâl Harbi'nde Görevleri Tespit Edilen Tarihler Katıldığı Muharebeler
Yarbay Zeynelabidin ATABAY Yarbay / 1296-P.44 Ahmet Şükrü-Yenipazar (1859-1921)	M: 30.03.1982 ET: 27.06.1921 (Görevde vefat)	Konya İstasyon Komutanı (?-1921)
Yarbay Mustafa Saffet Albay / 1307-P.13 İbrahim Ethem-Paşabahçe (1868-1934)	R: 15.10.1921 (Albay) M: 1.11.1921 ET: 23.10.1928	Ankara Komutanlığı Divanı Harp Başkanı (1920) Konya Tahkik Heyeti'nde (1920) 8'inci Tümen Piyade Tugay Komutanı (KEM+SMM) 11'inci Tümen Komutan Vekili (SMM) Adana Askerlik Dairesi Başkanı (1922)
Albay Osman Nuri BÜYÜKALPAN Albay / 1309-Sah.Top.1 Ali-Üsküdar (1873-1949)	EH: 1895 ET: 6.08.1925 M: 23.11.1926	5'inci Kolordu Ahzı Asker Heyeti Başkanı (1919) Kastamonu ve Havalisi Komutanı (1919-?)
Yarbay Mustafa Nuri DOYURANCI Albay / 1311-C.P.180 Mustafa-Keçeciler (1877-1951)	R: 1.09.1922 (Albay) T: 5.04.1925 M: 23.11.1926 ET: 3.09.1930	24'üncü Tümen 2'nci Piyade Alay Komutanı (1919) 23'üncü Tümen 132'nci Piyade Alay Komutanı (1920) Çal Mıntıka Komutanı (1920) Denizli Askerlik Dairesi Kalem Başkanı (1920) 57'nci Tümen Komutan Vekili (1920) Depo Kıtaatı Müfettiş Yardımcısı (?) Ankara Ümera Divanı Harp Üyesi (1923) Adapazarı Divanı Harp Üyesi (1923)
Yarbay Ahmet Cemil Albay / 1313-P.101 Mehmet Hadi-Harput (1877-1930)	R: 1.03.1922 (Yarbay) M: 23.11.1926 ET: 6.09.1930 (Görevde vefat)	11'inci Kolordu Asker Alma Heyetinde (1920) Mardin Askerlik Dairesi Başkanı (1921) Diyarbakır Merkez Komutanı (1922)

		Silvan Mürettep Piyade Tugay Komutanı (1922) Mürettep Piyade Tümeni Komutan Vekili (1922-1923)
Binbaşı Ahmet Cemal 2.Sınıf Muamelat Memuru (=Yarbay) 1315-P.384 Tahir-Erzurum (1877-?)	M: 27.02.1927 ET: 9.10.1929 (Binbaşı) HA: 27.11.1929 (2.S.Mu.Ml.)	4'üncü Tümen 40'ıncı Piyade Alay Komutanı (1921)
Albay Kadri DEMİRKAYA Tümgeneral / 1318-İs.1 Rüştü-Çukurçeşme (1884-1949)	EH: 1905 R: 15.10.1921 (Albay) M: 23.11.1926 ET: 30.09.1931	Doğu Cephesi Kurmay Başkanı (1921) 2'nci Ordu Kurmay Başkanı (1923)
Yarbay Ethem Necdet KARABUDAK Albay / 1318-P.31 Ahmet-Aydın (1882-1946)	EH: 1905 (Mümtaz) R: 1.03.1921 (Yarbay) R: 31.08.1922 (Albay) M: 01.11.1921 T: 04.09.1922 ET: 03.02.1925	49'uncu Tümen 153'üncü Piyade Alay Komutanı (1918) ve 154'üncü Piyade Alay Komutanı 57'nci Tümen 37'nci Piyade Alay Komutanı (KEM) 11'inci Tümen Komutan Vekili (SMM) 14'üncü Tümen Komutanı (BT)
Albay Hüseyin Hüsnü Emir ERKİLET Tümgeneral / 1320-P.5 Halil-Kadırga (1883-1958)	R: 01.03.1922 (Albay) M: 23.01.1922 T.: 16.10.1922 ET: 18.01.1932	9'uncu Ordu Kurmay Başkanı (1918-1919) 2'nci Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı (1919) 7'nci Tümen Komutanı (1921) 2'nci Ordu Kurmay Başkanı (1921-1922) 1'inci Tümen Komutanı (1922-1924)
Binbaşı Mehmet Nihat KİRİZMAN Yarbay / 1321-P.6 Abdülvehap-Bursa (1886-1928)	EH: 1912 R: 31.08.1922 (Yarbay) M: 27.02.1927 ET: 14.07.1928 (Şehit)	6'ncı Kolordu Kurmay Başkanı (BT) 2'nci Ordu Kurmay Başkanı (1922-1923)
Yarbay Halit AKMANSÜ Albay / 1322-P.2 Hüseyin-Kastamonu (1884-1953)	EH: 1909 R: 01.03.1921 (Yarbay) R: 31.08.1922 (Albay) M: 29.09.1921 ET: 16.01.1929	6'ncı Ordu Kurmay Başkanı (1918-1919) 13'üncü Kolordu Kurmay Başkanı (1919-1920) Maraş Bölge Komutanı (1920) El-Cezire Cephesi Kurmay Başkanı (1920) MSB Nakliyat Şubesi Müdürü (1920-1921) Anadolu ve Bağdat Demiryolları Müdür Vekili (1921)

		3'üncü Kafkas Tümeni Komutanı (SMM) 1'inci Ordu Kurmay Başkanı (BTTH) 5'inci Kafkas Tümeni Komutanı (BT)
Binbaşı Rüştü AKIN Korgeneral / 1322-P.15 Ahmet-Filibe (1885-1944)	EH: 1909 R: 31.08.1922 (Yarbay) M: 27.02.1927 ET: 13.12.1944 (Görevde Vefat)	12'nci Kolordu Kurmay Başkanı Vekili (1919) Harp Okulu Müdür Yardımcısı (1919-1920) Batı Trakya Kuvayı Milliye Komutanı (1920) Harp Okulu Müdür Yardımcısı (1921-1922) 11'inci Tümen 70'inci Piyade Alay Komutanı (BT)
Yüzbaşı Cemil Tahir TANER Tümgeneral / 1325-P.42 Tahir-Uzunköprü (1892-1946)	EH: 1920 R: 01.03.1921 (Binbaşı) R: 31.08.1922 (Yarbay) M: 27.02.1927 ET: 7.12.1939 (İstifa)	49'uncu Tümen Karargâh Subayı. 60'ıncı Tümen Kurmayı Ankara Komutanlığı Karargâh Subayı (1920) 61'inci Tümen Kurmay Başkanı (1920) 24'üncü Tümen Kurmay Başkanı (1920-1921) 1'inci Ordu Harekât Şubesi Müdürü (BT)
Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü TANKUT Binbaşı / 1328-B.P.4 Nazmi-Nevşehir (?-1958)	EH: Yukarıda açıklanmıştır. M: 21.03.1927 ET: 3.11.1924 (İstifa)	1'inci Tümen Kurmayı (KEM+SMM) 3'üncü Kolordu Harekât Şubesi Subayı (BT)
Yüzbaşı Mehmet İzzettin AKSALUR Orgeneral / 1330-C.P.1 Ahmet-Tosya (1896-1970).	ET: 1925 R: 31.08.1921 (Binbaşı) M: 27.02.1927 ET: 1.09.1959	Ankara Süvari Alayı Kurmayı (Konya İsyanı 1920) 23'üncü Tümen Kurmayı (KEM+SMM) Genelkurmay İstihbarat Şubesi Subayı (BT)
KISALTMALAR EH: Kurmay subay olduğu tarih R: Terfi Tarihi (Millî Mücadele esnasında aldığı terfi ettiği rütbe ve terfi tarihi) M: İstiklâl Madalyası verildiği tarih T: Takdirname verildiği tarih ET: Emekli olduğu tarih HA: Tekrar hizmete alındığı tarih KEM: Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri SMM: Sakarya Meydan Muharebesi BT: Büyük Taarruz Mümtaz: Harp Akademisinden kurmay subay olarak mezun olan subaylar dışında mümtaz olarak mezun olan subaylar ilerleyen zamanda kurmaylıkları onayladığı takdirde kurmay subay olmuşlardır.		

Ek 2: Yazar tarafından bazı konular hakkında T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezine yapılan 2400915096 sayılı başvuruya verilen 04 Nisan 2024 tarihli cevap. Ayrıca başvurunun üst tarafında kabul edilmiş bir öneri daha bulunmakta olup bu bölüm yazar tarafından çıkarılmıştır.

Ayrıca Millî Savunma Bakanlığı internet sitesindeki Atatürk sayfasında ve yine aynı sitede yer alan dijital kitaplar kısmındaki “Türk İstiklâl Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri” adlı eserde Emekli Kurmay Albay Halit Akmansü’nün sicil numarasının (1322-Top.2) şeklinde yanlış yazıldığını, esasen (1322-P.2) olması gerektiğini belirtmekteyiz.

MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivinde bulunan Halit Akmansü’ye ait askerî safahat belgesinde sizin de ifadenizi destekler mahiyette kendisinin piyade sınıfına mensup olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu kapsamda Atatürk sayfasındaki mevcut sicil numarası düzeltilmiş olup, yukarıda bahsi geçen eserin de yeni baskısının yapılması halinde mevcut sicil numarası (1322-P.2) şeklinde düzeltililecektir.

Konuya ilişkin göstermiş olduğunuz hassasiyetten dolayı teşekkür eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

Bilgilerinize sunulur.

* Başvurunuz **MİLLÎ SAVUNMA BAKANLIĞI > YÖNETİM HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ > ARŞİV VE ASKERİ TARİH DAİRESİ BAŞKANLIĞI** tarafından cevaplanmış olup cevap içeriğine ilişkin hukuki sorumluluk cevap veren kuruma aittir. CİMER’in işleyişine dair tüm bilgiler için [tıklayınız](#).

(Kaynak: CİMER’e yapılan 2400915096 sayılı başvuruya verilen 04 Nisan 2024 tarihli cevap.)

Ek 3: Albay Kadri Demirkaya’nın generalliğe terfi eden personeller listesindeki bilgilerinin ekran görüntüsü.

(Kaynak: BCA, 30-11-1-0/33-21-12, 29.08.1927.)

Ek 4: Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım'ın Şubat 1923'te Balıkesir'i ziyaretinde çekilen fotoğraf.

(Kaynak: Altuğ Oymak, *Balıkesir'in Komutanı Ali Hikmet Paşa*, Mazideki Balıkesir Yayınları, Balıkesir 2014, s. 19, Fotoğrafta Kazım Karabekir, Latife Hanım, Mustafa Kemal Paşa, Cevat Abbas Bey, Yarbey Mehmet Nihat Bey ve Ali Hikmet Paşa, Nihat Bey'in iki arkasındaki başında serpuş olan kişi Yarbey Faik Sözer)

Ek 5: 1923 yılı içerisinde Balıkesir'de bir tören esnasında çekilen fotoğraf (Mayıs-Ağustos 1923 arası çekildiği değerlendirilmektedir.)

(Kaynak: Altuğ Oymak, *Balıkesir'in Komutanı Ali Hikmet Paşa*, Mazideki Balıkesir Yayınları, Balıkesir 2014, s. 55, Fotoğrafta selam duran Ali Hikmet Paşa, açık renkli elbiseli ve elinde baston olup sütuna yaslanmış olan Albay Kadri Demirkaya, sağında Yarbey Mehmet Kemalettin Balıkesir ve Yarbey İbrahim Rahmi Beken)

Extended Summary

From the beginning of the Turkish War of Independence, Mustafa Kemal Pasha acted with a staff loyal to him and in harmony with him. The majority of the military and civilian personnel in this staff are well-known. However, the identities of some people mentioned in publications covering the period are unknown, or there is little information about them. In our article, it has been determined that Colonel Osman's role was to ensure national unity in Kastamonu and that Lieutenant Colonel Halit Akmansü graduated from the infantry class, not artillery, before becoming a staff member. It has been clarified that Lieutenant Colonel Ethem Necdet Karabudak, who was to command the 37th Infantry Regiment Commander in the Battle of Kütahya and Eskişehir, was wounded while acting as the commander of the 11th Infantry Division in the Battle of Sakarya and that Lieutenant Colonel Mustafa Saffet, the commander of 8th Division Infantry Brigade, was appointed in his place and he was also wounded. Our article also has explained that the person who briefly deputized the 57th division in the late 1920s was Lieutenant Colonel Mustafa Nuri Doyurancı, while Lieutenant Colonel Abidin briefly deputized the 12th Corps and that some of the duties and identities of Majors Rüştü, Ahmet Cemal and Staff Captains Cemil, Halil, Hüsnü and İzzettin between 1919 and 1922 were explained. The battles in which these people served as division chiefs of staff and regimental commanders in which they participated have been described in this study. Various information has been put forth about the Second Army Staff and the Mürettep Silvan Infantry Division, about which little information is known at a certain period. This article attempted to complete the missing information about the staff of the five-year struggle by identifying at least some people about whom no information could be obtained.

Bekaa Vadisi Hava Muharebesi ve Danaburnu (Mole Cricket) 19 Operasyonu

Bekaa Valley Air Battle and Operation Mole Cricket 19

Mehmet Erkan KILLIOĞLU*

Öz

İsrail, 1948 yılı mayıs ayında Ortadoğu’da siyaset sahnesine çıkmasından itibaren, bölgedeki dengeleri bozmuş, varlığı komşusu olan Arap devletlerine dayatıldığı için onları kendine düşman olarak bulmuştur. Bu noktada bozulan güç dengesini fiilî hareketlerle ve kuvvet kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Ülkenin fırsatçı ve pragmatist tutumuna en güzel örnek 1967 Altı Gün Savaşı’dır. Bu savaş sırasında baskın bir saldırı ile Arap devletlerinin hava kuvvetlerini yerde iken imha etmiş ve ilan edilen ateşkese rağmen ilerleyerek Golan Tepelerini işgal etmiştir. 1973 yılında ise durum tersine dönmüş, İsrail bu sefer baskına uğrayan taraf olmuştur. Bu durumu unutmayan İsrail bir daha benzeri bir durumu yaşamamak adına o dönemde önemli bir sorun haline gelen Hava Savunma Füzesi tehdidinin nasıl ortadan kaldırılacağı konusu ile meşgul olmaya başlamıştır. Bu duruma çözüm bulmak adına bir dizi çalışma yapılmıştır ve yapılan çalışmalar sonucunda ortaya bir plan çıkmıştır. Bu plan *Operation Mole Cricket-19*’dur. Bu çalışmada Suriye hava savunma sistemlerinin yok edilmesi için hazırlanan 1982 tarihli *Operation Mole Cricket-19* örnek olay olarak incelenecektir. Konu ile ilgili literatüre katkı yapmak amacı öngörülen bu çalışmada tarihselci bir yaklaşım ve didaktik bir üslup tercih edilmiştir. Bu amaçla konu ile ilgili literatür taranmış; birincil ve ikincil kaynaklar, resmi raporlar vb. incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1982 Lübnan Savaşı, Bekaa Vadisi, Danaburnu 19 Operasyonu, David Ivri, Suriye.

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, E-posta: mehmeterkan[at]comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3146-2609.

Geliş Tarihi/Received: 18.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 06.05.2025

Abstract

Since its emergence on the political scene in the Middle East in May 1948, Israel has changed the balances of power in the region and found its neighbors as enemies because its existence was imposed on them. At this point, it tried to reestablish the disturbed balance of power according to its interests by taking unilateral actions. The best example of those actions was the 1967 Six-Day War. During this war, it destroyed the air forces of the Arab states while they were on the ground with a surprise attack and advanced despite the declared ceasefire and occupied the Golan Heights. In 1973, the circumstances shifted, as Israel found itself the target of a surprise attack. Not forgetting this bitter experience, Israel began to work on how to eliminate the SAM (surface-to-air missiles) threat, which became an important problem at that time. Israel conducted a series of studies to find a solution to this situation, leading to the development of a plan. This plan is Operation Mole Cricket-19. This study will examine Operation Mole Cricket-19, a 1982 plan to destroy Syrian SAM batteries, as a case study. In this study, which aims to contribute to the literature on the subject, a historicist approach and a didactic style have been preferred. For this purpose, the literature on the subject has been reviewed; primary and secondary sources, official reports, etc., have been analyzed.

Keywords: Bekaa Valley, David Ivri, Lebanon War of 1982, Operation Mole Cricket 19, Syria.

Giriş

İsrail Silahlı Kuvvetleri (İHK), baskın ve önleyici saldırı, caydırıcılık için orantısız güç kullanımı, hız, dolaylı yaklaşımlar ve farklı kuvvetlerin koordineli kullanımını doktrininin temeli yapmıştır. İsrail Hava Kuvvetleri de strateji geliştirme süreci sırasında kendisine benzer prensipleri temel olarak almıştır¹. Tüm planlamalar bu temelde yapılmış bu durumun tam olarak sahaya yansımaları ise 1967 Altı Gün Savaşı ile olmuştur.

¹ John R. Carter, “Airpower And The Cult of The Offensive”, *Airpower And The Cult of The Offensive*, ed. John R. Carter, Cadre Paper, Air University Press, Alabama 1998, s. 53.

1967’de İsrail, Arap devletlerinin hava kuvvetlerini yerdeyken imha ederek askerî üstünlük sağlamıştır. Bu baskında Arap ülkeleri 400’e yakın uçak kaybetmiştir². Ancak bu üstünlük uzun süreli olmamış, tırmandırma stratejisi sonucunda Ortadoğu’da güçler yeniden dengeye gelmeye başlamıştır. Bu durumda 1969 yılının mart ayında başlayan ve 1970 yılının ortalarında sona eren Yıpratma Savaşı’nın önemli katkısı olmuştur. Yıpratma Savaşı’nın sonlanmasının en önemli sebeplerinden biri ise İsrail’in yapılan saldırılara karşı orantısız güç kullanmasıdır. Her ne kadar Yıpratma Savaşı Arap devletleri tarafından tek taraflı olarak sonlandırılmış olsa da bu durumun Arap ülkelerinin ordularının, özellikle de Mısır ordusunun envanterine önemli miktarda Sovyet yapımı silah girmesini sağlamıştır. Mısır, bu silahların önemli bir kısmını 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı’nda başarıyla kullanmıştır. Bunun sonucunda İsrail, modern Sovyet silahlarına karşı mücadele etmek zorunda kalan ikinci ülke olmuştur. (İlki Vietnam’da bu silahlarla karşılaşmış olan ABD’dir).

Altı Gün Savaşı’nın sona ermesinden iki yıl sonra, 1969 yılı sonlarında ve Mısır’ın Yıpratma Savaşı’nı başlatmasından da birkaç ay önce, İsrail’in Başbakan Yardımcısı Yigal Allon, Ulaştırma Bakanı Ezer Weizman ve İsrail’in ABD Büyükelçisi Yitzhak Rabin ve İsrail Hava Kuvvetleri komuta kademesi, Mısır yönetimi üzerinde psikolojik baskı kurmak için ülkenin iç kesimlerine hava saldırıları yapmayı önermiştir³. Ancak Savunma Bakanı Moshe Dayan bu durumun çatışmaları tırmandırması riskini içermesinden dolayı muhalif kalmış ve talepleri reddetmiştir⁴. Ancak tüm muhalefetine rağmen çatışmalar tırmanmış ve İsrail’in ABD’den yeni almış olduğu F-4 uçakları Mısır içlerindeki hedefleri vurmak için kullanılmıştır⁵. Yıpratma Savaşı sırasında, 1970 yılının Ocak-Nisan ayları arasındaki dönemde İsrail Hava Kuvvetleri, kod adı *Operation Blossom* olan harekâta, çoğunlukla F-4 Phantom uçaklarını kullanarak Mısır’ın iç kesimlerine 118 sorti yapmış ve radar

² Lon Nordeen, *Fighters over Israel: The Story of the Israeli Air Force from the War of Independence to the Bekaa Valley*, Orion Books, New York 1990, s. 71.

³ Avi Shlaim ve Raymond Tanter, “Decision, Process, Choice, and Consequences: Israel’s Deep Penetration Bombing in Egypt, 1970”, *World Politics*, Sayı 4 (1978), c. 30, s. 483-487; Avner Yaniv, *Politics and Strategy in Israel, Poalim*, Tel-Aviv 1994, s. 255; Carmit Gai, *Bar-Lev: A Biography*, Am Oved, Tel-Aviv 1998, s. 127.

⁴ Avi Shlaim ve Raymond Tanter, “Decision, Process, Choice”, s. 483-487.

⁵ John R. Carter, “Airpower And The Cult of The Offensive”, s. 57.

istasyonları, hava üsleri, hava savunma sistemleri vurmuş, hatta Kahire'ye bile saldırılar düzenlemiştir⁶. Mısır içlerine ve Süveyş Kanalı'nın batı kıyısına yapılan hava akınlarında İsrail uçakları bazı hava savunma sistemlerini imha etmiş olsa da bunlar mevzi başarılar olarak kalmıştır. Üstelik İsrail Hava Kuvvetleri hava savunma sistemlerini yok etmek isterken daha fazla kayıp vermiştir⁷. İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri (RAF) Generali Tony Mason konu ile ilgili yaptığı çalışmasında İsrail ve Arap ülkelerinin hava güçleri arasında yaşanan çatışmalardaki 1'e 40 olan kayıp dengesinin Sovyet hava savunma sistemlerinin devreye girmesinden sonra 1'e 2 oranına kadar düştüğünü ifade etmiştir. Bu yüzden de Arap ülkeleri hava savunmalarının temelini uçaklar yerine füzelerden teşkil etmeye başlamıştır⁸. Ocak 1970'te resmen başlayan Yıpratma Savaşı da hem tarafların verdiği kayıplar hem de ABD'den gelen baskı sebebiyle 1970 yılı ağustos ayında sonlandırılmıştır⁹.

İsrail, 1948 yılı mayıs ayında Ortadoğu'da siyaset sahnesine çıkmasından itibaren, bölgedeki dengeleri bozmuş, varlığı komşusu olan Arap devletlerine dayatıldığı için onları kendine düşman olarak bulmuştur. Bu noktada bozulan güç dengesini fiili hareketlerle ve kuvvet kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de pragmatist bir tutum takınmış ve koyduğu hedeflere ulaşmak adına ısrarcı olmuştur. Bu yüzden hedeflerine ulaşmak için 1982 yılındaki Lübnan işgaline kadar olan sürede üç büyük savaşa taraf olmuştur; 1948, 1967 ve 1973 savaşları. Ülkenin fırsatçı ve pragmatist tutumuna en güzel örnek ise 1967 Altı Gün Savaşı ve savaşa giden süreçte takip ettiği yaklaşım ve politikalarıdır. Bu savaşın daha başında İsrail, baskın bir saldırı ile Arap devletlerinin hava kuvvetlerini yerde iken imha etmiş ve ilan edilen ateşkese rağmen ilerleyerek Golan Tepelerini işgal etmiştir. 1973 yılında ise durum tersine dönmüş, rehavete kapılan ve düşmanını küçümseyen İsrail, bu sefer kendisi baskına uğrayan taraf olmuştur. Bu baskın saldırıda bozguna uğramamak ve zaman kazanabilmek için hava kuvvetlerini kullanmaya çalışan İsrail

⁶ Tal Tov, "The Struggle For Air Superiority", s. 95.

⁷ Hanoch Bartov, *Dado*, Maariv, Tel-Aviv 1978, s. 278.

⁸ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War", *Air And Space Forces Magazine*, 2002, <https://www.airandspaceforces.com/article/0602bekaa/> (Erişim Tarihi: 11.10.2024).

⁹ Avi Shlaim ve Raymond Tanter, "Decision, Process, Choice", s. 509.

yönetimi, bu kararının bedelini Hava gücünün ¼'ini (100'den fazla uçak) kaybederek ödemiştir. Bu kayıpların büyük kısmının sebebi ise Suriye ve Mısır hava savunma sistemleri olmuştur. Bu durumdan ders çıkaran İsrail devlet yönetimi ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı bir daha benzeri bir durumu yaşamamak adına hava savunma sistemlerinden kaynaklanan tehdidinin nasıl bertaraf edileceği konusu üzerinde kafa yormaya başlamıştır. Konu 1981 yılında Suriye'nin, Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ne hava savunma sistemleri yerleştirmesi ile tekrar gündeme gelmiştir. Hava savunma sistemlerinden kaynaklanan tehdidi ortadan kaldırmak için İsrail Hava Kuvvetleri hareket planlama grubu bir plan hazırlamıştır. Dönemin Savunma Bakanı olan Ariel Sharon bu planın uygulanması taraftarı olmuş ve Başbakan Menachem Begin'i de bu konuda ikna etmeyi başarmıştır.

1982 yılının haziran ayında İsrail ordusu, sınır ötesi saldırıları durdurma iddiasıyla Lübnan'ı işgal etmiştir. *Operation Peace for Galile* olarak adlandırılan askerî harekât Lübnan'ın işgalinin de başlangıcı olmuştur. Harekâtın ilerleyen safhalarında insansız hava araçlarını (İHA) sahte hedef olarak kullanan İsrail Hava Kuvvetleri, Dana Burnu adı verilen operasyonu sırasında kayıp vermeden 19 hava savunma sistemini vurmuş, 80 kadar Suriye Hava Kuvvetleri uçağını da düşürdüğünü açıklamıştır¹⁰. Gerçek zamanlı istihbarat ve karşı tarafın zaaflarının dikkatli bir şekilde tetkiki bu başarıyı sağlamıştır. Bu başarının tarihi bir arka planı vardır. Süreçteki deneyimler ve bilgi birikimi doğru şekilde kullanılmıştır. İşte bu çalışmada Suriye hava savunma sistemlerinin yok edilmesi için hazırlanan ve hayata geçirilen 1982 tarihli *Operation Mole Cricket-19* örnek olay olarak incelenecektir. İsrail'in kendisini tehdit altında hissettiğinde nasıl davranmaya başlayacağı ve tutumu ve tepkilerini ne kadar ileri götürebileceğini göstermesi açısından önemli bir örnek olan *Mole Cricket* operasyonu, bu alanda çalışma yapacak araştırmacıların dikkate alması gereken güzel bir örnektir. Bu çalışma tam olarak da bu duruma dikkat çekmek ve konu ile ilgili literatüre katkı yapmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaçla kaleme alınan çalışmada kounun açıklanması ve bilimsel çalışma haline getirilmesi aşamasında tarihselcilik metodolojisi ve vaka analizi yaklaşımı kullanılmıştır. Bu

¹⁰ Tal Tovy, "The Struggle for Air Superiority, the Air War over the Middle East (1967-1982) as a Case Study", *The Air Force Journal of European, Middle Eastern, & African Affairs*, Sayı 1 (2020), c. 2, s. 91.

amaçla konu ile ilgili literatür taranmış; birincil ve ikincil kaynaklar, resmî raporlar vb. incelenmiş ve çalışmanın ortaya çıkması sağlanmıştır. Bu konuda yapılan çalışmaların da gösterdiği üzere, İsrail'in yaşadığı olaylara, karşısındaki taraf ile bir kan davası veya husumet şeklinde yaklaştığı, intikam alma ve karşılık verme saikiyle, zafiyet gösterdiği ve zarara uğradığı alanlardan ve olaylardan ders çıkarmaya özel bir önem verdiği görülmektedir. Bu tavır, İsrail devleti ve toplumu için dikkate değer bir özelliktir.

1. 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı

Ortadoğu'daki güç dengesindeki değişimin en belirgin şekilde ortaya çıktığı durum 1973 yılı Ekim ayında Mısır'ın ve Suriye'nin baskın saldırısı ile başlayan Ramazan/Yom Kippur Savaşı olmuştur. 6 Ekim günü öğleden sonra Mısır ve Suriye orduları İsrail'e karşı harekete geçtiğinde, genel seferberlik tamamlanana kadar orduya zaman kazandırmak adına İsrail Hava Kuvvetleri karşı saldırı yapma görevini üzerine almıştır. Ancak bu saldırılarında karşısında oldukça güçlü bir hava savunması ve yoğun bir uçaksavar ateşi ile karşılaşmış ve ağır kayıp vermiştir. Öyle ki, buradaki hava savunmasının Vietnam Savaşı'ndakinden bile daha yoğun olduğu iddia edilmiştir. İsrailli pilotlar bu hava savunmasına karşı uçmuş ve bir çatışma durumunda ise kara birliklerine yakın destek vermeye çalışmıştır¹¹.

Ramazan/Yom Kippur Savaşı esnasında Mısır hava savunmasının elinde sadece 20 kadar seyyar SA-6 füze bataryası vardır ancak bunlar 70 adet SA-2 ve 65 adet SA-3 sabit hava savunma sistemi ve 2.500 kadar ZSU-23 uçaksavar topu ile desteklenmiştir.¹² Ayrıca Batılı uzmanların tahminlerine göre Mısır'ın elinde 3.000 kadar da omuzdan atılan SA-7 füzesi bulunmaktadır. Suriye'nin ise elinde bu dönemde toplamda 34 hava savunma sistemi vardır¹³. Genel olarak 1956-1967 yılları arasında kalan dönemde Sovyetler Birliği, Araplara çatışmalarda kaybettikleri silahların daha fazlası ve daha modern olanlarını temin etmiştir. Ancak Mısır ve Suriye'nin İsrail'e baskın bir saldırı yaparak büyük bir kriz

¹¹ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

¹² "SA-2 alçak irtifa; SA-3 ise orta irtifa hava savunma sistemidir." Bkz. Tal Tov, "The Struggle for Air Superiority", s. 95.

¹³ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

çıkarmasını önlemek de isteyen Sovyetler Birliği yönetimi, bu ülkeye silah satışını hep sınırlı tutmuştur¹⁴.

Dana Burnu Operasyonu ve Lübnan İşgali sırasında İHK Komutanı olan David Ivri Ramazan/Yom Kippur Savaşı sırasında İsrail Hava Kuvvetleri'nin komutan yardımcısıdır.¹⁵ 1973 Savaşında görev almış olan Ivri, 1967 Savaşında dae avcı uçağı pilotu olarak görev yapmıştır. 1973 Savaşı'nda Arap saldırısının İsrail'i hazırlıksız yakaladığını, bu yüzden hava kuvvetlerinin hava savunmasını yok etmeye vakit bulamadığını zira önceliklerinin kara birliklerinin bozguna uğramasının önlenmesi olduğunu ifade etmiş, bu yüzden İsrail Hava Kuvvetleri'nin 1973 savaşında ağır kayıp verdiğini ifade etmiştir. Bu düşüncesinde de haklıdır zira Arap ülkelerinin hava savunması İsrail'in elindeki 170 A-4 Skyhawk'tan 53'ünü ve 177 F-4 Phantom'dan 33'ünü düşürmüştür¹⁶. Bu rakamların ve savaşta İsrail Hava Kuvvetleri'nin 100'ün (109) üzerinde kayıp vermesi de dikkate alındığında, İsrail Hava Kuvvetleri'nin Arap ülkelerinin elindeki Sovyet yapımı hava savunma sistemlerine karşı fazla bir başarı elde edemediği görülmüştür. Bu durumda Mısır ve Suriye hava savunmasının hazır beklemesinin de etkisi vardır¹⁷. Örnekle açıklamak gerekirse; 7 Ekim 1973 tarihinde bir 15 uçaktan oluşan bir F-4 filosu, 5 Suriye hava savunma sistemini imha etmek için *Operation Doogman* veya *Operation Model 5* adı verilen bir harekâta katılmıştır. İsrail uçakları, aktif 31 hava savunma sisteminden sadece 3'ünü tespit edebilmiştir. Tespit edebildikleri bataryalara neredeyse hiç hasar veremeyen İsrailliler 6 tane uçak kaybetmiştir. Hezimet haline dönen operasyon sebebiyle İsrailliler, 1973 Savaşı'nın

¹⁴ Jon D. Glassman, *Arms for the Arabs*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1981, s. 32-33.

¹⁵ David Ivri, İsrail Hava Kuvvetleri'nin 9. Komutanı'dır. 1977-1982 yılları arasında bu görevi yürüten Ivri, bu görevinden önce Hava Kuvvetleri Komutan Yardımcısı ve Kurmay Heyeti'nin de başkanlığını yapmıştır. Bkz. Haim Yogev vd., "Revolution in Military Affairs-The Operation Mole Cricket 19 As a Case Study For The Technological Race During The Cold War", *International Area Studies Review*, Sayı 2 (2022), c. 25, s. 147, 148.

¹⁶ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

¹⁷ Eliezer Cohen, *Israel's Best Defense: The First Full Story of The Israeli Air Force*, çev. Jonathan Cordis, Orion Books, New York 1993, s. 387; Haim Yogev vd., "Revolution in Military Affairs-The Operation Mole Cricket 19 As a Case Study For The Technological Race During The Cold War", s. 138.

geri kalan kısmında benzer bir harekâta cesaret edememiştir¹⁸. Mısır ve Suriye hava savunması İsrail Hava Kuvvetleri'nin kara birliklerine yakın hava desteği vermesini oldukça zorlaştırmıştır. Ancak tam bu noktada Mısır yanlış bir adım atmış ve 14 Ekim 1973 tarihinde Sina Yarımadası'nın doğu kıyısında kurmuş olduğu hava savunma şemsiyesi içinde kalan birliklerini ilerletme kararı almıştır. Bunun sonucunda Mısır ordu birlikleri uçaksavar füze koruması olmadan Sina geçitlerine doğru ilerlemiş ve İsrail Hava Kuvvetleri'nin saldırılarına açık hale gelmiştir. Suriye üzerindeki baskıyı azaltmayı amaçlayan bu harekette kara birliklerini Mısır Hava Kuvvetleri'nin koruması öngörülmüştür. Ancak sonuç beklenen gibi olmamıştır. Bu sefer Mısır güçlü bir savunma ile karşılaşmıştır. İsrail savunması Mısır ordusunu durdurmuştur. Ek olarak hava koruması sağlaması planlanan Mısır Hava Kuvvetleri bir günde 28 uçak kaybetmiştir. Hava korumasını kaybeden Mısır kara birlikleri İsrail Hava Kuvvetleri'nin karşısında savunmasız kalmış ve ağır kayıp vermiştir. İsrail bu savaşı atlattır ancak 1973 Savaşı'ndan çıkarılan dersler İsrail için oldukça maliyetli olmuştur. Savaşta gösterilen zafiyet sebebi ile tüm askerî, idarî ve istihbarî yapıda revizyona gidilmiştir. Hava Kuvvetleri de bu revizyondan payını almış, temel taktiklerde değişikliğe gidilmiştir. Zira savaşın son günlerinde Suriye hava savunma sistemlerini imha etmek için yapılan bir saldırıda 6 uçak kaybedilmesi, hava savunma sistemlerinden kaynaklanan tehdide mutlaka bir çözüm bulunması gerektiğini göstermiştir¹⁹.

2. 1973 Sonrası

İsrail Hava Kuvvetleri, 1973 Savaşı'ndan çıkardığı dersler sonucunda hava savunma sistem ağının, kendilerinin karşı saldırı yapma ve ilerleyen düşmanı durdurma yeteneğini oldukça zayıflattığını tespit etmiştir. Ayrıca ABD'den alınan F-4 uçakları, Sovyet hava savunma sistemlerine karşı çok etkili olamamıştır. Ek olarak Arap devletlerinin hava savunma sistemleri SS-21 gibi karadan karaya füzeleri de korumaktadır ve bu füzeler de İsrail topraklarını saldırıya açık hale getirmektedir. İsrail, hava kuvvetlerinin karşısına çıkan entegre hava

¹⁸ Chaim Herzog, *The Arab-Israeli Wars: War and Peace in the Middle East*, Random House, New York 1982, s. 310; Robert Frank Futrell, *Ideas, Concepts, Doctrine, Basic Thinking in the United States Air Force, 1961-1984*, c. 2, Air University Press, Maxwell AFB, Alabama 1989, s. 486-487; Elizer Cohen, *Israel's Best Defense*, s. 352-354.

¹⁹ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

savunma sistemi yüzünden bir sonraki çatışmada hava üstünlüğünü koruyamayacağından endişe etmeye başlamıştır.²⁰ Bu korku eski Hava Kuvvetleri Komutanlarından birisi olan İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman'ın şu sözlerinde kendisini belli etmektedir: “*Savaş uçaklarının kanatları SAM füzeleri tarafından kırıldı*”²¹. Bu yüzden İsrail, 1973-1978 yılları arasındaki dönemde hava savunma sistemlerinden kaynaklanan tehdidi ortadan kaldıracı için tüm kaynaklarını seferber etmiş ve bu amaca yönelik program ve projeleri hayata geçirmiştir²².

Sovyet hava savunma sistemlerinden kaynaklanan tehdit gündemde iken 28 Mayıs 1980’de İsrail Hava Kuvvetleri, Lübnan, Sayda yakınlarında Libyalılar tarafından kullanılan ve SA-9 hava savunma füzesi taşıyan iki aracı güdümlü füze ile vurmuştur. Bu olayı İsrail medyası, hava savunma sistemi tehdidine bulunan çözüm olarak sunmuştur ancak İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı David Ivri böyle bir sonuca ulaşmak için henüz yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmadıklarını, keza SA-9’un da çok etkili bir hava savunma sistemi olmadığını ifade etmiştir. Ancak dönemin Başbakanı Menahem Begin, Ivri ile aynı görüşte değildir. Ona göre İsrail Hava Kuvvetleri yapılacak iyi bir planlama ile Suriyelilerin elindeki hava savunma sistemlerini 2 saatte yok edebilecek durumdadır. Ivri ise muhalefeti yinelemiş ve İsrail hava gücünün henüz böyle bir yetkinlikte olmadığını ifade etmiştir²³. Tartışmaların da göstermiş olduğu üzere İsrail Hava Kuvvetleri’nin olası çatışmalarda rahatça hareket edebilmesi ve hava üstünlüğünü ele geçirebilmesi için sabit ve seyyar hava savunma sistemlerinin sebep olduğu tehdiye hızlı ve sistematik bir çözüm bulması bir zaruret haline gelmiştir. Her ne kadar Mısır ve İsrail, 1979 yılında Camp David Antlaşması’nı imzalamış ve savaş halini sonlandırarak İsrail’e Araplardan gelen tehdidi önemli oranda azaltmış olsa da İsrail Hava Kuvvetleri harekât planlayıcıları hava savunma sistemi tehdidi üzerinde çalışmaktan vazgeçmemiştir²⁴. Zira hava savunma sistemlerine yapılacak bir saldırı süreci 24 saat süren bir hazırlık gerektirmektedir. Saldırı hazırlığı için önce hedefin hava fotoğrafı alınmaktadır. Daha sonra hava fotoğrafları basılmaktadır. Bunu

²⁰ Rebecca Grant, “The Bekaa Valley War”.

²¹ Haim Yogeve vd., “Revolution in Military Affairs”, s. 138.

²² Haim Yogeve vd., “Revolution in Military Affairs”, s. 139, 147.

²³ Elizer Cohen, *The Sky Is Not The Limit: The Story of the Israeli Air Force*, Sifriyat Maariv, Tel-Aviv 1990, s. 584.

²⁴ Rebecca Grant, “The Bekaa Valley War”.

fotoğraflar üzerinde hedeflerin tespiti izlemektedir. Hedef tespitini takiben elde edilen bilgiler üzerinden saldırı ve harekât planları yapılmakta, her şey hazır olunca da saldırı başlamaktadır. Ancak toplam 24 saat süren bu hazırlık esnasında hava savunma sistemleri yerlerini değiştirebilmektedir. Böyle bir durumda ise saldırıya katılan uçaklar da hedefleri bulmakta zorlanmaktadır. Bu durumun üstesinden gelmek için bulunan çözüm ise kapalı bir saldırı döngüsü olmuştur. Saldırı döngüsünün sürmesi için hedefin İHA'larla sürekli olarak izlenerek olay yerinden gerçek zamanlı görüntü ve bilgi alınması önerilmiştir. Bu sayede hava gücü saldırı esnasında dahi hedeflerinde değişiklik yapabilecektir. Ancak bu duruma uygun bir komuta-kontrol sistemi geliştirilmesi gerekmektedir²⁵. Bu sistem de 1974 yılında İsrail Hava Kuvvetleri Harekât Dairesi'nde görevli bir subay olan Albay Aviam Sela ve ekibi tarafından 6 aylık çalışmadan sonra geliştirilmiştir. Periscope adı verilen bu sistem Tel-Aviv'deki Kirya üssündeki komuta-kontrol merkezine kurulmuştur²⁶.

Hava savunma sistemlerine karşı, saldırı planlamasının sürdürülmesindeki isabet ise 1981 yılının Nisan ayında Suriye'nin Lübnan'daki Bekaa Vadisi'ne hava savunma sistemleri kurmaya başlayınca ortaya çıkmıştır²⁷. Suriye'nin buraya hava savunma sistemleri kurmasının sebebi ise, 28 Nisan 1981'de İsrail'in Güney Lübnan'daki müttefiki olan Hristiyan Falañjist (*Maruni*) milislere yapılan saldırılara destek veren iki Suriye helikopterinin Ramat David Hava Üssü'nde konuşlu 117'nci Filo'ya bağlı iki F-16A savaş uçağı tarafından düşürülmesidir²⁸. Benzer bir durumun yeniden ortaya çıkmaması için saldırıyı takip eden gün olan 29 Nisan'da Suriye Bekaa Vadisi'ne SA-6 uçaksavar füzelerini yerleştirmeye başlamıştır²⁹. Temel olarak Suriye'nin Bekaa Vadisi'ne yerleştirdiğı hava savunma sistemleri İsrail'e doğrudan

²⁵ Haim Yogeve vd., "Revolution in Military Affairs", s. 147.

²⁶ Haim Yogeve vd., "Revolution in Military Affairs", s. 148.

²⁷ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

²⁸ Yair Evron, *War and Intervention in Lebanon: The Israeli-Syrian Deterrence Dialogue*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1987, s. 95; Mathew M. Hurley, "The Bekaa Valley Air Battle", *Airpower Journal*, Sayı 4 (1989), c. 3, s. 61.

²⁹ Trevor N. Dupuy ve Paul Martell, *Flawed Victory: The Arab-Israeli Conflict and the 1982 War in Lebanon*, Hero Books, Fairfax VA 1986, s. 62-63; Benjamin S. Lambeth, *Moscow's Lesson from the 1982 Lebanon Air War*, The Rand Corporation, Santa Monica CA 1984, s. 4.

tehdit oluşturmamıştır. O dönemde Doğu Lübnan'da sınır boyunca Suriye'nin hava savunma sistemleri mevcuttur. Fakat dönemin İsrail Başbakanı M. Begin ve yönetim kadrosu farklı düşünmüş, Suriye'nin bu hareketinin Lübnan'daki Suriye mevcudiyetini düzenleyen İsrail-Suriye antlaşmasının ihlali olarak değerlendirmiştir³⁰. Keza dönemin İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı David Ivri'ye de Suriye'nin bu hamlesi İsrail'in kırmızı çizgisinin aşılması olarak görmüştür. Zira bu sayede Suriye, İsrail'in bölgedeki hava üstünlüğünü tehdit eder hale gelmiştir. Ek olarak Bekaa Vadisi'ndeki Suriye hava savunma sistemlerinin İsrail'in keşif ve yakın destek operasyonları yapma yeteneğini zaafa uğratacağı öngörülmüştür³¹. Ancak bu dönemde bölgedeki ve dünya siyasetindeki siyasî durum oldukça hassastır; İsrail-Mısır Barış Antlaşması yeni imzalanmıştır ve İsrail güçlerinin 1982 yılı sonuna kadar Sina Yarımadası'ndan çekilmesi gerekmektedir. Yapılacak bir saldırının tüm barış sürecini sekteye uğratma ihtimali vardır. Buna rağmen İsrail Hava Kuvvetleri Bekaa Vadisi'ndeki Suriye hava savunma sistemleri vurmak için dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı olan David Ivri'nin emri ile çalışma grupları oluşturmuş, oluşturulan bu grup tüm yıl boyunca bir plan hazırlamak için çalışmıştır. Sonunda da bir saldırı planı ortaya çıkmıştır³². Fakat hem Irak'taki Osirak nükleer tesisinden kaynaklanan durum hem de ABD'den gelen baskı, İsrail'in öncelik sırasını değiştirmiştir³³.

Osirak Saldırısı sırasında 7 Temmuz 1981 tarihinde, 14 uçağın katıldığı bir operasyonla Irak'ta Bağdat yakınlarındaki reaktör vurulmuş ve kullanılmaz hale getirilmiştir. İsrail, bu saldırısına gelen tepkilere rağmen Mısır'la olan barış süreci sekteye uğramadığı için bölgesel ajandasında yer alan diğer amaçların da yerine getirilmesi için çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir. Bu kapsamda Bekaa Vadisi'ndeki Suriye hava savunma sistemlerinin yok edilmesi için saldırı planlarının geliştirilmesine devam edilmiştir. Zira bir yıl sonra bu bataryalardan kaynaklanan tehdit oldukça ciddi bir hal almıştır. Bu dönemde Güney Lübnan'da savaş devam etmektedir ve Hristiyan

³⁰ Mathew M. Hurley, "The Bekaa Valley Air Battle", s. 61.

³¹ Yair Evron, *War and Intervention in Lebanon*, s. 95.

³² David Ivri, "Destruction of a Surface-to-Air Missile Array During the Galilee Peace War", *Maaracot*, Sayı 413 (2007), 68-71; Haim Yogev vd., "Revolution in Military Affairs", s. 147.

³³ Tal Tovy, "The Struggle for Air Superiority", s. 91.

Falanjist Milisleri (Maruniler), FKÖ'nün İsrail'e olan saldırılarına engel olamamıştır. Bu dönemde FKÖ, Celile yakınlarındaki İsrail yerleşimlerine akınlar, topçu, füze veya roket saldırıları yapmıştır.³⁴ Bölgede bahsi geçen bu durum 1970'li yılların başından beri devam etmektedir.³⁵ FKÖ'nün Fedayiın saldırıları yanında Suriye, Lübnan'daki hava savunması sitemini de güçlendirmiş ve Bekaa Vadisi'ndeki hava savunma sistemlerinin sayısını da 19'a çıkarmıştır.³⁶ Bu saldırılar ve Suriye'nin hava savunma sistemini güçlendirmesinin kendileri için tehdit olduğunu ifade eden dönemin Savunma Bakanı Ariel Sharon, Başbakan Menahem Begin'den Lübnan'daki FKÖ güçlerine karşı harekete geçme iznini almayı başarmıştır. Bu amaçla “*Operation Peace for Galilee*” hazırlanmış ve Suriye'nin etkisini kırmak için İsrail kara birlikleri Lübnan'a girmiştir.³⁷ Eş zamanlı olarak Güney Lübnan'daki FKÖ mevcudiyeti ve varlığının sonlandırılması için de Hristiyan Falanjist milislere destek verilmeye başlanmıştır. Bu operasyonun ilk haftasında ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde cereyan eden en önemli hava muharebelerinden birisi olan Dana Burnu Operasyonu yaşanmıştır.³⁸

Harekâtın başlangıç tarihi ilk olarak 30 Nisan olarak belirlenmiştir ancak daha sonra olumsuz hava şartları sebebiyle ertelenmiştir.³⁹ Hava şartları düzeldiğinde ise İsrail Hava Kuvvetleri *Operation Opera*'nın hazırlıkları ile meşguldür.⁴⁰ Bu esnada ABD, olası

³⁴ Rebecca Grant, “The Bekaa Valley War”.

³⁵ Avi Kober, *Israel and War of Attrition*, Mideast Security and Policy Studies No. 62, Bar-Ilan University, The Begin-Sadat Center for Strategic Studies (BESA), Ramat Gan 2005, s. 228.

³⁶ Tal Tovy, “The Struggle for Air Superiority”, s. 91.

³⁷ David E. Clary, *The Bekaa Valley-A Case Study*, Air Command and Staff College, Maxwell AFB, Alabama 1988, s. 7.

³⁸ Rebecca Grant, “The Bekaa Valley War”.

³⁹ Yair Evron, *War and Intervention in Lebanon*, s. 95.

⁴⁰ *Operation Opera*, Irak'ta, Bağdat yakınlarındaki Tuveyta'daki Osirak nükleer reaktörüne yapılan saldırının kod adıdır. Daha fazla bilgi için bkz. Joshua Kirschenbaum, “Operation Opera: An Ambiguous Success”, *Journal of Strategic Security*, Sayı 4 (2010), c. 3, s. 49-62.

Ayrıca bkz. Maya Carlin, “Operation Opera: Israel Stopped Saddam Hussein from Getting Nuclear Weapons”, *The National Interest*, 2024, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/operation-opera-israel-stopped-saddam-hussein-getting-nuclear-weapons-208706> (Erişim Tarihi: 07.10.2024).

bir İsrail saldırısının Sovyetlerin tepkisini çekeceği ve bölgede gerginliğe sebep olacağı konusunda İsrail'i uyarmış ve saldırıyı ertelemesi için baskı yapmıştır. Bu baskı ve Osirak saldırısı hazırlıkları sebebiyle İsrail saldırıyı ertelemiştir. ABD, sorunun daha fazla büyümeden çözülmesi için Philip Charles Habib'i arabulucu olarak bölgeye göndermiştir. Habib, sorunu çözmek için Şam ve Tel-Aviv arasında mekik diplomasisi yürütmüştür ancak Suriye'yi hava savunma sistemlerini geri çekmeye ikna edememiştir⁴¹. Bunun üzerine İsrail 14 Aralık'ta Golan Tepeleri Yasası'nı çıkarmış ve bu bölgeyi ilhak etmiştir. Suriye bunu savaş ilanı olarak kabul etmiş ancak karşılık verecek durumda olmadığı için harekete geçmemiştir⁴². İsrail'in bu kararına ABD tepki göstermiştir. Bu ortamda, 20 Aralık'ta yapılan haftalık Kabine Toplantısı'nda Savunma Bakanı Ariel Sharon ve İsrail Genelkurmay Başkanı Rafael Eitan Lübnan'ı işgal planını takdim etmiştir.⁴³ Başbakan Begin planı desteklemiştir ancak diğer Bakanlar planın uygulanmasına karşı çıkmıştır. Bunun üzerine planın uygulanması ertelenmiştir⁴⁴.

3. Lübnan'ın İsrail Tarafından İşgali (1982)

3 Haziran 1982'de Ebu Nidal Örgütü'ne bağlı iki Filistinli İsrail'in Londra Büyükelçisi Shlomo Argov'a suikast düzenlemiş ve ağır yaralamışlardır⁴⁵. Saldırıyı takip eden iki gün boyunca da Filistinliler ve İsrail ordusu Lübnan sınırı boyunca çatışmaya girmiştir.⁴⁶ Tüm bu olanları fırsat bilen İsrail ordu birlikleri 6 Haziran 1982 tarihinde, yığınak yaptıkları Lübnan sınırını geçmiş ve Güney Lübnan'daki FKÖ üslerine hava desteği eşliğinde saldırı başlatmıştır⁴⁷. Bu sırada Knesset'te yaptığı konuşmasında Begin, Suriyelilere de seslenmiş ve savaşa dâhil

⁴¹ Yair Evron, *War and Intervention in Lebanon*, s. 95-96.

⁴² Patrick Seale, *Asad: The Struggle for the Middle East*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles 1990, s. 372-373.

⁴³ Haim Yogev vd., "Revolution in Military Affairs", s. 149.

⁴⁴ Yair Evron, *War and Intervention in Lebanon*, s. 120.

⁴⁵ Mathew M. Hurley, "The Bekaa Valley Air Battle", s. 61; Haim Yogev vd., "Revolution in Military Affairs", s. 148.

⁴⁶ Benjamin S. Lambeth, *Moscow's Lesson from the 1982 Lebanon Air War*, s. 4; Haim Yogev vd., "Revolution in Military Affairs", s. 148.

⁴⁷ R. A. Mason, "Airpower As a National Instrument: The Arab-Israeli Wars", *The War in the Air 1914-1994*, ed. Alan Stephens, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama 2001, s. 208; Haim Yogev vd., "Revolution in Military Affairs", s. 148; Mathew M. Hurley, "The Bekaa Valley Air Battle", s. 61.

olmamaları konusunda uyarmış, iki devlet arasındaki ateşkes halinin muhafaza edilmesini istemiş, buna uyulacak olursa Suriye askerlerinin zarar görmeyeceği konusunda teminat dahi vermiştir⁴⁸. Bu esnada Lübnan topraklarında ilerleyen İsraililer 8 Haziran’da kuzeyde Cezzin’e ulaşmıştır ancak ilerleyişleri burada durdurulmuştur. Aynı gece Merkezi Lübnan’daki Cezzin’de savaş tüm şiddetiyle sürerken Ariel Sharon, İsrail Kuzey Bölgesi Komutanlığı karargâhında yapılan toplantıda Suriyelilerle temasın kaçınılmaz olduğunu ve bu karşılaşmada avantajı ele geçirmek için Lübnan içlerine doğru ilerlemenin en uygun çözüm olacağını iddia etmiştir⁴⁹. Toplantıyı takiben gece saat 23.00’te İsrail kara birlikleri Ayn Zahalta’ya⁵⁰ girmiş ve karşısındaki Suriye Tümeni ile çatışmaya başlamıştır⁵¹.

Bu noktada karşılaştıkları direnişi kırmak için İsrail kara birliklerinin hava desteğine ihtiyacı olmuştur ancak bölge Bekaa Vadisi’ndeki hava savunma sistemlerinin menzili içerisinde kaldığı için Hava Kuvvetleri riske girmemiş ve yakın hava desteği sağlamamıştır.⁵² Yani Suriye hava savunma sistemleri İsrail Hava Kuvvetlerinin hareket serbestisini elinden almıştır⁵³. Sharon bu durumu Danaburnu Operasyonu’nun yürürlüğe konması için bir fırsat olarak değerlendirmiş ve Suriye’nin Nisan 1981’de vadiye yerleştirdiği ve İsrail Hava Kuvvetlerini tehdit eden SA-6 füze bataryalarının vurulmasını istemiştir⁵⁴. Ancak eski Genelkurmay Başkan Yardımcısı ve Mossad Başkanı Yekutiel Adam bu konuda çekincelerini dile getirmiş ve Kabine’nin bu konu ile ilgili olarak tam olarak bilgilendirilmediğini iddia

⁴⁸ Eyal Zisser, “The 1982 ‘Peace for Galilee’ War: Looking Back in Anger-Between an Option of a War and a War of No Option”, *Never-Ending Conflict: Israeli Military History* (illustrated ed.), ed. Mordechai Bar-On, Stackpole Books, Mechanicsburg PA 2006, s. 202.

⁴⁹ Ze’ev Schiff ve Ehud Ya’ari, *Israel’s Lebanon War*, Touchstone, Old Tappan, New Jersey 1985, s. 157.

⁵⁰ Ayn Zahalta, Lübnan’ın güneybatısındaki Cebel-i Lübnan Valiliği’nin Şuf İlçesine bağlı bir köydür.

⁵¹ Ze’ev Schiff ve Ehud Ya’ari, *Israel’s Lebanon War*, s. 161.

⁵² Yair Evron, *War and Intervention in Lebanon*, s. 95; R. A. Mason, “Airpower As a National Instrument”, s. 208.

⁵³ David Ivri, “Destruction of a Surface-to-Air Missile Array During the Galilee Peace War”, s. 68-71; Haim Yogev vd., “Revolution in Military Affairs”, s. 148-149.

⁵⁴ Ze’ev Schiff ve Ehud Ya’ari, *Israel’s Lebanon War*, s. 161; R. A. Mason, “Airpower As a National Instrument”, s. 208.

etmiştir. Bu itiraza rağmen Sharon, İsrail Kuzey Bölgesi Komutanı Amir Drori'ye ilerleme emri vermiştir. Bu sırada Genelkurmay Başkan Yardımcısı Moshe Levi Ayn Zahalta'ya gitmiş ve oradaki birlik komutanı olan Menachem Einan'a birliğin yerini korumasını, İsrail Hava Kuvvetleri'nin hareketlerini kısıtlayan hava savunma sistemi tehdidini ortadan kaldırmak için harekete geçeceği, bu ana kadar beklemeleri gerektiği bilgisini vermiştir⁵⁵. Sonuç olarak İsrail, Ortadoğu'daki nispi istikrarı bozmamak için Suriye ile yeni savaş istememiştir⁵⁶. Ancak Lübnan'daki harekâtını da devam ettirmiştir.

Resim 1: SA-6 Füze Bataryası⁵⁷

Askerî harekâtını devam ettiren İsrail yönetimi Lübnan'da dahi olsa, Suriye'ye yapılacak bir saldırıya Arap devletlerinin tepki vereceğini öngörmüştür. Bu yüzden çok dikkatli bir saldırı planlamasına ihtiyaç duyulmuştur⁵⁸. Saldırıya verilecek tepkinin azaltılması için ilk etapta 14 bataryanın vurulmasına karar verilmiştir. Ancak 8 Haziran'da insansız hava araçlarından (İHA) gelen son görüntülerde beş yeni hava savunma sistemi daha tespit edildiği bilgisi İvri'ye ulaşmıştır. Bu son gelen bataryalar Golan Tepeleri'nden bölgeye kaydırılmıştır. Golan Tepeleri'nde hâlihazırda Suriye'nin oldukça güçlü bir hava savunma sistemi mevcuttur. Ancak bu hareket İsrailli askerî uzmanlar tarafından Suriye'nin büyük bir çatışmaya girme niyetinde olmadığı, böyle olsa

⁵⁵ Ze'ev Schiff ve Ehud Ya'ari, *Israel's Lebanon War*, s. 164.

⁵⁶ Yair Evron, *War and Intervention in Lebanon*, s. 95.

⁵⁷ <https://www.defenseadvancement.com/projects/sa-6-surface-to-air-missile-system/> (Erişim Tarihi: 29.01.2025).

⁵⁸ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

başkent Şam'ın (Golan Tepelerine 50 km. mesafededir) savunmasını yapacak silahların bir kısmının Lübnan'a kaydırılmayacağı ve hava savunma sistemlerine yapılacak bir saldırının büyük bir savaşı başlatmayacağı şeklinde yorumlanmıştır. Fakat yapılan takviyelerin Lübnan'daki Suriye hava savunması güçlendirdiği de açıktır. Bu son takviyeler yüzünden, denklemin İsrail tarafında bu füzelerin ve onlardan kaynaklanan tehdidin ortadan kaldırılması gerektiği kanaati pekişmiştir⁵⁹.

9 Haziran 1982 Çarşamba günü Sharon, kabine toplantısına katılmak için geri dönmüş ve Suriye'nin 3'üncü Zırhlı Tümeni'ni Ayn Zahalta'ya takviye olarak gönderdiği bilgisini Kabine ile paylaşmış ve hemen harekete geçilmesini istemiştir. Ancak toplantıya Sharon'la beraber katılan Drori, çok riskli olduğunu söyleyerek saldırıya karşı çıkmıştır. Keza İletişim Bakanı olan Mordechai Tzipori de Sharon'un 40 km derinliğe kadar girmeyi öngören orijinal planı bozduğunu söyleyerek, saldırı yapılması talebine muhalefet etmiştir. Genelkurmay Başkanı Rafael Eitan ise kararsız kalmıştır, ancak Suriyelileri durdurmak için sınırlı bir karşılık verilebileceğini de ifade etmiştir. Ancak Sharon, Ayn Zahalta'daki birliklerin korunması için hava desteğine ihtiyaç olduğunu, hava desteğinin riske girmemesi için ise Bekaa Vadisi'ndeki Suriye hava savunma sistemlerinin yok edilmesi gerektiği iddiasını tekrar etmiştir⁶⁰. Bunun üzerine söz alan İçişleri Bakanı Yosef Burg, Suriye ile bir çatışmanın kaçınılmaz olduğunu farkında olduğunu, hava savunma sistemlerine yapılacak bir saldırının bu süreci hızlandıracağını söylemiş ancak askerî plancının iddialarının aksine bu durumun Lübnan'la sınırlı kalmayacağını, aksine Suriye ile topyekûn bir savaşa yol açacağını iddia etmiştir. Tartışmaların şiddetlenmesi üzerine Başbakan Begin, Hava Kuvvetleri Komutan Yardımcısı Amos Amir'e olası bir hava harekâtında kayıpların ne kadar olacağını sormuştur. Amir kesin bir rakam vermenin imkânsız olduğunu ancak asgari derecede kayıp vermeyi öngördüklerini ifade etmiştir. Bunun üzerine Begin saldırı planının uygulanmasına onay vermiştir. Burg da itirazlarını sonlandırmıştır⁶¹. Verilen onay üzerine saldırı planı 9 Haziran sabahı bizzat İvri'nin kendisi tarafından revize edilmiştir. Yeni plan kapsamında bölgeye son kaydırılan hava savunma sistemleri de hedef listesine alınmıştır.

⁵⁹ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

⁶⁰ Ze'ev Schiff ve Ehud Ya'ari, *Israel's Lebanon War*, s. 164-165.

⁶¹ Ze'ev Schiff ve Ehud Ya'ari, *Israel's Lebanon War*, s. 165-166.

4. Danaburnu (Mole Cricket) 19 Operasyonu

Danaburnu 19 Operasyonu (İbranice: *Mivtza Artzav Tsha-Esreh*), 9 Haziran 1982’de İsrail Hava Kuvvetleri tarafından, Suriye hava savunmasını baskılamak için düzenlenen bir askerî harekâtıdır.⁶² Bu harekât, Batı destekli bir hava gücünün Sovyet yapımı yerden havaya füze sistemlerini ilk kez yendiği operasyon olması sebebiyle de önemlidir. Bu harekât ayrıca İkinci Dünya ve Kore Savaşı’ndan sonra yapılan en büyük ve kapsamlı hava saldırısı ve muharebelerinden biri olmuştur⁶³. Bölgede artan gerilim üzerine İsrail yönetimi, Lübnan’ı işgalinin üçüncü gününde bu operasyonu başlatma kararı almıştır. İki saatte sonuçlanan bu harekât sırasında ise yeni silahlar ve taktikler denenmiştir. Operasyonunun temellerinin atıldığı an ise 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı’dır. Bu savaşta Mısır ve Suriye hava savunma sistemleri karşısında ağır kayıplar veren İHK, savaş sonrasında aynı durumla tekrar karşılaşmamak için çalışmalara başlamıştır⁶⁴. Suriye ile teknik olarak süren savaş hali de bu çalışmaların önemini arttırmıştır.

Ramazan/Yom Kippur Savaşı’nın sona ermesi ile kısa bir süreliğine taraflar arasında azalan gerginlik, 1980’li yılların başında Lübnan’daki durum sebebiyle yeniden tırmanmaya başlamıştır⁶⁵. Gerginlik arttıkça İsrail, ABD’den aldığı modern uçaklarla Suriye savaş uçaklarını önlemeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da Suriye Hava Kuvvetleri’ne üstünlük kurmuş ve Güney Lübnan üzerinde hava hâkimiyeti tesis etmiştir⁶⁶. Ancak karada İsrail aynı derecede avantajlı değildir. Lübnan’da 1976 yılından beri, çoğu Bekaa Vadisi’nde konuşlu olmak üzere 30.000 kadar Suriye askeri vardır ve İsrail bu askerleri Lübnan’daki askerî varlığına yönelik doğrudan bir tehdit olarak görmektedir. Ülkede bulunan Suriye ve İsrail güçlerinin karşı karşıya gelmesini sağlayacak iki yol bulunmaktadır. Bunlardan birisi Ürdün üzerinden diğeri ise Bekaa Vadisi üzerinden geçmektedir. Ürdün

⁶² Haim Yogev vd., “Revolution in Military Affairs”, s. 148-149.

⁶³ Lon Nordeen, *Fighters over Israel*, s. 175; Elizer Cohen, *The Sky Is Not The Limit*, s. 615; Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, Alfred A. Knopf, New York 2001, s. 528.

⁶⁴ Rebecca Grant, “The Bekaa Valley War”; Tovy, “The Struggle for Air Superiority”, s. 90.

⁶⁵ Rebecca Grant, “The Bekaa Valley War”.

⁶⁶ 1980’li yılların başlarından itibaren İsrail, ABD’den F-15 ve F-16 savaş uçakları almaya başlamıştır. Bkz. Tal Tovy, “The Struggle for Air Superiority”, s. 90.

üzerinden İsrail güçlerine saldırı yapılması ihtimali Ürdün'ün o dönemdeki tutumu sebebiyle mümkün değildir. Bu noktada geriye tek uygun alternatif olarak Bekaa Vadisi kalmaktadır. Bu durum da Vadi'nin her iki taraf açısından da önemini arttırmış, bölgenin kontrolünü ele alıp savunmaya geçmek öncelikli amaçları olmuştur. İsrail'in Lübnan'ı işgali bu durum için aranan askerî ve hukuki zemini sağlamıştır⁶⁷.

Resim 2: Bekaa Vadisi⁶⁸

İsrail'in Lübnan'ı işgali öncesinde Suriye, 1967'deki gibi bir baskına uğramamak için, 1973 Savaşı'nda etkinliği kanıtlanmış hava savunma sistemlerini Bekaa Vadisi'ne konuşlandırmıştır⁶⁹. Fakat Suriye'nin bu hamlesi İsrail'i caydırmak yerine daha da kıskırtmıştır. Bunun sonucunda İsrail'in uzun süredir hazırlanmakta olduğu operasyonun uygulanmasına onay verilmiştir. Ancak İsrail, topyekûn taarruz yerine sadece Bekaa Vadisi'ndeki füze tehditlerini yok etmeyi hedeflemiştir⁷⁰. İsrail'in saldırı gücünü oluşturan uçaklar 14:00'te havalanmıştır. İsrail Hava Kuvvetleri'nin hareketliliğini fark eden Suriye Hava Kuvvetleri çatışmadan kaçınmak için tüm uçaklarını geri çağırmıştır⁷¹. İvri, Suriyelilerin bunu sadece çatışmadan kaçınmak için

⁶⁷ David E. Clary, *The Bekaa Valley*, s. 7-8.

⁶⁸ <https://www.flightlineweekly.com/post/operation-mole-cricket-19-iaf-s-most-decisive-victory> (Erişim Tarihi: 29.01.2025).

⁶⁹ Trevor N. Dupuy ve Paul Martell, *Flawed Victory*, s. 90.

⁷⁰ Benjamin S. Lambeth, *Moscow's Lesson from the 1982 Lebanon Air War*, s. 10.

⁷¹ Richard A. Gabriel, *Operation Peace for Galilee: The Israeli-PLO War in Lebanon*, Hill and Wang, New York 1984, s. 97.

değil harekât bölgesini ve görüş alanını da boşaltmak için yaptıklarını ifade etmiştir. Havada kendi uçakları olmayan Suriye hava savunması bu sayede hedefleri ayırt etmeye çalışmak zorunda kalmayacaktır zira tüm hava araçları düşman unsurlar olacaktır. Bu hareketin sebebi yine Ivri'ye göre Suriyelilerin hava savunmalarına çok güvenmeleridir. Bu savunma varken uçaklarını da riske etmek istememişlerdir⁷².

Harekât günü olan 9 Haziran 1982 sabahı Lübnan üzerinde, İsrail Hava Kuvvetleri üç farklı seviyede görev yapmıştır: İlk seviyede Kfir ve A-4 Skyhawklar, Sayda ve Beyrut'un dış mahalleleri arasındaki kıyı şeridinde alçak irtifada uçarak kara birliklerine hava desteği sağlamış ve FKÖ hedeflerine saldırılar düzenlemiştir. İkinci seviyede aynı türden uçaklar 4.000 metrenin üzerindeki irtifada ihtiyat olarak beklemiş ve destek istenen yerlere yönlendirilmiştir. En üst seviyede ise hava kontrol ve komuta görevlerini yerine getiren E-2C uçakları yer almıştır⁷³. Ivri, Suriye hava savunma sistemlerinin yok edilmesini öngören operasyon için harekâta başlama iznini saat 10:00'da almıştır ancak daha önce de ifade edildiği üzere Kabine'nin onayını bekleme kararı almış ve saat 14:00 olarak başlama saatini revize etmiştir.⁷⁴ 13:30'da Eitan, Ivri'yi aramış ve emri teyit etmiştir. Bunun üzerine harekâta katılacak olan uçaklar havalanmış ve *Operation Mole Cricket-19* başlamıştır⁷⁵. Uçakların havalanması ile Suriye hava savunma sistemlerinin olduğu noktalara karadan da topçu ve karadan karaya füze (*Kachlilit* ve *Keres*)⁷⁶ atışları başlamıştır. Bu atışları hava taarruzu takip etmiştir⁷⁷. İlk saldırı dalgası, F-15 ve F-16'lardan oluşan 96 uçaktan oluşmuştur. Saat 15:30'da 92 uçaktan oluşan ikinci dalga Suriye hava savunma sistemlerine taarruz

⁷² Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

⁷³ Elizer Cohen, *The Sky Is Not The Limit*, s. 611.

⁷⁴ Rebacca Grant, "The Bekaa Valley War".

⁷⁵ Elizer Cohen, *The Sky Is Not The Limit*, s. 611-612. Bekaa Vadisi'ndeki Suriye hava savunma sistemlerinin vurulmasını öngören bu planın orijinal adı Mole (Köstebek) 3'tür. Ancak operasyonun ismi tespit edilen bataryaların sayısının artması yüzünden değişmiştir.

⁷⁶ İsrail, hava gücünü geliştirirken eş zamanlı olarak karadan karaya füze bataryası da kurmuştur. Bu bataryalar ilk başta AGM-45 havadan havaya füzesi temel olarak geliştirilen 70 km menzilli Kachlilit füzeleri ile donatılmıştır. Bunlar daha sonra AGM-78'den geliştirilen Keres füzeleri ile değiştirilmiştir. Bkz. Haim Yogev vd., "Revolution in Military Affairs", s. 148.

⁷⁷ R. A. Mason, "Airpower As a National Instrument", s. 208; Tal Tovy, "The Struggle for Air Superiority", s. 91; Haim Yogev vd., "Revolution in Military Affairs", s. 149.

etmiştir. Saldırı öncesinde Suriye Hava Kuvvetleri'nin Lübnan üzerindeki hava sahasının boşaltması ile İsrail Hava Kuvvetleri SA-2, SA-3 ve SA-6 füzelerinin kombinasyonundan oluşan Suriye hava savunma sistemleri üzerine gitmiştir. Bu esnada İsrail Hava Kuvvetleri uçakları Cebel Baruk'daki radar istasyonunu devredışı bırakmıştır⁷⁸.

İsrail Hava Kuvvetleri'nin taarruz planı, hava savunma sistemlerinin zayıf noktaları ve Suriyelilerin deneyimsizliği üzerine kurulmuştur⁷⁹. Yeni ve denenmemiş bir araç olan İHA'lar, taarruz öncesi ve sırasında görsel istihbarat (VISINT) sağlamakta kritik rol oynamış ve yeni bir savaş aracı olarak potansiyellerini ispat etmiş; Suriye hava savunma sistemlerinin radar izi ve iletişim frekanslarını tespit edilmesinde yardımcı olmuşlardır.⁸⁰ Bu sayede de frekansları tespit edilen radarları karıştırmak için elektronik karşı tedbirler (ECM) hazırlanabilmiştir⁸¹. Bu durumu Seymour M. Hersh 1991 yılında kaleme almış olduğu *The Samson Option* adlı eserinde teyit etmektedir. Hersh, 1982 Mayıs ayında yapılan gizli operasyonların hava savunma sistemlerinin radar ve telsiz frekanslarının tespitini sağladığını, elde edilen bilgilerden daha sonra Bekaa Vadisi'nde çatışmada İsrail Hava Kuvvetleri'nin oldukça yararlandığını ifade etmiştir⁸². Bu kapsamda saldırıya katılan İsrail uçakları Suriye radarlarını karıştırmak için elektronik karşı tedbir podları taşımıştır⁸³. Suriye hava savunma sistemlerine saldırı için komuta, kontrol ve istihbaratın oldukça iyi koordine edilmiş olması ve radarları devredışı bırakmak için anti-radyasyon füzelerinin kullanılması yoluyla ilk vuruşun etkin bir şekilde yapılması gerekmiştir. Bu amaçla taarruza hazırlık için İsrail Hava Kuvvetleri Negev Çölü'nde, Suriye hava savunma sistemlerine karşı yapılacak saldırı için aylar (13 ay) süren bir hazırlık safhası geçirmiştir.⁸⁴ Ek olarak elektronik karıştırma sistemleri de geliştirilmiştir.

⁷⁸ Elizer Cohen, *The Sky Is Not The Limit*, s. 611.

⁷⁹ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

⁸⁰ David E. Clary, *The Bekaa Valley*, s. 8; Mathew M. Hurley, "The Bekaa Valley Air Battle", s. 61.

⁸¹ Tal Tovy, "The Struggle for Air Superiority", s. 91.

⁸² Seymour M. Hersh, *The Samson Option*, Random House, New York 1991.

⁸³ Richard A. Gabriel, *Operation Peace for Galilee*, s. 98.

⁸⁴ David E. Clary, *The Bekaa Valley*, s. 9; Benjamin S. Lambeth, *Moscow's Lesson from the 1982 Lebanon Air War*, s. 4.

Resim 3: Harekâta katılan İsrail Hava Kuvvetleri uçakları⁸⁵

Hazırlık safhasının sonlanması ve saldırı planının onaylanması sonrasında İsrail komuta kademesi tarafından gerçek zamanlı olarak takip edilmesi, İHA'lar ve uçaklardan oluşan taarruz gücünün koordinasyonu maksadıyla İsrail Hava Kuvvetleri'nin E-2C uçakları da görevlendirilmiştir. E-2C uçaklarına ek olarak savaş alanının gerçek zamanlı takibi için İHA'lardan da faydalanılmıştır⁸⁶. Bu sırada İsrail'in

⁸⁵ <https://warhistory.org/@msw/article/air-offensive-over-lebanon-1982> (Erişim Tarihi: 29.01.2025).

⁸⁶ Tal Tovy, "The Struggle for Air Superiority", s. 91 ve 92.

elinde tek İHA filosu 201'inci Filo'dur. Tadiran Mastiff⁸⁷ ve IAI Scout İHA'ları kullanan filo tüm harekât sırasında muharebe sahasında sürekli olarak en az iki İHA bulundurmuş ve hava savunma sistemlerinin konumları hakkında sürekli gerçek zamanlı veri ulaştırmıştır⁸⁸.

Resim 4: Harekâta Katılan İsrail Hava Kuvvetleri Uçakları⁸⁹

⁸⁷ “Mastiff İHA üzerinde jiroskoplara stabilize edilmiş bir TV kamerası ve yüksek çözünürlüklü panoramik kamera vardır. İHA bu sayede olay yerinden gerçek zamanlı görüntü ve hava fotoğrafı aktarabilmektedir. Scout ise daha ziyade elektronik istihbarat (ELINT) operasyonları için dizayn edilmiş bir İHA'dır. Hava savunma radarlarının elektromanyetik izlerini toplayan ve frekanslarını tespit eden ise Scout olmuştur.” Bkz. David E. Clary, *The Bekaa Valley*, s. 8.

⁸⁸ Richard A. Gabriel, *Operation Peace for Galilee*, s. 98; David E. Clary, *The Bekaa Valley*, s. 10.

⁸⁹ <https://warhistory.org/@msw/article/air-offensive-over-lebanon-1982> (Erişim Tarihi: 29.01.2025).

Yine saldırı sırasında Hava Kuvvetleri Komutanı İvri ve pilotlar arasında karşılıklı konuşmalarını sağlayan bir hat da tesis edilmiş ve komuta-kontrolün daha da iyileştirilmesi sağlanmıştır. Taarruz grubuna koruma sağlayacak olan F-15 ve F-16 uçakları⁹⁰ önleme görevini üstlenirken hava savunma sistemlerine saldırı görevini Purple Fist⁹¹ ve Gray Fist⁹² füzeleri taşıyan F-4 uçakları yerine getirmiştir⁹³. Fakat bundan önce Suriye hava savunma radarlarını aldatmak ve meşgul etmek için İsrail Hava Kuvvetleri Telem⁹⁴ ve Shadmit İHA'larını düşman havasına göndermiştir⁹⁵. İHA'lara kilitlenen ve açığa çıkan radarları ise yine F-4 uçakları tarafından anti-radyasyon füzeleri (ARM) ile vurulmuştur⁹⁶. Bu esnada hedefleri sürekli olarak takip eden İHA'lar, İsrail Hava Kuvvetleri'nin kullandığı harita sistemi ile uyumlu ve eşleştirilmiş fotoğraflar sağlamıştır. Zaman kaybını önleyen bu sistem sayesinde elde edilen bilgi hızlı şekilde işlenmiş ve kullanılmıştır⁹⁷.

⁹⁰ “İsrail, F-15 uçaklarını 1975, F-16'ları ise 1980 yılında almıştır.”. Bkz. Tal Tovy, “The Struggle for Air Superiority”, s. 97.

⁹¹ “1975 yılında ABD, İsrail'e AGM-78 Standart ARM füzeleri vermeyi önermiştir. Ancak F-4 uçaklarında kullanılan bu silah için uçağa özel bir işletim sistemi kurulmasının da gerektiği bildirilmiştir. Oldukça pahalı olan bu sistem İsrail Hava Kuvvetleri'nin konsepti ile de uyuşmamıştır. Bunun üzerine İsrail Hava Kuvvetleri, üretici firma olan General Dynamics ile irtibata geçmiş ve füzenin otonom hale getirilmesi ve işletim sistemine ihtiyaç duymayan bir modelinin geliştirilmesini talep etmiştir. Önerisi kabul gören İsrail ilk füzeleri 1976 yılında teslim almıştır. Bu geliştirilmiş AGM-78'lere İsraililer Purple Fist adını vermiştir.”. Bkz. K. Marinko, “Purple Fist-An Air-to-Ground Missile Against Missile Batteries”, *Israeli Air Force Bulletin*, Sayı 5 (1993), c. 91, s. 3.

⁹² “1976 yılında İsrail Hava Kuvvetleri GBU-8 elektro-optik bombaları envanterine dahil etmiştir. 1 tonluk bir Mark 84 bombası ile ona takılan Rockwell üretimi elektro-optik bir güdüm setinden oluşan bomba, güdüm sistemi sayesinde hem gece hem de gündüz kullanılabilmiştir. İsrail Hava Kuvvetleri bu yeni bombaya Gray Fist adını vermiştir.”. Bkz. Haim Yogeve vd., “Revolution in Military Affairs”, s. 148.

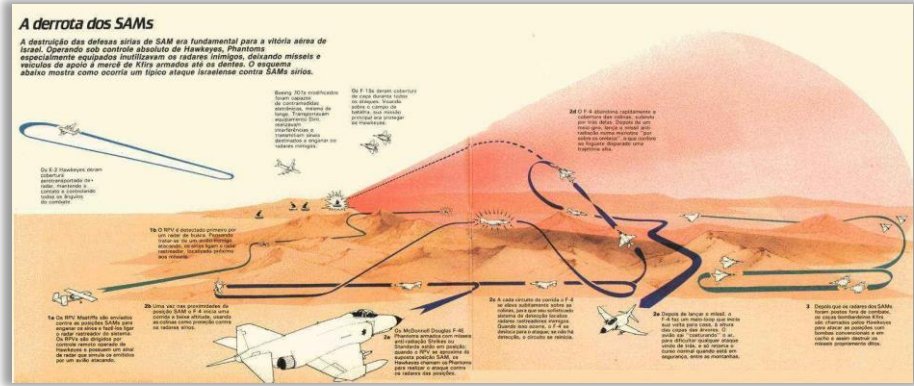
⁹³ K. Marinko, “Purple Fist-An Air-to-Ground Missile Against Missile Batteries”, s. 20.

⁹⁴ Telem İHA, Amerikan Nortrop firması tarafında üretilen MQM-74A İHA'sının İsrail'in taleplerine göre üretilmiş olan modelidir. Bkz. Haim Yogeve vd., “Revolution in Military Affairs”, s. 154, dn. 27.

⁹⁵ Benjamin S. Lambeth, *Moscow's Lesson from the 1982 Lebanon Air War*.

⁹⁶ Tal Tovy, “The Struggle for Air Superiority”, s. 91; Haim Yogeve vd., “Revolution in Military Affairs”, s. 149.

⁹⁷ Rebecca Grant, “The Bekaa Valley War”.

Resim 5: Harekât Planı⁹⁸

Uçaklar, yerleri anlık olarak belirlenen hedeflere saldırdıkları için saldırılar çok hızlı şekilde sonuçlanmıştır. Bu da uçakların hedef alınma ihtimalini azaltmıştır. Keza anti-radyasyon füzelerinin hızı da F-4'lerin korumasız kaldığı zamanı azaltmış ve hedef alınma ihtimalini asgariye indirmiştir. Saldırı bittiğinde, bölgede dört Hava Savunma Tugayı'nda, 30x28 km'lik bir alana yayılmış olan 19 hava savunma sistemi, iki saatlik bir zaman diliminde hiç uçak kaybı olmadan imha edilmiştir⁹⁹. İsrail Hava Kuvvetleri'nin envanterinde güdümlü füzeler vardır ancak bunlar çok yavaş olduğu için bu operasyonda kullanılmamış, bunun yerine serbest düşüşlü bombalar tercih edilmiştir¹⁰⁰.

Harekât ve sonucu dünya kamuoyunda şoka sebep olmuştur. Bu noktada bekleninin aksine Moskova'da yaşanan şok ve şaşkınlık Şam'dakinden fazla olmuştur¹⁰¹. Hem Moskova hem de Şam'ı şaşırtan bir diğer konu da İHA'ların etkin kullanımıdır¹⁰². Zira İHA'lar saldırı yapılacak bölgenin keşfine ek olarak sahte hedef olarak da kullanılmış ve

⁹⁸ <https://warhistory.org/@msw/article/the-battle-of-the-bekaa-valley> (Erişim Tarihi: 29.01.2025).

⁹⁹ Vladimir Voronov, *The Syrian Nemesis*, çev. Arch Tait, The Henry Jackson Society, Russia Studies Centre/Radio Free Europe, Radio Liberty, Londra 2017, s. 2. Ayrıca bkz. David E. Clary, *The Bekaa Valley*, s. 6; Benjamin S. Lambeth, *Moscow's Lesson from the 1982 Lebanon Air War*, s. 5-6.

¹⁰⁰ Benjamin S. Lambeth, *Moscow's Lessons*, s. 5-8; R. A. Mason, "Airpower As a National Instrument", s. 208; Tal Tovy, "The Struggle for Air Superiority", s. 92; Rebacca Grant, "The Bekaa Valley War".

¹⁰¹ Vladimir Voronov, *The Syrian Nemesis*, s. 2.

¹⁰² Vladimir Voronov, *The Syrian Nemesis*, s. 4.

Suriye Hava Savunması'nın aktif hale geçmesini ve yerlerinin son kez teyit edilmesini sağlamıştır¹⁰³.

Suriye'nin İsrail Hava Kuvvetleri'nin hareket serbestisini kısıtlamak için Bekaa Vadisi'ne kurduğu SA-6 uçaksavar füzeleri, 1973 Savaşı'nda kullanılan SA-2'ler gibi sabit füze bataryaları değildir. Ancak Suriye ordusu bunları çakılı mevzilere yerleştirmiş ve sabit hale getirmiştir. Bu da Bekaa Vadisi üzerinde sürekli İHA bulunduran İsraililerin füzelerin yerini tespit ve teyit etmesini kolaylaştırmıştır.¹⁰⁴ Sabit hale gelmiş olan hava savunma füzeleri daha sonra yapılan saldırıda kolayca devredışı bırakılmıştır. Yerleri değişmeyen radarların da frekansları bu süre içinde tespit edilmiştir. Burada da İsraililer, Suriye hava savunma füze personelinin radar emisyon kontrolü yapmayı ihmal etmelerinden faydalanmıştır. Zira çatışma bölgesindeki Suriye askerî personeli radarları gereğinden fazla ve neredeyse sürekli açık tutmuş, bu da yerlerinin açığa çıkmasına sebep olmuştur¹⁰⁵

4.1. Hava Harekâtı

Dana Burnu Harekâtı'nın başlamasından 20 dakika sonra durumun vahametini kavrayan Suriyeliler, İsrail Hava Kuvvetleri'ni durdurmak için uçaklarını kaldırmıştır¹⁰⁶. O dönemde Suriye hava gücünün temelini Sovyet yapımı Mig-21 uçakları oluşturmaktadır. Buna ek olarak Suriye Hava Kuvvetleri'nin elinde önemli sayıda Mig-23 ve Su-20 savaş uçağı da bulunmaktadır. Ancak bu uçaklar önleme için yer kontrolüne bağımlıdır. Radarlar vurulup elektronik karıştırma devreye girince Suriye uçakları etkisiz hâle gelmiştir¹⁰⁷. Bu yüzden harekât, konu ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda “Bekaa Vadisi Hindi Avı (Bekaa Valley Turkey Shoot)” olarak da adlandırılmıştır.

¹⁰³ David E. Clary, *The Bekaa Valley*, s. 8.

¹⁰⁴ Benjamin S. Lambeth, *Moscow's Lesson from the 1982 Lebanon Air War*, s. 10.

¹⁰⁵ David E. Clary, *The Bekaa Valley*, s. 8.

¹⁰⁶ R. A. Mason, “Airpower As a National Instrument”, s. 208.

¹⁰⁷ Kenneth M. Pollack, *Arabs at War: Military Effectiveness, 1948-1991*, University of Nebraska Press, Londra 2004, s. 533.

Resim 4: Suriye Hava Kuvvetleri Uçakları¹⁰⁸

Hava savunması etkisiz hâle gelince Suriyeliler, tüm sistemlerini kaybetmemek için 100 kadar uçak kaldırmıştır¹⁰⁹. Bunun sonucunda Bekaa Vadisi üzerindeki hava sahası bir anda uçaklar, İHA'lar, elektronik karıştırma, avcı ve saldırı uçakları ile dolmuştur. Bu sırada taarruza katılan İsraili pilotlar gerekli emir ve yönlendirmeler için VHF kanalını kullanmış ve merkezle irtibatlarını sürdürmüş ve uygulanan karıştırmadan etkilenmemişlerdir. Ancak Suriyelilerin telsiz irtibatı kopmuştur. Bunun sonucunda havada yalnız kalan Suriye uçakları İsrail Hava Kuvvetleri'ne karşı koyamamıştır¹¹⁰.

¹⁰⁸ <https://warhistory.org/@msw/article/the-battle-of-the-bekaa-valley> (Erişim Tarihi: 29.01.2025).

¹⁰⁹ Benny Morris, *Righteous Victims*, s. 528.

¹¹⁰ Mathew M. Hurley, "The Bekaa Valley Air Battle", s. 60-70.

Karıştırmaya karşı korumalı VHF frekansı sayesinde İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı Ivri, Tel Aviv'deki Kirya Üssü'nden E-2C uçakları ve İHA'lardan gelen verileri takip ederek F-15'lerin taarruz bilgilerini izlemiştir¹¹¹. Ayrıca İsrail, Suriyelilerin ne zaman harekete geçeceğini tespit edebilmek için ülkenin en büyük üç hava üssü üzerinde İHA bulundurmıştır. İHA'lardan anlık gelen bilgiler ile Suriye Hava Kuvvetleri uçaklarının sadece burun ve kuyruk kısmında radar ikaz alıcıları olduğu, uçakların yan kısımlarının boş olduğu bilgisi ile birleştirilmiş ve Suriye uçaklarına yandan veya alttan saldırmak için anlık olarak planlama yapılmıştır¹¹². Ivri'nin bu operasyonla ilgili taktiği; savaş alanına her seferinde dört avcı uçağından oluşan bir filoyu göndermek olmuştur. Havadaki muharebe alanında her karşılaşma 1-2 dk. arasında sürmüştür ve Ivri, planı gereği muharebe sahasına dört uçaktan fazlasının girmesine izin vermemiştir¹¹³. Suriyeliler açısından bu taarruz tam bir sürpriz ve beklemedikleri bir hareket tarzı olmuştur. Bunun sonucunda da tamamen hazırlıksız yakalanmışlardır. Muharebe sahasında uygulanan elektronik karıştırma da Suriye Hava Kuvvetleri'nin Mig-21 ve Mig-23 uçaklarının komuta merkezleri ile olan irtibatını kesmiştir. Yerdeki radar ve harekât merkezinden bilgi alamayan Suriyeli pilotların bu yüzden düşmanın nerede olduğu ve ne yöne gidecekleri, saldırının nereden geleceği hakkında hiçbir fikri olmamıştır¹¹⁴. Muharebe sahasının kontrolünü eline geçirmiş olan İsrail uçakları da Suriye uçaklarını muharebe sahasına gönderdikleri dörtlü formasyonlar sayesinde rahatlıkla avlamıştır. Düşmanı tespit edemeyen Suriye uçakları Bekaa Vadisi üzerinde amaçsız şekilde dolaşırken, İsrail savaş uçakları onlara ateş açmıştır. İsrailliler her seferinde iki ya da üç uçağı düşürerek geri çekilmiştir. Bu durum Suriyeli pilotların demoralize olmasına ve dikkatlerinin dağılmasına sebep olmuştur. Saldırı sonlandığında İsrailliler iddialarına göre 82 Suriye savaş uçağını düşürmüş ve Bekaa Vadisi'ndeki hava savunma sistemlerinden kaynaklanan tehdidi bertaraf etmişlerdir¹¹⁵. Çatışmaya olası bir Sovyet müdahalesinden endişe eden

¹¹¹ Richard A. Gabriel, *Operation Peace for Galilee*, s. 98; Mason, "Airpower As a National Instrument", s. 208.

¹¹² Richard A. Gabriel, *Operation Peace for Galilee*, s. 99.

¹¹³ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

¹¹⁴ Richard A. Gabriel, *Operation Peace for Galilee*, s. 99.

¹¹⁵ Tal Tovy, "The Struggle for Air Superiority", s. 91; David E. Clary, *The Bekaa Valley*, s. 6; Haim Yogev vd., "Revolution in Military Affairs", s. 147.

ABD çatışmanın ilk anlarından itibaren müdahil olmuş ve taraflar arasındaki gerginliği sonlandırmaya çalışmıştır. Ancak başarılı olamamış, İsrail, Bekaa Vadisi'ndeki hava savunma sistemleri yok edilene kadar ateşkes talebini kabul etmemiştir¹¹⁶.

Bu gelişmelerden sonra harekâtı yöneten grup içerisinde yer alan Albay Aviam Sella harekâtın durdurulması emrini vermiştir. Bu kararını Sharon şiddetle eleştirmiştir. İlk saldırının şokunu atlatan Suriye, kayıplarını telafi etmek için SA-8 bataryalarını da Bekaa Vadisine göndermiştir¹¹⁷. Bunun üzerine İsrail, yeni gelen bataryaların da imhası için tekrar saldırı düzenlemiştir. Suriye Hava Kuvvetleri de koruma ve destek için müdahil olmaya devam etmiştir. 9 Haziran öğleden sonra 16:00'da 19 Suriye hava savunma sisteminden 14'ü imha edilmiş, yaşanan hava muharebesinde 23-29 Suriye uçağı düşürülmüştür¹¹⁸. 10 Haziran 30-35; 11 Haziran günü de 19 Suriye uçağı daha düşürülecektir¹¹⁹. Toplam sayının ise yukarıda ifade edildiği üzere 80'den fazla olduğu İsrail'in iddiaları arasındadır¹²⁰. İsrail'in ise kaybı 2 uçaktır¹²¹. Suriyeliler ise İsraililerin iddiasını reddetmiş, toplam kayıplarının 60 uçak ve 19 pilot olduğunu iddia etmişlerdir¹²². Operasyon sonucunda İsrail Hava Kuvvetleri Lübnan hava sahasının kontrolünü eline geçirmiştir. Bu hâkimiyet de İsrail'in kara harekâtının gidişatını değiştirmiştir¹²³.

¹¹⁶ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

¹¹⁷ "SA-8 füze sistemi, taktik ve kısa menzilli, alçaktan uçan uçaklara karşı geliştirilmiş bir hava savunma sistemidir." Bkz. Tal Tovy, "The Struggle for Air Superiority", s. 97.

¹¹⁸ Mathew M. Hurley, "The Bekaa Valley Air Battle", s. 61; Lon Nordeen, *Fighters Over Israel*, s. 170-176; Vladimir Voronov, *The Syrian Nemesis*, s. 3.

¹¹⁹ Vladimir Voronov, *The Syrian Nemesis*, s. 3.

¹²⁰ Anthony H. Cordesman ve Abraham R. Wagner, *The Lessons of Modern War: The Arab- Israeli Conflicts, 1973-1989*, c. 1, Westview Press, Boulder CO 1990, s. 110-119; Kenneth M. Pollack, *Arabs at War*, s. 532-534. Ayrıca bkz. Haim Yogev vd., "Revolution in Military Affairs", s. 147.

¹²¹ Tal Tovy, "The Struggle for Air Superiority", s. 92 ve 97.

¹²² Vladimir Voronov, *The Syrian Nemesis*, s. 3.

¹²³ Trevor N. Dupuy ve Paul Martell, *Flawed Victory*, s. 119-122; Cordesman ve Wagner, *The Lessons of Modern War*, s. 203; Brereton Greenhous, "The Israeli Experience," *Case Studies in the Achievement of Air Superiority*, ed. Benjamin F. Cooling, Center of Air Force History, Washington DC 1994, s. 599-600; Benjamin S. Lambeth, *Moscow's Lesson from the 1982 Lebanon Air War*, s. 11. Ayrıca bkz. Cynthia A. Roberts, "Soviet Arms Transfer Policy and the Decision to Upgrade Syrian Air Defences", *Survival*, Sayı 4 (1983), c. 25, s. 154-164.

5. Danaburnu (Mole Cricket) 19 Operasyonu'nun Sonuçları

Yapılan operasyon sonrasında Lübnan'daki Suriye hava savunması kırıldığı için İsrail Hava Kuvvetleri 9 Haziran gecesi, Suriye'nin 47'nci Zırhlı Tugayı'nı Baalbek'in kuzeyinde ilerleme halinde iken yok etmiştir. 10 Haziran günü ise Bekaa Vadisi'nde altı hava savunma sistemi daha imha edilmiştir. Bu bataryaların ikisi mevcut, diğer dört tanesi ise takviye gelen hava savunma bataryasıdır¹²⁴. Çatışma devam ederken Hafız Esad, Savunma Bakanı Mustafa Tlass'ı Moskova'ya, Sovyetler Birliği'nden yardım temini için göndermiştir. Sovyetler Birliği, durumun 1973 yılındaki gibi topyekûn bir savaşa dönüşmemesi için Suriye'nin yardım talebini karşılıksız bırakmıştır ancak durumun daha kötüye gitmesi ihtimalini de düşünerek gerekli askerî malzemeleri hazırlatmış ve havaalanlarında hazır tutmuştur. Buna ek olarak Suriye hava savunma sistemlerine ne olduğunu tespit için Mareşal Pavel Stephanovich Kutakhov'u oluşturulan araştırma komisyonu başkanı olarak Suriye'ye göndermiştir¹²⁵. Benzer şekilde ABD de bu olaydan bir yıl sonra General John Chain başkanlığında bir heyeti benzer şekilde olayın incelenmesi için görevlendirmiştir. Dönemin İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı Ivri ise 1991 yılında Moskova'da görev yapan bir Çek Generali'nin Sovyetler Birliği'nin, özellikle elektronik konusunda Batı dünyasının kendilerinden daha üstün olduğunu fark ettiklerini söylediğini, bu yüzden de bu çatışmanın kendileri açısından önemli bir dönüm noktası olduğunu teyit ettiklerini ifade etmiştir.¹²⁶ Benzer ifadeleri daha sonra A. Sharon da kullanmış ve operasyonunun İsrail açısından, 1982 Lübnan işgalinde dönüm noktası olduğunu ifade etmiştir¹²⁷.

İsrail, 1982 Bekaa Vadisi hava harekâtında İHA'lar ve yeni silahlarla başarı sağlamıştır. Ancak Lübnan işgalinde stratejik belirsizlik büyük bir zaaf oluşturmuştur. Bu zaafın sebebi, İsrail'in Lübnan'ı işgal ederek ne tür bir amaca ulaşmayı amaçladığını net olarak belirlememiş olmasıdır. Elbette İsrail'e yapılan saldırıların durdurulması gibi yapılan askerî harekâtı meşru bir temele oturtma girişi ve çabası vardır ancak harekâtla ulaşılmak istenen sonucun ne olduğu sorusunun birden fazla

¹²⁴ Benny Morris, *Righteous Victims*, s. 528-529.

¹²⁵ Mathew M. Hurley, "The Bekaa Valley Air Battle", s. 63.

¹²⁶ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

¹²⁷ Ed Magnuson, "Israel Strikes at The P.L.O.", *Time*, 21.06.1982.

cevabı olmuştur. Bu belirsizlik sebebiyle İsrail, Lübnan İç Savaşı'na fiilen taraf olduktan sonra kendisini içine düştüğü çatışma ortamından kurtarmada oldukça zorluk çekmiştir. Askerî gereksinimler olduğu kadar siyasî amaçlar ve ikbal imkânlarının da gözetildiği bu işgal yüzünden İsrail ordusunun kuruluş felsefesi de ihlal edilmiştir. Bu ihlalin siyasî, diplomatik alanda da yansımaları olmuştur. Resmî beyanlara göre İsrail Silahlı Kuvvetleri ana amacı ülkeyi ve devleti tehditlerden korumak olan ve başka bir seçenek kalmaması halinde savaş yoluna başvuran bir savunma gücüdür. Ancak Lübnan işgali ile bu argümanı öne sürmek oldukça zor bir hale gelmiş, savunma gücü olduğu iddia edilen gücün saldırı gücü haline dönüştüğü sıklıkla vurgulanmıştır. Bu da İsrail'in demokratik ve barış yanlısı, kendini korumaya çalışan bir devlet olduğu iddiasını zora sokmuştur¹²⁸.

Gerek hava harekâtının gerekse de Lübnan İç Savaşı'nın taraflarından birisi olan ve bu süreçte İsrail'le doğrudan çatışmaya girmek zorunda da kalan Suriye, verdiği kayıplara rağmen özellikle kara güçlerinin iyi bir performans sergilediğini iddia etmiştir. Hava harekâtında da en az kendilerinin verdiği kayıp kadar İsraillilerin de kayba uğradığı iddiasında olmuştur. Ancak daha sonra bu iddia tekrar gündeme gelmemiştir. Hava savaşında uğranılan yenilginin temel sebebi olarak da kendi kontrollerinde olmayan Sovyet silahları gösterilmiştir¹²⁹. Ek olarak yüksek teknoloji ürünü silahların ve sistemlerin etkinliklerini gördüklerinden dolayı komuta-kontrol, eğitim, silah kullanımı ve elektronik savaş konularındaki eksiklerini gidermeye ve modern teknoloji ürünü silah ve sistemlerin temini konusunda daha hassas davranmaya başlamışlardır¹³⁰. Yine bu dönemde Suriye'yi kaybetmek istemeyen Sovyetler Birliği de ülkeye olan desteğini ve askerî yardımını arttırmıştır. Bu kapsamda daha önce Varşova Paketi dışına satılmayan SA-5 hava savunma füzeleri ile SS-21 karadan karaya füzeleri de Suriye'ye verilmiştir¹³¹.

Sonuç olarak, Bekaa Vadisi'ndeki hava savunma sistemlerinin imhası, İsrail Hava Kuvvetleri'nin Lübnan'daki hareket serbestisini

¹²⁸ CIA, "Military Lessons Learned by Israel and Syria from the War in Lebanon", *Interagency Intelligence Memorandum*, 1984, s. 3.

¹²⁹ CIA, "Military Lessons Learned by Israel and Syria", s. 3-4.

¹³⁰ CIA, "Military Lessons Learned by Israel and Syria", s. 4.

¹³¹ CIA, "Military Lessons Learned by Israel and Syria", s. 4.

kısıtlayan en önemli engelin ortadan kalkmasını sağlamıştır. Kendisini tehdit edecek bir şey kalmayan İsrail Hava Kuvvetleri bu operasyondan sonra helikopterlerini de yakın destek ve tanksavar görevleri için Güney Lübnan'a göndermiştir¹³². Bekaa Vadisi'ndeki bu operasyondan iki hafta sonra İsrail Hava Kuvvetleri gerçek zamanlı veriye dayalı komuta-kontrol konseptini uygulayabileceği bir fırsat daha bulmuştur. Suriyeliler kayıplarını telafi etmek için Lübnan'a yeni hava savunma sistemleri sevk etmiştir. Toplam sayısı dört olan bu bataryalar, artık kendileri için hiçbir tehdidin kalmadığını düşünen İsrail Hava Kuvvetleri'nin bir F-4 uçağını düşürmüştür. Ancak yeri belli olan ve sürekli olarak İHA'lar tarafından takip edilen bu yeni bataryalardan üçü yapılan saldırı ile yok edilmiştir¹³³. Bu taarruzla yeni hareket tarzının geçerliliği kanıtlanmıştır.

Sonuç

İsrail, 1948 yılı mayıs ayında Ortadoğu'da siyaset sahnesine çıkmasından itibaren, bölgedeki dengeleri bozmuş, komşuları olan Arap devletlerine varlığı dayatıldığı için onları kendine düşman olarak bulmuştur. Bu noktada bozulan güç dengesini fiili hareketlerle ve kuvvet kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de pragmatist davranmaya çalışmış, koyduğu hedeflere ulaşmak için ısrarcı olmuştur. Bu hedeflere ulaşmak adına da 1982 yılındaki Lübnan işgaline kadar olan sürede üç büyük savaşa taraf olmuştur; 1948, 1967 ve 1973. Ülkenin fırsatçı ve pragmatist tutumuna en güzel örnek 1967 Altı Gün Savaşı'dır. Bu savaş sırasında baskın bir saldırı ile Arap devletlerinin hava kuvvetlerini yerde iken imha etmiş ve ilan edilen ateşkese rağmen ilerleyerek Golan Tepelerini işgal etmiştir. 1973 yılında ise durum tersine dönmüş, rehavete kapılan ve düşmanını küçümseyen İsrail, bu sefer baskına uğrayan taraf olmuştur. Bu baskın taarruzda bozguna uğramamak ve zaman kazanabilmek için Hava Kuvvetleri'ni kullanmaya çalışan İsrail devlet yönetimi, bu kararı sonrasında Hava Kuvvetleri'nin ¼'ini (100'den fazla uçak) kaybetmiştir. Bu kayıpların büyük kısmının sebebi ise Suriye ve Mısır hava savunma sistemleri olmuştur. Bu durumu unutmayan İsrail devlet yönetimi ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı bir daha benzeri bir durumu yaşamamak adına hava savunma sistemlerinin nasıl bertaraf edileceği konusu ile

¹³² Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

¹³³ Rebecca Grant, "The Bekaa Valley War".

meşgul olmaya başlamıştır. Konu 1981 yılında Suriye'nin, Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ne hava savunma sistemlerinin yerleştirmesi ile tekrar ön plana çıkmıştır. Bu sorunu çözmek için çeşitli çalışmalar yapılmış ve sonunda bir plan hazırlanmıştır. Bu planı dönemin Savunma Bakanı Sharon uygulamak istemiş ve Başbakan Menachem Begin'i de ikna etmiştir. İsrail'in kendisini tehdit altında hissettiğinde nasıl davranmaya başlayacağı ve nereye kadar gidebileceğini göstermesi açısından önemli bir örnek olan Dana Burnu 19 Operasyonu, bu alanda çalışma yapacak araştırmacıların dikkate alması gereken güzel bir örnektir.

İsrail'in 1982 yılında Lübnan'ı işgali ve Bekaa Vadisi Hava Harekâtı, 1973 yılından sonra İsrail ve Suriye güçlerinin ilk kez doğrudan karşı karşıya geldiği çatışma olmuştur. Bu çatışma sonrasında taraflar birbirlerinin güç ve yeteneklerini ölçme imkânı bulmuşlardır. 1973 Savaşı sonrasında İsrail silahlı gücünü nitelik bakımından geliştirmeye daha da ağırlık vermiştir, zira nüfus kısıtı sebebiyle nicelik olarak askerî gücünü geliştirmesinin önünde engeller bulunmaktadır. Bu durum günümüzde de hala devam etmektedir. Ancak nicelik, yani sayı üstünlüğüne öncelik veren Sovyet askerî doktrinini temel alan Suriye ise hem Golan hem de Lübnan'da asker bulundurması yüzünden artan asker sayısının da etkisi ile niceliği önplanda tutmaya devam etmiştir. Ancak gerek 1975 yılında başlayan Lübnan İç Savaşı gerekse de İsrail'in 1982 yılında Lübnan'ı işgali, Suriye'nin bu anlayışında değişikliğe gitmesinin bir zaruret olduğunu göstermiştir. Bu yüzden de Suriye askerî gücünü modern silah, teçhizatla donatarak İsrail'le arasındaki güç dengesini de korumaya çalışmıştır. Bu kapsamda Suriye ordusunun modernize olması ve mevcudunu da arttırmasına rağmen İsrail, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin de desteği ile askerî üstünlüğünü korumayı başarmıştır.

Dana Burnu Operasyonu'nu dikkate değer kılan nokta, özellikle 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı'nda İHK'nın ağır zayıat vermesine sebep olan Suriye ve Mısır uçaksavar füze bataryalarından kaynaklanan tehdidin nasıl üstesinden gelineceği konusunda yapılan geniş kapsamlı çalışma ve planlamadır. Uçaksavar füzelerinden kaynaklanan tehdide karşı zayıflığının farkına varan İHK tam 13 ay boyunca bu durum üstesinden gelmek için çalışmış, bu füzelere karşı nasıl müdahale ve saldırı taktikleri geliştirilmiştir. Bu operasyon sırasında da kullanılmıştır. Bunun sonucunda İHK ve Suriye Hava Kuvvetleri bir daha benzeri ölçekte karşı karşıya gelmemiştir.

Gerek Dana Burnu Operasyonu gerekse de Irak'ın Osirak nükleer reaktörüne yapılan saldırı, İHK'nın ve İsrail'in cüretkat tavırlar takınmaktan çekinmeyen, bu yüzden de dikkate alınması gereken bir güç olduğu kanısını güçlendirmiş, ülkenin caydırıcılığına da olumlu yönde katkıda bulunmuştur. Saldırının bir diğer dikkate değer tarafı da Suriye'nin zaaflarının uzun süreli ve dikkatli çalışma ile tespit edilmesidir. Bu izleme faaliyetlerinde İnsansız Hava Araçları'nın (İHA) kullanılması da önemlidir. İHA'lar sayesinde sürekli izlenen Suriye Hava Kuvvetleri ve hava savunma füze bataryalarının tüm hareketlerinden bilgi sahibi olunmuş, konumları ve zayıf noktaları detaylı olarak incelenmiştir. Sonucunda da saldırı cereyan etmiştir.

Yine geliştirilen bu taktikler sonucunda İHK 1990'lı yıllarda Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin (GKRY) Rusya'dan tedarik ettiği ve adaya yerleştirmek istediği S-300 füzelerinin aktif hale getirilmesi halinde füze bataryalarını vuracağını ilan etmiştir. Bu tehdidi GKRY ve Rusya Federasyonu tarafından ciddiye alınmıştır zira İsrail Dana Burnu Operasyonu ile bu konudaki yetenek ve yetkinliğini göstermiştir. Hatırlanacağı üzere İsrail, bu tür füzelere müdahale için Türk Hava Kuvvetleri pilotlarını da eğitmiştir.

Sonuç olarak, çalışmanın konusu olan Dana Burnu Operasyonu, temelde üzerinde iyi çalışılmış bununla beraber risk alınarak yeni teknolojiler ve ekipmanların da dahil ile detaylı ve sabırlı bir istihbarat, gözlem, planlama, sürecinden geçirilerek olgunlaştırılmış ve İsrail Hava Kuvvetleri'nin kendi istediği yerde ve zamanda uygulamaya koyduğu ve planını Suriye'ye dayattığı bir askerî harekâttir. Harekâtın sonucunun belirlenmesinde, hava savunma radarlarının radar ve telsiz frekanslarının İHA'ların etkili bir şekilde izleme aracı olarak kullanılması sonucunda elde edilmesi belirleyici olmuştur. Ek olarak Suriye Hava Kuvvetleri uçaklarının sadece ön ve arka kısmında radar ikaz alıcılarının bulunması, bu yüzden de kendilerine yan kısmından yaklaşan bir uçak veya füzeyi, pilot o yöne bakmıyorsa göremeyecekleri gibi görünürde küçük ama sonuca etki eden ayrıntılara ulaşılmış olması da bir diğer sonucu belirleyici etkindir. Bu yüzden de bu tecrübeden ders çıkarmak ve çıkarılan dersleri bilmek uluslararası ilişkiler açısından da önemli bir noktadır. Bu konuda yapılan çalışmalarında gösterdiği üzere, İsrail devlet yönetiminin yaşadığı olaylarda zafiyet gösterdiği ve zarara uğradığı alanlardan ve olaylardan ders çıkarmaya ve aynı hataya tekrar düşmemeye önem verdiği görülmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

- BARTOV, Hanoch, *Dado*, Maariv, Tel-Aviv 1978
- CARTER, John R., “Airpower And The Cult of The Offensive”, *Airpower And The Cult of The Offensive*, ed. John R. Carter ve Cadre Paper, Air University Press, Alabama 1998, s. 52-65
- CIA, “Military Lessons Learned by Israel and Syria From The War in Lebanon”, Interagency Intelligence Memorandum, 1984
- CLARY, David E., *The Bekaa Valley-A Case Study*, Air Command And Staff College, Maxwell AFB, Alabama 1988
- COHEN, Eliezer, *Israel’s Best Defense: The First Full Story of The Israeli Air Force*, çev. Jonathan Cordis, Orion Books, New York 1993
- COHEN, Eliezer, *The Sky Is Not The Limit: The Story of The Israeli Air Force*, Sifriyat Maariv, Tel-Aviv 1990
- CORDESMAN, Anthony H. ve Abraham R. Wagner, *The Lessons of Modern War: The Arab- Israeli Conflicts, 1973-1989*, c. 1, Westview Press, Boulder CO 1990
- DUPUY, Trevor N. ve Martell, Paul, *Flawed Victory: The Arab- Israeli Conflict And The 1982 War in Lebanon*, Hero Books, Fairfax VA 1986
- EVRON, Yair, *War And Intervention in Lebanon: The Israeli-Syrian Deterrence Dialogue*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1987
- FUTRELL, Ideas ve Robert Frank, *Concepts, Doctrine, Basic Thinking in the United States Air Force, 1961-1984*, c. 2, Air University Press, Maxwell AFB, Alabama 1989
- GABRIEL, Richard A., *Operation Peace for Galilee: The Israeli-PLO War in Lebanon*, Hill and Wang, New York 1984
- GAİ, Carmit, *Bar-Lev: A Biography*, Am Oved, Tel-Aviv 1998
- GLASSMAN, Jon D., *Arms For The Arabs*, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1981
- GREENHOUS, Brereton, “The Israeli Experience”, *Case Studies in The Achievement of Air Superiority*, ed. Benjamin F. Cooling, Center of Air Force History, Washington DC 1994

- HERSH, Seymour M., *The Samson Option*, Random House, New York 1991
- HERZOG, Chaim, *The Arab-Israeli Wars: War And Peace in The Middle East*, Random House, New York 1982
- HURLEY, Mathew M., "The Bekaa Valley Air Battle", *Airpower Journal*, Sayı 4 (1989), c. 4, s. 60-70
- IVRİ, David, "Destruction of a Surface-to-Air Missile Array During The Galilee Peace War", *Maaracot*, Sayı 413 (2007), 68-71
- KİRSCHENBAUM, Joshua, "Operation Opera: An Ambiguous Success", *Journal of Strategic Security*, Sayı 4 (2010), c. 3, s. 49-62
- KOBER, Avi, *Israel And War of Attrition*, Mideast Security And Policy Studies No. 62, Bar-Ilan University, The Begin-Sadat Center for Strategic Studies (BESA), Ramat Gan 2005
- LAMBETH, Benjamin S., *Moscow's Lessons from the 1982 Lebanon Air War*, The Rand Corporation, Santa Monica, CA 1984
- MASON, R. A. "Airpower As a National Instrument: The Arab-Israeli Wars", *The War in The Air 1914-1994*, ed. Alan Stephens, Air University Press, Alabama 2001, s. 191-220
- MORRIS, Benny, *Righteous Victims: A History of The Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, Alfred A. Knopf, New York 2001
- NORDEEN, Lon, *Fighters Over Israel: The Story of The Israeli Air Force From The War of Independence to The Bekaa Valley*, Orion Books, New York 1990
- POLLACK, Kenneth M., *Arabs at War: Military Effectiveness, 1948-1991*, University of Nebraska Press, Londra 2004
- ROBERTS, Cynthia A., "Soviet Arms Transfer Policy And the Decision to Upgrade Syian Air Defences", *Survival*, Sayı 4 (1983), c. 25, s. 154-164
- SCHİFF, Ze'ev ve Ya'ari, Ehud, *Israel's Lebanon War*, Touchstone, Old Tappan, New Jersey 1985
- SEALE, Patrick, *Asad: The Struggle For The Middle East*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles 1990

- SHLAİM, Avi ve Tanter, Raymond, “Decision, Process, Choice, and Consequences: Israel’s Deep Penetration Bombing in Egypt, 1970”, *World Politics*, Sayı 4 (1978), c. 30, s. 483-516
- TOVY, Tal, “The Struggle For Air Superiority The Air War Over the Middle East (1967-1982) As a Case Study”, *The Air Force Journal of European, Middle Eastern, & African Affairs*, Sayı 1 (2020), c. 2, s. 77-97
- VORONOV, Vladimir, *The Syrian Nemesis*, çev. Arch Tait, The Henry Jackson Society, Russia Studies Centre/Radio Free Europe, Radio Liberty, Londra 2017
- YANİV, Avner, *Politics And Strategy in Israel*, Poalim, Tel-Aviv 1994
- YOGEV, Haim, Ronen A. Cohen ve Eyal Lewin, “Revolution in Military Affairs-The Operation Mole Cricket 19 As a Case Study For The Technological Race During The Cold War”, *International Area Studies Review*, Sayı 2 (2000), c. 25, s. 138-156
- ZİSSER, Eyal, “The 1982 ‘Peace For Galilee’ War: Looking Back in Anger-Between an Option of a War And a War of No Option”, *Never-Ending Conflict: Israeli Military History* (illustrated ed.), ed. Mordechai Bar-On, Stackpole Books, Mechanicsburg PA 2006, 193-210

Sürelî Yayınlar / Periodicals

MAGNUSON, Ed, “Israel Strikes at The P.L.O.”, *Time*, 21.06.1982

İnternet Kaynakları / Online Sources

- CARLİN, Maya, “Operation Opera: Israel Stopped Saddam Hussein From Getting Nuclear Weapons”, *The National Interest*, 2024, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/operation-opera-israel-stopped-saddam-hussein-getting-nuclear-weapons-208706> (Erişim Tarihi: 07.10.2024)
- GRANT, Rebecca, “The Bekaa Valley War”, *Air And Space Forces Magazine*, 2002, <https://www.airandspaceforces.com/article/0602bekaa/> (Erişim Tarihi: 11.10.2024)

Extended Summary

In June 1982, the Israeli Army began to invade Lebanon with the aim of stopping Palestinian guerrilla attacks coming from Lebanon. Operation Peace for Galilee was the official name of the invasion. In the later stages of the operation, the Israeli Air Force, using Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) as fake targets, claimed to hit 19 SAM (surface-to-air missile) batteries without having any losses and shot down nearly 80 Syrian Air Force aircraft. Real-time intelligence and careful examination of the other Syria's weaknesses ensured this success. The military doctrine of the Israeli Armed Forces is founded on principles that include preemptive attack, the use of disproportionate force to intimidate and suppress opponents, speed, an indirect approach, the identification of superior aspects, and the combined arms doctrine. The Israeli Air Force also accepted similar principles as a basis when preparing its doctrine. All operation planning was made on this basis, and the 1967 Six-Day War fully reflected this situation.

In the 1967 Six-Day War, Israel caught the Egyptian, Jordanian, and Syrian Air Forces on the ground with a surprise attack and inflicted heavy losses, gaining military superiority, especially in the air (the three Arab countries lost around 400 planes). This situation changed six years later. The Ramadan/Yom Kippur War began in October 1973 with the coordinated attacks of Egypt and Syria. When the Egyptian and Syrian armies began an offensive against Israel on the afternoon of October 6, the Israeli Air Force took on the task of counterattacking to gain time for the army until the general mobilization was completed. However, during these attacks, the Israeli Air Force faced heavy air defense and intense anti-aircraft fire, resulting in significant losses. As a result of these losses, the Israeli Army underwent a serious revision. This revision also influenced the Air Force, leading to changes in basic tactics. The loss of six aircraft during an attack aimed at destroying Syrian SAM missiles in the final days of the war indicated that a solution to the SAM problem needed to be found. Operation Mole Cricket-19 emerged as the solution and was put into practice on June 6, 1982, with the tactics and methods implemented in this operation.

The operation, which began on June 9, 1982, and continued until June 11, 1982, eliminated the Syrian air defenses in Lebanon. During the conflict, Hafez Assad sent Syrian Defense Minister Mustafa Tlass to

Moscow to ask for aid from the Soviet Union. The Soviet Union left Syria's request unanswered to prevent the situation from turning into an all-out war like in 1973, but considering the possibility of the situation getting worse, the Soviet administration had the necessary materials to be airlifted. In addition, Syria sent Marshal Pavel Stephanovich Kutakhov to Syria as the head of the investigation commission to determine what happened to the SAM batteries. Similarly, a year later, the USA appointed a delegation headed by General John Chain to investigate the incident in a similar manner. Ivri, the Israeli Air Force Commander at the time, confirmed that a Czech General serving in Moscow in 1991 said that the Soviet Union realized the fact that the Western world was superior to them, especially in electronics, and therefore this conflict was an important turning point for them. Sharon later made similar statements. He stated that the operation was a turning point for Israel in the 1982 Lebanon invasion.

As a result, the destruction of SAM batteries in the Bekaa Valley has eliminated the most important obstacle restricting the Israeli Air Force's freedom of action in Lebanon. After Operation Mole Cricket-19, the Israeli Air Force, which had nothing left to threaten it, sent its helicopters to Southern Lebanon for close air support and anti-tank missions. Two weeks later, the Israeli Air Force found another opportunity to apply the real-time command-control concept. Syrians shipped new SAM batteries to Lebanon to compensate for their losses. These new four batteries shot down an F-4 aircraft of the Israeli Air Force, which believed there was no longer a threat to them. However, the attack destroyed 3 of these new batteries, whose location was known and constantly monitored by UAVs. The attack confirmed the validity of this new operation style.

Kandiye Haini: Andreas Barotsis *

Ανδρέας Μπαρότσης ο Προδότης του Μεγάλου Κάστρου

*Nikos STAVRINIDIS***

*çev. Ünsal BAŞAK****

*Betül METSO*****

*Neslihan MÜMIN******

Bu çalışma, ekte yer verilen hain Andreas Barotsis ile ilgili Kandiye Türk Arşivi belgeleri ile hazırlanmıştır. Kandiye kuşatması sırasında meydana gelen ihanetler ve Barotsis'in ihanetiyle ilgili olaylar büyük ölçüde bilinmediğinden, bu konuya ilişkin dağınık halde bulunan kaynak ve yardımcı yayınlardaki bilgileri bir araya getirmeyi ve aşağıda yayımlanan Kandiye Türk Arşivi belgelerinden ortaya çıkan yeni bilgilerle bunları tamamlamayı yararlı gördüm. Elbette sadece Barotsis'in ve diğer ikinci dereceden hainlerin ihaneti şehrin düşüşüne neden olmadı, ancak bu ihanetler şehrin düşmesinde tartışmasız önemli bir rol oynadı. İhanetler, düşman saldırısını savunma hattının daha zayıf noktalarına yönlendirerek kalenin düşmesini hızlandırdı.

* Metinde “Büyük Kale, Iraklion, Kastro” olarak geçip, Kandiye’yi ifade eden yer adları tek bir isimle “Kandiye” olarak verilmiştir.

** Nikos Stavrínidis, 19. yüzyılın sonlarında İzmir Karaburun’da doğdu. İzmir Fransız-Rum Okulu ve İngiliz Baxter Okulu’nda eğitim aldı. Türkçe de dahil olmak üzere birçok dili bilmekteydi. 1922 senesinde Atina’ya, ardından Girit’e yerleşti. 1930’lardan itibaren Girit’teki Osmanlı arşivleri üzerine çalışmaya başladı. Özellikle Rum cemaatine ait kadı sicillerini inceledi, çeviriler yaptı ve kataloglar oluşturdu. II. Dünya Savaşı sırasında arşivler büyük zarar görse de çalışmalarını sürdürdü. Girit’in Osmanlı dönemine dair belgelerini derleyen önemli bir araştırmacı olarak tanındı. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Nuri Adıyeke, “Stavrínidis ve Girit’teki Osmanlı Kadı Sicilleri”, *Kebikeç*, 17/2024.

*** Ünsal Başak, Dr. Öğretim Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi. E-posta: unsal1538[at]gmail.com, ORCID: 0000-0001-6845-973X

**** Betül Metso, Öğretim Görevlisi, Milli Savunma Üniversitesi. E-posta: betoulmetso[at]outlook.com, ORCID: 0009-0002-1837-6594.

***** Neslihan Mümin, Öğretim Görevlisi, Milli Savunma Üniversitesi. E-posta: neslihanmumin[at]hotmail.com, ORCID: 0009-0005-3538-5937.

Geliş Tarihi/Received: 07.04.2025

Kabul Tarihi/Accepted: 27.06.2025

Bu çalışma ile amacımız, Girit'teki ihanetler konusunda yapılacak daha kapsamlı çalışmaları kolaylaştıracak bir temel oluşturmaktadır. Şimdiye kadar bu konuyla özel olarak ilgilenmiş tek kişi Venedikli Dr. Pavanello'dur. Onun çalışmasını bu araştırmada yoğun bir şekilde kullandım. Pavanello'nun bu çalışması özellikle ilginçtir; çünkü birçok bilgiyi doğrudan Venedik Cumhuriyeti'nin arşivlerinden alarak kullanmıştır.

Girit Savaşı sırasında her iki tarafın da saflarında birçok ihanet vakası bildirilmiştir. Bu kadar uzun bir mücadelede -ki bu mücadelede Venedik çoğunlukla paralı askerleri ve yabancı destek güçlerini kullanırken, Türkler ise kötü şöhretli yeniçeri ordusunu kullanmıştır. Bu nedenle her iki tarafta da hainlerin ortaya çıkması doğaldır. Görüldüğü kadarıyla en sık karşılaşılan Venediklilerin ihanetleridir. Türklerle firar eden ve onlara sığınanlar her gün kaydedilmiştir¹. Venedikli Giuseppe Pavanello, bu durumdan kendi vatandaşlarının sorumluluğunu açıkça azaltmak amacıyla, iç ihanetlerin sorumluluğunu yerel nüfusa yüklemekte²; ancak herhangi bir somut vaka belirtmemektedir. Elbette yerel halk arasında hainlerin varlığı anlaşılabilir bir durumdu; zira bir yandan Venedikliler tarafından yüzyıllardır uygulanan baskı, diğer yandan ise Türklerin baştan itibaren kazandığı başarılar ve bu başarılarla kanıtlanan üstünlükleri dikkate alındığında, bu faktörlerin azımsanmayacak bir psikolojik etki yaratması doğaldı. Bununla birlikte, Giritli Yunanlıların Türklerle gönüllü iş birliği yaptığına dair neredeyse hiçbir örnek belirtilmemektedir. Kandiye Türk Arşivleri'nin 1645-1669 dönemine ait belgelerini titizlikle inceledim ve Türkler'e sığınma ile ilgili yalnızca bir vakaya rastladım: Andreas Miliotis ve kardeşi Frangias'ın vakası³.

¹ Wilhelm Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669*, Berlin 1899, s. 203; Charles Gérin, *Le Pape Clément IX et l'expédition des Français à Candie en 1669*, Paris 1879, s. 10.

² “Kandiye... Venedik egemenliğinin ilk iki yüzyılının hemen hemen tamamı boyunca isyancıların ülkesi, hainlerin üreme alanı olmuştı: şimdi ihanet yeniden yükseliyordu;”

³ T.A.H (= Kandiye Türk Arşivi), kod. 1 (1657), s. 49. Andreas Miliotis'in Türklerle kaçışından sonraki ilginç rolüyle ilgili olarak (bkz. Psilakis, III, s. 61), T.A.H.'da birçok belge kurtarılmıştır. Bunlardan daha sonra bahsedeceğim.

Yerel Hristiyan nüfusun bu tutumu, onların içinde bulunduğu zorlayıcı koşullardan kaynaklanıyordu. Venediklilerle olan dini ortaklıkları ve yaklaşan İslam'ın Hristiyanlık için oluşturduğu belirgin tehlike; Giritlileri, savunmada olan efendilerine aktif olarak yardım etmeye daha fazla yönlendiriyordu.

Daha sonra, uzun süren mücadelenin sonucunun belirsiz hale geldiği dönemde, Girit'teki Yunanlılar aktif bir şekilde savaşa katılmaya cesaret edemediler; çünkü Venedikliler'in başarılı olması durumunda, en başından itibaren onların yanında yer almadıkları için Venedikliler tarafından hain olarak görüleceklerdi. Ele geçirilen bölgelerin halkı zaten Türk egemenliğini kabul etmişti. Diğer yandan, başarısızlık durumunda Türkler karşısında kendilerini tehlikeye atacaklardı⁴. Böylece, bir çekiçle-örs arasında kalmış olduklarından, daha çok çekimser bir tutum benimsediler.

Bu, elbette Venediklilere özveriyle yardım etmek isteyen Giritlilerle ilgili örneklerinin olmadığını göstermez⁵. Türklerin adaya çıktığı yıllardan itibaren, Kandiye Türk Arşivi belgelerinin de doğruladığı üzere, eşkiyalık yaşamına yönelen ve "hain" gruplarının çekirdeğini oluşturan küçük Giritli gruplar ortaya çıkmıştır⁶.

Genel olarak Girit Savaşı sırasında en önemli ihanetler, Venediklilerden ve onların paralı askerlerinden gelmiştir. Venedikliler arasındaki bu ihanet hareketinin nedeni, hemşehrileri Pavanello'nun da itiraf ettiği üzere, kıskançlık ve birbirlerine karşı duyulan küçümsemeydi. Felaket, Hanya kuşatması sırasında zirveye ulaştı. Alman yardımcı kuvvetler, Slav paralı askerleriyle aynı siperde birlikte savaşmak istemiyorlardı; aynı şekilde, Yunanlılar da İtalyanlarla birlikte savaşmayı reddediyordu. Her gün birbirinden nefret eden müttefikler arasında tartışmalar ve kanlı çatışmalar yaşanıyor. Maltalılar, Venediklilere tahammül edemiyorlardı, İspanyollar ise Fransızlara önemsiz asalet ve görgü kuralları meseleleri nedeniyle savunma görevi unutuluyordu⁷.

⁴ Marquis de Ville, s. 155; Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. I, Trieste 1856, s. 72; Le Comte Daru, *Histoire de la Republique de Venise*, VII, Bruxelles 1840, s. 42,51. Ayrıca "Hristianiki Kriti" B', s. 229, dipnot 1.

⁵ Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, Trieste 1908, s. 505, 8. mısra; Marquis de Ville, s. 424, 445.

⁶ Kodeks 1, s. 33, 120; kodeks 4, s. 65.

⁷ Wilhelm Bigge, *Der Kampfum Candia in den Jahren 1667-1669*, s. 203, 204.

Aşağıda, Kandiye dışında gerçekleşen ihanetlerden örnekler veriyoruz. 1646'da Akrotiri yarımadasının Sternes köyü yakınındaki Monihisarının⁸ savunucusu, adamlarıyla birlikte Türklere sığındı ve onlara Girit kalelerinin planlarını teslim etti⁹. Kourinalis¹⁰ köyünün Venedikli yöneticisi İslamiyet'i benimsedi ve Suda garnizonu hakkında değerli bilgiler aktardı¹¹. 1647 yılında, Venedik'in¹² Himaralı paralı askerleri, Resmo'yu kuşatan Türklere Venediklilerin niyetleri hakkında bilgi verdiler. Bu şehrin Latin Piskoposu, Bounialis tarafından ihanetin öncüsü olarak anılmaktadır¹³. 1650 yılında, İstiye'nin Türklerden kurtarılması için Venediklilerin yaptığı girişim bir ihanet sonucu ortaya çıktı ve gönderilen Venedik birliği tam bir bozguna uğradı¹⁴. Bu ihanetin failinin milliyeti açıkça belirtilmese de onun bir Venedikli ve hatta yüksek rütbeli bir aristokrat olabileceği düşünülmektedir¹⁵.

1648 yılından itibaren, Gazi Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Kandiye'yi kuşatmaya başlamasıyla, Venedik birliklerindeki ihanet faaliyetleri yoğunlaştı. Bunlarla ilgili olarak şu bilgileri topladım: Kuşatmanın başladığı aynı yıl, kale büyük bir tehlike atlattı, çünkü Korona burcunun savunmasından sorumlu olan Venedikli bir subay, Türklerin sadece Korona'yı değil, aynı zamanda Martinengo burcunu da ele geçirmesini kolaylaştırdı¹⁶. Bu ihanet hareketinin

⁸ Pîrî Paşazâde Fahri Bey, *Târîh-i Feth-i Hanya*, s. 274; J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, Pesth 1840, s. 285.

⁹ Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. I, s. 74; Pîrî Paşazâde Fahri Bey, *Târîh-i Feth-i Hanya*, s. 275. Ayrıca Hollandalı isyancı Albay Boyer'in adını da kaydetmiştir. Bkz. J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 286.

¹⁰ Apokorona'nın Kurnas köyünün.

¹¹ Pîrî Paşazâde Fahri Bey, *Târîh-i Feth-i Hanya*, s. 272.

¹² Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 215, 25-28. satırlar.

¹³ Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 219, 11-22. satırlar, s. 22, 17-20. satırlar ve s. 226, 17-18. satırlar.

¹⁴ Marquis de Ville, s. 29; Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. I, s. 204; Le Comte Daru, *Histoire de la Republique de Venise*, s. 64; Wilhelm Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669*, s. 117.

¹⁵ Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 307, 1-24. mısralar. Bounialis'in üst sınıftan gelen hainleri eleştirme şekli karakteristiktir: "Kötü ve kibirli insanlar ne yapıyor bakın hem efendilerle duruyorlar hem kalplerini gömüyorlar"

¹⁶ Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 273, 25. mısralar, s. 274, 7-14. satır,

yoğunluğu, Bounialis'in şu dizeleri kaleme almasına neden oldu: "Hepsini sürgün edin ve ülkeden çıkarın, bir daha Hosay (Hüseyin?) Büyücüsü'nün sözlerini yaymasınlar"¹⁷.

Girit'teki askerî birliğin stratejik planları pek çok defa ihanet sonucu açığa çıktı. 1655 yılında Hanya'nın yeniden ele geçirilmesi düşüncesi ortaya çıktığında, Venediklilerin niyetlerini açığa çıkaran hainler keşfedildi¹⁸. Ertesi yıl, vatanına ihanet ettiği anlaşılan Locatello adında bir Venedikli suçlamaları reddederek sadakati konusunda yemin etmişti. Ayrıca, Gioseffo Jacutti adında bir Yahudi, Türklerle olan dostane ilişkilerini gizlemiyordu.

Girit'teki Venediklilerin savunması, özellikle İstanbul'daki Venedik Balyos'unun (elçiliğinin) etrafındakilerce yapılan ihanetlerle daha da zayıflatılıyordu¹⁹.

Türklerin savaşla ilgili teknik bilgisi, kendilerine savaşın yeni yöntemlerini öğreten ve ülkelerinin askerî sırlarını ifşa eden hainler sayesinde önemli ölçüde gelişti²⁰.

"Paralellerin" (yaklaşma hendekleri) ilk kez Kandiye kuşatmasında kullanılmasını, vatanından nefret eden bir Venedikli mühendis Türklere öğretti²¹. Türk top dökümhaneleri yabancılar

Marquis de Ville, s. 26; Ayrıca bkz. J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 297; Le Comte Daru, *Histoire de la Republique de Venise*, s. 58. Korona burcu –adını şeklinden alır- bugün hala Tarım Bahçesi'nin güneybatı köşesinde kısmen korunmaktadır. Kandiye'nin eski Venedik haritalarında Opera Corona di Santa Maria veya sadece Corona Santa Maria olarak belirtilmektedir. Ayrıca bkz. E.E.K.S. A', s. 220. Martinengo burcu eskiden Yüksek Tabya (Yüksek Burç) olarak bilinen bugünkü Pigaidas'ın hemen üstündedir.

¹⁷ Aynı eser, s. 303, 23-24. satır (Xirouchakis yayınının metnini burada ve aşağıda da takip ediyorum).

¹⁸ Pavanello, aşağıdaki iki olay hakkında da bizi bilgilendirmektedir.

¹⁹ Pavanello, Venedik Balyos'larının müfettişlere sundukları raporlardan faydalananarak, bize İngiliz Büyükelçisi'nin doktoru ve bir süre Majestelerinin temsilcisi olan Gobato adındaki birinin İstanbul'daki tüccarlardan biri olan Jesurum ile birlikte Venedik'in çıkarlarını sistematik olarak baltaladığını bildiriyor.

²⁰ Pavanello'nun bahsettiği, İstirya'dan gelen ve 1657 yılında Türklere sığınan bir gemi inşa uzmanının, yetenekli bir zanaatkarın uzmanlığını düşmanın hizmetine sunmayı tercih ettiği bu özel durum tek örnek değildi.

²¹ Wilhelm Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669*, s. 123; Pavanello:

tarafından yönetiliyordu²². Türk toplarının menzili, sığınan uzmanların talimatlarıyla iyileştirildi ve böylece artık şehrin merkezi bile vurulabiliyordu²³. Teknik ya da stratejik nitelikteki askerî sırlar, kuşatma yapanlara çeşitli yollarla iletiliyordu. Fransız Vertamont'un vakası bu ihanetlerde örnektir. O, Başkomutanın kendisine emanet edilen ve Konstantinopolis'teki Venedikli elçi Ballarino'ya gönderilen şifreli mektuplarını, Edirne'deki Sadrazam'ın temsilcisine teslim etti²⁴.

Teknisyenlerin ve diğer askerlerin Türklere sığınmaları, kuşatmanın son iki yılında sayıca artış göstermiştir. Pavanello, özellikle Portese Angelo, milislerin lideri Rossi Domenico ve Kandiye'den bir topçu olan Nicolo Tito'nun ihanet vakalarını kayda geçirmiştir²⁵.

Aynı dönemde, mühendis Barotsis'in ihaneti gerçekleşti; bunun kapsamı ve sonuçları, göreceğimiz gibi, çok daha ciddi oldu; çünkü bu ihanet, Türklerin stratejisinde köklü bir değişikliğe yol açtı. Ana

“Kandiya kuşatmasının son iki yılında, Batı'da ilk kez 1673'te Maestricht'ten önce Vauban tarafından kullanılan paralel hatlar kullanıldı.” J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 627'de, Türk tünellerinin havalandırma ve aydınlatma sorununu çözdüğü iddiasıyla anılan Alman hain, büyük ihtimalle kuşatma altındaki Kandiye'den kaçan bir askerdir.

²² Muhtemelen Venedik ordugâhının gönüllüsü olan bir Fransız, Knossos yakınlarındaki bölgeyi yönetiyordu; burada günümüzde de yer adının Topanas (= Tophane, top dökümhanesi) olduğu bilinmektedir. Bkz. Werdmüller, s. 29; J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 624, 626.

²³ Pavanello.

²⁴ Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c.II, s. 119 ve J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 490, (Fransız'ın adı burada). Birincisi, bu türden ihanetler ve kaçışlar, kuşatanların vaatlerinden kaynaklanıyordu. Bu vaatler, zengin ödüller ve kaçanlara iyi muamele yapılacağına dair Fransızca ve İtalyanca bildiriler şeklinde, oklar ve tüfeklerle şehre atılan bildirilerle duyuruluyordu. (Marquis de Ville, s. 305, 359).

²⁵ Muhtemelen Bouniali'nin (s. 466, 11-20. satırlar) bahsettiği: Topların sahibi, silahların ustası gitmiş ve o neden sizden nefret etti, size söylemeyeceğim. Ama sonra veziri buldu ve peşinden gitti. Vezire silahların nasıl kullanılacağını gösterdi ve cesaretiyle sayısız sanatı harmanladı.

İstanbul'daki Balyosların belgeleri (Archiviodi Stato-Senato Costantinopoli) daha sonra Kandiye'deki hainin faaliyetleri hakkında genel bilgiler sağladı: Molino 1670'te Portese ve Rossi hakkında şunları yazdı: “Kandiye'de tahkimat, bomba, mayın vb. işlerde çalışmış olan”, “(Porteliler) Kandiye'de yukarıda adı geçen Rossi'nin emrinde Porta yararına çok hizmet etmişlerdir”. Rossi, bombaların mükemmelleştirilmesiyle ilgileniyordu ve bombacı Tito'dan sonra Türklerin bundan sonraki askerî harekâtlarında onun vizyonunu izledi.

konumuzu oluşturan bu ihanete ilişkin kaynaklar ve yardımcı bilgiler şu detayları sağlamaktadır. Bounialis eserinde ihaneti şöyle yazmıştı:

Gece gündüz, çatışmanın ortasında, yüksek mertebeli, Venediklilerin asili olan kişi hazır bulunuyordu²⁶. Andreas Mousous²⁷, onunla konuşmaya gitti ve Dermatas'tan²⁸ ona şunu söyledi: "Türkler bizi yenemez, ne kıyidan ne de iç denizden, ne Saint Spiritus'un (Kutsal Ruh) surlarından, ne de Kanthoni'nin²⁹ bulunduğu yerden, buraları burçtu."³⁰ Fakat kumluk alandan gelirlerse/yaklaşırlarsa, kaç top atarlarsa atsinlar, onlara karşı bir şey yapamam³¹. Bu iki yer sahildedir ve bu bilgi Türklerden gizli tutulmalıdır³². Ama bu sözler dışarıya sızdı ve hain Barotsis'in kalbine şeytan girdi, çünkü Şeytan onunla konuşmuştu

²⁶ Cattarin Cornaro (Bounialis'e göre Kateris), 1665 yılında Dalmaçya Genel Valisi olarak görev yaptı. Kuşatma altındaki Kandiye şehrine Haziran veya Temmuz 1668'de Saint André Montbrun'a eşlik eden bir General Vali olarak geldi (Marquis de Ville, s. 2, 18, 20 ve III Part, s. 178; Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. II, s. 278, 311, 312, 333. Ayrıca bkz. Wilhelm Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669*, s. 157).

²⁷ Alexandre Montbrun Marquis de S. Andrè Marquis de Ville'i Başkomutan olarak kabul etti: Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. II, s. 311. Aynı şekilde Marquis de Ville, III Part, s. 176, 179. Ayrıca bkz. Wilhelm Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669*, s. 127, 157; Le Comte Daru, *Histoire de la Republique de Venise*, s. 86.

²⁸ Aziz Ruh ve Saint Andrea kalelerinin bitişik olduğu Dermata Kapısı'nın (bugünkü Kum Kapı) yönünü ifade eder.

²⁹ Kalenin denize bakan kuzeybatı köşesi (cantone), karşısında ise yukarıda adı geçen iki burç bulunmaktadır.

³⁰ Bu, Priuli'nin Saint Andrea burcunun deniz uzantısının bittiği noktada inşa ettiği küçük kule veya kaleyi (torretta: Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. II, 307, petite tour Priuli veya sadece Priula: Marquis de Ville, III Part, s. 198, 202) ifade eder. Bkz. Gerola M.V.I.'nin Werdmüller haritası ve burada alıntılanan Bigge'in çiziminde (resim XV). Rocchione, Rocca (= kale) kelimesinden türemiştir.

³¹ Aşağıdaki beyitten, bu mısranın Sabionera burcunun bulunduğu bölgeyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. XVI. levhadaki Bigge'in çizimi ve Werdmüller'in haritası.

Γιὰ νὰ σιμώσουν = ἀνσιμώσουν ἃ ρίξουν [Yaklaşsınlar diye = 'Eğer yaklaşacak olurlarsa, ne atacaklarını (ateşleyeceklerini)]. Burada, savunan Venediklilerden bahsediliyor. Türk'e teslim olamayız. Cümledeki terimlerin tutarsızlığı, belki de Bounialis'in kendine özgü ifade tarzıyla açıklanabilir.

³² καὶ 'τόχαινε γιὰ νὰ τὸ πῇ = εἰθὲν ἀτὸ ἐλεγε. [ve bunu söylemiş oldu = keşke bunu söyleseydi];

*ve onunla bir şeyler paylaşmıştı*³³.

*Sahile yönelik bu sözleri gözleri şası olan bir kişi duydu ve dedi ki, “Ne olursa olsun, orayı koruyun, Türkler Kum sahiline veya Saint Andrea tarafına yaklaşmamalıdır çünkü o tarafta bir korumamız yok.” Ve dedi ki*³⁴, *“Venedikliler sadece o tarafı korusun, başka bir şey yapmasın,” Ama bunu duyanlardan biri de Barotsis’ti. Merhametsiz biriydi ve kararını vermişti. Hain bir Yahuda gibi davrandı ve geceleyin surdan dışarı çıktı, muhbir oldu. Sadrazamın yanına gitti. Ona duyduklarını ve müzakerede neler konuşulduğunu itiraf etti. Hain kişi, Barotsis soyundan geliyordu. Ona “asker” diyorlardı, fakat hiçbir zaman böyle bir insanın ortaya çıkıp Türklere sığınacağını ve duyduklarını onlara aktarıp Kandiye’ye ihanet ederek teslim edeceğini kendi yurttaşları düşünmezlerdi.*

Barotsis, Franklara inanmazdı, Roma’lı da değildi, vaftiz edilmişti, ama aslında bir Yahudi’ydi. Vezire, ülkede olan biteni anlatıyordu, Türklere başka bir yere saldırmalarına gerek olmadığını, sadece gösterdiği yeri ele geçirmeye çalışmaları gerektiğini söylüyordu.

*Türkler ona teşekkür etti ve geri dönmesini söylediler, yerleşmesi için yerler ve köyler bağışladılar. Bulunduğu yerde, kendisine bir lütf olarak bahşedilen, hayatı boyunca kalabileceği bir arazi verilmişti. Ama Türkler gerçekte onu sevmemekteydi, çünkü o kendi ülkesine ihanet etmişti. Ülkesinde, acaba bunu fark ediyor muydu, acaba nasıl sattığını düşünüyor muydu, yoksa hiç üzülüyor muydu? Ve kalbinde her zaman, Kandiye’nin onun yüzünden teslim edilmesine neden olan bu vicdansızlığın ağırlığını taşıyordu ve bu, onu ruhen mahkum ediyordu*³⁵.

³³ Doğru yazımı: ο,τιεῖχονε συντόχει (= ὁ,τιεῖχονσουομλήσει, εἶπει), bkz. Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 224, 9. mısra: Sonra bütün çektiği acılar ona boşuna geldi, s. 223, 2-3. mısralar: Fakat onlar ister istemez, “Girit’ten diyorlar” diye hemfikir oluyorlar.

³⁴ Bkz. dipnot 34.

³⁵ Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 475, mısra, 5-6., mısra, 13-26; 476; 477, mısra, 1-12.

Girit halk türküsü “*Issız Kale*”³⁶

—*Kale! Nerede senin kulelerin ve çan kulelerin, ve nerede senin yiğitlerin, güzel delikanlıların?*

—*Benim yiğitlerim, güzel delikanlılarım, kara toprakta yatıyor, örümceklî Hades’te (ölüler diyarında).*

Ne Türklerle bir kavgam var, ne de Hades’in ölüm meleğiyle bir düşmanlığım, sadece hain köpekle (Barotsis’i kastediliyor) bir kavgam ve düşmanlığım var çünkü bana onları teslim eden oydu.

T.A.H. (Kandiye Türk Arşivi) Belgelerinde Andrea Barotsis

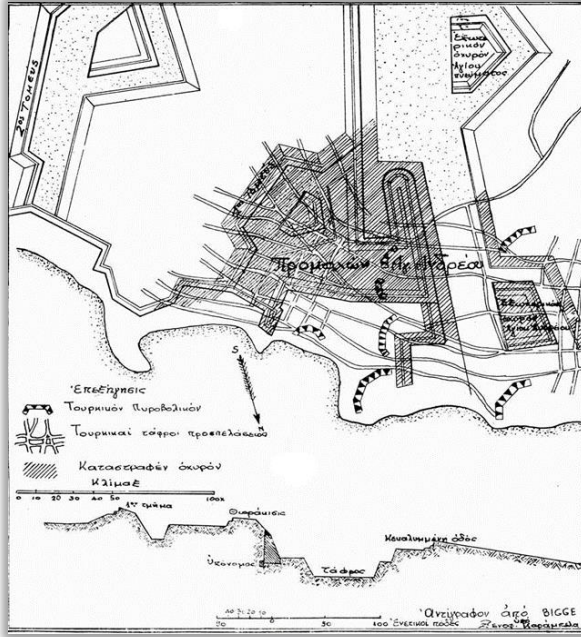
Türk arşivlerinde Barotsis'in yaptığı ihanete karşılık (Türlere hizmetlerinden dolayı) ona verilen ödülleri ilgili bilgiler vardır.

Hammer:³⁷

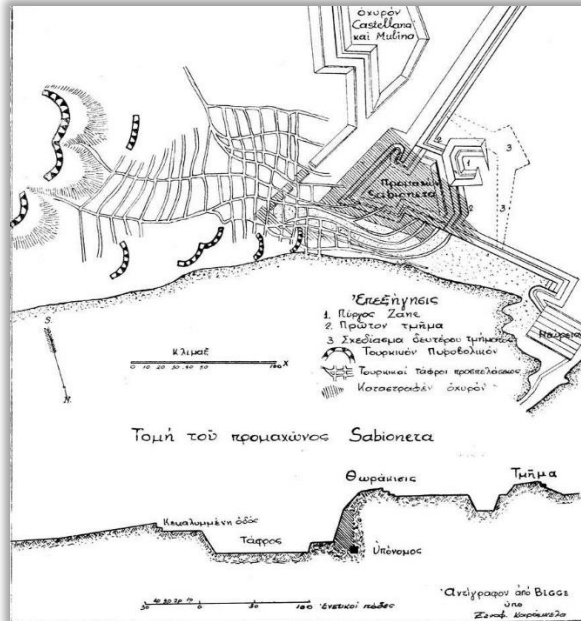
Sadrazama, firariler tarafından, surların denize bakan iki ucuna engel yapılması halinde, asker ve erzak taşıyan gemilerin girişinin son derece zorlaşacağı bilgisini verilmişti. Bunun üzerine Sadrazam, hem Sabionera surunun karşısındaki surunun doğu ucuna, hem de Saint Andrea surunun karşısındaki batı ucuna denize bakan dolgu yataklarının yapılmasını emretti. Burada kumlu zemin ve Sabioncra'nın açıklarındaki kayalık zemin, toprağı kazmayı imkânsız hale getirdi, bu yüzden buralara iki sıra kemer veya daha doğrusu siper inşa edildi, böylece gelen gemileri engellemek için çalılıklar ve siperler kullanıldı. “Her iki taraftan da. Venedikli mühendis Barotsis, hain olarak Kandiye’de Türlere iltica ettikten sonra Türk maaşı ile geçiniyordu...

³⁶ Antonio N. Giannari, *Asmata Kritika Meta Distichon kai Paroimion*, Leipzig, 1876, s. 168, no. 208; Aris. Kriaris, *Sillogi Kritikon Asmaton* [Girit Şarkıları Koleksiyonu], s. 380. Şarkının Kandiye’nin ihaneti ve fethi ile ilişkisi bildiğim kadarıyla ilk olarak G. Sifaka, E.E.K.S., A, s. 260-261’ da oldu, ancak hain Barozzi'den bahsettiğini kabul etmemiş, bunu Morozini ile ilişkilendirmiştir.

³⁷ J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 623 (birinci pasaj), s. 695 (ikinci pasaj). Hammer'ın birinci pasaj için kaynakları muhtemelen Raşit (Raschid) ve Brusoni'dir; ikincisi için ise Kandiye'nin düşüşünden sonraki Barozzi'nin hain eylemi veya Kindsberg'in Bericht'idir.

Plan 1: Türk taarruzundan önce Saint Andrea burcu

Plan 2: Türk taarruzundan önce Sabionera burcunun planı

Bigge:³⁸

En zayıfları ise deniz kıyısındaki Sabionera ve Saint Andrea yarı burçlarıydı. Yüzleri denizden hiç görülemediği ve ancak diğer taraftan kusurlu bir şekilde görülebildiği için, saldırganın sadece önden kendini onlara karşı koruması gerekiyordu. Ancak bunlar iki limanı da kapsayacak şekilde tasarlandığından özel bir öneme sahipti; Onların düşüşü, savunmacıların anavatanıyla (Venedik) tek iletişim hattı olan denizden kopmasına neden olacaktı. Sadrazam kuşatma sırasında bu durumu fark etti. Bu nedenle 1668 ilkbaharından itibaren saldırısını yalnızca Sabionera ve Saint Andrea'ya yöneltti.

Pavanello³⁹:

Tam da o dönemde, bir mühendis Barotsis (soylu değildi, bunu yanlış anlamaları önlemek için hemen söylemek iyi olur), inancını, ailesini ve vatanını terk ederek, zekâsını ve çalışmalarını düşmana hizmet etmeye adadı. Barotsis, askerî yapıların inşasında uzman, yetenekli bir tasarımcı, zeki ve askeri bilgiye sahip biriydi. Kandiye'de doğup büyüdüğünden, Sammicheli'nin eski eserlerini ve yapılan yeni eklemeleri, bir köylünün kendi dağlarının patikalarını bildiği gibi bilirdi. Türk ordugâhına vardığında ilk olarak, Sadrazam için, yumuşak bir taş üzerine şehrin detaylı bir planını kazıdı, ardından saldırılarını Saint Andrea ve Sabionera burçlarına yöneltmesini tavsiye etti. Bu, kalenin en zayıf noktalarıydı...." (Daha sonra Bigge'den pasajı aktarıyor, s. 121).

Hammer'ın Kindsberg Bericht'ten alıntısında ihanetinin ödülü olarak "adanın kamu arazilerine yatırılan 3.000 taler⁴⁰ tutarında büyük bir emekli maaşı" aldığı belirtilmektedir.

³⁸ Wilhelm Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669*, s. 121. Bigge'in başlıca kaynağı, aynı zamanda olaylara tanıklık eden J. B. Scheither'dir (Novissima Praxis Militaris, Braunschweig 1672). Düşmana "paralellikleri" öğreten Venedikli mühendis (bkz. s. 23) büyük ihtimalle Pavanello'nun da inandığı gibi bu Barozzi'yd.

³⁹ İlk pasaj için Pavanello kaynak olarak şunu gösteriyor: Archiv. Di Stato, Dispacci dei Baliviagl' Inquisitori. Taş üzerindeki işlemeye ilişkin bilgiler aşağıda Pavanello tarafından tekrarlanmaktadır (Chiamaniz'e, Kandiye'dekine benzer bir modeli hemen bir taş üzerine işlemesini emretmiştir), Archivio di Stato-Senato- Costantinopoli'den alınmıştır.

⁴⁰ 15-19. yüzyıllarda Cermen ülkelerinde para birimi olarak kullanılan gümüş sikke. (Çeviren Notu)

Yukarıda sunulan kaynaklar ve yardımcı bilgiler baz alındığında, Barotsis'in ihanetiyle ilgili tüm hikâye, çoğunlukla birincil ve ikincil kaynaklar tarafından sağlanan ayrıntılarla, genel tarihsel çerçeveye yerleştirilerek şu şekilde derlenebilir.

1667'nin sonuna kadar Türklerin kaleye yönelik saldırıları, esas olarak kalenin güneybatı tarafına, özellikle Pantokrator, Bethlehem ve Martinengo burçlarına odaklanıyordu.⁴¹ Denize bakan iki uçtaki Saint Andrea ve Sabionera burçları ise, bölgenin kaya veya kumlu yapısı nedeniyle o zamana kadar sistematik bir saldırıya maruz kalmamıştı.⁴² Ocak 1668'den itibaren, belirgin bir sebep olmadan ansızın, Osmanlıların dikkati bu son iki noktaya yöneldi ve güney bölgesine yönelik saldırılar zayıfladı. Lazareto'ya doğru bir kule inşa edilmeye başlandı.⁴³ Paralel olarak Saint Andrea yönünde savunma hatları inşa edilmeye başlandı ve aynı noktada bazı tahkimat çalışmaları ile eski bir top bataryasının yeniden kullanıma açılması, Türklerin niyetlerini açıkça ortaya koydu: Dermata limanı ile kalenin ana limanının girişlerini kontrol etmek.⁴⁴ Osmanlıların niyetleri, bir Türk'ün saf değiştirmesiyle ve bu kişinin yeni saldırıya dair (lesnouvelles fort particulieres)⁴⁵ ilettiği ayrıntılarla daha da netleşti.

Taktikteki ani değişiklik- ki bunu kuşatma altındakiler erken bir aşamada öğrendiler –ihanet edenlere atfediliyordu. Bu kişiler, Sadrazam'ın dikkatini iki uç noktanın önemine çekmişlerdi⁴⁶.

Bu da açıkça gösteriyor ki, bu saf değiştirenler, Venedik savunmasının teknik sırlarını tamamen biliyorlardı. Temel kaynaklar, bu ölümcül taktik değişikliğinin bir baş muhbirden kaynaklandığı konusunda hemfikirdir. Bu kişi Bounialis, Valiero ve Pavanello'nun

⁴¹ Marquis de Ville, III Part, s. 196; Wilhelm Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669*, s. 154; Werdmüller, s. 34.

⁴² Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. II, s. 305; J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 623.

⁴³ Marquis de Ville, II Part, s. 17.

⁴⁴ Marquis de Ville, 18-19, III Part; J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, 623; Wilhelm Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669*, s. 121.

⁴⁵ Marquis de Ville, II Part, 24.

⁴⁶ J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, Pesth 1840, 623, Wilhelm Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669*, 122: Diese Verhältnisse Erkaunte der Grossvezir im Laufe der Belagerung.

kaynak gösterdiği belgelerde açıkça belirtilmektedir. Hammer, Kandiye'nin düşmesinde sonra Barotsis'in faaliyetlerinden söz ederken, ondan bir hain olarak söz eder. Hatıratlardaki 'soldat de Place' açıkça Barotsis'tir (Bounialis de onu "asker" olarak tanımlar)⁴⁷.

Bunlardan açıkça anlaşılmaktadır ki Barotsis, Ocak 1668'den itibaren Osmanlıların yeni taktiklerini yönlendiren ve belki de birkaç ay sonra ortaya çıkan saldırının hazırlıklarını yapan hainlerin arasında bulunuyordu. Askerî mühendis kimliği⁴⁸ onu son derece tehlikeli bir hale getiriyordu. Savunma yapılarının inşa özelliklerini biliyor ve anlıyordu, hassas bir tasarımcıydı ve şüphesiz stratejik bir dehaya sahipti. Ayrıca, uzmanlığı sayesinde üst düzey kurmayların konuşmalarına katılıyordu. Belki de kıskançlık ve açgözlülük onu haince bir eyleme yöneltti, çünkü kendine atfettiği değere rağmen orduda sıradan bir asker olarak kalmıştı.

Türklerin uç noktalara sistematik bir şekilde saldırmamalarının ana nedeni, arazinin uygun olmamasıydı. İki bölgenin kumlu ve kayalık yapısı hendekler ve tüneller kazmayı, top bataryaları kurmayı zorlaştırıyordu ve arazinin alçak ve düz olması, hâkim noktalardan yapılacak bir saldırıyı imkânsız hale getiriyordu⁴⁹. Diğer yandan, bu kadar elverişsiz bir arazide, Venediklilerin tünel faaliyetlerinden özellikle korkuyorlardı⁵⁰. Dahası, böyle bir saldırının avantajlarını gerektiği gibi değerlendiremedikleri görülüyor. Bu tür bir saldırı, Venediklilerin deniz yoluyla yapılan tek ikmal hattını keser ve saldırganları sadece bir taraftan, yani kara tarafından, burçların bulunduğu yönden tehlikeye atardı.

"Kötü niyetli" Barotsis, Bounialis'in dediği gibi, şüphesiz, "yolu gösteren, gerçeği anlatan ve onları bilgilendiren" kişiydi. Türklerle yanlışlarını göstererek uç noktalara yapılacak saldırının avantajlarını öğretti: Saldırganların tünellerden korkmalarına gerek yoktu, çünkü kayalık zeminde kazı yapmak zordu ve kumlu bölgelerde, deniz suyu

⁴⁷ Yukarıda belirtilen kaynaklara bkz.

⁴⁸ J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, 695; Ayrıca bkz. Pavanello, kaynak olarak verilen alıntı. Bounialis şunu belirtir "Bir asker ya da işçi ihanet için yeterli görülmezdi." Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 476, 14. mısra.

⁴⁹ J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 623, Ayrıca bkz. dipnot 51.

⁵⁰ Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. II, s. 306.

yüzeye çıktığından, neredeyse imkansızdı⁵¹. Kuma düşen atışlar tehlikeli değildi, çünkü top mermilerinin patlamaları⁵² zordu. Arazinin eğim farklılıkları ve yapısından kaynaklanan teknik zorluklar Türkler tarafından teknik çalışmalarla aşılabiliirdi. Barotsis, iki burçta Venedik savunma sisteminin bazı zayıflıklarını ortaya koydu, örneğin güçlü geri çekilme hatlarının (ritirate) hazırlanmadığını ve asker konuşlandırılmasının yetersiz olduğunu belirtti⁵³. Hatta Pavanello, Barotsis'nin Sadrazam'a rehberlik etmek amacıyla yumuşak bir taş üzerine şehrin ayrıntılı bir planını çizdiğini anlatır.

Türklerin hazırlıkları hızla ilerledi: Burçların karşısındaki top bataryaları önemli ölçüde arttı, yapılan atışlar burçlarda ve liman duvarlarında çatlaklar meydana getirdi⁵⁴. Araziden kaynaklanan zorlukların üstesinden gelmek için büyük çaplı teknik çalışmalar yapıldı:⁵⁵siperlerin kazılmasını mümkün kılmak için geniş ölçekli dolgu çalışmaları, top bataryalarını desteklemek için sağlam taş temeller ve iki uç noktaya karşı deniz kenarına nispeten sağlam kuleler inşa edildi. Bu kulelerden ateşlenen toplar hem burçlara hem de liman bölgelerine zarar verebiliyordu⁵⁶. Karşı bir hamle olarak Venedikliler, uç noktaların tahkimatını güçlendirdiler: Küçük Priuli kulesi, Saint Andrea'ya deniz yönünden ulaşımı da korudu.⁵⁷ Geri çekilme hatları ve karşı bataryaları barındıracak yerler inşa edildi.⁵⁸

Bu hazırlık dönemi boyunca Venedikliler her geçen gün mevzi kaybediyordu: Limanlar erişilmesi zor hale geldi⁵⁹, burçlarda çatlaklar

⁵¹ Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 305.

⁵² Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 475, 17-18. mısralar.

“Eğer Ammon’dan gelirlirse...”

Ne kadar top atışı yaparlarsa yapsınlar, ona zarar veremezler.”

⁵³ Ayrıca bkz. Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 475, 25. Mısra ve devamı.

⁵⁴ Marquis de Ville, II Part, s. 39, 40, 42, 45, 48 ve devamı.

⁵⁵ Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. II, s. 312-313; Marquis de Ville, III Part, s. 198; Wilhelm Bigge, *Der Kampfum Candia in den Jahren 1667-1669*, s. 155.

⁵⁶ S. Andrea şövalyesi hakkında: Marquis de Ville, II Part, s. 50, 79; Wilhelm Bigge, *Der Kampfum Candia in den Jahren 1667-1669*, s. 155. Sabbionera şövalyesi hakkında: Marquis de Ville, III Part, s. 210. Bkz. J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches* Dritter Band, s. 623.

⁵⁷ Marquis de Ville, III Part, s. 198.

⁵⁸ Marquis de Ville, II Part, 134, III Part, s. 204.

⁵⁹ Marquis de Ville, III Part, s. 211.

oluştı⁶⁰. Mart ayında Saint Andrea burcunun ileri mevzisi “*fort pitoyableétat*”⁶¹ haline gelmişti ve kısa bir süre sonra kuşatmacılar Priuli Kulesi’ni⁶² de yok ederek Saint Andrea burcuna kadar ilerlediler ve tamamen kontrol altına aldıkları Sempionera burcunun dışındaki bölgeyi ele geçirdiler⁶³.

11 Haziran’da gerçekleşen saldırıdan önce bir durgunluk dönemi yaşandı⁶⁴. İlk atışlardan biri, Vali Bernardo Nani’yi hedef aldı ve Nani, yerine çağrılan Catterino Cornaro ve Marquis de Ville’nin halefi olan Saint Andre Montbrun’un şehre varışından bir gün sonra, 22 Haziran’da hayatını kaybetti⁶⁵. Bu süre zarfında saldırı şiddetle devam ediyordu ve bu iki seçkin kişinin gelişi savunma yapanların moralini yükseltmiş, şehri aslında kurtarmıştı⁶⁶. Bu kişilerin yakın iş birliği, en etkili savunma yöntemlerinin bulunmasına katkıda bulundu; her ikisi de tahkimatları ziyaret ediyor ve yerinde incelemeler yapıyordu. Bu iş birliğinin bir ürünü olarak, Montbrun’un Fransa kralına gönderdiği uzun raporlar, kalenin durumunu detaylı bir şekilde açıklıyordu⁶⁷. Bu nedenle Bounialis, Catterino ve Mousou Andrea’nın görüşmelerine dair yaşanan

⁶⁰ Marquis de Ville, III Part, s. 202, 204 (S. Andrea hakkında), 208 (Sabionera hakkında), Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c.II, 307.

⁶¹ Marquis de Ville, II Part, s. 65.

⁶² Marquis de Ville, III.Part, s. 205, Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c.II, s. 307.

⁶³ Marquis de Ville, III Part, s. 211.

⁶⁴ J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 625.

⁶⁵ Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. II, s. 312, J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 625 (Brusoni ve Raşit’ten alıntı yapmaktadır). Wilhelm Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669*, s. 157, Cattarin Cornaro’nun ölüm tarihini yanlış bir şekilde 22 Temmuz olarak belirtmiştir. Bu hata, büyük ihtimalle Marquis de Ville’de Cattarin Cornaro’nun Kandiye’ye varış zamanı hakkında yanlış yazılan ifadelerden etkilenmesinden kaynaklanmaktadır (III. Bölüm, s. 179: *il arriva dans Candieaumois de Juillet*). Cornaro’nun varışı, Marquis de Ville’in ayrılmasından tam olarak iki ay sonra gerçekleşmiş olup iki buçuk ay sonra değil.

⁶⁶ Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 474; Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. II, s. 313, Marquis de Ville, III Part, s. 179, Wilhelm Bigge, *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669*, 157. Cattarin Cornaro’nun tüm eylemleri son derece kahramanca olmuş ve ölümü de 1 Mayıs 1669 aynı şekilde kahramanca bir son olmuştur. Ölümü hakkında daha fazla bilgi için bkz. Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 511, 17. Mısra ve Zinos trajedisi (K. Sathas, *Kritikon Theatron*, Venedik 1878, s. 4, 35. mısra ve devamı).

⁶⁷ Andrea Valiero, *Storia Della Guearra di Candia*, c. II, s. 316.

gerçek olayları aktarmaktadır⁶⁸. Ancak, Barotsi'nin bu görüşmelere katıldığını ve ardından saf değiştirerek hainlik yaptığını anlatırken ya yanılmış ya da yaygın bir söylenti⁶⁹ aktarmış olabilir. Önceki anlatılanlardan, Barotsis'nin yılın başından itibaren Türklerin saldırılarını yönlendirdiği anlaşıldığından, bu durum, halkın ihaneti saldırının hazırlık aşamasıyla değil, doğrudan saldırının başlamasıyla ilişkilendirmesinden kaynaklanmış olabilir⁷⁰.

Saldırı, kesintisiz bir şekilde kış boyunca devam etti ve takip eden yıl boyunca Kandiye'nin düşüşüne kadar sürdü. Bu sırada yağmurlar nedeniyle ulaşım yolları ve tüneller sular altında kalmıştı. Saldırı şiddetliydi, ancak savunma daha da şiddetliydi. Kasım 1668'den itibaren özellikle Fransız yardımları⁷¹ olmak üzere ardışık desteklerle güçlenen bu savunma, ihanetten kaynaklanan saldırının doğrudan sonuçlarının ortaya çıkmasından bir yıl sonrasına kadar kalenin dayanmasını sağladı. Ancak burada, bu şiddetli savaşın aşamalarını ele almayacağız. Yukarıda belirtilenler, Barotsis'in ihanetinin büyüklüğünü göstermeye yeterlidir. Pavanello'nun dediği gibi:

Elbette, Sadrazam topçularını Panegra ve Bellem'e yöneltmeye devam etseydi, çok daha güçlü olan bu burçlar daha uzun süre dayanacak ve Morosini, onurlu anlaşmalar yapmak gibi kusursuz, hatta övgüye değer bir amaçla acele etmek zorunda kalmayacaktı. Ülkesi ve kendisi için, Senato tarafından yalanlanma, ihanetle suçlanma, şanına leke sürülme pahasına bile olsa. Barotsis'in Kandiye yönetimindeki çalışmaları böyleydi.

⁶⁸ Bkz. kaynak olarak verilen pasaj.

⁶⁹ Şehir içinde her türlü söylenti yayılıyordu, hatta üst düzey askerî yetkililere karşı bile. Bu iddialar, liderler arasındaki anlaşmazlıkları daha da arttırıyordu. Werdmüller, kendisine yönelik ihanet suçlamalarını içeren ifadelerden şikâyet ediyordu (Werdmüller, s. 34). Morosini hakkında ise Marquis de Ville'e karşı Türk başkomutanıyla gizli görüşmeler yaptığı yönünde sözler dolaşıyordu (Marquis de Ville, III. Bölüm, s. 199). Bu tür belirsiz söylentilere dayanılarak, Kandiye'nin düşüşünden sonra Venedik'te Morosini'ye karşı bir saldırı gerçekleştirildi. Ath. Ypsilantis tarafından yazılan *Ta Meta tin Alosin*, İstanbul 1870, s. 162, Kandiye'nin düşüşüne dair efsanevi anlatı benzer söylentilere dayanmaktadır.

⁷⁰ Ancak Barotsis'in yalnızca saldırının başlamasından sonra saf değiştirdiği ve öncesinde düşmanla gizli bir iletişim içinde olduğu ihtimali tamamen dışlanamaz.

⁷¹ Bkz. St. Spanakis, *Ypomnimatou Moroziniprosty Loudoviko XIV (1669)*, Kritika Hronika, Cilt I, 1947, s. 74 ve devamı.

Türklerden aldığı ihanet ödülü, gelecekteki Osmanlı operasyonlarındaki seçkin konumu, kendisiyle ilgili Türk belgelerinde geçen onursal unvanlar ve nişanlar, buna karşılık Yunanlar ve Venedikliler tarafından kendisine yöneltilen hakaretler ve Venedikliler tarafından sistematik olarak takip edilmesi, onun ihanetini daha da net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bounialis, ona “ihanet eden Yahuda”, “Yahudi”, “güvenilmez”, “şaşı”, “kötü niyetli”, “aldatıcı” ve “acımasız” gibi sıfatlarla hitap ederken, Valiero onu “*scigurato*” (korkunç) olarak adlandırır. Halk şarkısında ise “hain köpeğin amansız kini ve kötülüğü” dile getirilir.

Peki, kimdir bu Barotsis?Bounialis, onun Barotsis ailesinden, yani Batı⁷² Girit’in çeşitli bölgelerine ve Kandiye’ye dağılmış dalları

⁷² Batı Girit’te, daha doğrusu 1252 yılında bölgeyi kolonize eden Venedikli soylulara tahsis edilen ve feodal mülklere ayrılan bölgede, Venedik’in Santo Moyses mahallesinden Andrea Barotsis adında biri yerleşmiştir. Bu kişi, iki *cavalleria* (toprak birimi) almıştır (Bkz. A. George Sifaka, *Parachorisis Ypotis Enetakis Synklitoutou Diamerismatos ton Xanionos Feoudoueis Enetous Evgeneis en Etei 1252*, Atina 1940, s. 26) Şüphesiz, Andrea Barozzi’nin Hanya şehrinde bir evi vardı. Hanya’da yaşayan Barotsis ailesinin kökeni buradan gelmektedir. Bu aileye dair belgelerde Hanya’da ikamet ettiklerine ilişkin kayıtlar bulunmaktadır (Bkz. Eva Tea, *Candia’nın 1590’dan 1630’a Kadar Dini Tarihine Dair Bir Deneme*, «Atti del R. Istituto Veneto», LXXII, s. 1429; Bounialis, 173, s. 24. Bu ailenin son üyelerinden biri olan Luca Barotsis, Hanya’nın yerel otoriteleriyle çatışma yaşamış ve beş kişiyle birlikte sürgüne gönderilmiştir. Ancak yalnızca 1645 yılında, Osmanlıların Girit seferi öncesinde geri dönebilmıştır. (Bkz. Agathangelos Xirouchakis, *Kritikos Polemos*, s. 54-60). Bu eserde, bu soyluların ihaneti şüphesi dile getirilmiş ve bu ihanetin Osmanlıların Girit seferine katkıda bulunduğu öne sürülmüştür. Barotsis feodal mülkü olarak bilinen ana bölge, Argyroupoli, Myriokefala, Agios Konstantinos ve Rustika bölgelerinde bulunuyordu. Günümüzde bile Argyroupoli’de ‘Barotsana’ adlı bir mahalle adı duyulmakta olup, burada Barotsis’e ait Panagia Barotsi Kilisesi bulunmaktadır (Gerola M.V. II, tav. 6). Myrokefala köyü, 1397 tarihli bir belgede (Noiret, *Documents inédits*, vb., Paris 1892, s. 88), soylu Ser Andrea Baroci’ye ait olarak belirtilmiş ve Giritli hainlere feodal mülk olarak satın alınması için tahsis edilmiştir.

Barotsis ailesinin konağı, Saint Konstantinos köyünde yakın zamana kadar ayakta kalmıştı, ancak cephesi Almanlar tarafından İşgal döneminde yıkılmıştır (Bkz. Gerola, aynı eser, III, s. 275, fig. 176). Günümüzde bile, Rustika’nın “Boutsounaria” adı verilen pitoresk bölgesinde, üzerinde 1509 tarihli Francesco Barotsi’ye ait bir yazıt bulunan ve birçok oyma oturma alanıyla süslenmiş görkemli bir çeşme bulunmaktadır (Bkz.

bulunan ünlü Barotsis ailesinden olduğunu belirtir. Valiero ve Pavanello'nun kaynakları bu konuda hemfikirlerdir, ancak onun soylu olmadığına vurgu yapmaktadırlar (bk. alıntılanan kaynaklar). Kastro'daki Barotsis ailesi, açıkça Batı Girit'te yerleşik olan aynı ailenin bir kolunu oluşturmaktaydı ve Kandiye bölgesinde bir feodal mülkü olmadığı görülmektedir⁷³. Kandiye'deki⁷⁴ Barotsis ailesi “sıradan vatandaşlar” (cittadini)⁷⁵ olarak anılmaktadır, ancak bazı üyelerinin soyluluklarını korumuş olması muhtemeldir. Aileden bazıları Helen ve Ortodoks mezhebini⁷⁶ benimsemiştir. Bölgede “PanayaBarotsanis”⁷⁷ adlı

Pashley, *Travels in Crete*, I, 97; Gerola, aynı eser, IV, s. 367 ve 61, fig. 37). Bu yerlerden, Bounialis, eserinde şu şekilde söz etmektedir (236, dizeler 29-30): “Ve Barozzi'nin köyleri, Saint Konstantinos ve Vetzila'da sular ve o bahçe.” Belon'un (Observations, Paris 1588) bahsettiği, Sfakia Bölgesi yakınlarında yer alan soylu Giovanni Antonio Barotsis'e ait köy (Bkz. Xanthoudidis, *Venedik Hakimiyetinde Girit*, Atina 1939, s. 144), muhtemelen Sfakia'ya komşu olan aynı bölgeye (belki de Myriokefala köyü) aitti. Resmo'da çeşitli unvanlara sahip Barotsis üyelerinden bahsedilmektedir (Bkz. Agathangelos Xirouchakis, *İ Venetokratoumeni Anatoli, Kritikai Eptanisos [Venedik Yönetimindeki Doğu, Girit ve İyon Adaları]*, Atina 1934, s. 125, 148 ve 154; E. Gerland, *Histoire de la Noblesse Cretoise*, Paris 1907, s. 140: Luca Barozzo, danışman). Bounialis (585, dize 25 ve devamı), onları Resmo'nun on soylu ailesi arasında saymaktadır. 1407 tarihli bir belgede (Noiret, aynı eser, s. 184) Marin Barozi, *citadinnostro in distretto Rethemo* (Resmo bölgesinden bir yurttaşımız) olarak yer almakta ve Alexi Christiani ile anlaşmazlık içinde olduğu görülmektedir.

⁷³Bölgedeki ilk yerleşimci ve Batı Girit'ten diğer kişiler Andreas adını taşımaktadır; bu, Kandiye'nin haininin adının kökenini ortaya çıkacaktır.

⁷⁴Metinde “Kastro” şeklinde geçmektedir.

⁷⁵Kandiye'nin düşüşünden sonra Korfu'ya (Yunancada Kerkira) kaçan vatandaşlar (cittadini) arasında Barotsis ailesi de kaydedilmiştir (Bkz. S. Lamprou, *Katalogos ton Kritikonoikon Kerkyras “Neos Ellinomnimon” [Korfu'daki Giritli Ailelerin Kataloğu “Neos Ellinomnimon”]*, cilt 10, s. 453). Kandiye “Kera Faneromeni” mahallesinde bulunan ve fetih sonrasında mastori Konstantin Baroçi tarafından terk edilen bir ev (G.A.H., Bağışlar Kodu, s. 53), Köprülü'nün hizmetkarlarından biri tarafından bağışlanmıştır.”

⁷⁶Helen ve Ortodoks mezhebini benimsemiş Venedikli aileler hakkında bkz. Xanthoudidis, *Venedik Hakimiyetinde Girit*, Atina 1939, s. 127 ve REDİADİS, P., Epetiris Etairias Kritikon Spoudon [Girit Çalışmaları Derneği Yıllığı], Cilt A, Atina 1938, s. 66.

⁷⁷Gerola, *Topografiadelle Chiesedella Città di Candia*, «Bessarione» 34, s. 18 ve 32'deki essetaro. Panagia'nın bu ailenin koruyucusu olduğu görülmektedir; bkz. Argyroupoli'deki aynı şekilde Ortodoks bir kilise. Baroutsani kilisesi, Kapuçinlere devredilmiştir; «alla condizioncheessanonap- partenesse al ritogreco, e

bir Ortodoks kilisesi bulunmaktaydı. Bu Helen ve Ortodoks Barotsis ailesinden, Osmanlıların adayı ele geçirmesinden sonra aynı adı taşıyan⁷⁸ kişiler görülmüştür. Bu ailelerin soyundan gelenler günümüzde hâlâ yaşamaktadır (örneğin, Veni ve Agridia köylerinde, yakın zamana kadar ise Resmo şehrinde ve Kandiye bölgesindeki Lutraki köyünde).

Kesin olarak söyleyebiliriz ki Barotsis asker ve mühendis sınıfına mensuptu. Ancak Ortodoks muydu? Bounialis, hain Barotsis'e öfkeden köpürerek onun hakkında şu şekilde yazmıştır: "Frank inançlarına inanmazdı, Romalı değildi, sadece vaftiz edilmişti, ama bir Yahudi gibi yaşardı."⁷⁹

Bu ifadelerden, Barotsis'in Ortodoks olarak vaftiz edildiği sonucu çıkarılabilir⁸⁰. Bununla birlikte, ilerleyen bölümlerde göreceğiz ki, İstanbul'daki cenazesinde Latin Episkopos ve Frank rahipleri hazır bulunmuştur. Bu durum, onun Helen ve Ortodoks inancını kabul etmeyen Barotsis⁸¹ ailesine mensup olma ihtimalini daha güçlü kılmaktadır.

Barotsis'in vaftiz adı, Türk belgeleri dışında hiçbir kaynaktan görülmemektedir. Aksine, Türk belgelerinde (ilki hariç), yalnızca Türk geleneğine uygun olarak kendi adı ve baba adıyla birlikte anılmaktadır. Ancak, bu belgelerdeki unvanlar baba adlarının yazılmasını gereksiz kıldığında, baba adları genellikle atlanmaktadır. Andrea ismi, belgelerde "Hristiyan milletin [veya milletin ileri gelenlerinin] örneği ve simgesi" (belge no. 2 ve 4) ve "Hristiyan milletin ileri gelenleri arasında seçkin ve saygıdeğer, hayatının sonu uğurlu işaretlerle mühürlenmiş olan"

poicheviceversasappiamoche la chiesuolaeraofficiata da scismatici...» (Bkz. Gerola, "I Francescani in Creta", Collectanea Franciscana, c. II, Assisi, 1937, s. 322). Günümüzde bu kilise ayakta değildir; ancak ona bağlı Barozzi konağı (Evangelos Perakis'in evi) oldukça iyi korunmuştur.

⁷⁸ 1659 yılında, Jeremiah Barozzi, Kissamos'taki Kera Gonia Manastırı'nın başrahibidir (Bkz. *Hristianiki Kriti*, Cilt 2, 10, 34 ve N. Tomadakis-Sol. Vogiatzakis, *Simiomatatis Ieras Monis Gonias*, Hanya 1931, s. 39). Ayrıca, Stamatis Barozzi, Mylopotamos bölgesinin sınırlarının belirlenmesinde bilirkişi olarak görev yapmıştır (T.A.H., Kod 2, s. 127).

⁷⁹ Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 476, 17-18. mısralar.

⁸⁰ Yine de kişinin yalnızca vaftiz edilmiş olmasına atıfta bulunulmuş olabilir ve Frank inançlarına inanmadığı takdirde, bu yalnızca vaftiz edildiği anlamına gelirdi.

⁸¹ Hatzidaki de bu görüşü benimsemektedir ve hainin yalnızca para için çalışan bir Frank-Levanten olduğunu belirtmektedir. Bkz. G. N. Hatzidaki, *Dialexis Peri tou Kritikou Polemou*, Atina 1910, s. 30-31.

(belge no. 3) olarak anılmıştır. Başlangıçta, bu kişinin, Resmo'dan tanınmış Andreas Miliotis⁸² ile aynı kişi olduğu düşünülmüştür. Ancak bu kişi, Türk belgelerinde (T.A.H) her zaman Milyoti soyadıyla anılmaktadır ve sunduğu hizmetler karşılığında timar yerine Kandiye'de üst düzey bir idari pozisyon elde etmiştir. 1 numaralı belgede açıkça Andrea Barotsis olarak kaydedilmiş ve Türkler üzerindeki etkisi, kürek mahkûmu bir suçlunun serbest bırakılmasını sağlamasıyla kanıtlanmıştır. Bu arabuluculuk, önemli bir rüşvet karşılığında gerçekleştirilmiştir.

Belgelerin içeriği, diğer kaynaklardan bilinenlerle birleştirildiğinde, adı geçen Andreas'ın hain Barotsis'den başka hiç kimse olamayacağını ikna edici bir şekilde kesinlikle göstermektedir.

Daha sonra kendisine verilen önemli timar, imparatorluk beratıyla⁸³ ve 5 numaralı⁸⁴ belgede belirtilen hizmetler nedeniyle kendisine tahsis edilmiştir. Bu hizmetlerin niteliğini kısmen bilinmektedir. Bu hizmet Kandiye'deki ihanetine ilişkindir. Bounialis'in şu dizeleri: "Herkes ona teşekkür etti ve geri dönmesini söylediler. Ona topraklar, köyler bağışladılar, orada durup kök salması için"⁸⁵, kendisine verilen timarın genişliği hakkında, köylerin tamamını kapsadığını açıkça ortaya koymaktadır. Timarın konumu ve ona hayatı boyunca refah sağlayacak getirisi, şu dizelerde çok etkili bir şekilde tarif edilmektedir: "Ona yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak, hayatı boyunca dinlenebileceği bir yer vermek istediler."

Hammer ve Pavanello'nun kaynağı "*Kindsberg's Bericht*", ihanetine karşılık olarak 3000 talerlik bir tahsisat aldığını ve bu miktarın adanın kamu topraklarına yatırıldığını belirtmektedir. Osmanlı belgelerinden, verilen timarın daha kesin bir şekilde belirlendiği

⁸² Bkz. dipnot 5. Bu kişi, 1653 yılında Kandiye'den saf değiştirerek Osmanlılara katılmış ve kuşatmanın son döneminde Köprülü'nün güvenini kazanmıştır. (Bounialis, 536, dize 24 ve devamı). Ayrıca, bu kişiyle başka bir Andreas'nın karıştırılmaması gerekir. Bu diğer Andreas da bir mühendis olup, Girit'ten Kornaros ailesine mensuptur ve 1690'da Belgrad kuşatması sırasında Osmanlılara hizmet ettiği görülmektedir ya da en azından ihanetinden şüphelenilmiştir. Bunun nedeni, kalenin düşmesine yol açan bir kule patlamasına karıştığı iddiasıdır (Bkz. Pietro Garzoni, *Istoriadella Repubblica di Venezia*, Venedik MDCCV, s. 183-384; ayrıca bkz. Ypsilantis, aynı eser, s. 203).

⁸³ T.A.H, Belge, nr. 2, 3, 4, 5.

⁸⁴ Ve bu Andrea'nın Yüce Osmanlı İmparatorluğu'na birçok hizmette bulunduğu ve her yıl düzenli olarak seferlerime katıldığı göz önüne alındığında..."

⁸⁵ Marinos Zane Bounialis, *O Kritikos Polemos*, s. 476, 25-26. mısralar.

anlaşılmaktadır. Bu tımar askerî bir timardı⁸⁶, ve muhtemelen Kandiye'nin düşüşünden önce, kesinlikle 1671⁸⁷ tarihli kanunnâmenin⁸⁸ yayımlanmasından önce tahsis edilmişti. Belgelere dayanan bilgiler, bu timarın, söz konusu Kararname'den önce geçerli olan vergilendirme sistemine tabi olduğunu göstermektedir. Ancak, bu timarın tam kapsamını kesin olarak bilemiyoruz⁸⁹. 2, 3, 4, 5 ve 7 numaralı belgeler, bu timarın ana kısmı olarak Temenos ve ona bitişik köyleri kaydetmektedir. Özellikle 5 ve 7 numaralı belgelerde daha net bir şekilde belirtilmiştir ki bu Temenos, Kandiye Sancağı'na bağlı Nephs Temenos, yani bugünkü Kanlı Kastelli'dir⁹⁰. Ona bitişik veya ondan bağımlı olan köylerin hepsi isimlendirilmemiştir; ancak Metohion ve Agia ya da Agio Archanes (muhtemelen Ano Archanes) köyleri belirtilmiştir⁹¹. Tüm bunlardan, Barotsis'in timarının, Yukta Dağı'nın kuzey ve kuzeydoğu eteklerine kadar uzandığı ve verimli ve sulak bir bölgeyi kapsadığı sonucu çıkarılmaktadır.

İlginç olan, Nefs Temenos bölgesinin 1647 yılında, Girit'in ilk sayım memuru Sofu Mehmet Paşa'ya mülk olarak tahsis edilmiş olmasıdır⁹². Bu bölge, kuzey ve kuzeydoğu sınırları boyunca Giofiros Nehri'n izleyerek Kandiye'ye kadar uzanmaktadır. Mehmet Paşa'nın

⁸⁶ Askerî hizmetler karşılığında verilmiştir. Andrea, *Züema* sınıfına (timar sahiplerinden; tekil hali *Zaim*) ait olarak tanımlanmaktadır. Tımar sistemi hakkında bkz. N. Stavrakis, *Statistikitou Plithismoutis Kritis Meta Diaforon Geografikon, İstoriakon, Arhaiologikon, Ekklesiastikon K.Tl. Eidiseon Peri Tis Nisou*, Atina: Paliggenesia Press I. Aggelopoulos, 1890, s. 147 ve devamı. Bununla birlikte, bu timar sahibi Andreas'ın Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkisi olağandışıydı; çünkü o, genelde “tebaa” olarak adlandırılan Hristiyan esirler sınıfına ait olmasına rağmen — bu sınıflandırma isminin bazı yerlerde geçmesine rağmen — timar sahibi statüsünü tamamen korumuştur.

⁸⁷ Bkz. *Kritika Chronika*, A, s. 84 ve devamı. Girit'in arazi tescili ve nüfus sayımıyla ilgili imparatorluk fermanının yayımlanması hakkında bkz. J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 657.

⁸⁸ Metinde “Yeni Düzenleyici Kararname” şeklinde geçmektedir.

⁸⁹ 5 numaralı belgede yer alan bilgiler, metin daha iyi korunmuş olsaydı, ele alınan konu için faydalı olabilirdi.

⁹⁰Bkz. *Kritika Chronika*, A, s. 109.

⁹¹ Yazıdaki bir “noktalama işaretinin” konumu, “Agio” (Aziz) veya “Ano” (Yukarı) olarak okunmasını belirler. Belge 3'teki 'Anagiortes' biçimi bozulmuş bir ifadedir ve diğer belgelerde 'Ano Archanes' (Yukarı Archanes) olarak geçen konumun yerini almıştır.

⁹² Bu, kendi mescitlerinin bakımını sağlamak amacıyla vakfedilmiştir; bkz. 1654 tarihli vakıf belgesi, TAP, Vakıf Kodları, s. 254.

ölümünden sonra bu mülk, mirasçıları tarafından korunmuştur. Bölgenin vakıf statüsü ilan edilmesi, her türlü ihlale karşı güvence sağlıyordu. Bu durumdan, Barotsis'e tahsis edilen Temenos bölgesinin bir kısmının, Sofu Mehmet Paşa'nın mülkü olduğu ve Temenos'un adı açıkça belirtilmesine rağmen, Barotsis'e ait olmasının mümkün olmadığı sonucuna varılabilir. Timarın değeri belgelerde belirtilmemektedir, ancak 7 numaralı belgede kaydedilen ve yıllık olarak kamuya ödenen vergi (mukataa) üzerinden yaklaşık bir tahmin yapılabilir. Ne yazık ki, belgenin hasar görmesi nedeniyle Temenos bölgesine ilişkin miktarı bilmiyoruz⁹³. Ancak Archanes bölgesi için 31.149 akçe kaydedilmiştir.

Belgelerdeki diğer iki nokta adı geçen Andreas'ın Barotsis olduğunu kanıtlamaktadır. Bu noktalar, onun sonraki faaliyetleri ve Girit'teki timarını terk etmesiyle ilgilidir. 6 numaralı belgede, her yıl Sultan'ın seferlerine katıldığı iki kez belirtilmiştir. Ayrıca, 7 numaralı belgeden anlaşılmaktadır ki, Girit'teki timarı Vezir Ahmet Paşa'ya devredilmiş ve bunun yerine Andrea'ya Sakız Adası'ndaki Harkous köyü tahsis edilmiştir. 2-5 numaralı belgelerde, Andrea'nın Girit'teki timarından hiç memnun olmayarak, sürekli şikayetçi olduğuna ve kendisine imparatorluk fermanlarıyla koruma talep ettiğine dair nedenler yer almaktadır. Bu fermanları kişisel girişimleriyle elde etmiştir⁹⁴.

Bu bilgiler, diğer kaynaklardan hain Barotsis hakkında öğrendiklerimizle tamamen uyumludur. Kandiye'nin düşüşünden İstanbul'daki ölümüne kadar olan dönemdeki faaliyetleri şu şekilde özetlenebilir:⁹⁵ Kandiye'nin düşüşünü takip eden iki yıl boyunca Barotsis, Girit'teki timarını yönetmiş ve hem konumundan hem de Türkler üzerindeki etkisinden faydalanarak rüşvet karşılığı hizmet

⁹³ Barotsis'e ayrılan miktardan farklı olduğu anlaşılan bu 100 bin akçelik meblağ üzerinden herhangi bir hesaplama yapmak mümkün değildir; bu miktar Vezir Ahmet Paşa'ya tahsis edilmiştir. "Mukata"anın düzenlenmesi timarın gelirlerine dayandığından, topraklara yatırılan miktarın gerçekten 3000 taler olarak belirtilen meblağ olup olmadığını kesin olarak belirlemek zor olacaktır. Söz konusu miktarın 'topraklara yatırılmış bir tahsisat' (pensione) olarak tanımlanması, bu tutarın timarın yıllık getirisi olduğunu ifade edecek şekilde yorumlanmalıdır. Bu sonuç, timarın değiştirilmesiyle ilgili aşağıda sunulan çabalarla da doğrulanmaktadır.

⁹⁴ Barotsis köy sakinlerinden 2 numaralı belgede yer alan ifadeyi ya zorla almış ya da onlara dikte ettirmiş gibi görünmektedir.

⁹⁵ Bu bölümdeki bilgilerin çoğunu, esas kaynakları daha önce belirttiğimiz gibi Venedik'in gizli arşivleri olan Pavanello'dan alıyorum.

vermiştir. 1 numaralı belgede yer alan durum bunun tek örneği olmasa gerek. Bu süre zarfında Türkler tarafından herhangi bir askerî harekât yapılmamış, dolayısıyla onun hizmetlerine ihtiyaç duyulmamıştır.

Barotsis, timarını verimli bir şekilde kullanma konusunda en başından itibaren ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Bu timarın Sofu Mehmet Paşa'nın mülküne yakın olması ve her iki mülkün sınırlarının belirlenmemesi, görünüşe göre anlaşmazlıklara yol açmış ve timarın, ilk bakışta görüldüğü kadar önemli olmadığı ortaya çıkmıştır. Barotsis, Türk ileri gelenlerine tavizler vermek zorunda kalırken durum onun için daha da kötüleşmiştir. Türk unsuru karşısındaki özel konumundan faydalanarak yaptığı keyfi uygulamalar nedeniyle hem yerel Hristiyan halk hem de Türk idari yetkililer ona karşı hoşnutsuzluk duymaktaydı. Onun timarına ait köylerin reayası, tarlalarını ekmekten kaçınıyor ve bu toprakları terk ederek başka bölgelere çalışmak için gidiyordu. Türk askerî ve siyasi yetkililer, onun bölgesindeki köylerin sakinlerini ağır masraflarla yük altına sokuyor ve onlardan mümkün olan her şeyi gasp ediyordu. Dahası, Barotsis'den keyfi bir şekilde çeşitli meblağlar topluyor ve sadece kendi açgözlülüğünün gerektirdiği miktarları değil, yasal olarak toplama hakkına sahip olduğu vergileri bile tahsil etmesini engelliyorlardı.

Hain, ihanet ettiği yerde kendini güvende hissetmiyordu. Ocak 1672'nin başlarında Andreas Barotsis, Edirne'de bulunuyordu. Orada bulunduğu, 8 Ocak 1672 tarihli bir olay bunu doğrulanmaktadır. Bu olay hakkında Pavanello, Büyükelçi Quirini'nin Senato'ya gönderdiği bir belgeden bilgi almaktadır:⁹⁶ *Kandiye'den gelen hain Barotsis, bir Fransız soylusu olan Conte adında biriyle kumar oynarken, onun tarafından vuruldu ancak mucize eseri kurtuldu, çünkü kurşun, son anda Conte'nin uşağının müdahalesiyle hedefini şaşırdı.*

Görünüşe göre bu saldırı, doğrudan Büyükelçi tarafından düzenlenmişti. Büyükelçi şu yorumu yapmaktadır: *Ancak belki de adil bir Tanrı, bu suçluya zamanı gelince örnek bir ceza verecektir; kendisi de, böylesine uzun bir katliamdan ve Hristiyan dünyasına yapılan bu kadar kötülükten bıkmış olduğu için neredeyse dehşet içinde adını andığını inkar etmeyecektir.*

⁹⁶ Archivi di Stato- Senato Costantinopoli.

Görünüşe göre Barotsis, Girit'e geri dönmesine rağmen, Büyükelçi'nin ajanları tarafından takip ediliyordu. Quirini'nin aynı yılın 20 Mayıs'ında Senato müfettişlerine yazdığı bir belgede, hainin hareketleri ve niyetleri hakkında bilgi sahibi olduğu açıkça görülmektedir⁹⁷. Barotsis'in "riaCallaro'yu" belli koşullarla ele geçirdiğini⁹⁸ bildiren Quirini, bunları en büyük dikkatle ve uygun bir zamanda kullanmaya özen göstereceğini, özellikle de yakın bir tarihte, hainin Sadrazam'ın kadirgasıyla İstanbul'a varmasının beklendiğini yazmıştır. Ayrıca şunları eklemiştir: *Anladığım kadarıyla bu adam artık Kandiye'de yaşayamaz... Sanırım karısından kalan bazı malları olmasına rağmen Milo'da kalmasını garanti altına almadan Seio'da yaşamaya zorlanabilir.*

İhanetinden itibaren Barotsis, Sultan veya Sadrazam tarafından gerçekleştirilen her seferde ve özellikle şehir kuşatmalarında vazgeçilmez bir teknik danışman haline gelmişti. Pavanello, hiçbir kuşatmanın onun deneyimine danışılmadan yapılmadığını belirtmektedir. Bu durum, 6 numaralı belgenin içeriğiyle de doğrulanmaktadır. Balyos'un, Barotsis'in özel olarak Girit'e gönderilen bir savaş gemisi (kadirga) ile yakında geleceğine dair verdiği bilgi güvenilirdir. Varna yakınlarındaki Misivri termal hamamlarında bulunan Sultan, Polonya'dan kaçtığı düşünülen bir Fransız mühendisi kabul etti. Bu kişi, Sultan'a Kamanıçe Kalesi'nin planını sundu ve kalenin ele geçirilmesinin kolay olduğunu belirtti. Sadrazam, hain Barotsis'in varlığının gerekli olduğuna karar verdi ve onu getirmek üzere bir gemi gönderdi. Gerçekten de 1672 yazında Barotsis, Hanya'dan İstanbul'a ulaştı. Ayrılmadan önce, Suda'da bulunan Provveditore Nani'den Büyükelçi'ye hitaben bir tavsiye mektubu almıştı. Quirini, bu mektubu soğukkanlılıkla kabul etti ve Barotsis'inyeni bir entrika planlıyor olabileceğinden şüphelendi, onu kabul edeceğini belirtti. Ancak o, bizzat ortaya çıkmaktan kaçındı ve yazılı bir yanıt talep etti. Venedik Cumhuriyeti ile bir anlaşma sağlamaya mı çalışıyordu? Bu, vicdan azabından mı yoksa hain amaçlarını daha kolay gerçekleştirmek için miydi? Her halükârda, Balyos onu ortadan kaldırmaya kesin olarak kararlıydı.

⁹⁷Archivodi Stato – Inquisitoridi Stato, dispacci dai Balivi di Costantinopoli.

⁹⁸ Bunun bir yok etme yöntemi olduğu, bu konudaki daha sonraki gizli yazışmalardan (aşağıya bakınız) anlaşılmaktadır.

Senato müfettişlerine, “Belki de onun sefahatleri, onu öldürmek için evine girme fırsatı verecektir, ama bu suikast girişimi zordur, çok naziktir ve hayatını tehlikeye atan kişi, kâr ve altınla ödüllendirilmekten mutlu olmak ister” demişti. Barotsis ise suikastlere karşı, kendini korumak için güvenlik önlemleri almıştı ve Sadrazam, ona suikast girişimleri ve pusulardan korunması için iki yüz çekin (altın sikke) verdi.

Barotsis daha sonra gittiği Edirne’de, Sadrazam’ın talimatıyla Kamanıçe Kalesi’nin detaylı bir planını, Kandiye’nin planını çizdiği şekilde yumuşak bir taş üzerine çizdi (bkz. yukarıda, s. 407). Orada, Kandiye’nin kuşatması sırasında gördüğümüz gibi Türklere hizmet etmiş diğer hainler de bulunuyordu: Polonya seferi için Kandiye’den çağrılan bombacı Nicolo Tito ve Kandiye kuşatması sırasında bombaların duvarların altına düşmesine neden olan kusuru keşfederek bombaları geliştiren Padovalihain Rossi⁹⁹. Kamanıçe’ye karşı düzenlenen sefer, muhtemelen Barotsis’in de bizzat katıldığı bir harekât, 5 Haziran’da başladı ve kale 30 Ağustos’ta teslim oldu¹⁰⁰. Bu başarı, Türklere verimli Polonya topraklarına kapılarını açtıktan sonra, Barotsis Sultan’ın hizmetinde kalmaya devam etti ve ona büyük çaplı planlar sundu. Bunlar arasında, Hristiyan dünyasının büyük bölgelerine nüfuz etmek için bir büyük filo kurulması da vardı. Bu tavsiyeler her zaman Büyükelçilerin belgelerinde geçerdi ve kendisi bu önerileri kalelerin, limanların ve adaların planlarıyla desteklerdi.

Hain, Venedik’in cezalandırıcı elinin kendisini tehdit ettiğini her zaman hissetmekteydi. 1672 yılının ağustos ayında, Varna’daki Osmanlı ordugahına gitmek üzere İstanbul’dan geçerken, Venedik yanlısı olan Milliotti¹⁰¹, adlı bir kişinin misafirperverliğini reddeder ve muhtemelen dönme olan bir Fransız Ağa’nın evinde kalır. Aynı yılın kışında, belki de Kandiye’den geri dönüşü yaklaşırken, üç ferman (2-4 nu.) yayımlanması için harekete geçti; bu emirler, onu Türklerin keyfi hareketlerinden ve

⁹⁹ Archivi di Stato-Senato Costantinopoli. Bailo Quirini’nin 28 Mart 1672 tarihli raporu. Portese, belki de 1670 yılında Luigi Molino’nun Rossis ve Portese’ye af verilmesi için yaptığı aracılıktan sonra Venedik’e geri dönmüş olduğu için artık anılmamaktadır (her iki bilgi de Pavanello’dan alınmıştır).

¹⁰⁰ J. Von Hammer, *Gerichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 660, 664. İpsilantis, 167.

¹⁰¹ 1683 tarihli bir Osmanlı belgesinde (T.A.H, Kod 4, s. 324: “Medine-i Hanya’da Fransa Konsolosu olan Milyot” bahsedilen Hanya’daki Fransız Konsolosu Miliot’un burada adı geçen kişiyle aynı olup olmadığını bilmiyorum.

topraklarının köleleri tarafından gösterilen pasif direnişten (yukarıda belirtilmiştir) koruyacaktı. Barotsis kasıtlı olarak durumu Bâb-ı Âlî'ye abartılı bir şekilde sunuyordu ki daha sonra timarını değiştirerek Girit'de kalıcı olarak yerleşmeyi başarabilirdi.

Barotsis, İstanbul'u nispeten güvenli bir sığınak olarak görüyordu ve bu nedenle başkent gümrük gelirlerinden, Girit'teki timarının getirisine yakın bir aylık gelir elde etmek için çaba harcıyordu, çünkü Girit'teki timarını kesin olarak terk edecekti. Ancak yine de girişimlerinin o an için sonuçsuz kaldığı ve Barotsis'in bir süreliğine Girit'e geri döndüğü görülüyor¹⁰². Şer'iyye Sicili'ne kaydedilen üç fermanın 2 ve 3 numaralı olanlar, kenar boşluklarına "imparatorluk fermanının aslına aykırıdır" notu düşülerek iptal edilmiştir. İptal gerekçesi, içeriklerinin daha önce yayımlanmış bir imparatorluk fermanıyla çelişiyor olmasıydı. Anlaşılan bu ferman, 1671 tarihli kanunnâmeden¹⁰³ başkası değildi. Nitekim, olağanüstü vergiler, cezalar ve benzeri konularla ilgili hükümler gerçekten de bu düzenlemeye aykırıydı¹⁰⁴.

Barotsis için işler pek iyi gitmiyordu. Timarı hızla değer kaybediyordu. Katıldığı seferler her zaman başarıyla sonuçlanmıyordu ve doğal olarak Türkler nezdindeki konumu sarsılmaya başlamıştı. Hayatı sürekli tehlike altındaydı: Quirini'nin yerine geçen Giovanni Morosini, onun hareketlerini izliyordu. 1676 yılının ocak ayında, Pera'dan Senato müfettişlerine yazdığı bir mektupta, "canavarın" zehirle ortadan kaldırılmasını planladığını belirtiyordu. Bu zehir, selefi tarafından Mahkeme'den alınarak ona teslim edilmişti¹⁰⁵. Barotsis, Ekim 1676'da kendisini himaye eden Köprülü Ahmet Paşa'yı kaybetme talihsizliğini de yaşadı¹⁰⁶. Halefi Kara Mustafa Paşa'nın güvenini kazanmak için ona yeni, iddialı planlar sundu: Adriyatik Denizi'nin anahtarı olan Korfu Kalesi'nin planlarını teklif etti. Böylece kendi vatanını doğrudan tehlikeye atmış oldu. Barotsis, yabancı ajanların entrikalarına hizmet etmeye bile yöneltiştir. Fransız Büyükelçisi Nointel, Fransız

¹⁰² Bkz. belge 3: "Fermanımın taşıyıcısı".

¹⁰³ Metinde "Yeni Düzenleme Fermanı" şeklinde geçmektedir.

¹⁰⁴ Bu düzenlemeye bkz. *Kritika Chronika*, A, s. 84.

¹⁰⁵ ArchiviodiStato- Inquis, di Stato. Dispacci dai Balivi Costantinopoli (Pavanello'ya göre)

¹⁰⁶ J. Von Hammer, *Gerichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 685.

politikasını gerçekleştirmek amacıyla—ki bu politika Osmanlı İmparatorluğu’nu Alman İmparatoru’na karşı kışkırtmayı hedefliyordu—, Fransız bir Cizvit’in aracılığıyla Barotsis’i kullanarak Mayıs 1677’de Sadrazama Raab ve Komorn adlı iki Macar kalesinin planlarını sunmasını sağlamıştır¹⁰⁷. Hain, bu hizmetleri karşılığında her iki taraftan da ödüller alır ve bu ödülleri bazen talep eder, hatta zorla kabul ettirir. Bu durum, 5 ve 6 numaralı belgelerden de anlaşılabilir. Bu belgelerden ilki, muhtemelen Temmuz 1677’de¹⁰⁸ düzenlenmiş olup, yine timarına ilişkin meseleleri kapsar. İkinci belge ise yabancılar vergisinden muafiyetini konu alır.

İlk belgenin kötü durumda olması nedeniyle tam olarak ne içerdiği anlaşılamamaktadır. Ancak belgede kesin olarak Barotsis’e atıfta bulunmaktadır ve timar topraklarının ekilmez hale geldiği ve sahipsiz kaldığı belirtilmektedir. İkinci belgeyle, Barotsis’in kendisi ve dört hizmetkârı için cizye vergisinden muafiyet talebi kabul edilmiştir. Bu muafiyet, Osmanlı İmparatorluğu’na yaptığı çok sayıda hizmet ve yıllık seferlere katılımı nedeniyle verilmiştir. Söz konusu vergi, Barotsis’in sık sık yer değiştirmesi¹⁰⁹ nedeniyle şüphesiz oldukça zorlayıcı olmalıydı.

Hizmetleri karşılığında talep ettiği mükafatlar arasında, Girit’te artık kâr getirmemekte olan timarının, gördüğümüz gibi, yıllardır talep ettiği Sakız Adası’nda bir başka timarla değiştirilmesinin de olduğu kesindir. Ve bu sefer başarır. Pavanello açıkça: *Kesinlikle Bab-ı Âli’den, timarının Kandiye’den Sakız Adasına naklini sağladı; çünkü vatanının haklı intikamından kurtulmak için onu oraya nakletmenin daha uygun olacağını düşünmüştü*¹¹⁰.

şeklinde ifade ediyor. Ama şimdi elimizde olan (7 numaralı belge) 1 Eylül 1677 tarihli fermanıyla Andrea Barotsis’in timarının 100.000 akçe karşılığında Hanya Kalesi Komutanı Vezir Ahmet Paşa’ya devredildiğini, “çünkü artık söz konusu vergiye tabi Andrea’ya Sakız Adası’ndaki Harkus köyünden tahsis edilmiştir”¹¹¹. Andrea Barotsis, bu

¹⁰⁷ J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 695.

¹⁰⁸ Maalesef eksik olan bu belge 6 numaralı belgenin hemen öncesine tarihlendirilmektedir.

¹⁰⁹ Bu hareketler nedeniyle emir, genel olarak Osmanlı İmparatorluğunun kadılarına yönelik bir genelge niteliğini kazandı.

¹¹⁰ Ne yazık ki bilgiyi nereden aldığını belirtmiyor. Alt çizgiler bana aittir.

¹¹¹ Halkious köyü bugün hala başkentten çok uzakta değil.

kadar isteyerek faaliyette bulunduğu ve bu kadar nefret edildiği doğduğu yerden artık kesin olarak uzaklaşmaktadır. Sakız Adası'ndaki yeni timarında, yeni bir bölgede vicdanını sakinleştirmenin mümkün olacağına inanıyordu¹¹². Barotsis eşinin mal varlığı olduğu Melon Adası'ndansa Sakız'ı tercih etti, çünkü adanın Girit'e olan bu yakınlığı bile onu korkutuyordu.

Bu noktadan sonra Barotsis'e ilişkin Girit'te herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hatta Türk belgelerinde bile kendisinden söz edilmez. Aslında sonraki iki yıl boyunca onun hakkında hiçbir bilgimiz yok, muhtemelen bu süre zarfında yeni timarına yerleştiği için hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Barotsis ile tekrar Morozini Pietro Civran'ın¹¹³ yerine geçen genç Balyos'un 1680 yılında İstanbul'da kendisine karşı yeni bir girişimde bulunduğu karşılaşıyoruz: Sadrazam'ın yakını ve güvendiği, Venedik'ten sürgün edilmiş kaptan Juane Dambi'yi, ve onun dostu, tanınmış kanun kaçağı Hasan Ağa'yı¹¹⁴ parayla ve vaatlerle kandıran Venedikliler, Barotsis hainine içinde zehir bulunan şarabı içirttiler. Ancak bu sert şaraptaki zehirin etkisinin zamanla azalması, Barotsis'in suikastten kurtulmasına katkıda bulundu. Dambi'nin 17 Ağustos 1680'de Galata'dan Vaillon'a gönderdiği mektup bu açıdan oldukça aydınlatıcıdır: *Bu sabah her zamanki gibi Barotsis'e saygılarımı sunmaya gittim. Beni hemen karşıladı ve kahve getirmelerini söyledi. Ona istemediğimi, beni mazur gördüğünü, sonuçta onu zehirlediğim fantezisini bir türlü aşamadığını, ne ben ona bir şey vermek istediğimi ne*

¹¹² Sakız Adası'na "Sultan Bahçesi" deniyordu. Marquis Nointel ile Khandakos Fatihi Köprülü Ahmet Paşa'nın burada keyifli konaklaması ve eğlenceleri için bkz. G. Zolota, *The History of Chios*, III, Atina 1926, s. 159,163. Sonuncu için ayrıca bkz. J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 638.

Girit'ten gelip Sakız Adası'na yerleşen güçlü ve soylulardan yalnızca Barozzi değildi. Bunlar hakkında bkz. a.g.e, Zolota, s. 137, 3. dipnot.

¹¹³ Civran, 1679'da Morozin'in yerini aldı. Bkz. J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 709; Pietro Garzoni, *Istoria della Repubblica di Venezia*, s. 40. Ancak yıl sonundan önce yerini Giov aldı. Battista Donado ı̇ Donà (J. Von Hammer, *Gerchichte des Osmanischen Reiches Dritter Band*, s. 720, dipnot 2; Pietro Garzoni, *Istoria della Repubblica di Venezia*, s. 43. Bu nedenle hatalı olarak Pavanello, olay yılı olarak 1681'i belirtiyor. Bu, hemen bahsedeceğim Dambi'nin mektubunun yanlış tarihinden de anlaşılıyor. (1680 yerine 17 Ağustos 1681).

¹¹⁴ Bkz. Pietro Garzoni, *Istoria della Repubblica di Venezia*, s. 40: "Si valse egli (il Primo Visir) di Cassan Agà, suo Segretario di Stato, solito ministro alle avare sue voglie".

*de onun bana bir şey vermesini istemediğimi söyledim. Sonra gülmeye başladı, ama istemeyerek, bana şöyle dedi: Canım, gördün ki bana içmem için hemen o şarabı verdin, ve bu şarabı içtikten kısa süre sonra karnımdan yükselen bir ateş hissettim, ben ölüyordum*¹¹⁵.

Ve Balyos, bu başarısızlıktan sonra Dambi'nin ne yapacağını bilmediğini ekliyor.⁵ Mayıs 1681'de Civran'ın yerine gelen Giovanni Battista Donà, müfettişlere yeni zehiri aldığını ve amacına ulaşmak için herkesi harekete geçirmeye hazır olduğunu yazıyor.

Son olarak, Nisan 1682'de hain, Vailo Donà'nın temsil ettiği Venedik Cumhuriyeti'nin cezalandırıcı eli tarafından cezalandırıldı. İkincisinin müfettişlere uzun bir raporda sunduğu hikaye, Galinotat'ın bu haini nasıl öldürdüğünün tipik bir örneğidir: “Sonunda Barotsis cezalandırıldı, Huzurlu Cumhuriyet bu asi kâfirin sürekli tuzaklarından kurtuldu.” Barotsis birden hastalandı ve derhal doktorlar çağrıldı. Doktorlar yüzünde ve vücudunda iç kanamalar ve iltihaplanmalar olduğunu ve tedavi gören kişinin kötü huylu ateşi olduğunu tespit etti. Cerrahların da çağırılması gerektiğine kararı verildi ve hastalığın nedeni hakkında hiçbir şey bilmeyen diğerlerinin arasına Büyükelçiliğin cerrahı da-Balyos bu hususla “özellikle” ilgileniyordu - eklendi. Yaralı bölgeler dağıldı, bu yaralı kısmı daha da tahriş etti ve kangrenin başlangıcını oluşturdu. Hepsi durumunun umutsuz olduğu konusunda hemfikir ve tedaviyi bıraktılar. Aynı şekilde, Barotsis'inkendisiyle ilgilenecek ne akrabaları ne de arkadaşları¹¹⁶ olduğu için kaderi ve ilerleyen yaşı da ölümünün habercisi sayıldı. Cenazesi, suikasti gizlemek için Venedik Balyosu tarafından talepleri kabul edilen Scola del Santissimo rahiplerinin ve ölene duyduğu merhamet nedeniyle cenazeye gelen İstanbul Latin Piskoposu'nun törene katılımıyla gerçekleştirildi.

Barotsis'i zehirleyenler söz verildiği gibi cesurca mükafatlandırıldı. Hasan Ağa'ya iki kese nakit para verildi ve Dambi'ye, o zamana kadar aldığı günlük harcırahın yanı sıra, Balyos'un müfettişlere yazarak açıklama istediği o gizli anlaşmada yazan meblağ karşılığında iki yüz real rüşvet verildi. Ayrıca kendisinin sürgün cezasının geri kalanı da kaldırıldı.¹¹⁷

¹¹⁵ Archivi di Stato-Inquis, di Stato. Dispacci dai Balivi Costantinopoli (Pavanello).

¹¹⁶ Ekleniyor: “comme è solito di similgente della sua prava natura”.

¹¹⁷ Donado'nun ilgi çekici raporu için, bkz. Pavanello.

Hainin infazı böyle gerçekleşti. Venedik Senatosu müfettişleri sevinçlerini gizlemediler ve Balyos’a ödüller konusunda cimri olmamasını tavsiye ettiler.

Hainin bu şekilde gizlice verilen adil cezası, diğer ihanetleri önlemek için bir örnek teşkil etmedi: Galinotati’nin Doğu’daki son kalelerinden biri olan Grambusa kalesi 1691’de Türklerin emrindeki İtalyan hainin ihanetiyle düştü. Ancak Andrea Barotsis yönetimindeki Kandiye’nin ihaneti, bahsedilen diğer ihanetlerle karşılaştırılamaz. Böyle olmasaydı belki Kandiye kendini uzun süre savunabilir, hatta kurtarabilirdi. Ama kader anı Girit ve Venedik için gelip çatmıştı; bu çöküşün sebepleri arasında bölgede pek çok hainin ortaya çıkışı da vardı.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Kaynak Eserler / Primary Sources

ALQUÏE, François Savinien d', Les memoires du voyage de Monsieur le Marquis de Villeau Levant, ou l'Histoire curieuse du Siège de Candie, le tout tire des Memoires de F. B. Rostagne, Amsterdam 1671¹¹⁸

BOUNIALIS, Marinos Zane, *O Kritikos Polemos [Girit Savaşı]*, Agathangelos Xirouchakis Yayınları, Trieste 1908¹¹⁹

PÎRÎ PAŞAZÂDE, Hüseyin Fahri Bey, *Târîh-i Feth-i Hanya*¹²⁰

VALIERO, Andrea, *Storia Della Guerradi Candia*, Colombo Coen, Trieste 1859.

Pavanello tarafından yayımlanan, Venedikli Balyos'ların Senato'ya gönderdiği raporların parçaları ve Senato Müfettişlerinin (Inquisitirodi Senato) şifreli notları: *Senato Costant.-Inquisit. Di Stato, dispacci dai Balivi a Costant.*, 418, 419, 420.-Inquisit. Di Stato, lettereai Balivied Amb. in Cost., busta 419

Kandiye Türk Arşivi'nde (T.A.H.) ek olarak yayımlanan belgeler.

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources¹²¹

BİGGE, Wilhelm. *Der Kampf um Candia in den Jahren 1667-1669 [1667-1669 Yıllarında Kandiye Muharebesi]*, E.S. Mittlerund Sohn 1899

DERU, Le Comte. *Histoire de la Republique de Venise*. Cilt VII, Bruxelles 1840

ETAİRİA KRİTİKON SPOUDON, Epetiris Etairias Kritikon Spoudon (EEKS) [Girit Çalışmaları Derneği Yıllığı], Cilt A, Etairia Kritikon Spoudon, Atina 1938

FAFOUTAKİ, P. İ., *Syllogi İroikon Kritikon Asmaton Kritikoneis tin Dimodi Glossan [Kahraman Giritli Şarkılar Koleksiyonu Halk*

¹¹⁸ Anılar'ın ikinci bölümünden sonra ayrı sayfa numaralandırılması bulunan 3. Bölümü, "Suite de l' Histoire du Siège de Candie...", (=Marquis de Ville, III Part)'dur.

¹¹⁹ Bounialis, bulduğum kadarıyla diğer kaynakların sağladığı verilerle büyük ölçüde uyuşan değerli bir tarihsel bilgi kaynağıdır.

¹²⁰ Bu günlük, Hammer tarafından anılmış ve belki de kullanılmıştır (bkz. III, 273). Onu, Girit hakkında genel bir Türkçe yayında yayımlanmış olarak buldum. Günlük dışında, Girit Savaşı dönemi Türk kaynaklarından alınmış diğer değerli bilgileri de içermektedir.

¹²¹ Kullanılan ikincil ve yardımcı kaynaklar dipnotlarda belirtilmiştir.

- Dilinde*], Atina Matbaası 1889
- GERLAND, Ernst. *Histoire de la noblesse Crétoise au moyen âge*, E. Leroux 1907
- GEROLA, Giuseppe, “*I Francescani in Creta al tempo del dominio veneziano*”, *Collectanea Franciscana*, c. II, Assisi 1937 .
- GEROLA, Giuseppe, *Topografia delle chiese della città di Candia [estratto]*, Tipografia Pontificianell’ Istitutopio IX, Roma 1918
- GIANNARİ, Antonio N., *Asmata Kritika Meta Distichon kai Paroimion [Atasözleri ve Beyitler ile Girit Halk Şarkıları]*, Leipzig 1876
- Hristianiki Kriti*, Cilt 2, Styl. Aleksiou Matbaası, Kandiye 1913
- HAMMER, J. von. *Geschichtedes Osmanischen Reiches*. Cilt III, C. A. Hartleben 1840
- HATZİDAKİ, G. N., *Dialexis Peri tou Kritikou Polemou [Girit Savaşı Üzerine Konferans]*. Atina 1910
- KRİARİS, Aristidou, *Pliris Syllogi Kritikon Dimodon Asmaton : İroikon, İstorikon, Polemikon, tou Gamou, tis Tavlas, tou Chorou Klp. Kai Apason ton Kritikon Paroimion Distichon kai Ainigmaton Meth’ Ermineftikon Yposimeioseon [Girit Halk Şarkılarının Tam Koleksiyonu: Kahramanlık Şarkıları, Tarihi Şarkılar, Savaş Şarkıları, Düğün Şarkıları, Tavla Şarkıları, Dans Şarkıları, vb. ve Tüm Girit Atasözleri, Beyitleri ve Bilmeceleri Açıklayıcı Dipnotlarla]*, Atina 1920
- LAMPROU, Spyros, *Katalogos ton Kritikon oikon Kerkyras “Neos Ellinomnimon” [Korfu’daki Giritli Ailelerin Kataloğu “Neos Ellinomnimon”]*, cilt 10, 1913
- NOİRET, Hippolyte, *Documents inédits pour servir à l’histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485: Tirésdes Archives de Venise*, Thorin&Fils, Paris 1892
- PASHLEY, Robert, *Girit’te Seyahatler*, 2 cilt, John Murray 1837
- PAVANELLO, Giuseppe, “*Il tradimento nella caduta di Candia*”. *Ateneo Veneto*, Cilt I, fas. 2, 1904, s. 200-218
- PSİLAKİS, Vasilios, *İstoria tis Kritis [Girit Tarihi]*, Minotauros, Cilt 3, Hanya 1909
- REDİADİS, P., *Epetiris Etairias Kritikon Spoudon [Girit Çalışmaları Derneği Yıllığı]*, Cilt A, Atina 1938

- SCHEÏTHER, J. B., *Novissima praxis militaris, oder Neu-Vermehrte und Verstarekte Vestungs-Bau- und Krieges-Schuel*, Frederich Zilliger und Gaspar Gruber, Braunschweig 1672
- SİFAKA, A. George, *Parachorisis Ypo tis Enetikis Synklitou tou Diamerismatos ton Xanion os Feoudou eis Enetous Evgeneis en Etei 1252*[*Venedik Senatosu'nun Hanya bölgesini 1252 yılında Venedik soylularına bir fief olarak vermesi*], Atina 1940
- SİFAKA, G., Epetiris Etairias Kritikon Spoudon [Girit Çalışmaları Derneği Yıllığı], Cilt A, Atina 1938
- SPANAKİS, St., *Ypomnima tou Morozini pros ty Loudoviko XIV(1669)* [Morozini'nin XIV. Louise'e Sunduğu Rapor], Kritika Hronika, Cilt I, 1947
- STAVRAKİS, N., *Statistiki tou plithismou tis Kritis meta diaforon geografikon, istorikon, arhaiologikon, ekklesiastikon k.tl. eidiseon peri tis nisou*[*Adayla İlgili Çeşitli Coğrafî, Tarihî, Arkeolojik, Dinî Bilgilerle Birlikte Girit Nüfusunun İstatistikleri*] Paliggenesia Press I. Aggelopoulos 1890
- TEA, Eva. "Saggio sulla storia religiosa di Candia dal 1590 al 1630". *Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*, Cilt LXXII-2, 1912-1913, s. 1359-1433
- THEOTOKİS, Spyros, *Eisagogi eis tin Ereiiian ton Mnimeion tis İstorias ton Ellinismou kai İdia tis Kritis en to Kratiko Archeio tou Venetikou Kratous*, [Venedik Devlet Arşivleri'nde Bulunan Helenizm ve Özellikle Girit Anıtlarının Tarihine Giriş], Korfu 1926
- TOMADAKİS, Nik., ve Vogiatzakis, Sol., *Simiomata tis İeras Monis Gonias* [İera Gonias Manastırı Notları], Hanya 1931
- WERDMÜLLER, Zeller-Werdmüller, Hans Rudolf. als Venetianischer Generallieutenant der Artillerie in der Levante, 1664-1667. *Neujahrsblatt d. Feuerwerker-Gesellschaft*, LXXXV, 1900
- XANTHOUDİDİS, Stefanos. *Crete under Venetian rule and the struggle of the Cretans against the Venetians*. Atina 1939
- XİROUCHAKİS, Agathangelos, *İ Venetokratoumeni Anatoli, Kriti kai Eptanisos*[*Venedik Yönetimindeki Doğu, Girit ve İyon Adaları*], Typ. Foinikos, Atina 1934
- XİROUCHAKİS, Agathangelos, *Kritikos Polemos* [Girit Savaşı], Trigeste 1908

YPSİLANTİS, Ath. *Ta Meta tin Alosin*[*Düşüşün Ardından Yaşananlar*],
İstanbul 1870

ZOLOTA, G. *The History of Chios*. Cilt III, P.D. Sakellariou
Publications, 1926

EKLER

Kandiye Türk Arşivlerinde Andreas Barotsis Hakkındaki Belgeler

EK-1: 3. Kodeks, s. 72. Çeviri no: 490

Kainourio bölgesindeki Mitropolis köyünün bir sakini olan Miheli oğlu Nikolas, bu Yüce Divan huzuruna çıktı ve o köyden Nikolas oğlu Tzanis aleyhinde dava açtı ve onun huzurunda şunları söyledi: işlediği suç sonucu Tzanis'in hapse atılması için bir emir verildiğinde beni aradı ve şöyle dedi: “Birinden mutlaka yetmiş beş esedî borç al ki hapishaneden kurtulayım ve bu para benim sana borcum olsun.” Tzanis'in bu isteğine uyarak, Divan'da bulunan Yusuf Çavuş'tan yetmiş beş esadî ödünç aldım ve bunları Tzanis'e teslim ettiğimde bana tekrar: “Git bunları beni çıkarması için vergi toplayıcısı “Andrea Barotsis’e ver“ dedi. Daha sonra parayı aldım ve Tzanis'i hapishaneden kurtaran Andrea Barozzi'ye teslim ettim. Ancak şimdi Tzanis parayı bana iade etmeyi reddediyor ve sizden ona sormanızı ve paranın bana iade edilmesini sağlamanızı rica ediyorum.

Bunun üzerine bunu inkar eden sanığa sorduk. Daha sonra davacıdan davasını şahitler aracılığıyla ispat etmesi istendi. Divan'da hazır bulunanlara, her ikisi de imparatorluk yeniçerilerinin elli ikinci bölüğünden olan ve Kandiye şehir muhafızlarında görev yapan Abdullah oğlu Ahmet Beşe ve Abdullah oğlu Mustafa Beşe'yi sundu ve sorgulanan şu ifadeyi verdi: Hatta işlediği suç nedeniyle Tzanis'in cezaevine kapatılması emri verildiğinde bizim huzurumuzda Nikolas'a şöyle dedi: “ Birinden yetmiş beş esadî al ve beni serbest bırakmalarını sağla, ben sana bu parayı borçlu olacağım” Nikolas, Yusuf Çavuş'tan yetmiş beş esadî'yi ödünç alıp Tzanis'e teslim ettiğinde, ona tekrar şöyle dedi: “Git ve onları Andreas Barozzi'ye ver ki beni serbest bıraksın.” Nikolas daha sonra parayı Andrea'ya teslim etti ve o da kendisini suçlamalardan kurtardı. Bizler bu olayın tanığıydık ve bildiklerimize tanıklık ediyoruz. Yüce Yasa uyarınca şahitlerin ifadeleri kabul edilerek, Tzanis'in söz edilen bu tutarı Nikolas'a ödemesi hükmü verilmişti. Bin seksen iki yılının Cemaziyelahir ayının on beşinci gününde buradaki dilekçe kabul edildi.¹²²

Şahitler: Mustafa oğlu Hüseyin Bey, Abdullah oğlu Ali Çelebi, Veli oğlu Mehmet Beşe, mübaşir vb.

¹²² 9 Ekim 1671

EK-2: 4.Kodeks, s. 3. Çeviri no: 604

Beylerbeylerinin ve Kadıların örnek alınacak insanı, bilgeliğin ve bilginin kaynağı, [isim belirtilmedi] Kadı Bey bilgeliğiniz artsın. Bu imparatorluk fermanımla sizlere bildiriyorum ki yetki alanınız altındaki köylerin sakinlerinin, timarcılar kategorisine girenlerin, Temenos ve mülkiyetindeki arazilerinin kutsal beratıma sahip olan ve timarcı Hristiyan milletinin örnek alınacak insanı Andreas aracılığıyla, imparatorluk sarayıma verdikleri raporlardan köylerinin her zaman özgür olduğunu ve sakinlerinin baskı ve acıya maruz kalmadığını söylüyor. Ancak buna rağmen, eyaletin Naipidleri ve askerler, çok sayıda atlı ve diğer insanlarla birlikte köylerine gelerek evlerine yerleşir ve onlardan ücretsiz ve asalaklık yaparak yiyecek ve yem, arpa, saman gibi besinler, yakacak odun, tavuk ve onlara zulmederek ve baskı uygulayarak ait daha birçok şeyi kendilerine alırlar. Benim fermanımla bu tür eylemlerin yasaklanması ve bu keyfiliklerin ortadan kaldırılması için şunlar talep ediliyor: Bu tavsiyelerinize rağmen keyfiliklerini sürdürürlerse bana haber verin, isimlerini ve özelliklerini bildirin. Bundan sonra kimsenin şeriata, mevcut hükümlere ve bu imparatorluk emrime aykırı hareket etmesine izin vermeyin. Ama bana bu konuda yeni bir emir gönderme fırsatı vermeyin. Öyle de oldu ve o da benim kutsal sembolüme inandı. Bin seksen üç yılı mübarek Ramazan ayının sonuncu gününde yazılmıştır.¹²³

Edirne garnizonundan.

14 Zilhicce'de alındı.¹²⁴

EK-3: 4. Kodeks, s. 4. Çeviri no: 611.

.....'nın ve'ın en bilge ve en yüce Kadısı, bilgeliğiniz artsın.

Bu imparatorluk emrimle size şunu bildiriyorum ki, şu anki fermanımın taşıyıcısı, Hristiyan ulusunun ileri gelenleri arasında seçkin ve ayrıcalıklı olan Andreas, Divanıma sunduğu taleple, yetki alanınızda olan ve benim imparatorluk beratım uyarınca elinde bulunan Temenos ve mülkiyetindeki arazilerinin ve Anayortes (?) denilen timar topraklarının

¹²³ 10 Ocak 1673.

¹²⁴ 3 Nisan 1673.

arazilerinin imparatorluk arazileri sınıfına dahil ve her açıdan vergiden muaf olmasına rağmen, kendisine verilen vergi avantajlarına Yöneticiler, Yönetici yardımcıları ve diğer yönetim makamlarındaki memurlar tarafından müdahaleler olduğunu bana bildirdirmiştir. Ancak, imparatorluk arazilerinin eski düzenlemelere göre belirli vergi fonlarının dışında tutulduğunu ve yalnızca stopaj vergisinin ödenmesine tabi olduğunu biliyorsunuz. Kutsal fermanımla size buyuruyorum ki: Valilerin, Voyvodaların, alt yöneticilerin, Subaşılının, Muhafızların, askerî liderlerin, Derebeyliklerin ve tımarlıların, ordu komutan yardımcılarının, sipahilerin, tahsildarların, veznedarların, diğer memurların veya başka hiç kimsenin suç ve suçlardan dolayı vergilerin tahsili, ilan tebliği, nikah, köleye ilişkin vergilerin veya diğer despotik vergilerin tahsili sırasında ona karışmasına, müdahale etmesine ve rahatsız etmesine izin verilmesin, ancak bunlar onun temsilcisi aracılığıyla toplansın. Diğer taraftan kayıtlı reayaların herhangi birinin suç işlediği ve yargılandığı durumda şeriat tarafından idam cezasına veya bu ciddi suçu işlediği için bir uzvunun kesilmesine mahkûm edilecektir. Yargı kararının verilmesinden sonra bu cezaların infazı ve uygulanması için görevlendirilen yetkili kişilerin suçun işlendiği bölge halkı olması uygundur. İdam cezalarının ve infazların başka yerlere nakledilmesine izin vermeyin. Aynı şekilde infaz ücretinin ödenmesine veya alınmasına da izin vermeyin. Ama bu vergi tahsilleriyle, dış müdahaleler sebebiyle belli bir miktar para alınmışsa, bunları tespit ederek kararınız sonrasında bunların tahsilini ve iadesini sağlayınız.

Yüce Yasa'ya, hükümlere ve imparatorluk emirlerime aykırı şeylerin yaratılmasına hiçbir şekilde izin vermeyin. Dışarıdaki herhangi bir şeyin kendi yargı alanınızdaki çalışmalara müdahale etmesine izin vermeyin. Emirlerime aykırı hareket ederek itaat etmeyenleri bana yazılı olarak bildirin. Bu konuda başka bir elçi göndermeye fırsat vermeyin. Kutsal sembolümü bu şekilde bilin ve ona inanın. Bin seksen üç¹²⁵ senesinde mübarek Ramazan ayının sonuncu gününde yazılmıştır.

Edirne garnizonundan.

14 Zilhicce'de alındı.¹²⁶

¹²⁵ 10 Ocak 1673.

¹²⁶ 3 Nisan 1673.

EK-4:Kodeks, s. 4. Çeviri no: 612

..... ve..... ve Kadıları, Kadıların en mütevazı ve örnek olanları, bilgeliğin ve bilginin kaynakları, bilgeliğiniz artsın.

Bu imparatorluk emrimle size şunu bildiriyorum ki, Hristiyan milletin örnek alınacak insanı ve vergi mükellefi Andreas, imparatorluk sarayına sunduğu raporlarla reaya kitabında kayıtlı Arhanes, Temenos ve mülkiyetindeki arazilere ve diğer bunlara bağlı arazilerin sakinlerinden bazılarının, benim kutsal beratım sayesinde timar elde ettiklerini bana bildirir. Timarının kendisine ait olan tüm ekilebilir arazilerini tamamen işlemeden, bunları bırakarak başka bölgelere giderler ve orada çalışırlar. Bu sebeple büyük zarara uğrayan bu şahıs, bu konuda emrimin verilmesini talep etmektedir.

Bu sebeple bu kutsal fermanımı aldıktan sonra bu davayı tamamen adil bir şekilde ve tarafsızlıkla ele alıp incelemenizi size emrediyorum. Eğer gerçekten de belirtildiği gibiyse, reayalarına kesin tavsiyelerde bulunduğunuzdan emin olun: Bu insanlar, ellerindeki ekime uygun tüm toprakları tamamen işlemeden, başkalarının topraklarını işlememesinler. Bu tavsiyelerinize rağmen, onun timarının tarlalarının işlenmemesi durumunda, bu kötülüğü sınırlandırmak için, karara gidin ve biri tarla sahibine biri de timarcıya olmak üzere iki kat aşar vergisi ödenmesini buyurun. Yüce Yasa'ya, hükümlere ve imparatorluk emirlerime aykırı şeylerin yaratılmasına hiçbir şekilde izin vermeyin. Emirlerime aykırı hareket ederek itaat etmeyenlerin isimlerini bana yazılı olarak bildirin. Bana bu konuda başka bir emir göndermeye fırsat vermeyin. Kutsal sembolümü bu şekilde bilin ve ona inanın.

Bin seksen üç senesinde mübarek Ramazan ayının sonuncu gününde yazılmıştır.¹²⁷

Edirne garnizonundan.

14 Zilhicce'de alındı.¹²⁸

¹²⁷ 10 Ocak 1678.

¹²⁸ 3 Nisan 1673.

EK-5:6.Kodeks, s. 38. Hayır. çeviri 895a.

Kadıllara hitaben,

Şu anki imparatorluk emrimi aldıktan sonra şunu bilmenizi isterim ki: Girit adasındaki Nefs Temenos'un ve Agia Arhanos sarayına gönderilen raporlarla bu arsaların..... kutsal beratımla.....söylendiği gibi..... yüz sekiz hektar,sahipsiz kaldıkları ve çorak tarlalar haline geldikleri için, adı geçen timarcı..... Divan'ın başlıklarına uygun olarak..... bu sebepten ötürükalan iki yüz sekiz hektar.....

EK-6:6. Kodeks, s. 39. Çeviri no: 895b.

Kadıllara hitaben,

Bu vesileyle, mevcut imparatorluk emrimle şunu bilmenizi isterim ki, seferde hizmet eden ve timar sahipleri rütbesinden vergi mükellefi ... Andrea, Yüce İmparatorluğa karşı önceki pek çok sayıdaki hizmetinin bir karşılığı olarak, her yıl ... kasaba ve şehirlerde Yüce Yasa ve Normatif Hükümlere göre yabancıların vergileriyle hem kendisi hem de dört hizmetçisi adına bu vergiyi toplayanlar ve hazinedarlar tarafından rahatsız edilmemesi ve baskı altında bırakılmaması için kutsal emrimin verilmesini talep etmektedir. Andreas'ın Yüce İmparatorluğa karşı önceki pek çok sayıdaki hizmetinden ve her yıl seferlerime katılmasından dolayı, kendisinin ve dört hizmetçisinin yabancı vergisinden ve bu vergiyi tahsil edenler ve hazinedarlar tarafından rahatsız edilmemesi yönünde şu anki fermanım yayınlanmıştır. Kutsal fermanımı aldıktan sonra, bu fermana olanlara uygun hareket etmeniz ve adı geçen Andreas'ın Yüce İmparatorluğa hizmet ettiğini ve kendisinin de her yıl seferlerde yer aldığını aklınızda tutmanızı emrediyorum. Bu nedenle, o ve ona hizmet eden dört kişi yabancı vergi tahsildarları tarafından rahatsız edilmesin ve baskı altında bırakılmasın. Kutsal sembolümü bu şekilde tanıyor ve ona güveniyorsunuz. Cemaziyelahir ayının ilk gününde bin seksen sekiz yılında yazılmıştır.¹²⁹

Korunan İstanbul Merkezinden
Aynı yılın Şevval ayı başında alınmıştır.¹³⁰

¹²⁹ 30 Temmuz 1677.

¹³⁰ 17 Kasım 1677.

EK-7:6. Kodeks, s. 40. Çeviri no: 896.

Kandiye Kadısına hitaben.

Eğer imparatorluk emirlerimi alırsan, şunu bilmenizi isterim ki, Handakos Sancağı'ndaki kabul edilen Temenos ve mülkiyetindeki arazileriyle birlikte.....'ya ve altı yüz yirmi beş beyaza tahsis edilmiş ve otuz bir bin yüz kırk yeni beyaza tahsis edilmiş olan Agios Arhanes arazisi de daha önce Andrea isimli vergi mükellefi adına timar biçimindeydi. Ancak Sakız Adası'ndaki Harkos köyünün vergi mükellefi Andrea'ya tahsis edilmesi nedeniyle, Yeni Tapu Kayıt Defterindeki kaydın Cemaziyevvel ayının ortasından itibaren bin seksen sekizinci kısım vezirim Nişancı Abdurrahman Paşa'nın eliyle değiştirildi. Yukarıda adı geçen köyler, Hanya garnizonunda ikamet eden ve ebedi Yüceliği koruyan, ön görülü Vezirlik görevimi yapan Ahmet Paşa'ya yüz bin beyaz miktarı yerine has cinsi olarak tahsis edildi. Ayrıca kendisine tahsis belgesinin bir kopyası da verildi.

Nihayetinde bin seksen dokuz yılının Mart ayının ilk gününden itibaren bu hasları söylendiği gibi Yüce Ahmet Paşa devralır ve onun adına gönderilen voyvodanın bu işleri yönetebilmesi amacıyla mevcut fermanım verilir.

Bu kutsal fermanımı aldıktan sonra, içinde bulunanlara göre hareket etmem ve Tapınak mülkleriyle birlikte ve Agios Arhanes köyü ile birlikte söylendiği gibi Yüce Ahmet Paşa için has olarak ayrıldığını akılda tutman emredildi; onun bu işleri kendisinin üstlenmesini ve dışarıdan hiçbir müdahaleye veya rahatsızlığa izin vermeden, daha önce olduğu gibi tahıllardan ve bağlardan elde edilen kiralara tahsilatını sürdürmesini sağla. Öyle de oldu ve o da benim kutsal sembolüme inandı.

Bin seksen sekiz yılında, mübarek Recep ayının on ikinci gününde yazılmıştır. (1 Eylül 1677).

İstanbul Merkezinden

YAYIN İLKELERİ

Harp Tarihi Dergisi, Türkiye’de yapılan askerî tarih araştırmalarına vizyoner bir katkıda bulunmak, yeni çalışma türlerini yayınlamak, sahaya dayalı ve tecrübi askerî tarih alanlarına dair çalışmalar yapmak için akademik bir odak noktası teşkil etmeyi amaçlamaktadır. Harp Tarihi Dergisi’nde, askerî tarih, harp tarihi, silah kültürü, askerî biyografi, askerî teşkilat tarihi, askerî kültür, askerî teoriler, askerî müzik tarihi, askerî tıp tarihi, askerî mimari ve askerî sanat tarihine dair makalelere yer verilmektedir. Makalelerde bölgesel ayrım yapılmaksızın, dünyanın herhangi bir bölgesine dair askerî tarih yayınları da değerlendirilmeye alınmaktadır.

Harp Tarihi Dergisi’ne gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış ve ilgili alana katkı sağlayacak özgün çalışmalar olmalıdır. “Yayın Etiği ve Değerlendirme Süreci”nde yer alan parametreler dışında deskriptif ya da ilgili konusunda mükerrer olan çalışmalar değerlendirme safhasına alınmayacaktır. Bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiriye dayanan çalışmalar, ilgili bildiri kitabında yayımlanmamış olması ve bu durumun Editörler Kurulu’na belirtilmesi koşuluyla kabul edilebilir. *Harp Tarihi Dergisi*’nin etik ilkeler ve yayın politikası Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yayın ilkeleri, yazarlar ile ilişkiler ve hakemlerle ilişkiler konularında ayrıntılı bilgiye dergimizin internet sitesindeki ilgili başlıklar altından erişilebilir. Yayımlanmak üzere *Harp Tarihi Dergisi* elektronik posta hesabına iletilen makale metinleri, aşağıda belirtilen biçimsel özellikleri haiz ve konu/alan açısından uygun bulunmaları halinde alan uzmanı (en az) iki hakeme gönderilir. Yazarlar, Yayın Kurulu tarafından reddedilen çalışmalarını hakem raporları çerçevesinde gözden geçirerek *Harp Tarihi Dergisi* editörlüğüne yeniden sunabilir. Bu çalışmalardan yeterli değişiklik yapılmadığı tespit edilenler yazarlarına iade edilir ve süreç sona erer. Yeterli değişiklik yapıldığı tespit edilen çalışmalar ise yeni sunulan çalışma olarak tekrar değerlendirme sürecine alınır. *Harp Tarihi Dergisi*’ne yabancı dilde makale gönderen yazarlar, çalışmalarını anadili söz konusu dil olan ve alanında yetkinliği bulunan bir akademisyene “son okuma” yaptırıp bunu ibraz etmekle yükümlüdür. Son okuma yazarların talebi üzerine, son okumayı yapacak olan anadil okuyucusuna ücretini yazarın ödemesi karşılığı, *Harp Tarihi Dergisi* tarafından yaptırabilir. *Harp Tarihi Dergisi*’nde yayımlanan çalışmalarda ifade edilen görüşler yazarların şahsi bilimsel değerlendirme ve görüşleri olup, mensubu oldukları kurum ve kuruluşlar ile derginin yayımcısı olan Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü’nün ve Millî Savunma Üniversitesi’nin kurumsal kimliğini bağlamaz ve bu kurumların görüşü olarak lanse edilemez. Dergide yayın yapmış tüm yazarlar, *Harp Tarihi Dergisi*’nin doğal hakemleri sayılmaktadır. Yayın Kurulu’nun talebi üzerine yazarlar en az bir defaya mahsus hakemlik yapmakla mükelleftir.

Makale Metin Şekil Esasları

1. *Harp Tarihi Dergisi*’nin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin imla ve noktalamasında Türk Dil Kurumu kurumsal web sayfasında yer alan güncel sözlük ve yazım kuralları esas alınır. Gönderilen makaleler dil ve anlatım açısından bilimsel kıstaslara uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
2. Gönderilen makale metni (öz, *abstract*, kaynakça, geniş özet-*extended summary*- ve dipnotlar dâhil) asgarî 6.000, azami 10.000 kelime olmalıdır. Belirtilen sınırların üzerinde veya altında olan çalışmalar değerlendirilmeden yazara iade edilir.
3. Makalelere Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış azami 200 kelimelik öz ve beş anahtar kelime (İngilizce *abstract* ve *keywords*) eklenmelidir. Öz, makalenin kaleme alınma amacını, yöntemini, hipotezini/araştırma sorusunu, bulguları ve sonucunu kısaca belirtmelidir. Öz yazımında “bir kısa, iki uzun cümle” prensibine riayet edilmelidir. Ayrıca makalenin sonunda 750 kelimeyi geçmeyecek şekilde geniş özet (*extended summary*) yer verilmelidir. Geniş özet, öz kısmında yer verilen hususlara ilave olarak vurgulanması gerekli görülen noktaları, tartışmaları ve makalenin genel akışını içermelidir. Türkçe hazırlanan makalelerde söz konusu geniş özet İngilizce; İngilizce hazırlanan makalelerde geniş özet Türkçe yazılmalıdır.
4. *Harp Tarihi Dergisi*’ne gönderilen makaleler Microsoft Word programında Times New Roman karakteri kullanılarak 12 punto yazılmalıdır. Dipnotlar ise 10 punto yazılmalıdır. Metnin paragraf özellikleri hizalama iki yana ve satır aralığı tek iken dipnotlarda paragraf özellikleri iki yana hizalı ve 1 satır aralığında olmalıdır. Sayfa numaraları sayfa altında verilmelidir.
5. Yazar adı, İngilizce ve Türkçe olarak yazılan makale başlığının altına yazılmalı; yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 10 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir. Makalelerde ikili alt başlık sistemi kullanılmalıdır. Alt başlıklar koyu yazılmalı ve (giriş ile sonuç dışında) rakam ile numaralandırılmalıdır.
6. Metnin içindeki alıntılar çift tırnak ile gösterilmeli; üç satırı geçen alıntılar yeni bir paragraf olarak, soldan 1,25 cm girinti, tek aralık ve iki yana yaslı şeklinde yazılmalıdır. Alıntı içerisindeki alıntılar tek tırnak içerisinde gösterilmelidir. Metin içinde vurgulanmak istenen kelimeler koyu veya altı çizili yapılmamalı, çift tırnak içerisinde yazılmalıdır.
7. Makalelerin hazırlanmasında kullanılan kaynaklara yapılacak atıflarda aşağıdaki Yazım Kurallarına uyulmalıdır. Bu kurallara riayet etmeyen çalışmalar, doğrudan reddedilecektir.

8. Birden fazla kez aynı kaynağa atıfta bulunulduğunda; ilk atıfta künye tam olarak verilmeli, ikinci atıftan sonra yazarın adı soyadı, eser ismi, sayfa numarası; tarih ve basım yeri yılı olmadan verilmelidir.

9. Dipnotlarda atıflar şu şekillerde verilmelidir:

9.1. Arşiv belgelerine yapılan atıflarda arşiv adı ve tasnif adı ilk kullanımda uzun haliyle, sonraki kullanımlarda kısaltılmış olarak verilmelidir. Dosya ve gömlek numaraları ile belge tarihi de aşağıdaki örneklere uygun olarak verilmelidir.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (=ATASE), *Osmanlı Rus Harbi* (=ORH). 1/7/616, 14 Mayıs 1293 [26 Mayıs 1877].

ATASE, ORH. 6/137, 9 Temmuz 1293 [21 Temmuz 1877].

9.2. Kitaplara yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, *eser adı*, (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer yayımlandığı tarih ve sayfa numarası aşağıdaki örneklere uygun olarak sırayla verilmelidir.

Tek yazarlı kitap:

Nikolai Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, Londra 1900, s. 172-174.

İki yazarlı kitap:

Gültekin Yıldız ve Cevat Şayin, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 11-14.

Çok yazarlı kitap:

Mustafa Aydın vd., *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 79.

Çeviri kitap:

Carl Schmitt, *Kara ve Deniz*, çev. Gültekin Yıldız, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 61.

Çok ciltli kitap:

Henry Montague Hozier, *Russo-Turkish War: Including an Account of the Rise and Decline*, c. 4, William Mackenzie, Londra 1878, s. 633.

9.3. Makalelere yapılan atıflarda yazar adı ve soyadı, “makale adı” (varsa çeviren), *yayımlandığı süreli yayının adı*, sayı, yayımlandığı yıl ve cilt numarası, alıntının yapıldığı sayfa numarası aşağıdaki örneklere uygun olarak sırayla verilecektir.

Tek yazarlı makale:

Necati Tacan, “1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Türk Sevk ve İdaresinde Sevkulceysi Hatalar: Başkomutanlık”, *Askerî Mecmua*, Sayı 107 (Aralık 1937), c. 8, s. 755-759.

Editöryal kitap bölümü:

Ahmet Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, *Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat*, ed. Ahmet Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 20.

Bildiri:

Uğur Demir, “Üsküdar’da Avrupalı Bir Diplomat Avusturya Elçisi Virmont Kontu Damian Hugo’nun 1719’da Ağırlanması”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 21-24 Kasım 2014*, c. 8, (İstanbul 2015), s. 223.

Ansiklopedi Maddesi:

Kemal Beydilli, “Süleyman Hüsnü Paşa”, *DİA*, c. 38, s. 90-91, İstanbul 2010.

9.4. Tezlere yapılan atıflarda, yayımlanmamış tezlerin başlıkları için italik kullanılmayacaktır. Yazar adı ve soyadı, tezin adı, tezin derecesi, tezin yapıldığı kurum ve enstitü, yapıldığı yer ve tarih, sayfa numarası aşağıdaki şekilde verilecektir. Ahmet Taşdemir, An Example of Strategic Command and Coordination Problem in the Ottoman Army: The Battle of Shipka during the Ottoman-Russian War of 1877-1878, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 150.

10. Kaynakça’da yer alan künyeler yazarın soyadının büyük harfle başlamasıyla verilir. Geri kalan hususlarda dipnot yöntemi takip edilir. Kitaplarda sayfa sayısı belirtilmez. Eser içinde yer alan bölümler için sayfa aralığı belirtilir. Kaynakça’da yayınlar şöyle sıralanır:

Arşiv Belgeleri

Kaynak Eserler

Araştırma ve İnceleme Eserler Süreli Yayınlar (Gazete)

Raporlar

11. Ekler yazının sonunda verilmeli ve altında belgenin içeriği ve kaynağına dair kısa bilgi yer almalıdır. Tablo, Grafik ve şekiller, Ekler kısmında verilebileceği gibi metin içerisine de yerleştirilebilir. Metin içerisinde verilmeleri durumunda tablo ve şekiller kendi içinde sıralanarak numaralandırılmalı (Tablo: 1, Şekil: 2 gibi) ve gerek bu numara gerekse tablo veya şeklin içeriğine dair tanıtıcı başlık tablo ve şeklin üst orta kısmında verilmelidir. Tablo, şekil, grafik ve resim için alıntı yapılmış ise mutlaka kaynak belirtilmelidir.

12. Aday makale metinlerinin sonlarında, alfabetik sıra ve alıntı türüne (kitaplar, makaleler, internet kaynakları vs.) göre tasniflenmiş kaynakça yer almazdır. Kaynakça düzenlenirken yazarın önce soyadı (BÜYÜK HARFLERLE) ve ardından adı yazıldıktan sonra, metin içindeki dipnotlarda yer alan bilgiler aynen aktarılmalıdır.

SUBMISSION GUIDELINES

Turkish Journal of Military History aims to make a visionary contribution to military history researches in Türkiye, publish new types of studies and become an academic focal point for experience and field-based studies regarding military history. *Turkish Journal of Military History* accepts Turkish and English articles related to military history, history of warfare, weapon culture, military biography, history of military organization, military culture, military theories, history of military music, history of medicine, military architecture and military art history. All military history publications about any region of the world are to be evaluated without any regional distinction.

Articles submitted to *Turkish Journal of Military History* shall not be previously published and shall be authentic in a way that it will contribute to the literature of the relevant field. Articles, which are descriptive except for the stated parameters in the “Publication Ethics and Evaluation Process” or which are repetitive in their field, will not be taken into evaluation. Articles based on presentations submitted in scientific meetings may be accepted for evaluation, provided that they have not been published in the proceedings of the meetings and that the authors inform the editors so. The ethics policies and submission guidelines are written by taking into account the guidelines and policies of the Committee on Publications Ethics (COPE). More information on publication principles, relations with authors and relations with referees is stated under the relevant subheadings on the website of our Journal. If the article submitted to the Journal’s e-mail address complies with the formatting principles presented below and is found to be eligible in terms of subject/field, it is sent to (at least two) referees who are experts in the field. The Authors may re-submit their articles revised according to the reports of peer-reviewers or editors. If the article is considered to be ill-revised, it is rejected and the process is over. If the article is considered to be revised properly, it is taken as a newly submitted article into the process. Authors, who send articles in a foreign language to the Journal, are obliged to get their work proofread by a native speaker academic who is considered as an expert in their field and to provide an evidence of this proofreading. The proofreading process may also be carried out by the editors of the Journal by out-sourcing a native speaker, provided that the payment for proof-reading is paid by the author. Opinions expressed in the articles published in the Journal are the personal scientific evaluations of the authors and are not, in any way, the institutional views or opinions of their own organizations/institutes or the Fatih Institute of Military History or Turkish National Defence University. The authors whose articles have been published in *Turkish Journal of Military History* are considered as natural peer-reviewers of the Journal and they are obliged to perform a peer-review at least once upon the request of the Editors.

Formatting Principles for Articles

1. The publication language of *Turkish Journal of Military History* is Turkish and English. The texts submitted shall be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression.
2. The article submitted shall have minimum of 6000 words and maximum of 12,500 words including abstract, extended summary, bibliography, and footnotes. The articles which are below the minimum or above the maximum counts of words are returned to the authors without being evaluated.
3. The articles shall be submitted with the abstract no longer than 200 words and five keywords. The abstract shall include the purpose, method, hypothesis/question, and findings of the article and present the conclusion reached in the article shortly. The article shall also have a extended summary no longer than 750 words at the end of the text. The extended summary shall include the points and arguments, which are considered to emphasize and the general outline of the article, in addition to the points pointed out in the abstract.
4. Articles submitted to *Turkish Journal of Military History* shall be written using the program Microsoft Word in 12 font size in the text and 10 font size in the footnotes. Paragraph properties of the text shall be aligned and line spacing of single line and paragraph properties of the footnotes shall be aligned and line spacing of 1 line. The page numbers shall be at the bottom of the page.
5. Name of the author shall be placed under the title of the article; his/her title, place of duty and e-mail address shall be indicated in the footnote with (*) in 10 font size. Footnotes for other explanations shall be provided in numbers at the bottom of the page. The article shall have two-level subheadings and these subheadings shall be written bold and numbered (except for the introduction and conclusion).
6. Citations in the text shall be shown with double quotes (“...”) and citations with more than three lines shall be written as a new paragraph as a 1,25 cm indent from the left, singled spaced and aligned paragraph. Citations within citations shall be shown with a single quote (‘...’). The words to be emphasized within the text shall not be written in bold or underlined but shall be written with double quotes (“...”).
7. The references to the resources used in the article shall be made according to the guidelines presented below. Articles, which do not comply with these guidelines, will be rejected directly.
8. Multiple references for the same publication shall be made by fully complying with the guidelines below in the first reference and then by using the name and surname, title of the study and page number shall be used without indicating date and place.

9. The references in the footnotes shall be written as follows:

9.1. For references to the archive documents, the archive and classification name shall be given exactly in the first use. The following archival references shall be given with abbreviations, the file number and the date in accordance with the following examples.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (=ATASE), *Osmanlı Rus Harbi* (=ORH). 1/7/616, 14 Mayıs 1293 [26 Mayıs 1877].

ATASE, ORH. 6/137, 9 Temmuz 1293 [21 Temmuz 1877].

9.2. For references to the books, name and surname of the author, *name of the book*, (volume number, if available), (translator, if any), publisher, the place of publication, date of publication and page number shall be given in accordance with the following examples.

Books with single author:

Nikolai Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, Londra 1900, s. 172-174.

Books with two authors:

Gültekin Yıldız ve Cevat Şayin, *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 11-14.

Books with more than two authors:

Mustafa Aydın vd., *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 79.

Translated books:

Carl Schmitt, *Kara ve Deniz*, çev. Gültekin Yıldız, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 61.

Multiple-volume books:

Henry Montague Hozier, *Russo-Turkish War: Including an Account of the Rise and Decline*, c. 4, William Mackenzie, Londra 1878, s. 633.

9.3. For references to the articles, name and surname of the author, “name of the article” (translator, if any), *name of the periodical in which it is published*, issue no. (year of publication), volume, page number of the reference given shall be given in accordance with the following examples.

Article with one author:

Necati Tacan, “1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Türk Sevk ve İdaresinde Sevkulceyi Hatalar: Başkomutanlık”, *Askerî Mecmua*, Sayı 107 (Aralık 1937), c. 8, s. 755-759.

Editorial book article:

Ahmet Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, *Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat*, ed. Ahmet Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 20.

Proceedings book article:

Uğur Demir, “Üsküdar’da Avrupalı Bir Diplomat Avusturya Elçisi Virmont Kontu Damian Hugo’nun 1719’da Ağırlanması”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 21-24 Kasım 2014*, c. 8, (İstanbul 2015), s. 223.

Encyclopedia article:

Kemal Beydilli, “Süleyman Hüsnü Paşa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 38, s. 90-91.

9.4. For reference to the theses, no italics shall be used for titles of non-published theses. Name and surname of the author, name of thesis, degree of the thesis, institution or institute to which the thesis is presented, place and date of the thesis, page number shall be given in accordance with the following example. Ahmet Taşdemir, An Example of Strategic Command and Coordination Problem in the Ottoman Army: The Battle of Shipka during the Ottoman-Russian War of 1877-1878, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021, s. 150.

10. Citations in the bibliography shall be given with the surname of the author in capital letters. The rest of the citation shall be the same as the footnote. The page numbers of books shall not be given. If the research is in a book, the page numbers shall be included. Research in the bibliography shall be given as follows: Archival Sources, Primary Sources, Secondary Sources, Periodicals (Newspapers) and reports.

11. Attachments shall be presented at the end of the text and brief information as to the content and source of the document shall be presented at the bottom of it. Tables and figures (including graphics) may be presented within the text of the article as well as in the attachments. If they are to be presented within the text of article, tables and figures shall be organized and numbered according to their own types (e.g. Table: 1, Figure: 1, etc). Along with the number of the table or figure, an informative title for the table or the figure shall be written on the top centre of it. If tables, figures, graphics or pictures are quoted from somewhere else, the source shall be referenced.

12. Bibliography shall be sorted alphabetically and according to their types of sources (books, articles, internet sources, etc.) in a bibliography at the end of the article. The entries of the bibliography shall be written by putting the surname of the author first (IN CAPITAL LETTERS) and then name of the author; then all the other information of the sources shall be included as done in the references.

